

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 57

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2013

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В.П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О.В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В.І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В.Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ (Київ); **Жоль К.К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я.В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Катаєв С.Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І.М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О.Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А.С.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Марчук М.Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В.М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т.О.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Онищук В.М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н.О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В.І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторац В.А.**, д. філос. н., проф. (Дніпропетровськ); **Романенко Ю.В.**, д. соц. н., доцент (Київ); **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В.О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Тарасенко В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Хижняк Л.М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н.М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Чигрин В.О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Шавкун І.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н.Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В.В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В.М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Яковенко Ю.І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Алексєєв А.** (Російська Федерація); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Патрушев В.** (Російська Федерація); **Солецкі С.** (Республіка Польща); **Шуригіна Ю.** (Російська Федерація).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А.О.**, д. ю. н., доц.

Головний редактор: **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц.

Заступники: **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф., **Коваль В.О.**, к. пед. н.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 7 від 27 березня 2013 р.

- Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом “Соціологія”, згідно з постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4 (Бюл. ВАК України № 11, 2009).
- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не рецензує й не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі MS-Word-97, 2000, XP.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: УДК, анотації англійською (2000 знаків), українською (500 знаків) та російською (500 знаків) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню даної проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, Список використаної літератури за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail), копія документа про сплату (22 гривні за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, кафедра соціології та соціальної роботи.
- Гроші треба перераховувати за реквізитами: КПУ / Філія АБ “Південний” р/р 26002310022201 / ОКПО 19278502 / МФО 313753 За друк статті в збірнику наукових праць “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Т.Г. Астахова</i> СУТНІСТЬ ДУХОВНОГО ЛІДЕРСТВА В ПЕРСОНАЛІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ М.О. БЕРДЯЄВА	7
<i>С.В. Марікян</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО АУДИТУ	13
<i>Е.Г. Позднякова-Кирбят'єва</i> ЗМІНА ХАРАКТЕРУ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	20
<i>М.В. Сачок</i> СТАНОВЛЕННЯ ЕВАЛЮАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ ЯК ГАЛУЗИ ПРОФЕСІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ДІЯЛЬНОСТІ	27

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>Л.В. Афанасьєва</i> ЕМПІРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРКУЛЬТУРНОГО МІСТА	33
<i>І.М. Бабак</i> БІДНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	41
<i>О.Т. Бень</i> СУПЕРЕЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ	49
<i>О.В. Бутиліна</i> АДАПТАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ ТА ПРОФЕСІЙНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ВНЗ	60
<i>О.В. Волошин</i> ЦІЛЬОВІ МОЛОДІЖНІ РУХИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ	69
<i>О.І. Ганчев</i> ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ БОЛГАР-ПЕРЕСЛЕНЦІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ	76
<i>І.В. Ігнатушко</i> ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	88
<i>О.В. Іванов</i> РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ, ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРІШЕННЯ	95
<i>О.О. Любовікова</i> МОБІЛЬНИЙ ТЕЛЕФОН ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМУНІКАЦІЙ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	102
<i>С.Л. Катаєв</i> СПЕЦИФІКА СТАНОВИЩА ТА РОЗВИТКУ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ ХІХ–ХХ ст.	109

<i>М.А. Кулик</i> СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ У ФОРМУВАННІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІСЬКОГО ТА СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	117
<i>А.О. Петренко-Лисак</i> СУСПІЛЬСТВО МОБІЛЬНО-ПОРТАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	126
<i>О.Ф. Пиронкова</i> НАДГОСУДАРСТВЕННАЯ КАТЕГОРИЯ МАКРОСОЦИАЛЬНЫХ ДЕТЕРМИНАНТ ФОРМИРОВАНИЯ ВЕРБАЛЬНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПРАКТИК ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ПСИХИЧЕСКИ БОЛЬНЫМИ	134
<i>Ю.Ю. Розя</i> РЕЛІГІЯ ЯК ЧИННИК ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В РІЗНИХ ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩАХ	140
<i>В.О. Чигрин</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСЕЛЕНСЬКИХ ОРІЄНТАЦІЙ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ТА МІГРАНТІВ	147
<i>І.В. Шелкошвеев</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФОРІЄНТАЦІЙНІЙ РОБОТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	154

СОЦІОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

<i>Л.О. Петренко</i> СОЦІАЛЬНІ СТАТУСИ УЧАСНИКІВ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН У РЕЛІГІЯХ ЯК ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА НАСИЛЛЯ	159
<i>В.М. Попович</i> СОЦІАЛЬНА СЛУЖБА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ	165
<i>І.В. Семенюк</i> КУЛЬТУРА, ДУХОВНІСТЬ, РЕЛІГІЯ ЯК БАЗИС ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ	175
<i>І.В. Шапошникова</i> ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	181

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

<i>Д.О. Маслов</i> ПАРТІЙНА СИСТЕМА, ЇЇ ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	188
---	-----

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

<i>Т.А. Занфірова, Я.В. Зоська</i> МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНО-СПОЖИВЧОГО СУСПІЛЬСТВА	195
<i>О.О. Зубенко</i> ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ТА ПРИЧИН НЕОФІЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЖЖЯ).....	203
<i>Я.Я. Слабко, І.І. Касілов</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОТИВУВАННЯ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ТОВ "ВОСТОК-РУДА"	211

Д.М. Ядранський
СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ
ВІРТУАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ..... 221

**СУЧАСНІ НАПРЯМИ
СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

С.П. Барматова
СТАНОВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА:
ПОПЫТКА СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ 227

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316

Т.Г. АСТАХОВА

СУТНІСТЬ ДУХОВНОГО ЛІДЕРСТВА В ПЕРСОНАЛІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ М.О. БЕРДЯЄВА

Статтю присвячено осмисленню феномену духовного лідерства як взаємодоповнюваності історичної долі людства та неповторності особистості. Проблема духовного лідерства розкривається в контексті аналізу персоналістичної філософії М.О. Бердяєва з перспективою її соціокультурного потенціалу до сучасності. Автор доходить висновку, що духовний лідер, перш за все, виступає саме виразником ціннісного дихання своєї епохи, людиною, спроможною більшою мірою “зчитувати”, ніж “складати” страхи, надії, очікування, спосіб думок і характер почуттів послідовників.

Ключові слова: духовне лідерство, особистість, теургія, М.О. Бердяєв.

В умовах нового тисячоліття зростає стратегічна значущість дослідницьких зусиль, спрямованих не тільки для розуміння та опису процесів, що відбуваються в сучасному соціокультурному середовищі, але й для прогнозування їх можливих наслідків, актуалізуючи при цьому проблеми сучасного духовного лідерства.

Мета статті – осмислити феномен духовного лідерства як взаємодоповнюваності історичної долі людства та неповторності особистості.

Ми стали свідками зростаючого розколу всередині суспільства, змін усталених ціннісних систем, моральних норм і намагань у пошуку рис нової цілісності. Невпевненість духу часу відображається в постійних дискусіях з приводу ірраціональності, зростання ризиків, майже статусному обґрунтуванні ідеології безпорадності перед руйнівними впливами епохи. Стрімка сила духовно-ціннісних пошуків опиняється у вакуумі духовності, котрий наповнити нічим, окрім схожих на заклинання сентенцій про перехідність, маргінальність, нестабільність часу та відчуття себе в ньому. У ситуації, коли світ для людини й людина для світу втрачають прозору знайомий та зрозумілий характер, відчувається нагальна необхідність пошуку особи, у якій може розкритися відкриття нового відображення себе в дзеркалі часу. Визначена проблема перебуває в площині кризи ідентичності з відсутністю відчуття перспектив життєвого шляху. У розгорнутому розмаїтті ідентифікаційних підходів – етнічному, релігійному, політичному, регіональному, гендерному тощо, – прихованим залишається головне особистісне бачення – відкриття себе в істинно людському “Я”.

Феномен “духовне лідерство” в буквальному формулюванні майже не розроблений, за винятком праць не стільки наукового, скільки релігійно-містичного та публіцистичного спрямування – філософсько-інтуїтивного. Передусім, це праці прихильників філософії життя (А. Бергсон, Ф. Ніцше), Б.П. Вишеславцева, який представив лідерство в розрізі релігійно-філософської площини, погляди І.О. Ільїна, концепція “осьового часу” К. Ясперса, теорія пасіонарності Л.М. Гумільова та ін. Концепцію М.О. Бердяєва можна віднести до особливого жанру – життєопису особистої духовної боротьби, спроба розкриття потенціалу власного духу, фіксації його подиху.

У зв'язку з цим актуалізовано необхідним постає аналіз субстанційних аспектів духовного лідерства у зверненні до персоналістичної філософії М.О. Бердяєва з перспективою його соціокультурного потенціалу до сучасності.

Ідеї персоналістичної філософії М.О. Бердяєва побудовано на культурі духовної свободи, духовної революційності, реалізованої шляхом виходу за межі встановлених традицій і норм, де перемога духовного начала встановлюється в індивідуальному відкритті універсуму в особистості. Творчий акт іманентно характерний лише персоні, особистості як вільній та самостійній силі. Творчістю може бути назване лише те, що народжене самобутньою субстанцією, яка володіє силою приросту у світі. Творчість – це завжди приріст, створення нового. Те, що народжене ззовні, що створюється перерозподілом субстанції, не є творчістю. Творчість не є новим співвідношенням частин світу, творчість є оригінальним актом особистих субстанцій світу.

Теургія творить нове буття. Теургія – це мистецтво, котре творить новий світ, інше буття, інше життя, красу як суще. Жити в красі – заповідь нової творчої епохи. У нову епоху, релігійно-творчу, людина буде створювати новий космос. Теургія долає трагедію творчості, спрямовує творчу енергію на нове життя. У теургії слово стає плоттю. Теург творить життя в красі та моралі. Особистість у людині свідчить про те, що світ не самодостатній, що він може бути переможений. Коли особистість вступає у світ, то світовий процес переривається та примушений змінити свій хід. Не належить вона й неперервному, суцільному процесу світового життя, вона не може бути моментом або елементом еволюції світу. У людській особистості є багато родового, належного людському роду, багато історичного, традиційного, класового, соціального, історичного, багато успадкованого, багато загального. Але саме це й є неособисте в особистості [2].

Філософ заперечує визначальну роль суспільства у формуванні особистості. Особистість є проривом, внесенням новизни. Особистість не є природою, вона не належить до об'єктивної, природної ієрархії як підвладна її частина. Людина є особистістю не за природою, а за духом. За природою вона лише індивідуум. Особистість не є монадою, котра входить в ієрархію монад. Особистість є мікрокосмом, цілим універсумом. Тільки

особистість може містити в собі універсальний зміст, бути потенційним всесвітом в індивідуальній формі. Цей універсальний зміст недоступний жодним іншим реальностям природного чи історичного світу, який завжди характеризується як частина [3].

Особистість визначається мислителем як універсум в індивідуально-неповторній формі. Вона є поєднанням універсально-нескінченного та індивідуально-особистого. У цьому й полягає нібито суперечність існування особистості. Особистим є в людині те, що в ній не загальне з іншими, але в цьому загальному криється потенція універсального. Розуміння людської особистості як мікрокосмосу протилежне розумінню органічно-ієрархічному, котре перетворює людина в підпорядковану частину цілого, загального, універсального. Але особистість не є частиною цілого, універсуму, універсум є частиною особистості, її якістю. У цьому парадокс персоналізму. Особистість не можна мислити як субстанцію, це було б натуралістичне мислення про людину, її не можна пізнавати як об'єкт, вона є незмінним в незмінюваному, єдність у багатоманітності. Вона в жодному разі не даність готова, вона є завданням, є ідеалом. Особистість самостворюється. Жодна людина не може сказати про себе, що вона цілковита особистість. Особистість є категорією аксіологічною. Саме в цьому М.О. Бердяєв знаходить парадокс існування особистості. Особистість має себе створювати, збагачувати, наповнювати універсальним змістом, досягати єдності протягом усього свого життя. Проте для цього вона має вже бути. Має бути першочергово той суб'єкт, котрий покликаний створювати себе. Особистість не складається з частин, вона є первинною цілісністю, реалізація якої зовсім не означає утворення цілого з частин, вона означає творчі акти особистості як цілого [3].

Особистість є винятком, а не правилом. Таємниця існування особистості в її абсолютній незамінності. Усе особистісне незамінне. Особистість не є біологічною чи психологічною категорією, але категорією етичною та духовною. Особистість має стихійно-несвідому основу. Людина в підсвідомому занурена в бурхливий океан першого життя, що раціоналізований лише частково. Необхідно розрізняти в людині глибинне та поверхове "я". Поверхове "я" людини, яке надто соціалізоване, раціоналізоване, цивілізоване, не є особистістю в людині, воно може бути навіть викривленням образу людини, закриттям її особистості [3].

Людину М.О. Бердяєв називає істотою, яка себе постійно долає, трансцендентує. Реалізація особистості в людині – це її постійне трансцендування. Людина прагне вийти із замкнутої суб'єктивності, і це відбувається завжди у двох протилежних напрямках. Вихід із суб'єктивності відбувається шляхом об'єктивації. Цей шлях виходу в суспільство з його загальнообов'язковими формами, це шлях загальнообов'язкової науки. На цьому шляху відбувається відчуження людської природи, відкидання її в об'єктивний світ, у якому особистість не знаходить себе. Інший шлях є ви-

ходом із суб'єктивності через трансцендування. Трансцендування є переходом до транссуб'єктивного, а не об'єктивного. Цей шлях лежить у глибині існування, на цьому шляху відбуваються екзистенціальні зустрічі з Богом, з іншою людиною, з внутрішнім існуванням світу, цей шлях не об'єктивних повідомлень, а екзистенціальних. Особистість цілком реалізує себе тільки на цьому шляху [1].

Трансцендування не означає, що особистість підпорядковується якому-небудь цілому, входить як складова в якусь колективну реальність, стосується вищого іншого, вищої істоти. Трансцендування є активним, динамічним процесом, є іманентним досвідом людини, в якому людина переживає катастрофи, переноситься крізь безодню, відчуває перерваність у своєму існуванні, але не екстеріоризується, а інтеріоризується [1].

Тому для розуміння природи духовного лідерства в концепції М.О. Бердяєва особливого значення набирає проблема смислового розрізнення часу, ділення його на космічний, історичний та екзистенційний. Космічний час, символізований колом, являє собою час людського проживання як природної істоти. Другий, підпорядкований космічному існуванню та спрямований у майбутнє (символ – пряма лінія) – час історичного буття особистості. Екзистенційний час, менш за все символізований просторово (символ – крапка), є часом виходу за межі об'єктивності та входу у вічність, тотожність вічності. Саме він являє собою екзистенційно-якісну нескінченність, котра розкривається у стані екстазу. Це і є час істинного розкриття духу, здійснення творчого акту, проєктованих у часі історичному.

Звідси за духовного лідерства геній розвінчує творчим актом суцільну неперервність буття, послуговуючись слуханням творчого логосу, покликом совісті та Бога, а не законами об'єктивації й соціалізації, охолоджуючими творчий вогонь. Так, філософія М.О. Бердяєва являє світу духовного лідера, історичну особистість, спроможну сумістити в собі “антиномію двох антиномій”: морального принципу та особи. Рішення цієї антиномії розгортається у співвідношенні взаємодоповнення особи та принципу, реальної та ідеальної детермінації. Ціннісна безвихідь історії може бути вирішена в процесі розрубання вузлу суперечності реальним актом творчості та волі, керованих не категоричними імперативами, постулатами, а “нескінченними завданнями”, “грубим” порушенням будь-якої повинності, автономією свободної волі як автономії керма.

Духовний лідер, який розуміється як визначальна подія історії, завжди є явищем виокремленим (аритмічним, неоднотимним) із загального ходу. Людська особистість, як предмет пізнання, є разом з тим і тією, що пізнає, має не лише гносеологічне, але й антропологічне значення. Тобто, на думку М.О. Бердяєва, у людині перетинаються всі кола буття. Ця поява пов'язується зі зламним моментом у духовно-моральному вимірі, викликаючи своїм виникненням трансформуючий ефект дійсного соціокультурного простору як акт визначення його майбутнього. Життя лідера продов-

жується в майбутньому як репрезентація соціумом народжених лідером нових смислів.

Супідрядність історичного часу та людської долі, постаючи безпосередньою ареною взаємодії загального та єдиного, універсального та унікального підводить нас до актів народження неповторної індивідуальності, персонального, а не колективного характеру, розглядається в унікально-людському вимірі, за якого духовний лідер постає визначальним моментом у житті універсального цілого.

Духовний лідер, перш за все, виступає саме виразником ціннісного дихання своєї епохи, людиною, здатною більшою мірою “зчитувати”, ніж “складати” страхи, надії, очікування, спосіб думок і характер почуттів послідовників.

Це, безумовно, передбачення ходу їхніх думок, тобто прискореність відчуття, фіксація невловлюваних ідей, здатність зчитувати знаки часу. Не випадково поява лідера, інакше кажучи його очікування, актуалізується в періоди кризи ідентичності, дезінтеграції навколо значущого ціннісного простору, посилення втрати смислів життєвих ритуалів. Духовний лідер постає не стільки об’єднуючою силою, скільки тією, що вказує спільні моменти індивідуального “я” з історією, культурою країни, втілюючи в собі колективні очікування та надії [4].

Висновки. Сучасна соціокультурна ситуація створює проблемні зони, що протидіють виникненню та розвитку духовного лідерства. До панівних характеристик сучасної соціокультурної ситуації, які впливають на формування та функціонування духовного лідерства у ХХІ ст., можна віднести прагматизацію й раціоналізацію соціокультурного оточення, гетерогенність та децентралізацію соціокультурного простору, інституалізацію соціокультурного буття, дезорієнтацію та хаотизацію духовно-ціннісних сфер, футурологічну невизначеність повсякденності, тенденцію до обмеження проявів духовного лідерства рівнем мікросоціальних та субкультурних утворень. Одночасно ці умови виступають основою для зворотних тенденцій, які ведуть до активних пошуків реальних втілень лідерства в контексті нагальних потреб у вибудовуванні орієнтирів та перспектив соціокультурної динаміки.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н.А. Метафизическая проблема свободы [Электронный ресурс] / Н.А. Бердяев // Путь. – 1928. – № 9. – С. 41–53. – Режим доступа: http://www.krotov.info/library/16_p/put/put_ind.html.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека (Опыт парадоксальной этики) / Н.А. Бердяев. – М. : Фолио, 2006. – 623 с.
3. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии / Н.А. Бердяев – М. : Фолио, 2003. – С. 701.
4. Зубанова Л.Б. Лидерство ХХІ века: проблемы и перспективы интеграции соціокультурного пространства / Л.Б. Зубанова // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2009. – № 3 (19). – С. 29–34.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013

Астахова Т.Г. Сущность духовного лидерства в персоналистической концепции Н.А. Бердяева

Статью посвящено осмыслению феномена духовного лидерства как взаимодействия исторической судьбы человечества и неповторимости личности. Проблема духовного лидерства раскрывается в контексте анализа персоналистической философии Н.А. Бердяева с перспективой ее социокультурного потенциала к современности. Автор приходит к выводу, что духовный лидер, прежде всего, выступать отображением ценностного дыхания своей эпохи, человеком способным в большей мере “считывать”, нежели “фокусировать” страхи, надежды, способ мышления и характер чувствования последователей.

Ключевые слова: духовное лидерство, личность, теургия, Н.А. Бердяев.

Astakhova T.G. Summary of Spiritual Leadership in Personality Concept N.A. Berdyaev

The article is devoted to understanding the phenomenon of spiritual leadership as the complementarity of historical destiny of humanity and uniqueness of the individual. The problem of spiritual leadership in the article is disclosed in the context of analysis N.A. Berdyaev's personalistic philosophy with a view to its potential for social and cultural modernity. An author has come to the conclusion, that spiritual leader foremost to come forward the reflection of the valued breathing of the epoch.

Key words: spiritual leadership, personality, theurgy, N.A. Berdyaev.

УДК 35.073.526:005

С.В. МАРІКЯН

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО АУДИТУ

У статті йдеться про роль соціального аудиту в сучасній системі управління господарською діяльністю та про особливу його актуальність для сучасної України. Підкреслено, що соціальний аудит має свою теоретико-методологічну основу, яка дає змогу визначити об'єктивні причини його виникнення та розвитку, основні цілі, сутність та характерні риси, предмет аудиторського обстеження. І саме теорія соціо-економіки з її особливою увагою до ролі соціокультурних чинників у процесі відтворення людських ресурсів може розглядатися як методологічна основа для визнання національних моделей соціального аудиту, у тому числі концепції української моделі соціального аудиту.

Ключові слова: соціальний аудит, методологічна основа, соціоeкономіка.

Соціальний аудит – нове явище в сучасних суспільних науках і соці-альній практиці світового ринкового господарства.

Соціальний аудит швидко завойовує свої позиції і, передусім, у краї-нах з розвинутими ринковими відносинами. Вельми показово, що ініціати-ва впровадження соціального аудиту належить приватному бізнесу і пере-важно великим міжнародним корпораціям. У цьому, безумовно, виявля-ється прагматична зацікавленість: практика засвідчила, що витрати на со-ціальный аудит швидко окуповуються і сприяють збільшенню доданої вар-тості, а інвестиції в людський капітал стають найбільш виправданими.¹

Особливу актуальність соціальний аудит має для України. І справа тут не лише і не стільки в його економічній рентабельності. Необхідно враховувати декілька важливих обставин. По-перше, зокрема, мабуть, те, що жодна країна у світі не пережила в минулому столітті стільки соціаль-них потрясінь, як Україна і колишні республіки СНД. По-друге, зовсім не-давно, у 90-х рр ХХ ст., наша країна пережила важку системну кризу, яка завдала найбільших збитків саме соціальній сфері, важкі наслідки якої від-чуваються і сьогодні. По-третє, Україна сьогодні переживає якісно новий етап свого соціально-економічного розвитку, коли стратегічними завдан-нями є боротьба з бідністю, реалізація пріоритетних національних програм (освіта, охорона здоров'я, житлове будівництво, розвиток сільського гос-подарства). По-четверте, в умовах глобалізації соціоeкономічних стосунків Україна може забезпечити стійкий і довгостроковий розвиток, посісти більш гідне місце у світовій спільноті лише на основі інноваційної еконо-міки, у якій вирішальну роль мають відіграти людські ресурси. Соціальний аудит і є тим ефективним інструментом регулювання людських ресурсів,

що дає змогу уникнути соціальних потрясінь, сформувати систему управління соціальними ризиками на основі діалогу між соціальними і діловими партнерами, реалізувати соціальні стратегічні цілі і тим самим сприяти перетворенню України в дійсно соціальну державу.

Метою статті є аналіз методологічних основ соціального аудиту та формування моделі соціального аудиту як інструменту регулювання людських ресурсів планування, аналізу і контролю в діяльності підприємств.

Питаннями соціального аудиту займаються багато російських і українських учених: В. Мішків, І. Яковлева, О. Шулус, Ю. Попів, Л. Кулаковська, О. Мазурик, Л. Полякова, Н. Демків та ін., проте проведення соціального аудиту на вітчизняних підприємствах залишається маловивченим і вимагає подальшого дослідження.

Поняття “соціальний аудит” для України відносно нове. Так, “соціальний аудит” у Концепції російської моделі розуміється як інструмент регулювання соціоекономічних відносин за допомогою добровільного соціального діалогу всіх зацікавлених сторін [5]. На думку О. Шулуса і Ю. Попова [8], соціальний аудит – це спосіб всебічного й об’єктивного оцінювання стану соціальних відносин на різних рівнях (корпоративний, муніципальний, галузевий, регіональний, національний), який дає змогу виявити потенційні загрози погіршення соціального клімату, розкрити резерви розвитку людських ресурсів. На думку Л. Кулаковської [3], соціальний аудит має на меті контроль за виконанням колективних договорів між адміністрацією і колективом фірми, дотримання правил економії.

У теоретико-методологічному плані соціальний аудит спирається на концепцію соціоекономіки – міждисциплінарну наукову дисципліну, у центрі якої перебуває процес відтворення людських ресурсів. Практичне значення соціального аудиту полягає в тому, що він може служити як ефективний інструмент регулювання соціоекономічних відносин і тим самим значно підвищити рівень управління людськими ресурсами – вирішальним чинником виробництва в умовах сучасного ринкового господарювання. За охопленням об’єктів свого обстеження соціальний аудит є незрівняно більш комплексним і широким порівняно з іншими видами аудиту: фінансовим, логістичним, управлінським та іншими.

У центрі теорії “соціоекономіки” перебуває людина, яка розглядається одночасно “як суб’єкт економічної, політичної і духовної сфер”. Ініціатором розробки цієї теорії є російський економіст, професор А. Шулус [8].

Подібне бачення принципово відрізняється від смітовського вчення про “економічну людину”, діяльність якої, незалежно від його волі, здійснюється за законом “невидимої руки” ринкової економіки, що створює рівноважний стан економіки і гармонію соціальних відносин. Теорія “соціоекономіки” ставить сьогодні під сумнів, здавалося б, “вічну життєвість” понять “економічного базису” і “виробничих відносин”, яким марк-

сизм надавав визначального значення у формуванні соціальних явищ, ідей, політичних організацій і установ.

Перехід від індустріального до постіндустріального (або постеконічного) суспільства означав докорінні зміни у всій системі відносин стосунків. Перш за все, відбувалося підвищення ролі “соціального”, відбувався процес його вкорінювання в “економічне”. Як конкретний приклад переплетення і взаємозалежності “економічного” і “соціального” можна навести еволюцію співвідношення економічної функції підприємництва (здобуття прибутку) і його соціальної функції (створення нових робочих місць, виплата заробітної плати й інших форм соціальних витрат, зобов’язання за податковими платежами, участь у формуванні місцевої соціальної інфраструктури тощо). В індустріальному суспільстві економічна функція явно протистояла функції соціальній, а прибуток – соціальним витратам. Природно, що стосунки між капіталом і найманою працею мали антагоністичний характер.

Підприємець на перших етапах індустріального суспільства домагався своєї економічної вигоди шляхом економії на оплаті праці, збільшення робочого часу, посилення інтенсифікації трудових операцій, використання різних форм примусової праці і так далі. Тобто економічні інтереси підприємця (здобуття прибутку) явно протистояли соціальному становищу робітника (його заробітній платі, умовам праці, житлово-побутовим умовам і т. д.).

У контексті соціоекономіки предметом соціального аудиту є соціоекономічні відносини, що формують систему соціоекономіки, де центральним суб’єктом є сама людина, а вирішальна роль належить чинникам, що визначають процес відтворення людських ресурсів. У центрі теорії соціоекономіки перебуває процес відтворення людини і єдність її функцій як виробника, споживача і суб’єкта вільного часу. Порівняно з епохою класичної політичної економії сталися найважливіші зрушення в економічній і соціальній сферах. Відтворення людських ресурсів сьогодні зумовлене багатьма взаємопов’язаними чинниками: демографією й охороною здоров’я, загальноосвітнім і професійним рівнем працівника, умовами праці, його оплати і безпеки, якістю споживаних матеріальних і духовних благ, екологічним місцем існування людини і так далі. Соціоекономічні відносини інтегрують в собі різні типи суспільних стосунків. Ось чому предметом соціального аудиту можуть бути ті відносини (економічні, соціальні, правові, етичні, управлінські й ін.), які у своїй сукупності і формують процес відтворення людських ресурсів.

Соціоекономічний підхід до соціального аудиту значно розширює об’єкти аудиторського обстеження, ними стають не лише відносини між власниками (менеджерами і найнятими робітниками або ділові стосунки між стейкхолдерами), але й між бізнесом і органами влади різних рівнів, між владою і різними інститутами громадянського суспільства.

Трактування соціоекономічних відносин дає змогу соціальному аудиту вийти за межі окремого господарюючого суб'єкта і надати йому багаторівневого характеру. Соціальний аудит може здійснюватися на корпоративному, локальному, галузевому, територіальному і національному рівнях соціоекономічних відносин.

Теорія соціоекономіки не ідеалізує систему соціоекономічних відносин, не розглядає її як досягнуту гармонію соціальних інтересів. Але в ній підкреслюється “принципово інше співвідношення функцій держави, організатора виробничого процесу, інститутів цивільного суспільства, сім'ї і особи в процесі відтворення людини” (А. Шулус), що дає змогу поставити питання про необхідність розробки механізму відтворення людських ресурсів.

У цьому контексті метою соціального аудиту є регулювання процесу відтворення людських ресурсів – вирішального чинника виробництва в умовах соціоекономіки. Принципові зміни, що сталися в економічній і соціальній сферах, дають змогу сьогодні відмовитися від практики непримиренної класової конфронтації і за допомогою саме механізму розробки відтворення людських ресурсів шукати шлях до досягнення соціального консенсусу. В умовах соціоекономіки соціальний аудит виступає як ефективний інститут регулювання відтворення людських ресурсів на основі досягнення соціального консенсусу. Нове розуміння соціоекономічних стосунків визначає і значно ширше коло зацікавлених сторін в аудиторському обстеженні економічних і соціальних сфер, тобто суб'єктів соціального аудиту. Ними можуть бути: власники (індивідуальні або асоційовані), влада всіх рівнів (державна, регіональна, муніципальна), інститути громадянського суспільства (об'єднання працедавців, профспілки, неурядові організації та ін.).

Враховуючи зростаюче значення соціального аудиту в сучасній соціоекономіці, користувачі результатів обстеження соціоекономічних стосунків – вельми численні та різноманітні.

Перш за все, у результатах соціального аудиту зацікавлені власники різних форм власності. Зацікавленість цієї групи користувачів насамперед зумовлена можливістю використання соціального аудиту як важливого інструменту підвищення ефективності управління підприємством (організацією) в умовах соціоекономіки, коли соціоекономічні відносини стають вирішальним чинником досягнення конкурентоспроможності. Особливе значення соціальний аудит має для власника у зв'язку з визначенням стратегічних цілей і завдань підприємства, тобто при формуванні стратегічного менеджменту.

Для інвесторів результати соціального аудиту можуть бути основою прогнозу відносно майбутніх фінансових вигод або втрат, пов'язаних з інвестиціями й оцінюванням соціальних ризиків. Інвестори розраховують на прибутковість підприємства і здобуття дивідендів. У зв'язку з цим їм необхідна об'єктивна і достовірна інформація, яка допомогла б визначитися з рішенням: купувати, тримати або продавати акції.

Керівникам соціальний аудит може служити важливою підмогою в оперативному, тактичному і стратегічному управлінні. Особливо велике значення соціальний аудит має для них в оперативному соціальному менеджменті, оскільки дає змогу:

- виявити причини загострення соціального клімату на підприємстві;
- стежити за якістю продукту;
- ефективніше використовувати мотивацію праці;
- підтримувати і розвивати інновацію та творчий характер праці персоналу;
- мінімізувати соціальні ризики.

Керівників цікавлять не лише результати аудиторського обстеження на підприємстві, але й результати соціального аудиту, проведеного на однотипних господарюючих суб'єктах і на рівні галузі або регіону. Порівняльний аналіз результатів соціального аудиту дає змогу розробити програму підвищення конкурентоспроможності.

Наймані робітники й організації, що представляють їхні інтереси, повинні мати у своєму розпорядженні результати аудиторського обстеження для того, щоб:

- перевірити виконання укладених колективних договорів і етичних норм кодексів корпоративної етики;
- знати перспективи щодо зайнятості, умов праці і її оплати;
- через переговорний процес знайти шляхи і методи досягнення соціального консенсусу.

Покупці, спираючись на результати аудиторського обстеження, можуть мати об'єктивніше уявлення про підприємство: про екологічну чистоту продукту, про рівень виконання соціальних стандартів, пов'язаних з соціальним іміджем підприємства, про його участь у формуванні соціальної інфраструктури і добродійної діяльності, про використання або не використання методів недобросовісної конкуренції тощо.

Органи влади всіх рівнів (державного і місцевого самоврядування, загальнонаціональна, регіональна, міська і місцева) безпосередньо зацікавлені в соціальному аудиті, оскільки:

- результати аудиторського обстеження дають змогу владі отримати найбільш широку й достовірну інформацію щодо соціального клімату на всіх рівнях господарської діяльності і тим самим мати можливість більш цілеспрямовано та ефективно впливати на всю систему соціоекономічних відносин;
- соціальний аудит стає абсолютно необхідним для влади в країнах, які претендують бути "соціальною державою";
- соціальний аудит може бути ефективним інструментом у розробці державної і муніципальної соціальної політики і, перш за все, при розробці програм стійкого й довготривалого розвитку;
- він може бути використаний з метою організації діалогу між соціальними партнерами і як інструмент налагодження співпраці між владою та інститутами громадянського суспільства.

В аудиторському обстеженні зацікавлені і найрізноманітніші інститути громадянського суспільства: політичні партії, об'єднання працедавців, профспілки, союзи споживачів, неурядові організації і так далі. Широкий і об'єктивний характер соціального аудиту звужує можливості для популістської демагогії, сприяє транспарентності суспільства і його демократизації, оскільки він базується на відмові від силових форм боротьби і орієнтований на досягнення соціального консенсусу.

Висновки. Цивілізаційний підхід, який характерний для теорії соціо-економіки, дає змогу також зрозуміти суперечність сучасної еволюції соціо-економічних відносин. З одного боку, вони є суб'єктом процесів глобалізації, а з іншого – відокремлення у формі національних або регіональних систем соціо-економічних відносин. Так, наприклад, виникають і набувають свого розвитку національні (регіональні) різновиди соціальних систем, соціального партнерства, механізмів регулювання людських ресурсів.

У зв'язку з цим можна констатувати, що теорія соціо-економіки з її особливою увагою до ролі соціокультурних чинників в процесі відтворення людських ресурсів може служити методологічною основою для визнання національних моделей соціального аудиту, у тому числі для розробки концепції української моделі соціального аудиту.

Список використаної літератури

1. Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22.04.1993 р. № 3125-ХІІ. – зі змінами та доповненнями (13.06.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
2. Антошина О.А. Аудит социально-трудовой сферы организаций / О.А. Антошина // Аудиторские ведомости. – 2007. – № 6. – С. 25–31.
3. Кулаковська Л.П. Основи аудиту : навч. посіб. для студ. вищ. закл. осв. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – К. : Каравела, 2002. – 504 с.
4. Купріна Н.М. Особливості визначення аудиторських послуг в сучасних умовах / Н.М. Купріна, К.О. Васьковська // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2010. – № 34. – С. 48–49.
5. Мешков В.Р. Особенности российской модели социального аудита / В.Р. Мешков // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : [зб. наук. праць]. – 2009. – Вип. 15. – С. 410–417.
6. Полякова Л.М. Аспекти розвитку соціального аудиту в Україні / Л.М. Полякова, Н.І. Демків // Вісник національного університету "Львівська політехніка": "Менеджмент ті підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку". – 2009. – № 647. – С. 475–479.
7. Попов Ю.Н. Социальный аудит: новая утопия или эффективный инструмент? / Ю.Н. Попов // Независимая газета. – 2008. – 17 ноября. – С. 6–7.
8. Шурус А.А. Социальный аудит : учеб. пособ. / А.А. Шурус, Ю.Н. Попов. – М. : АТиСО, 2008. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2013

Марикян С.В. Методологическая основа социального аудита

В статье говорится о роли социального аудита в современной системе управления хозяйственной деятельностью и об особенной его актуальности для современной Украины. Подчеркивается, что социальный аудит имеет свою теоретико-

методологическую основу, которая позволяет определить объективные причины его появления и развития, основные цели, сущность и характерные черты, предмет аудиторского обследования. И теория социоэкономики с ее особым вниманием к роли социокультурных факторов в процессе воспроизводства человеческих ресурсов может рассматриваться как методологическая основа для признания национальных моделей социального аудита, в том числе концепции украинской модели социального аудита.

Ключевые слова: социальный аудит, методологическая основа, социоэкономика.

Marikyan S.V. Methodological Basis of Social Audit

It is stressed that social audit has its own theoretical and methodological basis that lets us determine objective reasons of its appearance and developing, its main aims, nature and features, the subject of audit research. The theory of socioeconomic itself with its special attention to the roles of sociocultural factors in the process of human resource reproduction can be considered as a methodological basis for the acceptance of national models of social audit and also for the concept of Ukrainian social audit model.

Key words: social audit, methodological basis, socioeconomic.

УДК 316.653:316.42

Е.Г. ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА

ЗМІНА ХАРАКТЕРУ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Статтю присвячено розгляду соціальної пам'яті, яка змінюється у сучасному суспільстві. Визначено риси та ознаки зміни характеру соціальної пам'яті за останні десятиріччя. Установлено, що під впливом процесів глобалізації розширюються рамки соціальної пам'яті. Зміст соціальної пам'яті наповнюється екологічною інформацією та певною мірою залежить від уявлення щодо майбутнього. Також посилюється комунікаційна складова соціальної пам'яті.

Ключові слова: соціальна пам'ять, пам'ять, суб'єктність, майбутнє, минуле.

Соціальна пам'ять може стосуватися не тільки подій, вчинків людей у минулому. Певне коло об'єктів пам'яті охоплює світ неживої природи, речей, артефактів. Це можуть бути матеріальні свідчення культури минулого, речі, що нагадують минуле, фотографії, інші зображення минулих подій, людей тощо. Цей “речовий” компонент соціальної пам'яті можна розглядати з більш широких позицій, ніж просто як форму збереження пам'яті

Соціологія речей передбачає, що речі можуть бути елементом соціальної взаємодії. Так, гроші є річчю. Але вони включені у ланцюги соціальних взаємовідносин, тому вони є також соціальними акторами. Але це “соціальні актори – не люди” [1]. Отже, пам'ять стосовно речей минулого також має соціальний характер. Завдяки пам'яті речі стають “соціальними акторами – не людьми” у взаємовідносинах між минулим та сьогоденним. Речі розмивають міжпоколінні межі. Вони можуть бути матеріалізованою, уречевленою пам'яттю і переходити від власника до власника крізь покоління. До вивчення соціальної пам'яті може бути застосована концепція “актор-мережа”, де мережеві відносини стосовно пам'яті виглядають як вертикальна у часі мережа. І в цій мережі речі мають досить велике значення.

Здатність та потреба бути суб'єктом соціальної пам'яті, залучитися до колективної, групової пам'яті відображає рівень соціальної зрілості, соціалізованості, громадянськості, національної свідомості особи.

Соціальна активність індивіда пов'язана зі здатністю його бути носієм соціальної пам'яті. Людина настільки соціальна наскільки вона здатна пам'ятати. Залучення особи до соціальної пам'яті формує її соціальну суб'єктність. Все це й зумовило актуальність теми статті.

Метою статті є розгляд змін характеру соціальної пам'яті у сучасному суспільстві.

Починаючи з 50-х рр. ХХ ст., соціальні дослідники звернулися до з'ясування змісту феномену соціальної пам'яті, що знайшло своє відобра-

ження в працях М. Хальбвакса, Я. Ассмана, Я. Ребане, В. Колеватова, Ю. Левади, Ю. Лотмана, Л. Стародубцевої, Н. Корабльової, О. Фостачук, Л. Газнюк, Г. Коньшиної та ін.

Особливе місце в осмисленні соціальної пам'яті належить А. Бергсону. При з'ясуванні специфіки соціальної пам'яті, її інновацій у нагоді стали наукові праці соціологів і психологів – Е. Дюркгейма, Л. Виготського, С. Рубінштейна, П. Зінченка, Л. Ельконіна.

Змістовними для вивчення проблематики соціальної пам'яті є дослідження видатних українських соціологів, зокрема А. Ручки, Н. Победи, Н. Костенко, В. Бакірова, І. Попової, О. Фостачук.

Згідно зі словниковим визначенням, “суб’єктність – властивість індивіда бути суб’єктом активності. Стосовно людини “бути суб’єктом” – означає бути носієм ідеї Я, а це, у свою чергу, означає, що людина мислить, сприймає, переживає і здійснює себе як причину себе самого. Потреба людини виступити перед собою, випробувати себе у своїй першопричинності щодо світу, зрештою, обґрунтувати перед собою тотожність “Я = Світ” [2].

Згідно з думкою Л. Сокурянської, до показників соціальної суб’єктності належить психологічна готовність індивіда до самостійної діяльності, його теоретична та практична підготовленість до неї, відповідальність за результати, готовність до ризику, здатність впливати на інші соціальні суб’єкти тощо. Чинником та одночасно показником соціальної суб’єктності є адаптивно-інноваційний потенціал особистості, який визначається як її здатність перебувати своєю свідомістю та поведінку відповідно до соціокультурних умов, що змінюються [3, с. 7]. Соціальна пам'ять зумовлює дієвість особи, спрямованої на закріплення ідентичності та збереження життєздатності соціуму. Соціальна пам'ять мотивує індивіда на соціально значущу діяльність та відповідальне ставлення до здобутків минулих поколінь.

Соціальна пам'ять соціуму може змінюватися за декількома параметрами. Природно, що постійно змінюється зміст пам'яті: відбувається оновлення її багажу. Далі змінюються пріоритети, акценти, повнота пам'яті.

Ступінь докладності інформації, що належить до змісту пам'яті, також зазнає змін. Чим віддаленіша подія, тим докладність зменшується. Звичайно, повнота знань, співвідношення деталей та узагальнень в історичній пам'яті залежить від її носія. Якщо це професійний історик чи особа, що особливо цікавиться подіями минулого, то докладність змісту пам'яті значно більша, ніж у пересічного громадянина. Взагалі для соціальної пам'яті притаманний високий рівень узагальнення. У пам'яті актуалізовано лише саму подію без деталей її звершення, головні персонажі події – також без біографічних та інших деталей. Центральним пунктом соціальної пам'яті є оцінювання події і її діючих осіб, оцінка важливості події та осіб для подальшого розвитку соціуму, для сучасності, оцінювання модальності події: позитивна чи негативна подія з боку моралі, політики, інтересів соціуму.

Для особистої пам'яті про події, що мали загальний соціально значущий характер, притаманна деталізація й індивідуалізація. Події особистої історії відбуваються на фоні загальної історії країни. Особистий характер пригадування накладає відбиток особливостей індивіда. Він бачить події зі свого боку, з погляду своїх інтересів та свого масштабу знання та розуміння подій. Такі записи потребують особливої техніки інтерпретації. Теорію інтерпретації в рамках епістемології розробляли герменевтики. Епістемологія розрізняє декларативну пам'ять і документальний доказ за допомогою архіву. Особлива роль в інтерпретації свідчень пам'яті належить герменевтиці, яка спеціально вивчає способи інтерпретації різних текстів, у тому числі текстові записи спогадів. Теорія інтерпретації текстів була розроблена в працях Г.-Г. Гадамера і П. Рікьора [4].

Під впливом процесів глобалізації розширюються рамки соціальної пам'яті. Вона може охоплювати не тільки події цього соціуму, але й міжнародні події. Хоча і раніше людська пам'ять включала події, що стосуються інших країн, але глобалізація значно розширила межі об'єктів соціальної пам'яті. Особливо це стосується подій, що мали значення для всього світу, наприклад, карибська криза, війни на Близькому Сході, освоєння космосу тощо.

У зв'язку із загрозою екологічних катастроф все більше місця у соціальній пам'яті займають не історичні події, а природні, кліматичні. ЗМІ постійно нагадують, який клімат був у минулому, яка погода була у цю пору року у минулому тощо. Отже, можна сказати, що зміст соціальної пам'яті наповнюється екологічною інформацією. Включення компонентів середовища країни та людства в цілому як значущих для пам'яті видається суттєвим аспектом змін соціальної пам'яті в новітню добу.

Зміст та значення соціальної пам'яті певною мірою залежить від уявлення щодо майбутнього. Песимістичне ставлення до майбутнього знецінює минуле. Велич минулого укріплює позитивну оцінку майбутнього.

Діалектичні стосунки минулого та майбутнього знайшли відображення у парадоксальній формулі “пам'ять щодо майбутнього”, яка втілювалася у художньої творчості. Загадаємо, наприклад, фільм “Спогад про майбутнє”. Це західнонімецький науково-популярний документальний фільм, знятий австрійським режисером Харальдом Райнлем у 1970 р. за мотивами книг швейцарського публіциста й уфолога Еріха фон Денікена “Колісничі богів” і “Повернення до зірок”. Японські кінематографісти зняли мультфільм для дорослих з такою самою назвою. Три визнані майстри японської анімації представили три новели про найближче майбутнє людства, те майбутнє, якого може і не бути, але небезпека повороту подій у це русло існує в нашому житті постійно.

У своїй пам'яті людина шукає відповідь на запитання щодо майбутнього. “У мисленні будь-якого історика сьогодення і майбутнє обов'язково присутні, саме крізь цю призму він дивиться на події і факти минулого”, – цілком справедливо стверджує сучасний філософ В. Пантін [5, с. 124].

За аналогією математичної операції екстраполяції, завдяки якій закономірність, що виявлена у минулому, продовжується на майбутнє, людина спирається на свою пам'ять щоби створювати концепцію щодо майбутнього. В. Пантін прямо стверджує, що історія не повинна займатися виключно окремими фактами минулого, а має вивчати тенденції історичного розвитку, які можуть тривати в сьогоденні і майбутньому [5, с. 124]. На цю думку спирається концепція історичного прогнозування. До авторів, які здійснювали прогнозування таким способом, можна віднести Н.Д. Кондратьєва, Ф. Броделя, А.М. Шлезінгера, С. Хантінгтона та ін.

Фундаментальна якість минулого полягає в тому, що його не можна виправити. Але його можна будь-як інтерпретувати. Саме процедура пояснення минулого є засобом компенсувати неможливість вплинути на це минуле. Це дискурсивний засіб впливу на минуле, можливість сконструювати певний варіант минулого і зафіксувати цей варіант у пам'яті. Деякі видатні історики, філософи, наприклад, К. Маркс, В.О. Ключевський, А.Дж. Тойнбі, М. Блок, Ф. Бродель, І. Валлерстайн, прямо намагалися на ґрунті вивчення історії будувати моделі майбутнього суспільства

Дискурсивне моделювання минулого може здійснюватися для прогнозування майбутнього. На відміну від минулого, майбутнє можна планувати, конструювати, намагатися змінювати. На майбутнє людина може впливати, творити його свідомо. Є, звичайно, фаталістичні концепції майбутнього, згідно з якими воно підкоряється долі. Але більш поширеною є думка щодо можливості свідомо будувати майбутнє. Особливо ця думка окріпла під впливом концепції суспільства, що рефлектує. Сучасне суспільство постійно вивчається, існує високий рівень рефлексії щодо його закономірностей. Отже, можна будувати прогнози майбутнього за різними моделями, включаючи в них різні умови. "Історія не повинна займатися тільки минулим, – вважає сучасний футуролог Г. Кваша, – історія має вивчати історичний процес, який пронизує життя наскрізь, сполучаючи минуле і майбутнє. При цьому способи опису минулого і майбутнього не повинні принципово відрізнятися" [6]. Тобто цей автор пропонує дискурсивний метод вивчення як минулого, так і майбутнього. "Якість опису майбутнього цілком залежить від якості історичної теорії... Історична теорія має бути абсолютно симетричною як вперед (у майбутнє), так і назад (у минуле). І для істинного історика (не архівіста, а історика) абсолютно однаково, чим займатися: минулим чи майбутнім", – вважає Г. Кваша, підкріплюючи цим аргументом свій дискурсивний підхід до минулого.

У певному значенні із застереженнями можна обережно стверджувати, що майбутнє є функцією минулого. Спираючись на цей підхід, вчені здійснюють систематичне вивчення минулого саме для прогнозування майбутнього. У цьому вбачається завдання численних моніторинрів як систематичних вимірювань, спостережень за економічними, соціальними, екологічними та іншими процесами в суспільстві. Завдяки моніторингу до-

кументується кожний даний момент сучасності, порівнюється з минулим і здійснюється екстраполяція в майбутнє.

Формування документальної бази дає можливість підкріплювати пам'ять фактами, що безперечні. Отже завдяки документуванню вчені намагаються запобігти вільному трактуванню історії, турбуються про формування пам'яті, що підкріплюється фактами.

Однією з характерних рис колективної пам'яті останніх років є актуалізація спогадів щодо голодомору. Масштабна інформаційна кампанія на державному рівні, міжнародні заходи щодо визнання голодомору як геноциду сприяли закріпленню цієї сумної події в історії нашої країни у колективній пам'яті.

Необхідні відповідні технології пам'яті, які дають змогу формувати, підтримувати, зберігати пам'ять про події, що були важливими для історії країни. Перш за все, така технологія необхідна для збереження пам'яті про голодомор.

Ми зобов'язані зберегти пам'ять про мільйони загиблих від голодомору, щоб народ не забув, як ці люди загинули.

За допомогою організації досліджень, освітньої діяльності і документування голодомору слід прагнути до того, щоб і подальші покоління знали про трагедію, яка забрала життя українських селян. Зараз, коли голодомор залишається у минулому і стає історією, необхідно зробити все, щоб у наступних поколіннях залишилися записи, фотографії й інші матеріали, які ще можна зібрати. Важливо зберегти ці свідчення для подальших поколінь – для тих, хто вже не зможе спілкуватися з жертвами голодомору.

Необхідно ініціювати і підтримувати проекти за такими напрямками: проекти, пов'язані з архівами; підготовка учителів; розробка навчальних планів і виховних матеріалів; освітні програми; музеї й експозиції; створення пам'ятників, присвячених голодомору; відвідування молоддю пам'ятників, присвячених голодомору; дослідження та публікації.

Актуалізація минулого відбувається більш інтенсивно, коли зменшується мобілізаційна енергія майбутнього. Коли люди перестають жити майбутнім, черпати в ньому мотив для існування, вони обертаються в минуле і в ньому починають шукати сенси свого життя. Про соціум можна сказати так само, як і про людину: якщо для неї вичерпався ресурс майбутнього вона починає жити виключно минулим. Для нашого часу характерна невизначеність майбутнього, отже, люди живуть спогадами про минуле. Здебільшого цим минулим є радянська доба. Значна частина людей, які мали досвід життя в радянські часи, саме цей період актуалізують у своїй колективній пам'яті. Сумне минуле зазвичай витісняється з пам'яті. Або пам'ять вибірково залишає в минулому здебільшого позитивні аспекти життя, а негативне приглушується.

На сьогодні посилюється значення комунікаційно-інформаційного аспекту соціальної пам'яті.

У сучасному інформаційному суспільстві з його розвинутою комунікацією за допомогою комп'ютерної техніки та Інтернету посилюється комунікаційна складова соціальної пам'яті. Завдяки Інтернету інформація щодо подій минулого актуалізується значно інтенсивніше й легше, ніж у книжкову добу. Великого значення набувають також соціальні мережі, через які розповсюджується інформація, до якої в людині може бути більше довіри, ніж до інформації від офіційних джерел. Соціальна пам'ять набуває форми інформаційної хмари і зберігається в колективній системі комп'ютерної пам'яті – хмарі. Фахівці стверджують, що інформація, яка перебуває в хмарі, не може бути знищена і зберігається дуже довго. Соціальна пам'ять завдяки Інтернету забезпечується поінформованістю щодо її змісту усіх зацікавлених осіб. Стан соціальної пам'яті залежить від поінформованості й обізнаності великої кількості людей. Дійсно, чим більше людей поінформовані щодо події певного минулого, будь-якої інформації, що належить змісту колективної пам'яті, тим більшого значення набуває соціальна пам'ять, тим більше ймовірність запобігти забуттю. І навпаки, чим соціальна пам'ять активніша, тим люди будуть більше знати про події минулого. Саме цей ефект взаємозалежності соціальної й індивідуальної пам'яті найкраще забезпечується Інтернетом та соціальними мережами. І хоча фахівці зазначають наявність парадоксу Інтернету, коли люди механічно “скачують” інформацію, але її не засвоюють, все ж таки сама наявність інформації про події вже має велике значення для закріплення та функціонування соціальної пам'яті.

Вивчення різних аспектів соціальної пам'яті останніми роками поширюється в Україні та за кордоном. Створився спеціальний напрям наукових досліджень під загальною назвою Memory Studies. Активізувались міжнародні конференції з цієї тематики, випускається численна література. Існують спеціальні видання, де обговорюються форми і напрями дослідження в цій сфері, а також містяться дискусії з теоретичних, емпіричних і методологічних питань вивчення соціальної пам'яті. Розглядаються соціальні, культурні, когнітивні, політичні і технологічні зрушення, що впливають на причини, зміст і форми колективної пам'яті і забуття [7].

Висновки. Отже, зміна характеру соціальної пам'яті за останні десятиріччя визначається такими рисами й ознаками.

1. Однією з характерних рис колективної пам'яті останніх років є актуалізація спогадів щодо голодомору. Масштабна інформаційна кампанія на державному рівні, міжнародні заходи щодо визнання голодомору як геноциду сприяли закріпленню цієї сумної події в історії нашої країни у колективній пам'яті.

2. Інформаційне суспільство посилює комунікаційну складову соціальної пам'яті. Завдяки Інтернету інформація щодо подій минулого актуалізується значно легше, ніж у книжкову добу. Соціальна пам'ять набуває форми інформаційної хмари і зберігається в колективній системі комп'ютерної пам'яті – хмарі.

3. Великого значення набувають соціальні мережі, через які розповсюджується інформація щодо змісту колективної пам'яті, до якої у людині може бути більше довіри, ніж до інформації з офіційних джерел. Завдяки цьому створюється альтернативне джерело інституалізації соціальної пам'яті.

4. Загрози екологічних катастроф сприяють тому, що все більше місця в соціальній пам'яті займають не історичні події, а природні, кліматичні.

5. Інтенсифікуються дослідження щодо соціальної історичної пам'яті як в Україні, так і в інших країнах, у форматі так званих "Memory Studies".

Список використаної літератури

1. Латур Б. Когда вещи дают отпор: возможный вклад "исследований науки" в общественные науки [Электронный ресурс] / Б. Латур // Вестник Моск. ун-та. Сер. "Философия". – 2003. – № 3. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/latour/whenthings.html>.

2. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 528 с.

3. Сокурняська Л.Г. Ціннісна детермінація становлення соціальної суб'єктності студентства в умовах соціокультурної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології" / Л.Г. Сокурняська ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 36 с.

4. Немцев М.Ю. О понятии "текст" в философской герменевтике (Г.-Г. Гадамер и П. Рикёр) / М.Ю. Немцев // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2008. – № 309. – С. 36–39.

5. Пантин В.И. Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века / В.И. Пантин, В.В. Лапкин. – Дубна : Феникс+, 2006. – 448 с.

6. Кваша Г. Историческое прогнозирование [Электронный ресурс] / Г. Кваша // Зазеркалье. – 2007. – № 167. – Режим доступа: <http://www.xsp.ru/sh/pub/outpub.php?id=471>.

7. Memory studies [Электронный ресурс]. – 2008–2013. – Режим доступа: <http://mss.sagepub.com/>

Стаття надійшла до редакції 11.02.2013

Позднякова-Кирбятъева Э.Г. Изменение характера социальной памяти в современном обществе

Статья посвящена рассмотрению социальной памяти, которая изменяется в современном обществе. Определяются черты и признаки изменения характера социальной памяти за последние десятилетия. Установлено, что под воздействием процессов глобализации расширяются рамки социальной памяти. Содержание социальной памяти наполняется экологической информацией и в известной степени зависит от представления относительно будущего. Также усиливается коммуникационная составляющая социальной памяти.

Ключевые слова: *социальная память, память, субъектность, будущее, прошлое.*

Pozdnyakova-Kirbatyeva E.G. The changing nature of social memory in modern society

The article is devoted consideration of social memory which changes in modern society. Lines and signs of change of character social memory are determined for the last decades. Examined, that the scopes of social memory broaden under act of processes of globalization. The table of contents of social memory is filled with ecological information and to a certain extent depends on presentation relatively future. The of communication constituent of social memory increases also.

Key words: *social memory, memory, future, the pas.*

УДК 316.776.4

М.В. САЧОК

СТАНОВЛЕННЯ ЕВАЛЮАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ ЯК ГАЛУЗІ ПРОФЕСІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу становлення евалюації програм як галузі професійних досліджень та діяльності в різних країнах, розгляду її трансформації від вимірвальних процедур до комплексної оцінки.

Ключові слова: програмна евалюація, оцінка, оцінювання, моніторинг.

Евалюація (Evaluation Science) представляє собою прикладну соціологічну дисципліну, яка застосовує множинні методи дослідження з метою прийняття науково-обґрунтованого політичного рішення щодо вирішення певної соціальної проблеми. Її діяльність спрямована на покращення ефективності реалізації програми/політики та на процес залучення інвестицій, контроль їх використання згідно із заявленими цілями. На Заході в останні десятиліття евалюаційна наука (як вона дослівно перекладається) сформувалася в окрему дисципліну зі своїм визначенням, предметом, логічною структурою, предметним полем. Вона увібрала в себе здобутки багатьох суспільних наук. Перш за все, це принципи і методи політичного аналізу, соціологічного дослідження, економічної оцінки “витрати-ефективність”. Тому знання про становлення евалюації як галузі професійних досліджень та діяльності в різних країнах, її взаємозв’язок з іншими науками та формами реалізації соціальних програм дає більш чітке розуміння її природи, а також принципи ефективного вирішування соціальних питань. Таким чином, тема ретроспективного аналізу евалюації є дуже актуальною.

Серед теоретиків з евалюації, які опублікували одну з перших праць, присвячених історії розвитку евалюації, виділяємо Р. Шедіша, Т. Кука та Л. Левітон, а також С. Дональдсона та М. Скрівена, які внесли свіжі віяння в історію та теорію евалюації, висвітивши погляди інших теоретиків стосовно майбутнього евалюаційної науки, Р. Алкіна, який опублікував книжку “Коріння евалюації”, представивши різноманітні теорії та підходи у вигляді метафоричного евалюаційного дерева, Д. Мертенс та Е. Вільсон, які запропонували більш змістовний варіант дерева-метафори, куди включили більшу кількість теоретиків та нову гілку (соціальна справедливість), К. Вайс, яка у своїй книжці “Оцінювання: методи дослідження програм та політики”, присвяченій проблемі оцінювання в цілому, висвітила основні віхи історії оцінювання, російських учених, Д.Б. Циганкова, О.І. Кузьміна, які займаються практикою та теорією оцінки державних програм, законопроектів у Росії, польського вченого Л. Корпоровіча, який розглядає евалю-

ацію в контексті соціальних змін, вплив різних аспектів інтеракції в евалюації на різні структури суспільства.

На нашу думку, існує нагальна проблема в комплексному дослідженні становлення евалюації як галузі професійних досліджень та діяльності. Соціологія дає змогу розглянути евалюацію як практику з реалізації соціальних програм, до функцій якої входить відстеження змін, що відбуваються в рамках програми/політики та в результаті її реалізації – в суспільстві. Саме тому ми поставили з *метою* розглянути становлення евалюації як галузі професійних досліджень та діяльності в різних країнах, у тому числі в Україні, де вже робляться перші кроки її інституціоналізації.

Історичні витoki оцінювання. Вчені називають різні хронологічні рамки появи оцінювання та його представників. Згідно з одними даними, оцінювання результатів діяльності з'являється ще в античні часи. Наприклад, громадянське управління Стародавнього Єгипту систематично оцінювало багаті врожаї дельти Нілу шляхом порівняння врожаю попереднього року з наступним, беручи до уваги фактор кліматичних умов [10, с. 861–862].

Як дисципліна оцінювання виникає у XVII ст. разом з “Дискурс методу” (у 1637 р.) Р. Декарта і “Принципами математики” (у 1687 р.) І. Ньютона, виступаючи проти догми церкви і підкреслюючи раціональність як фундамент людського знання. Паралельно, фізик і статист В. Петті винаходить мистецтво “політичної арифметики”, публікуючи памфлет про митну політику у 1662 р. Загалом науковий метод і систематичне застосування оцінювання вимальовується у XVII–XVIII ст. Цьому сприяли роботи Ж.А. Нікола де Кондорсе, написані у 1774–1794 рр. Хоча головною його спеціалізацією була математика, він зробив великий внесок у суспільні науки. У “Віці причин”, де Кондорсе досліджував мистецтво уряду, математики демократії і менеджменту соціальних змін.

Практика урядових комісій для оцінки соціальних програм почалася в Швеції у XVII ст. і продовжується сьогодні. Головна концентрація була на студентських досягненнях у школах, огляд грамотності і програми громадського здоров'я. Сьогоднішні незалежні комісії обіймають усі сфери і становлять головний інструмент уряду Об'єднаних націй.

Дехто вважає, що про зародження вимірювання соціальних явищ, змін, взаємозв'язків можна говорити із появою політичної арифметики В. Петті (1660-ті рр.) та статистичних досліджень А.-М. Гері, Ж. Дюпюї (1830–1840-ві рр.) [1, с. 37].

Проте евалюація як окрема дисципліна та як практика почала розвиватися з 1930-х рр. завдяки дослідженням американського вченого Р.Ф. Тайлера.

Особливості розвитку евалюації в Сполучених Штатах Америки. **Евалюаційна школа М.К. Паттона.** Найвідомішим дослідженням з евалюації є дослідження під керівництвом Р.В. Тайлера (1833–1841 рр.), що було спрямоване на оцінювання роботи тридцяти шкіл з метою визначення рівня успішності учнів. Принцип оцінювання ефективності освітніх про-

грам Р. Тайлера ліг в основу європейських методів оцінювання освітніх реформ. Слід додати, що саме Р. Тайлером було введено термін “евалюація”, проте його дослідження було більше схоже на вимірювання результатів програми, ніж на евалюацію в сучасному розумінні.

Наприкінці 1950-х рр. федеральний уряд виступив ініціатором і спонсором нових програм, наприклад, проекту з фізики при Гарвардському університеті, що був відповіддю на розвиток науки при СРСР (запуск штучного супутника Землі). Тоді ж було профінансовано й оцінювання успішності цих програм.

У 1965 р. було запроваджено на рівні закону обов’язкове оцінювання освітніх програм про початкову і середню освіту за ініціативою сенатора Р.Ф. Кенеді. Також підлягали оцінюванню програми із забезпечення юридичних послуг, муніципальних послуг з охорони здоров’я, професійного навчання, додаткового харчування вагітних жінок і дітей, дошкільної освіти, інновацій у сфері профілактики злочинності і психологічного коригування, психічного здоров’я.

У 1970–1980-ті рр. відзначається пік практики евалюації, вона стає інструментом економічного аналізу ефективності витрат і способом контролю державних програм. У цей час з’являються професійні організації, публікуються перші професійні стандарти (1981 р.). Чимало вчених на той час перекваліфікуються на оцінювачів.

Погляди дослідників того часу характеризуються намаганням ширше застосовувати якісні дані в евалюаційних дослідженнях та акцентом на процесуальному підході [9, с. 57–58]. Свого поширення набула ідея процесуально орієнтованого підходу. В той час формуються два основні теоретичні підходи до оцінювання – традиційний і розвивальний. У рамках першого й існував партисипаторний підхід, який являв собою співпрацю між дослідниками та зацікавленими сторонами. Також цей підхід включав ще оцінку, орієнтовану на метод (співзіставлення запланованих результатів із фактичними) і оцінку, орієнтовану на теорію (врахування контекстуальних, причинних факторів). Розвивальний підхід формується сьогодні в Європі як такий, що ставить за мету розвиток позитивних змін у суспільстві. На сьогодні суттєвої різниці в цих двох підходах немає, проте відзначаємо зміщення фокусу на досягнення соціального блага, що свідчить про розвиток демократичної традиції.

Розвиток евалюації в Європі та на пострадянському просторі.

Що ж стосується евалюації в Європі, то тут вона активно розвивається з середини 1970-х рр. Перші дослідження, як і в США, пов’язані з удосконаленням якості освіти. Найбільше в Європейській Раді практику евалюації простимульовано Європейськими структурними бюджетними фондами. На кожній сходинці проведення програми (ex-ante, mid-term або ongoing, ex-post evaluation) ними встановлено певні цілі й обов’язки. Підхід роботи Структурного Фонду, що був започаткований у 1988 р., включає в себе наступні такі положення, як обов’язкове зобов’язання для спонсорів та менеджерів проводити евалюацію своїх програм; взаємопов’язаний багатосту-

пінчатий евалюаційний процес (ex-ante, mid-term or ongoing, ex-post); чіткий зв'язок евалюації, проектування програми і розподілу ресурсів.

Серед європейських евалюаційних товариств найбільш розвинутими вважаються Евалюаційне товариство Великої Британії (UK Evaluation Society (UKES)), товариство Німеччини та Австрії (DeGEval Evaluation Society) та польське товариство евалюації (Polish Evaluation Society (PTE)).

Про інституціоналізацію евалюації в ЄС свідчать також спеціалізації, курси, факультативи, майстер-класи, конференції з евалюації при ВНЗ та інших організаціях.

Аналіз кейсів евалюаційних досліджень в Європі говорить про те, що більшість з них має вигляд порівняльних досліджень з ефективності використання коштів Структурних фондів у галузях інфраструктури та екологічного становища навколишнього середовища. В дослідженнях ЄС спостерігаємо тенденцію розвиваючого підходу, що ставить за мету розвиток позитивних змін у суспільстві.

Офіційно на пострадянському просторі, зокрема в Росії, елементи моніторингу й оцінки програм почали впроваджуватися на межі ХХ–ХХІ ст. Проте в системі соціально-економічного планування СРСР існували підходи, що були аналогом західного оцінювання. Наприклад, методики прогнозування можна порівняти з оцінкою програм на стадії розробки; планові показники – з ключовими показниками результативності; еталонне порівняння – з бенчмаркінгом; щорічні звіти про виконання плану – з поточною оцінкою. О.І. Кузьмін навіть порівнює партхозактиви з популярною сьогодні консультацією з громадськістю.

На початку 1990-х рр. оцінка як елемент державного управління існує лише в академічних колах на початку 1990-х рр. [6], розвиток оцінки програм як специфічної діяльності в регіоні почався із появою західних донорів вже в середині 1990-х рр. [1; 3]. Оцінка була “імпортована” разом з проектним підходом як одна із управлінських функцій зарубіжних організацій, а пізніше – місцевих некомерційних організацій з широким спектром послуг.

У багатьох країнах СНД (у тому числі в Україні, Узбекистані, Казахстані) в середині-кінці 1990-х рр. було проведено тренінги та фахове навчання спеціалістів з оцінки міжнародною компанією “Каунтерпарт”. Проте найбільшого розвитку оцінка набула в Росії.

У середині 1990-х рр. оцінка існувала в РФ у формі аналізу витрат і вигод, а ближче до 2000-х рр. – у формі “пакета з дерегулювання”. Таким чином, на початку 2000-х рр. у різних сферах незалежно одне від одного з'являється оцінка як систематичне дослідження певних достоїнств програми [4, с. 110].

У цілому на ідеологію адміністративної реформи в Росії вплинули ідеї “публічного керівництва” (governance). Можна сказати, що саме ця концепція лежить в основі надання державних послуг. На сьогодні в Росії використовуються тільки найбільш прості форми оцінки – моніторинг та вимірювання ефективності у вигляді простого контролю витрат і оцінки безпосередніх результатів [1, с. 16].

Про інституціоналізацію оцінки в РФ свідчать також громадські колективи, присвячені проблемам оцінки законопроектів та інших програм у світі та в Росії зокрема, викладання курсів з оцінки в рамках політології, захист дисертацій на тему оцінки державних програм, тематичні публікації, адміністрування спеціалізованого сайту Міжнародної Мережі “Оцінка програм” та переклади (Дж. Бейкер “Оцінка впливу проектів на бідність” і глосарій ключових термінів у сфері оцінки управління) за підтримки російського Фонду “Інститут економіки міста”.

В Україні також відзначаємо поступову інституціоналізацію евалюації як професійної діяльності та теоретичної дисципліни. Доказ тому – створення у 2008 р. громадської організації “Центр евалюації науково-освітніх та соціальних програм” у м. Київ на чолі з В.Б. Євтухом [3, с. 19] та введення навчального курсу “Евалюація” в 2011 р. в Інституті соціології, психології та соціальних комунікацій в НПУ ім. М.П. Драгоманова. Також нами було проведено евалюацію програми підготовки волонтерів до Євро-2012 при НПУ з метою вдосконалення методик навчання та тренування в подібних програмах у майбутньому.

Серед публікацій виділяємо книгу К. Вайс “Оцінювання: методи дослідження програм та політики”, яка перекладена і видана українською мовою в 2000 р., Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку за редакцією Б. Винницького та М. Лендела, виданий у 2007 р., а також книжки і методичні посібники з проведення оцінки для організацій, що працюють у специфічних сферах (ВІЛ/СНІД).

Висновки. Отже, у статті ми розглянули становлення евалюації як галузі професійних досліджень та діяльності в різних країнах. Ми дійшли до висновку, що історія розвитку евалюації має складний, нелінійний характер. Вона проходить довгий шлях від зародження оцінювання в Стародавньому світі та статистичного замірювання у XVII ст. в Європі до самостійної дисципліни у XX–XXI ст. в Сполучених Штатах Америки, у країнах – учасницях Європейського Союзу, на пострадянському просторі, зокрема в Росії та Україні (проте тут вона поки що існує у вигляді моніторингу та вимірювання ефективності, простого контролю витрат і оцінювання безпосередніх результатів).

Про інституціоналізацію евалюації як галузі професійних досліджень та діяльності свідчать: 1) наявність національних шкіл з евалюації; 2) теоретико-методологічна база (тяжіння до розвивальної парадигми), предметне поле, логічна структура евалюації; 3) навчання, обмін думок з евалюації (курси, тренінги, майстерні, конференції, спеціалізації, окремі департаменти); 4) збільшення кількості професійних організацій; 5) наявність професійних стандартів; 6) спеціалізовані видання, публікації, переклади; 7) збільшення попиту на послуги професійних оцінювачів.

Все вищезазначене свідчить про стрімке становлення евалюації як галузі професійних досліджень у соціально-економічній та політико-управлінській діяльності країн.

Важливою, на наш погляд, є розробка національної концепції евалюації в Україні, яка б включала досвід реалізації програм США, ЄС, РФ тощо та передбачала б адаптацію існуючих принципів і підходів до економіко-політичного ґрунту нашої країни.

Список використаної літератури

1. Блинова Е.А. Анализ и оценка государственных программ: методология и практика применения в российском государственном управлении : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 “Политические институты, процессы и технологии” / Е.А. Блинова. – СПб., 2012. – 21 с.
2. Вайс К.Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / К.Г. Вайс ; [пер. з англ. Р. Ткачук, М. Корчинська]. – К. : Основи, 2000. – 671 с.
3. Євтух В. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств / В. Євтух // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 14–27.
4. Коллоквиум “Оценивание программ и политик: методология и применение” : сб. научн. трудов / [научн. ред. Д.Б. Цыганков]. – М. : ГУ-ВШЭ, 2006. – Вып. 1. – 216 с.
5. Кузьмин А. Мониторинг и оценка социальных программ [Электронный ресурс] / А. Кузьмин // Общинная жизнь. – 2005. – Режим доступа: <http://www.kehila.ru/article/?49>.
6. Новые тенденции в оценке развития : сб. научн. трудов / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unicef.org/ceecis/New_trends_Dev_Evaluation_Russian.pdf.
7. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / [М. Лендел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський]. – К. : К.І.С., 2007. – 80 с.
8. Donaldson S.I. Emerging Career Opportunities in the Transdiscipline of Evaluation Science / S.I. Donaldson, C.A. Christie // Applied Psychology: New Frontiers and Rewarding Careers / edited by Donaldson, D.E. Berger & K. Pezdek. – Mahwah ; N. J. : Lawrence Erlbaum Associates, 2006. – P. 243–259.
9. Korporowicz L. Interactive aspects of evaluation process: between analysis and animation of social change / L. Korporowicz // Evaluation in the Making. Contexts and Methods / edited by Haber A., Szalaj M. – Warszawa : Polish Agency for Enterprise Development, 2009. – P. 53–66.
10. Kosloski K. Evaluation research / K. Kosloski // Encyclopedia of Sociology. Second Edition / edited by F.E. Borgatta. – Washington : Maxmillian Reference, USA, 2000. – Vol. 2. – P. 861–869.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2013

Сачок М.В. Становление эвалюации социальных программ как области профессиональных исследований и деятельности

Стаття посвящена анализу становления эвалюации программ как отрасли профессиональных исследований и деятельности в разных странах, рассмотрению ее трансформации от измерительных процедур до комплексной оценки.

Ключевые слова: *программная эвалюация, оценка, оценивание, мониторинг.*

Sachok M.V. Becoming evaluation social programs as an area of research and professional activities

The article deals with analysis of program evaluation development as a branch research and professional activities in different countries, reviewing its transformation from measurement procedures to complex evaluation.

Key words: *program evaluation, assessment, estimation, monitoring.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.346.32-053.6(477.64-21)

Л.В. АФАНАСЬЄВА

ЕМПІРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРКУЛЬТУРНОГО МІСТА

У статті визначено рівень етнічної толерантності молоді в поліетнічному середовищі першого інтеркультурного міста України та визначено необхідність науково обґрунтованого підходу до пошуку гуманних шляхів запобігання загостренням і практичного подолання міжетнічних протистоянь.

Ключові слова: толерантність, етнічна толерантність, етнос, молодь, місто, поліетнічне місто, інтеркультурне місто.

Однією з ознак і визначальних чинників сталого соціокультурного розвитку української держави на сучасному етапі є рівень міжетнічних відносин у її полікультурному просторі, а рівень розвитку багатьох регіонів України з високим рівнем поліетнічності населення залежатиме в майбутньому від вирішення проблеми формування толерантності етнічних спільнот у молодіжному середовищі.

Незважаючи на значну активізацію науково-дослідної роботи за різними напрямками, дослідження рівня етнічної толерантності молоді як ціннісної орієнтації та конкретних форм і тенденцій її вияву в локальному міському середовищі до сьогодні є рідкісним явищем. Актуальними на разі є дослідження ролі міського поліетнічного середовища у формуванні етнічної толерантності молоді інтеркультурного міста на регіональному й локальному рівнях та пошук шляхів соціокультурного коригування міжетнічних відносин у молодіжному полікультурному соціумі конкретних міст і регіонів з набуттям статусу інтеркультурного.

Культура міжетнічної толерантності, як соціокультурний і суспільно-політичний феномен, сьогодні постає предметом і об'єктом значного корпусу гуманітарних наук. Теоретичні аспекти формування культури толерантності представлені в концепціях Д. Алмонда, Л. Гумільова, В. Кімлічки, А. Лейпхарта, Н. Лумана та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників. Актуальним для епохи глобалізаційного взаємопроникнення етнокультур є пошук шляхів формування культури міжнаціонального спілкування (К.-О. Апель, З.Т. Гасанов, В.П. Комаров) і спілкування в мультикультурному середовищі.

Теоретичного обґрунтування в працях багатьох дослідників набули процеси формування особистості в умовах полікультурного середовища (М. Бахтін, Л. Виготський, Н. Данилевський, Е. Ейлер та ін.), проблема взаємодії особистості й соціального поліетнічного середовища (аналіз проблем виховання молоді, принципи взаємодії соціальних інститутів, фактори й умови виховання).

Важливими в контексті нашої роботи є напрацювання Я. Морено, Е. Богардуса, Е. Берджес, Р. Парка, які заклали основи “просторово зорієнтованої” галузі соціології – соціології міста та праці багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників соціокультурної специфіки міського середовища, міського способу життя, культури міста.

Етнічна толерантність, як соціальне явище, зумовлене традиціями міжетнічного спілкування, рівнем політичної і гуманітарної культури суспільства та психологічними факторами у спілкуванні представників різних етносів, є предметом постійної уваги українських етносоціологів і етнопсихологів. Рядом проектів і досліджень науковцями Інституту соціології НАН України, Київського міжнародного інституту соціології, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Інституту соціальної та політичної психології НАПН України та багатьох регіональних соціологічних центрів і лабораторій упродовж останнього десятиліття ґрунтовно опрацьовується проблематика стану толерантності українського суспільства, відстежуються ризики і можливості для формування національної єдності.

Новітні дослідження змушують нас констатувати, що, на превеликий жаль, сьогодні Україну вже не можна назвати державою з високим рівнем толерантності, на чому на офіційному рівні наголошують ініціатори парламентських слухань із зазначеної проблеми [8].

У зв’язку зі значними соціокультурними перетвореннями в нашій країні з’являється тенденція до міжетнічного розшарування, відокремлення, яка переходить у національну нетерпимість, непримиренність і зростання ксенофобських настроїв. І першими, хто дає свою оцінку і на це реагує, – молодь. Специфіка цієї групи полягає і в тому, що вона є групою, яка шукає своє місце в суспільстві. З одного боку, для неї характерна соціальна незрілість, несформованість ціннісних орієнтацій, нездатність повною мірою адекватно прогнозувати наслідки своїх дій і вчинків, агресивність, соціальна апатія, байдужість, пасивність, безвідповідальність, відмова від традиційних моральних та культурних цінностей. Тому, на наш погляд, є так важливо прогнозування міжетнічної толерантності в майбутньому, і усвідомлення здатності молодого покоління протистояти цим викликам [2, с. 81–82].

Зазначимо, що останнім часом в Україні саме в молодіжному середовищі все частіше стали виявлятися ксенофобські настрої. Все помітнішою стає діяльність праворадикальних молодіжних організацій, поява та поширення расистської символіки та літератури, зростає кількість актів ван-

далізму та кількості злочинів, здійснених під впливом ксенофобських установок. Хоча ці випадки нечисленні й не знаходять значної підтримки серед молодих людей, їх прояв не може лишатися поза увагою суспільства.

Особливою стратою є сучасний український освітній простір вищої школи, який останніми роками характеризується зростанням етнокультурного розмаїття, збільшенням кількості іноземних студентів. На сьогодні в Україні навчаються більше ніж 48 тисяч іноземців із 137 країн світу: з Китаю – близько 6 тисяч, Туркменістану – 5 тисяч, Росії – 3,5 тисячі й з Індії – 3 тисячі [4]. Наслідком такого стану речей часто стає ускладнення стосунків між ними, які знаходять прояв в агресії, відкритій зневазі, які провокують як вітчизняні, так і іноземні студенти.

Метою статті є висвітлення ролі міського інтеркультурного середовища у формуванні етнічної толерантності молоді невеликого поліетнічного міста та шляхів соціокультурного коригування міжетнічних відносин в молодіжному полікультурному соціумі.

У контексті мети нашого дослідження і світлі вищенаведених даних слушною є точка зору американського соціолога Л. Козера, який вважає, що не конфлікт як такий загрожує рівновазі системи, а її жорсткість, переважно різноманітні напруженості, які, акумулюючись, можуть призвести до гострого конфлікту, що стосуватиметься базових цінностей і зачіпати основи суспільної злагоди. Дослідник, розглядаючи конфлікт як спосіб адекватного пристосування норм до мінливих умов, цілком слушно зауважує, що соціальна структура, у якій є місце для конфлікту, може уникнути станів внутрішньої нестійкості або модифікувати (модифікація-видозміна) це напруження, змінивши існуючий стан речей [5]. Потребу у виокремленні емпіричних чинників розгляду проблеми міжетнічної взаємодії свого часу слушно сформулював Дж.Г. Мід щодо відмінності механізму абстрактного й конкретного усвідомлення соціальної взаємодії етнокультурних свідомостей спільнот: “Саме у формі узагальненого іншого соціальний процес впливає на поведінку індивідів, які залучені до нього й підтримують його, тобто спільнота здійснює контроль над поведінкою своїх індивідуальних членів, бо саме в цій формі соціальний процес (співтовариство) проникає в ролі визначального чинника у мислення індивіда” [6; 9]. Вищеназване вказує на потребу розгляду проблеми етнічної толерантності не лише на рівні великих адміністративно-територіальних утворень, мегаполісів тощо, де відбуваються масштабні етнічні міграційні процеси, зумовлені глобальними чинниками, але й у порівняно невеликому просторі окремих міст з традиційним усталеним міжетнічним побутом.

У вказаному контексті Мелітополь є унікальним містом Запорізького Приазов'я, у якому протягом більше ніж 220 років гармонійно співіснують етнічно-конфесійні й національні спільноти [9, с. 227]. Сьогодні тут проживає більше ніж 158 тисяч мешканців [7], представників 93 етнічних і національних груп. За підтримки місцевої влади в місті та районі

функціонують 23 національно-культурні товариства, які об'єднані в Асоціацію. За ініціативи Центру розвитку “Демократія через культуру” з 2008 р. місто Мелітополь було включене до пілотажного проекту Ради Європи під назвою “Інтеркультурні міста”, де воно презентує Україну.

Метою розпочатої в 2008 р. спільної ініціативи Ради Європи та Європейської комісії програми “Інтеркультурні міста” було вивчення потенціалу управління етнокультурним розмаїттям на місцевому рівні та міжкультурного підходу до нього. Цей підхід спирається на ідею, що етнокультурна розмаїтість населення є конкурентною перевагою, а не загрозою міського розвитку, а передбачення і запобігання конфліктам є головною передумовою спільного життя в динамічному й комунікативному суспільстві.

Оптимальне інтеркультурне місто в самому процесі посередництва і вирішення конфліктів вбачає можливість для інновацій та більшої злагоди. Місто не може бути інтеркультурним, якщо не знає про своїх мешканців, їхнє розмаїття, спосіб життя, як вони взаємодіють одне з одним. Інтеркультурна обсерваторія збирає існуючі дані й розглядає їх з міжкультурної точки зору. Вона також визначає прогалини в міських знаннях і розробляє в разі потреби нові дані та способи аналізу, щоб поглибити й прояснити “міжкультурну картину” [3].

Заснована на такому підході “Стратегія інтеркультурного міста” мала на меті формування політики міста, що спиралася б на широкий діапазон гравців, зокрема, – місцеву владу, фахівців різних галузей, соціальні служби, ЗМІ і, звичайно, ж громадськість. Їхня участь важлива не тільки для формування політики, а й для створення нової спільної ідентичності, пов'язаної з містом.

Від 2008 р., коли почалася програма, до неї приєдналося на європейському рівні 21 місто, і ще 25 міст стали асоціативними членами цієї мережі. Більше того, були створені чотири національні мережі – в Італії, Іспанії, Норвегії та Україні. Наразі Португалія також формує свою мережу. Слід зазначити, що українська мережа (українська платформа) створена за ініціативи Центру розвитку “Демократія через культуру” на основі досвіду міста Мелітополя і на сьогодні складається з одинадцяти міст, а саме: Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Луцьк, Мелітополь (Запорізька обл.), Ніжин (Чернігівська обл.), Павлоград (Дніпропетровська обл.), Прилуки (Чернігівська обл.), Херсон, Хмельницький, Южне (Одеська обл.). Поряд із вивченням і засвоєнням кращого досвіду й моделі управління на місцевому рівні метою мережі є сприяння обміну між представниками галузей освіти, культури, економіки, бізнесу, ЗМІ, що розглядаються як головні партнери й учасники процесу [3].

Досліджуючи значення соціокультурного середовища Мелітополя як інтеркультурного міста, ми виходили з розуміння того, що його позитивний вплив можливий за умови функціонування міжетнічного та міжкультурного простору, у якому той чи інший представник етносу почуває себе емоційно затишно та стабільно в плані самореалізації.

Важливу роль у присвоєнні статусу інтеркультурного міста й формуванні толерантного соціального середовища в ньому відіграє громадська думка його територіальної громади, де на основі тісних соціальних зв'язків більшою мірою воно самоорганізовується, взаємнопроникаючи в усі сфери буття. Адже територіальною громадою мешканці міста стають лише тоді, коли вони починають діяти не як населення, а як організована спільнота – суб'єкт прийняття важливих доленосних для міста рішень. Тому врахування громадської думки територіальної громади при прийнятті важливих для міста й городян рішень, контроль за ефективністю виконання поставлених цілей виступають важливим інститутом формування в місті громадянського суспільства.

І хоча, на думку 8,3% мелітопольців, рівень культурної політики міста залежить від громадських організацій, 20,8% – від міської громади, 11,3% – від комерційних організацій, однак переважна ж більшість опитаних (57%) вважають, що це має здійснювати міська влада, яка все-таки розпочала робити певні кроки щодо врахування громадської думки городян в реформуванні духовного життя.

З метою виявлення рівня толерантності в суспільному середовищі інтеркультурного міста за ініціативи громадської організації “Квітка життя” лабораторією соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького було проведено анкетне опитування “Роль полікультурного середовища у формуванні міжетнічної толерантності молоді міста Мелітополя”, безпосередню участь у якому брала автор під час проходження виробничої практики [1].

Об'єктами спостереження виступала молодь міста віком від 14 до 35 років. Генеральна сукупність (N) становить 14 473. Вибіркову сукупність (n) становлять 500 осіб (275 дівчат і 225 хлопців). Погрішність вибірки не перевищує 4,4% при $p = 95\%$. Оскільки розбіжність між кількістю представників етнічних груп у генеральній сукупності досить велика, і враховуючи наявність титульної групи (українці), до вибіркової сукупності нами було включено по 35 респондентів з 14 найбільш численних етнічних груп (албанці, азербайджанці, вірмени, білоруси, болгары, греки, грузини, євреї, кримські татари, молдавани, німці, поляки, росіяни, українці, чехи).

Оскільки одним із ключових питань етнокультурного соціуму є проблема довіри до людей, ми запропонували респондентам відповісти на запитання: “Як Ви вважаєте, чи можна довіряти людям”? У результаті проведених досліджень було виявлено, що настрої відносно довіри до людей у молоді значно відрізняються від старшого покоління, про що наочно свідчить така динаміка: у респондентів 14–17 років рівень недовіри становить 45,6%, 18–30 років – 30,4%, 31–35 років – 22,1%.

Для виявлення рівня соціальної дистанції, яку продукує молодь регіону, була використана шкала Богардуса, модернізована та адаптована до вивчення міжетнічної толерантності в Україні Н. Паніною і Е. Головахою.

Результати дослідження свідчать про те, що рівень соціальної дистанції в місті в цілому помірний (4,134 078). Однак, незважаючи на цей чинник, і на те, що місто Мелітополь заявило про себе як інтеркультурне, молодь, на відміну від старшого покоління, більше схильна до національної відокремленості і відносно ряду етнічних співтовариств займає позицію “я готовий з ними співпрацювати, але не хочу бачити їх членами своєї сім’ї або друзями”.

Респондентам, які вказали на негативне ставлення до представників тих чи інших етнічних співтовариств, було запропоновано відповісти на запитання: “На основі чого у Вас склалося таке негативне ставлення до людей інших національностей?” З-поміж тих, хто відповідали, 8,6% вказали, що вони відчули нетовариське ставлення на власному досвіді. Це в основному молоді албанці, вірмени, караїми, поляки, євреї, болгари, українці та росіяни, 5,2% з яких стикаються з цим постійно. У 12,2% респондентів негативні стосунки склалися з інформації про ці проблеми, яку вони отримали від знайомих і друзів.

Найвищий показник нетовариського ставлення (28,7%) в опитаних склався не з власного досвіду, а з повідомлень у засобах масової інформації (інтернет-ресурсів, соціальних мереж, газет, журналів, телебачення тощо). У результаті аналізу соціологічної інформації було встановлено, що та молодь, яка вже вступила в стан дорослих, має певну економічну незалежність, створює власні сім’ї, має особисту самостійність, тобто здатна приймати рішення, менш схильна до впливу ЗМІ (26–30 років – 21,2%, 31–35 – 11,4%) порівняно з неповнолітньою молоддю у віці від 14 до 17 років, де цей показник вищий і становить 39,7%.

Для виявлення характеру міжетнічних стосунків у громадському середовищі респондентам було запропоновано відповісти на запитання “Як Ви вважаєте, чи існує напруженість у міжнаціональних відносинах у Мелітополі?”. У ході обробки соціологічної інформації було встановлено, що, на думку 59,6% опитаних мелітопольців, напруженості у міжнаціональних відносинах у нашому місті не існує, для 8,4% така проблема на тому чи іншому рівні все ж існує, а для 3,8% – навіть дуже гостро (безпосередньо на собі її відчули молоді албанці, вірмени, караїми, поляки, євреї, болгари, українці та росіяни).

Відносно виявлення рівня задоволеності стосунками з представниками інших національностей респондентам було запропоновано відповісти на запитання чи “Задоволені Ви тим, як складаються Ваші стосунки з іншими народами, які проживають поряд з Вами”? Відповіді на це запитання свідчать про те, що майже всі респонденти (94,6%) більшою мірою задоволені міжетнічними відносинами в регіоні. При цьому 84,5% опитаних вказали, що серед їх друзів є представники різних національностей та етнічна самоідентифікація для них не має великого значення. Але, незважаючи на епізодичні (3,4%), випадки проявів ксенофобії серед неповнолітніх, немає упевненості в тому, що вони не поширяться на іншу части-

ну молоді. Тим паче, що молодь швидко переймає усе неформальне і радикальне.

Таким чином, отримані нами дані засвідчують необхідність більш диференційованого підходу до вимірів світоглядно-ціннісних чинників, оскільки етноменталітетні параметри у людських стосунках, як прояв специфічних рис і характеру мислення в діяльності й поведінці людей, можуть бути різними за типами. У цілому ж результати наших досліджень свідчать про те, що рівень етнокультурної толерантності в Мелітополі, де історично проживають представники різних етносів, конфесій і культур, які від покоління до покоління формували дружні взаємовигідні стосунки, можна визначити як середній.

Висновки. Незважаючи на достатньо складні умови проведення якісних і кількісних етнотематичних соціологічних досліджень у полікультурних регіонах, дослідження значення соціокультурного середовища у формуванні етнічної толерантності і ролі міського інтеркультурного середовища у формуванні етнічної толерантності молоді дає змогу стверджувати, що будь-які позитивні впливи в соціумі уможливаються лише за умови функціонування в ньому міжособистісного простору певної якості.

Для позитивних зрушень у досягненні прийнятного рівня міського інтеркультурного середовища і формування сталої етнічної толерантності молоді невеликого поліетнічного міста найважливішою залишається проблема скоординованого підходу до виховання толерантності, дотримання вимог системної, послідовної роботи ісіх соціальних інститутів суспільства, у тому числі й органів місцевої влади, міської громадськості з формування ефективних толерантних відносин.

Аналіз покрокового впровадження “Стратегії інтеркультурного міста” у м. Мелітополь, яка мала на меті формування етнополітики міста з опорою на місцеву владу, фахівців різних галузей, соціальні служби, ЗМІ і громадськість, засвідчує важливість участі всіх без винятку вказаних суб’єктів втілюваної програми у формуванні нової, спільної “інтеркультурної” ідентичності у мешканців міста.

Активна участь молоді м. Мелітополя у втіленні багатьох аспектів “Стратегії інтеркультурного міста” свідчить, що для значної частини молодіжного середовища скоординоване і достатньо тривале впровадження вказаних вище заходів у полікультурному регіоні слід вважати не лише необхідною умовою зростання особистісної етнічної свідомості, а й засобом подолання етапу пасивності у міжетнічних відносинах, переходу від простого співіснування до етапу активності, загальної участі, кооперації і взаємодії у всіх сферах суспільного життя.

Вищенаведене дає всі підстави стверджувати, що науково обґрунтований підхід до пошуку гуманних шляхів запобігання загостренням і практичного подолання міжетнічних протистоянь між етносами, незалежно від причин їх походження, дає всі підстави для уможливлення етнокультурно-

го зростання як чинника продуктивної людської комунікації у різних площинах суспільного життя.

Список використаної літератури

1. Социологическое исследование “Роль поликультурной среды в формировании межэтнической толерантности молодежи города Мелитополя”: проект Запорожского областного благотворительного фонда “Цветок жизни”. Лаборатория социологических исследований МГПУ им. Б. Хмельницкого. Мелитополь, 2011.16. [Парламентские слушания на тему: “Этнонациональная политика: свершения и перспективы”] [Электронный ресурс] / [Л.В. Афанасьева, И.В. Букреева, Л.Ф. Глинская, А.В. Орлов.]. – Режим доступа: <http://www.edinaya-odessa.org/st/39089-gosudarstvennaya-etnonacionalnaya-politika-ukrainy-ot-plavilnogo-kotla-do-kulturnoy-mozaiki.html>. – Дата обращения: 4.04.2012.

2. Афанасьева Л.В. Толерантність в поліетнічному просторі Східної Таврії: по-колінський підхід / Л.В. Афанасьева, Л.Ф. Глинська // Полікультурність, діалог і згода: українські реалії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Мелітополь, 2008. – С. 80–82.

3. Гідікова І. Мережі інтеркультурних міст. Міжнародний навчальний курс “Біла книга Ради Європи з міжкультурного діалогу”/ І. Гідікова. – Київ ; Вінниця : Рада Європи, Міністерство культури України, Центр розвитку “Демократія через культуру”, 2012.

4. Иностранные студенты хлынули в Украину [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://infoline.sumy.ua/news.php?country=1&article=79>.

5. Козер Л.А. Функции социального конфликта / [пер. с англ. О. Назаровой ; под общ. ред. Л.Г. Ионина]. – М. : Дом интеллектуальной книги: Идея-пресс, 2000. – 295 с.

6. Мид Д. Сознание, самость и общество / Д. Мид. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 34 с.

7. Населення України 2010 рік: демографічний збірник / [відп. за вип. Г.М. Тимошенко]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 442 с.

8. [Парламентские слушания на тему: “Этнонациональная политика: свершения и перспективы”] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edinaya-odessa.org/st/39089-gosudarstvennaya-etnonacionalnaya-politika-ukrainy-ot-plavilnogo-kotla-do-kulturnoy-mozaiki.html>.

9. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов’ї / Б.В. Слющинський. – К. : Аквілон-Плюс, 2008. – 548 с.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2013

Афанасьева Л.В. Эмпирическая репрезентация этнической толерантности в контексте интеркультурного города

В статье определено уровень этнической толерантности молодежи в полиэтнической среде первого интеркультурного города Украины, определено необходимость научно обусловленного подхода к поиску гуманных путей предотвращения и практического преодоления межэтнических противостояний.

Ключевые слова: *толерантность, этническая толерантность, этнос, молодежь, город, полиэтничный город, интеркультурный город.*

Afanasyeva L.V. Empirical representation of ethnic tolerance of youth in the context of intercultural of city

The article defines the level of ethnic tolerance of youth in multicultural environment of first intercultural city of Ukrainian network of intercultural cities and identified the need for a science-based approach to finding humane ways to prevent exacerbation and practical overcoming ethnic rivalries between ethnic groups.

Key words: *tolerance, ethnic tolerance, ethnicity, youth, city, multi-ethnic city, intercultural cities.*

УДК 316.12

І.М. БАБАК

БІДНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

У статті визначено гносеологічні та сучасні умови розвитку бідності як соціально-економічного феномену в українському суспільстві. Розглянуто бідність як один з важливих критеріїв оцінювання якості та рівня життя населення.

Ключові слова: бідність, рівень життя, українське суспільство.

Дослідження бідності як соціального феномену посідає особливе місце в науці. Бідність досліджували представники різних наук, при цьому кожний знаходив свій об'єкт і предмет дослідження. Одні розуміли бідність як неминучість будь-якого суспільства, як вічну суперечність, джерело технічного прогресу й соціальних потрясінь, інші вбачали в бідності соціальне зло, властиве самій природі людини, некомпетентність влади вирішити цю проблему, соціальне дно, коли бідність породжує бідність і призводить до деградації людини як особистості.

Мета статті – визначити гносеологічні та сучасні умови розвитку бідності як соціально-економічного феномену в українському суспільстві.

Сучасне українське суспільство має значні економічні розбіжності між соціальними верствами населення. Як зазначалося, мова йде про абсолютне збагачення й абсолютну збіднілість значних мас населення. Ця проблема виявляє себе не тільки в порушенні об'єктивних законів розвитку економіки, а й соціально-політичної, духовної сфер, що впливає негативно на основи життєдіяльності нації як людської спільноти. На наш погляд, усе це підтверджує, що бідність є комплексною проблемою, причому не тільки економічною, а й соціально-психологічною. На жаль, як показує практика, внаслідок економічної депресії бідність в Україні набула стійкого характеру.

У соціологічній літературі аналіз соціальних процесів, пов'язаних з бідністю, проводять щонайменше за трьома напрямками. Перший з них пов'язаний з формалізацією процесів соціального управління й оптимізацією функціонування соціальних систем (Н. Архипова, В. Кульба, Л. Растрингін та ін.) [1; 2]. Другий напрям пов'язаний з процесами нестабільності соціальних систем, у його межах виділяють підходи до вирішення проблеми бідності (Н. Саппа, В. Бабосов, В. Левашов, В. Локосов, Н. Наумова, А. Пригожий, Н. Чернина, В. Ядов та ін.) [5; 9]. Третій напрям представляють праці, які враховують екстремальні умови при моделюванні соціальних процесів (Ю. Саєнко, О. Злобіна, С. Ярошенко та ін.) [4; 10].

Усі дослідники єдині у висновку, що ефективне вирішення проблеми бідності неможливе в умовах прискореного економічного розвитку країни. Саме тому в Україні затверджена програма боротьби з низьким рівнем життя. Зауважимо, що держава захищає та забезпечує добробут населення, зокрема мало захищених його верств, за допомогою відповідного інструментарію. Так, Закон України “Про межу малозабезпеченості” від 4 жовтня 1994 р. визначив вартість прожитого мінімуму або межу злиднів для непрацевдатних та непрацюючих громадян, а не мінімальний споживчий бюджет (реальне значення межі малозабезпеченості – 25–30% мінімального споживчого бюджету) [1; 3].

Аналіз праць учених показав, що українська бідність має цілий ряд специфічних особливостей:

– низький рівень життя населення, що призвело до високого рівня смертності;

– психологічне неприйняття економічної нерівності;

– велика кількість людей, які вважають себе бідними;

– бідність серед працюючого населення.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбувається структурна трансформація простору соціальних проблем, які змінюють місце людини в соціальній структурі суспільства.

Під бідністю в широкому значенні ми розуміємо такий стан, за якого виникає невідповідність між досягнутим середнім рівнем задоволення потреб і можливостями їх задоволення в окремих соціальних групах, верствах населення. Вона характеризується нерозвинутістю самих потреб, прагненням задовольняти матеріальні потреби та потреби на шкоду духовним і соціальним, порушенням (розривом) соціальних зв'язків. Це призводить до низької матеріальної забезпеченості певних груп людей, до зміни їх системи цінностей, до формування особливого соціального світу та своєї культури (субкультури бідності), життєвого стилю, що дисонує із загальноприйнятими, що затверджувалися в суспільстві.

Незважаючи на те, що історію бідності можна простежувати, починаючи з історії самого суспільства, у нашій державі цей феномен став предметом дослідження лише в сучасній вітчизняній соціології на початку 1970–1990-х рр. [9]. Загроза зубожіння на цей момент є глобальною соціальною небезпекою для України. Безробіття, економічна й соціальна нестабільність, нездійсненність надій, крах планів інтенсифікують процес демографічної кризи в українському суспільстві. Стан бідності не дає змоги соціуму реалізувати свої потенційні можливості, а отже, розвиватися. Саме тому її пов'язують з регресом у суспільному розвитку.

Проблема бідності виникає в результаті порушення пропорцій соціального відтворення: пропорцій діяльності (співвідношення соціально неоднорідних видів праці, співвідношення зайнятого й незайнятого в суспільному виробництві населення); пропорцій стану (диференціація населен-

ня за рівнем забезпеченості матеріальними, духовними й соціальними благами, співвідношення між елементами добробуту та фазами його відтворення); пропорцій відносин: людина – суспільство – природа, людина – соціальна група – клас – суспільство. В їх основі лежить ключова пропорція між продуктивною та споживною силою суспільства, виразом якої є співвідношення робочого й вільного часу.

На нашу думку, перш за все, проблема бідності пов'язана із соціальними формами відчуження людини від людини (від суспільства), від передумов і результатів праці, від самої праці, з істотним обмеженням споживання основних життєвих благ, з формою таких умов, за яких субкультура бідних перетворюється на чинник дестабілізації життя суспільства, показником чого є високий рівень смертності серед українського населення.

Актуальність цього питання полягає в тому, що соціальна поляризація, розшарування нашого суспільства на бідних і багатих є основною з характеристик економічної та соціальної кризи в Україні.

Так, у 2013 р. серед десяти держав із найвищою смертністю населення Україна стала восьмою. Про це йдеться в спеціальній доповіді Центрального розвідувального управління США під назвою “Міжнародна книга фактів”. Згідно з офіційною інформацією, основним критерієм для розрахунків є кількість смертних випадків, спричинених загальною бідністю, криміногенною ситуацією й поганою якістю медичного обслуговування. За словами експертів, на загальні показники також впливає смертність громадян у віці від 65 років і летальні результати нещасних випадків. За даними ЦРУ, кількість смертей на 1000 населення в Україні становить 15 осіб. З європейських держав до “чорної десятки” потрапила лише Болгарія (14 осіб на 1000 населення). Решта країн списку представлена африканськими державами й Афганістаном. Лідирує за показниками смертності ПАР (17 осіб на 1000 населення) [12]. Така ситуація вказує на нагальну необхідність глобальних і глибинних змін у структурі економічної, соціальної, демографічної та політичної стратегії управління державою.

Низька народжуваність, високі показники захворюваності та смертності, незадоволеність широких верств суспільства загальною економічною ситуацією й власним матеріальним становищем свідчать про те, що населення України загалом є бідним. Формуються передумови так званої хронічної, “спадкоємної” бідності – діти з бідних сімей приречені на таке саме бідкування в дорослому житті. Не отримуючи сьогодні належної професійно-освітньої підготовки, ставши дорослими, вони не будуть конкурентоспроможними на ринку праці, не матимуть змоги забезпечити необхідним своїх нащадків, тобто останні теж будуть бідними. Отже, сьогоднішня бідність загрожує перетворитися на проблему майбутнього.

Обстеження умов життя 10 тис. домогосподарств, яке проводиться Держкомстатом України в усіх регіонах щоквартально від 1999 р., засвідчує: рівень та глибина бідності протягом цього часу майже не змінились.

Але водночас помітно зріс рівень життя населення (меншою мірою – тих його верств, які страждають від бідності та злиденності). Межа бідності з урахуванням інфляції зросла за чотири роки (2009–2013 рр.) на 44%, а рівень споживання бідних верств населення – лише на 4,3%. Значною мірою така ситуація пов'язана з високим рівнем майнового розшарування населення України [13]. Навіть за даними обстеження умов життя домогосподарств, яке, вочевидь, не охоплює найбільш заможні верстви населення, 3% населення отримують майже 60% доходів від здавання в найм власності або нерухомості (відповідно, 97% населення отримують решту 40% таких доходів) і близько 45% дивідендів від акцій та інших цінних паперів, доходів від грошових вкладів у банках [13].

Економічне пожвавлення й зростання доходів населення упродовж останніх років мало неоднозначний вплив на нерівність населення. З одного боку, спостерігалось висвітлення частини незареєстрованих прибутків, зростання легальної заробітної плати та пенсій. З іншого – тенденції розвивались по-різному в галузях і навіть на підприємствах однієї галузі. Отже, різні верстви населення виграли різною мірою, що призвело до поглиблення економічної нерівності й подальшої концентрації ресурсів у руках нечисленної групи. Зростання середніх показників відбувалось, передусім, за рахунок збільшення доходів соціальних “вершків”: найбільший зиск від економічного підйому отримали 20% заможніших верств населення – їх споживання зросло на 12,4%, тоді як споживання найбідніших – лише на 4,7%. До того ж споживання менш забезпечених (60% населення України) фактично збільшувалось лише протягом 2012 р. (на відміну від 20% найбільш заможних, чий добробут зростав упродовж усього періоду спостереження) [14].

Крім того, особливістю нашого часу є те, що бідність не існує лише в традиційних формах. На жаль, для її визначення використовують критерії та методи, розроблені ще в 1930-х рр., що призводить до відмінностей між функціонуванням служб соціальної допомоги й деякими формами бідності. Цікавим є дослідження та характеристика нових форм феномену бідності. Ідеться про форми прояву бідності в суспільстві, до яких вчені зараховують традиційну або матеріальну, а також нову (символічну) форми.

Дослідник Л. Гордон стверджує, що до таких форм можна віднести бідність “слабких” і бідність “сильних” [3, с. 25]. Бідність “слабких” – це соціальна бідність, тобто тих людей, які не мають з поважних причин змоги забезпечити своє існування на достатньому рівні. Бідність “сильних” виникає в умовах, коли люди не мають змоги за рахунок своєї праці забезпечити загальноприйнятий рівень добробуту.

Попри низький рівень життя загалом, українське населення не голодує (енергетична цінність добового раціону вимірюється 3341,2 ккал), і навіть представники бідних верств споживають у середньому 2399,7 ккал на добу. Це істотно більше ніж 2100 ккал – рівень, визначений ВООЗ за

своєрідну межу бідності. Проте енергетична цінність добового раціону харчування 38% бідних в Україні нижча від цього рівня, що призводить у деяких випадках до смерті [8; 14].

Проблема не обмежується масштабами бідності, хоча це, безумовно, дуже важливо. Справа ще й у тому, наскільки ці люди є бідними, що можуть вони придбати на свої доходи, якою мірою захищені їхні діти. Мають вони змогу здобути належну освіту, яка дасть їм змогу стати конкурентоспроможними на ринку праці й вирватись зі стану бідності. Нині діти з бідних родин ще не отримують необхідної професійної підготовки, тому мають мало шансів знайти згодом високооплачувану роботу. Попри поширене в Україні висловлювання щодо зубожіння інтелігенції, спостерігається прямо пропорційний зв'язок між рівнем освіти та матеріальним становищем. Принаймні наявність у родині хоча б однієї особи з вищою освітою знижує ризик бідності вдвічі.

Зрозумілою є бідність людей, котрі страждають на хронічні захворювання або мають професію, яка не користується попитом на ринку праці. Такі особи зазвичай не можуть самостійно забезпечити належний рівень життя й потребують підтримки суспільства. Однак в Україні бідність дуже часто спіткає осіб, не просто достатньо освічених і кваліфікованих, а й працюючих, до того ж у режимі повної зайнятості. Так, близько 65 % бідних сімей – це ті з них, у яких хоча б одна особа працює. Ця ситуація відображає типову для бідного суспільства низьку ціну робочої сили. І хоча протягом останніх років реальна заробітна плата досить швидко зростає, ситуація залишається гострою. Мінімально прийнятний рівень життя значній частині працюючого населення забезпечує додаткова зайнятість, яка часто не має нічого спільного з професією та кваліфікацією, а в 97,4 % випадків є незареєстрованою. Особливо поширена така вимушена діяльність у західних регіонах України, на Вінниччині та в Криму. На перший погляд, це є можливістю знаходження нового статусу, однак на практиці така друга робота, даючи заробітки, неминуче перешкоджає підвищенню кваліфікації та посадовому зростанню на основному місці роботи. Взагалі ж, за даними обстежень робочої сили, не за спеціальністю працює 70% осіб з вищою освітою в галузі фізичних, математичних та технічних, 46% – біологічних, агрономічних та медичних наук, 76% – прикладних наук і техніки [11; 13].

Надзвичайно сильним чинником ризику бідності є безробіття, яке залишається в Україні на досить високому рівні. Безробіття неминуче знижує рівень життя всієї родини: у 2002 р. розмір допомоги по безробіттю становив у середньому лише 25,5% заробітної плати, приблизно половина зареєстрованих безробітних узагалі не отримують допомоги. Особливо небезпечне поширення так званого родинного безробіття, яке спостерігається в малих та монофункціональних містах. Наявність у родині хоча б одного безробітного підвищує ризик бідності на 55%, двох – у 2,2 раза, а трьох та

більше (на жаль, в Україні, особливо в так званих депресивних регіонах є й такі родини) – утричі [13].

Проте не всі безробітні реально бідують: близько 10% середньо- та високодохідних груп населення України становлять саме безробітні. Це засвідчує, що частина населення пристосувалась до складної економічної ситуації й знаходить собі джерела доходів поза зареєстрованим сектором економіки, але деякі не змогли адаптуватися до таких умов, що пояснює зростання суїцидів через економічні труднощі та фінансові борги.

Найгострішими ж є проблеми бідності сімей з дітьми. Низький рівень оплати праці не завжди дає змогу навіть обом працюючим батькам забезпечити прийнятний (за низькими національними стандартами) рівень життя своїм неповнолітнім дітям. При зайнятості обох батьків і в разі відсутності в сім'ї непрацюючих дорослих 27,4% сімей з дітьми є бідними. Якщо рівень бідності сімей з однією дитиною становить 25,8%, то із чотирма та більше – до 87,7%. Кількість дітей є особливо помітним фактором ризику бідності сімей з дітьми до трьох років (у середньому їх рівень бідності сягає 40,3%) [13]. Таким чином, сім'ї з дітьми наражені на найвищий ризик бідності, причому його значення прямо пропорційне кількості дітей. Очевидно, саме таким родинам держава має допомагати в першу чергу.

Висновки. Загострення проблеми бідності стало наслідком значних соціально-економічних трансформацій у державі. Соціальна політика України формувалася на тлі пріоритетного вирішення завдання інституційної та структурної перебудови економічної системи, тому стан і динаміка соціальної сфери розглядалися як обмеження. Проблему розглядали виключно в площині оптимізації перерозподілу обмежених ресурсів між соціально вразливими групами, зниження державних соціальних витрат.

Отже, в основу державної політики подолання бідності має бути покладено визнання того, що цієї мети не можна досягти виключно шляхом підтримки знедолених. Необхідні комплексні підходи, орієнтовані як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви суспільства. Зусилля держави щодо підвищення рівня життя всіх верств населення, незалежно від їх матеріального становища, мають спиратись на забезпечення сталого економічного зростання, всебічний розвиток і максимально повне використання трудового потенціалу країни, поліпшення ситуації на ринку праці.

Необхідно подолати вкрай негативну тенденцію соціальної поляризації суспільства, забезпечити зниження економічної нерівності, формування численного середнього класу, який стане гарантом стабільності. Економічне зростання створює необхідне підґрунтя для зниження безробіття (включаючи приховане) та підвищення доходів від трудової діяльності. Поряд з реформуванням системи оплати праці необхідно забезпечити зниження економічної нерівності шляхом запровадження гнучкої податкової політики, раціоналізацію соціальних трансфертів, стимулюван-

ня малого й середнього бізнесу, захист прав дрібних акціонерів, легалізацію тіньової діяльності й незареєстрованих доходів. Наслідком цього стане не тільки зростання рівня життя основної маси населення, а й зниження масштабів, рівня та глибини бідності.

Другий напрям має стосуватися безпосередньо соціально вразливих верств населення. Передусім, необхідно запровадити дієву систему соціального страхування, яка запобігатиме втраті доходу внаслідок безробіття, захворювання чи старості. У цьому контексті першочерговим завданням є проведення повномасштабної пенсійної реформи, оскільки тільки таким шляхом можна докорінно поліпшити становище сьогоденних пенсіонерів при стимулюванні економічної активності населення працездатного віку. Необхідно запровадити – спочатку добровільну, а через кілька років і обов'язкову – накопичувальну систему пенсійного забезпечення. Це має стимулювати населення реєструвати свої доходи й сплачувати внески до пенсійних фондів, а також забезпечувати необхідний зв'язок між характером трудової діяльності (тривалістю стажу та сумою внесків до пенсійних фондів) і матеріальним забезпеченням на старість. І, насамкінець, необхідно не тільки запобігати бідності серед населення похилого віку, а й забезпечити входження значної частини пенсіонерів до середнього класу.

Список використаної літератури

1. Вітовський В. Українська трагедія 90-х: постановка проблеми / В. Вітовський // *Універсам*. – 2003. – № 3–4. – С. 3–5.
2. Волчкова Л.Т. Стратегии социологического исследований бедности / Л.Т. Волчкова, В.Н. Минина // *Социологические исследования*. – 1999. – С. 49–56.
3. Гордон Л. Четыре рода бедности в современной России / Л. Гордон // *Социологический журнал*. – 1994. – № 4. – С. 25.
4. Злобіна О.Г. Особистість сьогодні : адаптація до суспільної нестабільності / О.Г. Злобіна, В.О. Тихонович ; [НАН України, Інститут соціології.] – К., 1996. – 100 с.
5. Зоркая Н. Проблемы повседневной жизни семьи: “Бедность” как фокус восприятия повседневных проблем / Н. Зоркая // *Мониторинг общественного мнения*. – 2003. – № 1 (63). – С. 26–38.
6. Москаленко В.В. Особливості статево рольової соціалізації в умовах трансформації суспільства / В.В. Москаленко, В.Г. Романова // *Соціальна психологія*. – 2003. – № 1. – С. 107–116.
7. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник / В.В. Москаленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
8. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності / Б. Пасхавер // *Економіка України*. – 2004. – № 3–10. – С. 71–76.
9. Чернина Н. Бедность как социальный феномен российского общества / Н. Чернина // *Социологическое исследование*. – 1994. – № 3. – С. 55.
10. Ярошенко С. Теоретические модели бедности / С. Ярошенко // *Рубеж : альманах социальных исследований*. – 1999. – № 8–9.
11. Названы главные причины смертности людей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gzt.md/article/происшествия_/13553/.
12. Курение и сахарный диабет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.medtraiding.ru/kurenje.php>.

13. Ожирение – % распространенности среди взрослого населения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iformatsiya.ru/category/tab1/page/2/>.

14. Талалаева Г. Социальная демография [Электронный ресурс] / Г. Талалаева. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/talal/07.php.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013

Бабак И.Н. Бедность как критерий оценки уровня жизни населения

В статье определяются гносеологические и современные условия развития бедности как социально-экономического феномена в украинском обществе. Рассматривается бедность как один из важных критериев оценки качества и уровня жизни населения.

Ключевые слова: бедность, уровень жизни, украинское общество.

Babak I.N. Poverty as a criterion for assessing the standard of living

In the article an author examines modern terms of development of poverty as social the phenomenon in Ukrainian society. The author considers poverty as one of the important criteria for evaluating the quality and standard of living.

Key words: poverty, living standards, Ukrainian society.

УДК 316.354:316.65(477)“2008/2011”

О.Т. БЕНЬ

СУПЕРЕЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

У статті розглянуто основні тенденції та особливості, які характерні для сучасних українських громадських організацій. Простежує суперечності в громадському середовищі початку ХХІ ст., які пов'язані переважно з відмінностями між теоретичними уявленнями населення про громадські організації та готовністю до певних практичних дій у громадському контексті. Проаналізовано виклики, що постають у зв'язку з цими суперечностями перед сучасними громадськими організаціями. Аналіз здійснено у динамічному розрізі за рахунок дослідження громадської думки мешканців м. Львова впродовж 2008–2011 рр.

Ключові слова: громадські організації, громадянське суспільство.

Сучасне українське суспільство все ще продовжує трансформаційні процеси, у рамках яких час від часу виникає питання про розбудову громадянського суспільства. До ключових соціальних інститутів, які мають брати участь у такій розбудові, належать і громадські організації. Вони покликані виконувати роль посередника між громадою і державою, тим самим створюючи умови для розвитку громадянських ініціатив. Проте сучасні часто суперечливі умови суспільного розвитку в Україні не завжди є сприятливими для повноцінного функціонування громадських організацій, що перешкоджає їм належним чином виконувати свої завдання. З нашої точки зору, цікаво простежити особливості і тенденції розвитку сучасних українських громадських організацій, особливо в контексті збереження актуальності процесів розбудови громадянського суспільства.

Теоретичні положення стосовно громадських організацій можна знайти у працях таких зарубіжних учених, як П. Геррманн [9], Г. Доманські [8], Е. Еверс та Дж. Лавілл [14], Д. Льюїс [13], Ш. Фелдман [10], Дж. Фішер [11], Р. Хей [12] та інших. Серед українських учених питаннями функціонування громадських організацій займалися Ю. Галустьян В. Голovenько, М. Шевченко [7], О. Грущенко, О. Пархомчук [6], В. Королько, О. Некрасова [4; 5] та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб простежити основні виклики, які стоять перед сучасними громадськими організаціями м. Львова у зв'язку з громадською думкою стосовно них мешканців міста. Громадську думку львів'ян про функціонування громадських організацій буде вивчено на основі двох хвиль дослідження, проведених у 2008 та 2011 рр. [1; 2], що

дає змогу простежити певну динаміку та тенденційність основних сфер життєдіяльності сучасних громадських організацій. Нижче на базі отриманих даних буде проаналізовано основні особливості та тенденції сучасних громадських організацій, а також виокремлено суперечності та виклики, які стоять перед цими організаціями в рамках зазначених особливостей і тенденцій.

Одна з перших суперечностей сучасних громадських організацій м. Львів, яку вдалося простежити в результаті проведених досліджень, – це певний дисонанс між теоретичними уявленнями львівської громадськості про громадські організації та установками на практичні дії львів'ян відносно цих організацій. Найперше йдеться про те, що здебільшого позитивні відгуки мешканців міста про громадські організації поєднуються з низьким рівнем їхньої громадської активності.

З одного боку, дослідження 2008 та 2011 рр. продемонстрували досить позитивний імідж громадських організацій серед мешканців міста. Твердження, які отримали найбільше прихильників в рамках обох опитувань, мають цілком позитивну конотацію. Громадську організацію львів'яни вважають зібранням небайдужих людей, структурою для вирішення певних проблем, а також можливістю знайти однодумців та поспілкуватися з цікавими людьми. Такі визначення громадської організації, як місце “вбивання” часу, зібрання людей без роботи чи можливість “відмивати” гроші не користуються значною підтримкою серед опитаних як у 2008, так і в 2011 р. [1; 2]. Якщо порівняти дані з відривом у три роки, то можемо побачити, що дещо більшим є відсоток тих, то вважає громадські організації місцем “вбивання” вільного часу та зібрання людей, які не мають чого робити. Поза тим, у 2011 р. дещо зменшилась кількість тих, то думає, що в громадських організаціях “відмивають” гроші. Такі порівняння можуть свідчити про існування тенденції до трактування громадських організацій населенням Львова швидше несерйозним заняттям, ніж місцем для здійснення тіньових процедур. Таким чином, отримані дані, у яких переважають позитивні твердження, дають змогу говорити про досить позитивний імідж громадських організацій серед мешканців Львова, який зберігається від 2008 до 2011 р.

З іншого боку, респонденти продемонстрували низький рівень громадської активності. Найперше, він виявляється в низькому рівні поінформованості населення Львова про реальний стан громадського середовища. Зокрема, мешканці Львова цілковито не орієнтуються в тому, скільки громадських організацій діє в місті. За даними Інституту громадського лідерства, у м. Львів існує понад 2000 громадських організацій [3, с. 7]. Однак лєвова частка опитаних як у 2008 р., так і в 2011 р., переконані, що у Львові діє менше ніж 100 подібних організацій [1; 2]. Такі результати свідчать про брак інформації про громадські організації серед мешканців Львова, а також про перенасиченість громадського простору м. Львів так

званими “паперовими організаціями”, які зареєстровані органами юстиції і вважаються громадськими організаціями, відповідно до українського законодавства, але насправді не ведуть жодної діяльності, їх існування обмежується формальним рівнем, а популяризація у масовій свідомості, тобто легітимація, не належить до їхніх цілей.

Підтвердженням низького рівня поінформованості львів'ян про громадські організації є те, що у відкритому запитанні про відомі їм організації як у 2008 р., так і в 2011 р. більше половини респондентів не назвали жодної із громадських організацій [1; 2]. Крім того, три і більше разів було згадано лише 23 громадських організації у 2008 р. та 27 організацій у 2011 р. Із цієї кількості 6 та 7 позицій, відповідно, займають політичні партії (“Наша Україна”, “Партія регіонів”, “Блок Юлії Тимошенко”, “Свобода”, “Удар” тощо [1; 2]), які мешканці Львова вважають громадськими організаціями, змішуючи поняття “громадська організація” та “політична партія”. Така підміна понять є ще одним підтвердженням невисокого рівня громадської активності у місті. Відповідно, більш-менш відомими серед населення Львова можна вважати менше 20 громадських організацій, що значно занижує реальні кількісні показники міського громадського середовища. Дані двох досліджень дають можливість стверджувати, що суттєвих змін у контексті знання львів'ян про громадські організації впродовж трьох років не відбулося.

Крім низького рівня поінформованості мешканців міста про громадські організації, про низький рівень громадської активності свідчать невисокі показники участі в цих організаціях. Якщо в 2008 р. участь у громадських організаціях була відносно на високому рівні (8,7% [2]), то в 2011 р. цей рівень знижується (5% [1]). Такі відсотки належності до громадських організацій, які продемонстрували львів'яни, можна вважати відносно високими даними, якщо брати до уваги дані всеукраїнського рівня, або низькими, якщо порівнювати з даними європейських країн.

Висновок про низький рівень участі львів'ян у громадському житті дають змогу робити дані про те, що більшість респондентів обох хвиль опитування не мають бажання бути членами тієї чи іншої громадської організації. Основною причиною того, що люди не належать до громадських організацій, в обох опитуваннях було названо відсутність вільного часу. Проте майже третина опитаних зазначили, що в них просто немає бажання належати до громадських організацій [1; 2], що може бути розтлумачено як громадська пасивність. При чому кількість тих, що не мають такого бажання, дещо зросла в 2011 р., що також засвідчує негативні тенденції в розвитку громадської активності.

Таким чином, зазначене вище дає можливість стверджувати, що між осмисленням громадських організацій респондентами на теоретичному і практичному рівнях спостерігається ряд відмінностей. Позитивне сприйняття громадських організацій поєднується з громадською пасивністю, яка

виявляється як у низькому рівні поінформованості людей про ці організації, так і низькому рівні участі у їхній діяльності.

Основним викликом таких розбіжностей між теоретичними уявленнями і практичною активністю може стати поглиблення явища маргіналізації громадських організацій у сучасному суспільстві. Безпроблемне сприйняття громадських організацій людьми, яке не відповідає реальній картині, не вирішує тих проблем, які існують у сучасному громадському середовищі. Якщо їх не вирішувати, зокрема, не збільшувати рівень поінформованості населення про діяльність громадських організацій та не намагатися залучати до них ширшу аудиторію, то рівень зацікавленості ними у громадській думці населення міста буде і надалі досить скромним.

Ще одна суперечність, що характеризує сучасні українські громадські організації, також пов'язана із відмінностями теоретичного і практичного вимірів. Якщо теоретично люди вважають призначення організацій суспільно значущим, то на практичному рівні надають перевагу інтересам особистого характеру.

Найважливішою сферою діяльності громадських організацій, на думку респондентів як 2008, так і 2011 рр., є соціальна допомога. Майже таким самим важливим, на думку львів'ян, є контроль за владою, хоча вага цього показника зменшилася у 2011 р. порівняно з 2008 р. Можемо припустити, що люди все менше вірять у те, що громадські організації здатні контролювати теперішню владу. Виховання молоді, яке у 2008 р. займає третє місце в рейтингу найважливіших напрямів діяльності громадських організацій, у 2011 р., навпаки, набирає більшої ваги, що може свідчити про те, що люди все частіше пов'язують громадський сектор з молоддю. Такі напрями діяльності, як надання правової допомоги та підняття культурного рівня людей як головних напрямів діяльності громадських організацій, набрали меншу кількість прихильників [1; 2].

Однак якщо культурницький напрям діяльності громадських організацій не вважається мешканцями Львова найважливішим серед того, що мають робити громадські організації, то найбільшій популярності серед львів'ян набули саме громадські організації культурницького спрямування. Як у 2008, так і в 2011 рр. вони зайняли перше місце в рейтингу найбільш бажаних для участі організацій. Якщо в 2008 р. культурницькі організації ділять перше місце зі спортивними, то в 2011 р. вони отримали перший результат, відірвавшись від спортивних і залишивши їх на другій позиції. Можемо припустити, що це пов'язано із певним зростанням у сучасному суспільстві культурницьких впливів. Крім культурницьких і спортивних громадських організацій, до першої трійки увійшли професійні організації у 2008 р. та так звані клуби за інтересами у 2011 р. Що стосується останніх, то у попередньому дослідженні вони практично відразу наздоганяли першу трійку бажаних для належності громадських організацій, тому різниці в їхньому сприйманні львів'янами ми не бачимо. Що стосується

професійних організацій, то впродовж трьох років вони спустилися з третього на п'яте місце, що може бути зумовлене тим, що люди все менше пов'язують свою професійну діяльність із чимось, що виходить за межі безпосереднього місця праці [1; 2].

Таким чином, якщо теоретично соціальна сфера з точки зору респондентів як 2008, так і 2011 рр., є найважливішою ділянкою діяльності громадських організацій, то в рейтингу найбільш бажаних організацій обох хвиль опитування, яке позначає потенційне практичне зацікавлення людей, вона посіла лише п'яте місце. Культурницька сфера, навпаки, займає п'яте місце в рейтингу найважливіших ділянок, але є лідером найбільш бажаних організацій м. Львова у 2008 та 2011 рр. [1; 2]. Тобто люди по-різному дивляться на те, які організації є найбільш потрібними в суспільстві і до яких організацій вони хотіли б долучитися. Соціальна допомога, задекларована мешканцями Львова як найважливіша сфера діяльності громадських організацій, при виявленні реального бажання брати участь у роботі цих організацій поступається культурницьким організаціям. Іншими словами, якщо в теорії люди готові вирішувати проблеми суспільства, то на практиці віддають перевагу задоволенню особистих інтересів.

Основним викликом у цьому контексті може бути те, що громадські організації, які покликані бути одним із найбільш альтруїстичних соціальних інститутів, у сучасному суспільстві набувають невластивих для себе рис прагматизму і корисливості. Небезпека цієї ситуації полягає в тому, що за умови поглинання громадського сектора споживацькими настроями ці організації припинять своє існування як частина громадянського суспільства.

Ще одним викликом, який у цих умовах постане перед громадськими організаціями є питання, чи зможуть вони виправдати очікування людей чи віддадуть частину своїх функцій, а отже, і частину своїх потенційних прихильників, іншим соціальним інститутам. З різних причин (часто брак фінансів чи реклами, брак досвіду або часу тощо) громадські організації поступаються своєю соціальною роллю іншим соціальним інститутам, які мають змогу більш привабливо реалізувати потреби, які існують у суспільстві. Особливо характерною ця проблема є для лідерів у рейтингу найбільш бажаних організацій. Зокрема, культурницькі організації сьогодні цілком успішно замінили різноманітні акції та події культурницького спрямування, а спортивні громадські організації – спортивні клуби і зали. Щодо професійних організацій, які займали лідерські позиції у 2008 р., то навчання та робота часто не залишають часу чи бажання розвивати професійні якості поза своїм середовищем, що підтверджується зниженням рейтингу цих організацій у 2011 р. Стосовно клубів за інтересами, які відповідно за рахунок зниження позиції професійних організацій піднялися на третє місце у 2011 р., то збільшення їхньої ваги може мати двояке пояснення. З одного боку, позитивним явищем є бажання людей об'єднуватися

відповідно до тих чи інших зацікавлень. З іншого боку, за своєю суттю громадські організації не повинні звести свою роль до клубів за інтересами, оскільки це не забезпечує виконання ними їхньої місії, а саме здійснення посередництва між державою і суспільством. Саме тут можна зробити висновок про розвиток консюмеристських настроїв у людей відносно громадських організацій. У багатьох випадках, за словами членів громадських організацій, люди, які тим чи іншим способом долучаються до громадських організацій, приходять сюди за задоволенням своїх інтересів та розвагами, але не замислюються над можливістю розбудови громадянського суспільства, виявленням активної громадської позиції тощо.

Таким чином, сучасні спортзали, цікаві культурницькі і мистецькі дійства та фестивалі, а також деякою мірою навчально-професійна діяльність “перехоплюють” потенційних членів у спортивних, культурницьких й професійних громадських організацій, кількість членства яких далеко не відповідає кількості суспільних запитів у зазначених сферах. Подібною є ситуація в інших видах громадських організацій. Тому, на нашу думку, можна стверджувати, що громадські організації на сучасному етапі розвитку у м. Львів не здатні повною мірою виправдати очікування людей, які могли б стати їх частиною. У конкуренції з іншими соціальними інститутами, які працюють на задоволення аналогічних потреб, громадські організації внаслідок тих чи інших причин досить часто отримують програшну позицію.

Сказане вище дає змогу виокремити наступну суперечність у сфері функціонування громадського простору, що стосується суспільства, до якого воно тяжіє більше – громадянського чи консюмеристського. Теоретично громадські організації мають бути одним із важелів громадянського суспільства, який акумулює ініціативи громадян, маючи на меті виконувати посередницькі функції між ними та державою. Така характеристика передбачає наявність у громадському секторі волонтерських засад. Проте у сфері сучасних громадських організацій поширюються споживацькі настрої. Вони характерні для населення, яке приходить до цих організацій часто зі споживацькими цілями. Крім того, вони ще більшою мірою характерні для самих організацій, особливо їх “паперової” пасивної частини, яка в особах своїх керівників веде споживацьку діяльність, зовсім не пов’язану з високими цілями розбудови громадянського суспільства. Таке консюмеристське ставлення до громадських організацій, на нашу думку, стало тенденційним і впливає на громадський сектор загалом.

Серед викликів, які виникають перед сучасними громадськими організаціями у зв’язку з цією ситуацією, можна виокремити такі проблеми, як пасивність та випадковість членів, їх висока плинність і конфліктність тощо. Більше того, консюмеристські настрої, якщо вони набудуть всеохоп-

люючого характеру, можуть зруйнувати сутність громадських організацій як одного з ключових інститутів громадянського суспільства.

Ще одна суперечність у сучасному українському громадському середовищі стосується кількісних та якісних характеристик діяльності організацій. Велика кількість громадських організацій поєднується з невисокими показниками членства у цих організаціях. Перш за все, це пов'язано із засиллям громадського простору "паперовими" бездіяльними організаціями, які формують високі кількісні характеристики, але не можуть продемонструвати якісної діяльності. Такі організації, як правило, є залежними від джерела свого фінансування (державного бюджету, іноземних фондів, політичних партій тощо), а тому не можуть виконувати роль прямого посередника між суспільством та державою, оскільки мусять рахуватися з вимогами своїх спонсорів. Саме це є одним із найважливіших викликів, які постають перед сучасним громадським середовищем. Громадські організації, які провадять реальну діяльність, у зв'язку з цим, зобов'язані не лише протистояти зовнішнім небезпекам, а й боротися з девіантними проявами у своєму середовищі.

Невисокі якісні показники функціонування громадських організацій, зокрема, пасивність як на організаційному, так і на індивідуальному рівнях, залежність, не впливовість у суспільстві тощо, дають змогу долучити до основних характеристик сучасних українських громадських організацій явище "подвійної автономності", що створює ще одну суперечливу площину у процесі функціонування громадських організацій. Адже саме громадські організації теоретично мають бути однією з тих структур, які забезпечують інтеграційні процеси в суспільстві, зокрема, громадянському. Підставами для твердження про "подвійну автономність" можна вважати, з одного боку, низький рівень інтеграції громадських організацій у сучасне українське суспільство або автономне існування цих організацій в рамках суспільства, про що, зокрема, свідчить низький рівень зацікавленості ними громадською думкою. З іншого боку, громадські організації внаслідок цілковито різних напрямів діяльності, цілей і завдань, способів діяльності тощо мають низький рівень внутрішньої інтегрованості або значний рівень автономності відносно одна одної. Така "подвійна автономність" є значним викликом для сучасних українських громадських організацій, оскільки не дає їм змогу належним чином виконувати функцію посередника між державою та громадою, а це, у свою чергу, приводить до того, що ці організації не здатні відповідати статусу одного з ключових інститутів громадянського суспільства.

Вирішення проблеми невиконання громадськими організаціями функцій посередника між суспільством і державою, на нашу думку, можливе шляхом усунення явища "подвійної автономності", зокрема, за рахунок підвищення рівня внутрішньої та зовнішньої інтеграції цих організацій. Це вимагає виконання ряду умов. Найперше, необхідно

збільшити рівень поінформованості населення про діяльність та функціонування громадського сектора в сучасному українському суспільстві. Працювати в цьому напрямі, тобто поширювати інформацію, мають як самі громадські організації, так і державні структури та засоби масової інформації. Однак на сьогодні жоден із них не готовий заповнити цю нішу належним чином. У багатьох випадках громадські організації є досить слабкими в організаційному та фінансовому вимірах, що не дає їм змоги конкурувати, зокрема, у сфері комунікаційних процесів з іншими більш професійними соціальними інститутами. Зі свого боку держава та засоби масової інформації дуже часто не зацікавлені у співпраці з громадськими організаціями, оскільки така співпраця не завжди передбачає відповідну вигоду у фінансовому чи інформаційному контекстах, що знову ж таки повертає нас до реалій консюмеристського суспільства, сутність якого значною мірою не збігається із сутністю громадського сектора.

Наступною умовою того, що сучасні українські громадські організації все ж стануть посередником між громадою і державою, а отже, долучаться до розбудови громадянського суспільства, є те, що вони мають бути потрібними як для сучасного українського населення, так і для сучасної української держави. На сьогодні як населення, так і держава мають потребу в існуванні громадських організацій, однак ці потреби є настільки далекими одна від одної та від ідей громадянського суспільства (населення здебільшого бачить в них розвагу, а держав – агентів підтримки свого функціонування), що не дають можливості цим організаціям стати повноправною частиною цього суспільства. Важливо, щоб у сучасному соціумі було розуміння того, що громадські організації є одним із провідних інститутів громадянського суспільства з чималим потенціалом, який треба розвивати. Сильний і повнокровний інститут громадських організацій зрештою буде вигідним як для населення, так і для держави. Усвідомлення цього, на нашу думку, буде першим кроком у відповідь на виклики, які постають перед громадськими організаціями в сучасній Україні. У зв'язку з цим про них потрібно говорити і писати, їй треба аналізувати і досліджувати, вивчаючи нерозкриті та приховані сторони сучасних громадських організацій.

Ще одна суперечність функціонування громадського простору в сучасному українському суспільстві стосується процесів легітимації. Громадські організації є легітимними, тобто визнаними масовою відомістю населення, зокрема, м. Львів, однак тлумачення цих організацій є не завжди коректним та відповідним до їхнього реального стану. Це пояснюється низьким рівнем поінформованості населення про діяльність та особливості громадських організацій, з одного боку, та явищем “подвійної автономності”, про що йшлося вище. У зв'язку з цим процес легітимації сучасних громадських організацій можна трактувати як незавершений. Ця ситуація також містить певні небезпеки та виклики для сучасного громадського се-

редовища, оскільки легітимація, яка йде не зовсім у коректному напрямку, може спричиняти різноманітні девіації у самому середовищі. Проте, з іншого боку, “незавершена легітимність” залишає вільне поле для подальшого розвитку громадської думки про ці організації, яке можна заповнити в той спосіб, який буде найбільш оптимальним для громадськості та самих організацій, зокрема, а також для громадянського суспільства загалом. Знову ж таки одна з можливостей продовження легітимаційних процесів у сучасному громадському середовищі перебуває у площині інформатизації та поширення відомостей про діяльність громадських організацій серед населення. І саме наукові дослідження зазначеної проблематики можуть зробити свій внесок у подібну інформаційну кампанію, що ще раз підкреслює перспективність та актуальність вивчення громадських організацій.

Висновки. Таким чином, сучасне українське громадське середовище існує в умовах ряду суперечностей, внаслідок яких перед громадськими організаціями постають різні виклики, котрі можуть становити певні загрози для їх функціонування. Як правило, суперечності, які вдалося простежити в ході проведених у 2008 та 2011 рр. досліджень, стосуються незбігу теоретичних очікувань від громадських організацій та того, як ці очікування мали б втілюватися на практиці:

- спостерігається відмінність між теоретичними уявленнями про громадські організації та установками на практичні дії відносно цих організацій (позитивний імідж громадських організацій співіснує з низьким рівнем участі в цих організаціях; тлумачення призначення організацій суспільно значущим поєднується з бажанням людей в рамках цих організацій задовольняти швидше інтереси особистого характеру);

- простежується різниця між громадськими організаціями як ключовим інститутом громадянського суспільства, яким вони мають бути теоретично, та громадськими організаціями, консюмеристські настрої яких не дають їм можливості на практиці виконувати ці функції належним чином;

- немає відповідності між значними кількісними показниками громадських організацій та досить проблемними якісними показниками, які пов'язані з практичною діяльністю організацій;

- простежується відмінність між теоретичними очікуваннями від громадських організацій, які повинні бути інтеграційним середовищем, що забезпечує кооперацію між громадою та державою, та такою характеристикою, як “подвійна автономність” (від суспільства та в самому громадському середовищі), яка позначає специфіку цих організацій у сучасний період.

У зв'язку з наведеними суперечностями перед сучасними українськими громадськими організаціями постає ціла плеяда викликів. Перш за все, розбіжності між теоретичним і практичним рівнями осмислення сутності громадських організацій може призвести до виникнення девіацій у громадському середовищі. Різні негативні тенденції, такі як па-

сивність самих організацій та їхніх членів, низький рівень інтегрованості та конфліктність, консюмеристські настрої, у рамках яких громадські організації набувають невластивих для себе рис прагматизму і корисливості тощо, не дають їм змоги належним чином виконувати функцію посередника між державою та громадою. Це, на нашу думку, є значною мірою загрозливим для самих громадських організацій, оскільки з такими характеристиками вони не спроможні брати участь у розбудові громадянського суспільства. Зазначені суперечності, особливо, коли вони набувають тотального характеру, можуть спричинити поглиблення явища маргіналізації громадських організацій у сучасному суспільстві. Тому відновлення українських громадських організацій у статусі одного з ключових інститутів громадянського суспільства вимагає гідної відповіді на ці виклики, до якої в перспективі мали б долучитися всі зацікавлені сторони.

Список використаної літератури

1. База даних Омнібусу кафедри історії та теорії соціології, проведеного серед дорослого населення м. Львова (вибірка – 800 осіб). 11–12. 2011 // Архів кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка.
2. База даних соціологічного дослідження “Громадські організації очима львів’ян”, проведеного серед дорослого населення м. Львова (вибірка – 600 осіб). 01.03.2008 // Власний архів автора.
3. Громадські організації Львова / [упор. І. Губіліт, О. Осінчук, Д. Пушкарьов та ін.]. – Львів : Західноукраїнський консалтинговий центр, 2007. – 128 с.
4. Королько В.Г. Комунікація з громадськістю як соціальний інститут і сфера практичної роботи / В.Г. Королько, О.В. Некрасова // Стратегія і тактика комунікацій з громадськістю для організацій третього сектора : методичний посібник. – К. : ІС НАНУ, 2003. – С. 9–60.
5. Королько В.Г. Організація та планування комунікацій з громадськістю: основні складові процесу / В.Г. Королько, О.В. Некрасова // Стратегія і тактика комунікацій з громадськістю для організацій третього сектора : методичний посібник. – К. : ІС НАНУ, 2003. – С. 61–138.
6. Третій сектор в Україні та організації, що розбудовують його інфраструктуру / [упор. О. Грущенко і О. Пархомчук.] – К. : Гурт, 1997. – 63 с.
7. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М.Ф. Шевченко, В.А. Головенько, Ю.М. Галустьян та ін. – К. : УІСД, 2001. – 170 с.
8. Domanski H. Participation in Civic Organizations and Class Structure / H. Domanski // Third Mokrzycki Symposium. New Europe and its Growth to Limits (20–21 October 2006). – N. Y. , 2006. – 35 p.
9. European Integration Between Institution Building and Social Process. Contribution to the Theory of Modernization and NGOs in the Context of the Development of the EU / edited by P. Herrmann. – N. Y. : Nova Science Publishers, Inc., 1999. – 159 p.
10. Feldman S. NGOs and Civil Society: (Un) stated Contradictions / S. Feldman // Annals, AAPSS. – 1997. – № 554. – P. 46–65.
11. Fisher J. Nongovernments: NGOs and the Political Development of the Third World / J. Fisher. – Connecticut : Kumarian Press, 1998. – 237 p.
12. Hay R. Strategic Management in Non-Profit Organizations. An Administrator’s Handbook / R. Hay. – N. Y. ; Westport ; Connecticut ; London : Quorum Books, 1990. – 398 p.

13. Lewis D. The Management of Non-Governmental Development Organizations. An Introduction / D. Lewis. – London ; N. Y. : Ruetledge, 2001. – 242 p.

14. The Third Sector in Europe / edited by A. Evers, J.-L. Laville. – UK – Cheltenham /USA – MA. – Northampton : Edward Elgar, 2004. – 266 p.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013

Бэнь О.Т. Противоречия украинских общественных организаций начала XXI века: главные вызовы в современном обществе

В статье рассматриваются главные тенденции и особенности, характерные для современных общественных организаций. Изучены противоречия в общественной среде начала XXI в., связанные преимущественно с отличиями между теоретическими представлениями населения об общественных организациях и готовностью к определенным практическим действиям в общественном контексте. Проанализированы вызовы, которые возникают в связи с этими противоречиями перед современными общественными организациями. Анализ сделан в динамическом разрезе за счет исследования общественного мнения жителей г. Львова на протяжении 2008–2011 гг.

Ключевые слова: *общественные организации, гражданское общество*

Ben' O. The Contradictions of Ukrainian Non-governmental Organizations at the Beginning of XXI Century: Main Challenges in the Contemporary Society

The article deals with the main tendencies and specialties of contemporary non-governmental organizations. The author learns contradictions in the public surrounding at the beginning of XXI century, which are connected with differences between the theoretical presentation of people about NGOs and their readiness to some practical activities in the public context. The author also analyses challenges, which appear according to those contradictions among the contemporary NGOs. The analysis in dynamicity is done on base on researches of public opinion of Lviv people, conducted in 2008 and 2011.

Key words: *non-governmental organizations, civic society.*

УДК 316.614.4:624.2

О.В. БУТИЛІНА

АДАПТАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ ТА ПРОФЕСІЙНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ВНЗ

У статті розглянуто питання соціальної адаптації студентів до навчання у ВНЗ та розвитку феномену професійної маргінальності. Проаналізовано їх взаємозв'язок. Визначено поняття первинної та вторинної професійної маргінальності студентів. Обґрунтовано думку про необхідність розвитку адаптивних можливостей випускників. Визначено роль ВНЗ у формуванні установки на професію й усвідомленні студентами шляху власного професійного просування.

Ключові слова: адаптація, професійна маргінальність студентів, первинна маргінальність, вторинна маргінальність, установка.

Студенти на сучасному етапі розвитку держави є значною за чисельністю і швидко зростаючою суспільною групою. Кількість студентів у ВНЗ за останні роки помітно збільшилась. На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості. Основними рисами цього процесу є завершення освіти, трудова активність, суспільна робота, відповідальність перед законом, можливість створити родину і виховувати дітей.

Однією з важливих та актуальних проблем студентської молоді є проблема адаптації до навчання у ВНЗ і формування професійно значущих якостей та особистісних властивостей, які б сприяли підвищенню конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці. Особливу увагу студентство привертає сьогодні, коли, згідно з Болонською конвенцією, здійснюється перехід на новітні моделі навчання, істотно змінюються навчальні плани, форми організації занять, критерії оцінювання знань, впроваджуються нові педагогічні технології та стандарти освіти [11, с. 87].

Природним є те, що в кожному навчальному закладі існує певний відсоток студентів, яким важко звикати до нових умов навчання, складно опановувати деякі навчальні дисципліни, пристосовуватись до вимог оточення. Найчастіше це зумовлюється тим, що відбувається різкий перехід від однієї діяльності до іншої: від шкільного навчання, яке вимагає наявності у школяра одних умінь, до здобуття вищої освіти і професії, що передбачає нові вміння й навички, необхідні для ефективного навчання; засвоєння нових соціальних ролей; відповідальність за процес та результати навчання.

Перехід до нової соціальної ролі, ролі студента, зміна звичної шкільної обстановки на незнайому потребує часу для адаптації, навіть якщо у стінах вишу студент зустрічає дружелюбність з боку викладацького складу

і співробітників. Це пов'язано з тим, що відтепер життя студента будується за іншими нормами і правилами: зростає відчуття відповідальності за те, як складеться подальше життя в цілому та професійна кар'єра зокрема.

У деяких студентів за певних умов цей перехід може призвести до різних труднощів і формування деформованої соціальної ролі “студента”, а саме: зміна реального почуття дорослості такими поведінковими діями, як вільність відвідування занять, зовнішні форми реалізації свого Я (паління, манера спілкування). А для певної частини молоді такі зміни стають передумовою розчарування в обраній професії чи ВНЗ. З часом це може призвести до небажання вчитися, до відставання в навчанні, “віддалення від професії”, ускладнення відносин в академічній групі та небажанні відвідувати навчальний заклад взагалі.

Ми виходимо з того, що проблеми адаптації студентів до навчання у ВНЗ та формування установки на професію і самореалізацію в ній мають не тільки суб'єктивну зумовленість, але й об'єктивне обґрунтування. За складних макро- та мікроекономічних умов з'являється частка студентської молоді, що не бажає працювати за фахом після закінчення ВНЗ, далеко не всі молоді спеціалісти знаходять роботу, яка відповідає їх рівню та спеціалізації професійної підготовки, дехто відмовляється від навчання або змінює профіль підготовки, оскільки усвідомлює власну “непотрібність у професії”. На ринку праці збільшується кількість випускників ВНЗ, які не знаходять роботу за фахом. За таких умов загострюється проблема професійного самовизначення та самореалізації студентської молоді. Невпевненість у професійному майбутньому стає основою появи й поширення феномену професійної маргінальності студентства. Це призводить до того, що певна частка студентської молоді відсторонюється від майбутньої професії, не просувається в напрямі до відповідної професійної групи, маргіналізується. На наш погляд, проблеми адаптації до навчання, що мають більш чітку зовнішню детермінацію, та професійна маргіналізація, яка розкриває внутрішні чинники формування професіонала, можуть розглядатися як феномени, котрі пояснюють деякі особливості професійного самовизначення та самореалізації сучасної молоді.

В окремих дослідженнях О. Борисенко, В. Казміренко, А. Захарова, М. Левченко, О. Мороз, В. Штифурак та Т. Резнік вивчаються питання адаптації молоді до навчання у ВНЗ. Увага дослідників в основному зосереджується на вивченні різноманітних факторів, у тому числі й особистісних властивостей, які спричинюють процес дезадаптації першокурсників [6; 9]. Аналізу соціального становища і професійних орієнтацій молоді присвячено чимало праць. Як окремий об'єкт дослідження виступає студентство в працях А. Лантух [7], С. Оксамитної [10], Л. Сокурянської [12–13], С. Щудло [16] та ін. Дослідження феномену професійної маргінальності студентів здійснено авторкою у ряді останніх публікацій, зокрема [1–3].

Метою статті є аналіз взаємозв'язку феноменів професійної маргінальності студентства та соціальної адаптації до навчання й майбутньої професії.

У соціологічному словнику під редакцією В. Воловича говориться, що соціальна адаптація – це вид взаємодії окремої особи чи соціальної спільності із середовищем, у процесі якої погоджуються вимоги та очікування її учасників. Це також результат процесу їх пристосування до нового соціального оточення [14, с. 8–9].

Завдяки спільному виду діяльності – навчанню, спільному характеру праці – студенти утворюють певну соціально-професійну групу, провідною функцією якої є здобуття відповідних знань та вмінь у галузі обраної професії, навичок самостійної творчої діяльності.

У цей період відбувається не тільки становлення фахівця завдяки накопиченню професійних знань і необхідних навичок, але й формується його світогляд, особистісні ідеали та переконання.

Вступ до навчального закладу у значної частини молоді супроводжується дезадаптацією, що спричинена новизною студентського статусу, відсутністю референтної групи, підвищеними вимогами з боку професорсько-викладацького складу, напруженістю та жорстким режимом навчання, збільшенням обсягу самостійної роботи і самовідповідальності загалом. Усе це вимагає від першокурсника значної мобілізації своїх можливостей для успішного входження в нове оточення та якісно іншого ритму життєдіяльності.

Серед головних труднощів, з якими стикаються першокурсники, виділяють такі [5, с. 66]:

- негативні переживання, зумовлені виходом зі шкільного колективу;
- невизначена мотивація вибору професії, недостатня психологічна готовність до неї;
- відсутність навичок самостійної роботи, невміння конспектувати, працювати з науковою літературою, словниками, каталогами тощо;
- невміння здійснювати саморегуляцію поведінки і діяльності, що посилюється відсутністю щоденного контролю з боку викладачів;
- пошук оптимального режиму праці та відпочинку в нових умовах, налагодження побуту та самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов до гуртожитку.

Наразі ці проблеми розкривають два аспекти процесу соціальної адаптації особи до навчання й майбутньої професії: поведінковий, який можна спостерігати у діях та вчинках молодої людини, зокрема у відвідуванні навчальних занять, бібліотеки, виконанні поставлених завдань, активному спілкуванні із викладачами й одногрупниками та аксіологічно-когнітивний, що розкриває внутрішню особистісну мотивацію та налаштування на опанування певної професії. Останній може виявлятися у зацікавленості студента у вивченні навчальних курсів, бажанні розвивати власні здібності, наприклад, через участь у науковій роботі, прагненні отримати практи-

чний досвід та розширити знання з обраної професії, ставленні до неї як до термінальної життєвої цінності.

У межах нашого дослідження особливий інтерес становить процес знайомства та прилаштування до навчання, а згодом і до майбутньої професійної сфери, який може розглядатися як один із механізмів зменшення негативних проявів професійної маргінальності студентів.

Слід зауважити, що поняття “професійна маргінальність” не є добре розробленою соціологічною категорією. На сьогодні можна відзначити лише декілька цікавих праць, присвячених дослідженню феномену професійної маргінальності. Серед них праці О. Волкової, О. Єрмолаєвої, В. Лапшиної.

Так, наприклад, В. Лапшина вважає, що “професійний маргіналізм – це не просто непрофесіоналізм як недостатність або неадекватність професійних знань чи навичок; це, перш за все, особистісна позиція непричетності та ментальна неприналежність до суспільно визнаної для цієї професії професійної моралі або, навпаки, внутрішнє віднесення себе до моралі іншого середовища, професійного чи непрофесійного” [8, с. 266]. Дослідниця доводить, що основу цього непростого явища становить криза ідентичності індивідів, їх неспроможність чи скоріше небажання співвідносити свої власні пріоритети, орієнтири з професійною етикою. Проте слід зазначити, що це складне явище не повинно зводитися виключно до проблем прийняття професійної етики та моралі. Вважаємо, що виникнення феномену професійної маргінальності в першу чергу зумовлено макросоціальними трансформаціями і процесом економічного реформування.

Ми пропонуємо застосовувати поняття “професійна маргінальність” до такої соціальної групи, як студентство. Зазначимо, що студенти є субпрофесійною групою, яка займає подвійну позицію: з одного боку, має певний стосунок до певної професійної групи, а з іншого, – не належить до категорії економічно активного населення. Субпрофесійність є досить рухливою ознакою усіх без винятку студентів. Субпрофесіонали є ті, хто перебуває на певній стадії професійної зрілості, але відповідні особи фактично не займаються професійною діяльністю як такою. Звідси професійну маргінальність студентства ми пропонуємо розглядати як якість субпрофесійності.

Професійну маргінальність студентства можна визначити як стан певної відокремленості (відчуженості) студентів від майбутньої професії, несформованості установки на певну професійну діяльність, який знаходить своє вираження, зокрема у ставленні до навчання, оцінці майбутньої професії, рівні академічної успішності та в тенденціях до зміни профілю професійної підготовки [2]. Сформованість установки на певну професію впливає на мотивацію навчання, рівень інформованості щодо специфіки майбутньої професії, визначає стійкість та однозначність професійної орієнтації. В цьому сенсі можна говорити, що формування сталої установки

на майбутню професійну діяльність є не тільки ознакою низького рівня професійної маргінальності, але й успішної аксіологічно-когнітивної адаптації студента. В тому ж випадку, коли уявлення про майбутню професію поверхові, існує слабка мотивація навчання, не визначені чіткі пріоритети у професійній площині, відстань між індивідом та сферою його нинішньої (освітньої) та майбутньої (професійної) діяльності є досить великою і має тенденцію до постійного збільшення, аж до повного розриву. Подібний розрив, у свою чергу, може виявлятися у формалізації процесу навчання (недисциплінованості, безвідповідальності, низькій успішності тощо) чи навіть його припиненні або зміні профілю підготовки. Це може виступати чітким показником дезадаптованості молодого людини і свідчити про розвиток професійної маргінальності у її негативній (девіантній) формі.

Отже, феномен професійної маргінальності студентства може набувати таких конфігурацій: первинної (закономірної, об'єктивної) і вторинної (девіантної). Первинна (закономірна, об'єктивна) маргінальність – стан, у якому перебувають студенти, що потрапляють у нове для них середовище ВНЗ, і який зникає в результаті адаптації під час навчання й наближення до професії шляхом засвоєння відповідних знань, професійних навичок, правил і вимог референтної групи. Тож первинна маргінальність може долатись шляхом успішної адаптації студентів до вузівського життя. Вторинна (девіантна) маргінальність виникає як відхилення від норми, коли відбувається віддалення молодого людини від професії вже в межах ВНЗ. Вона може трактуватися як певний різновид соціальної девіації та свідчити про дезадаптацію студента.

Будь-які істотні зміни в навчальному процесі, особливо несподівані, можуть ускладнити і без того непрості механізми пристосування. Тут визначальний вплив на перебіг процесів соціальної адаптації студентів мають такі чинники, як ставлення до обраного фаху, професійне спрямування, особистісне самовизначення, система ціннісних орієнтацій, індивідуально-типологічні особливості, ґрунтовність привласнених кожним соціальних норм тощо.

Вищий навчальний заклад має відігравати важливу роль у формуванні настанов молоді на професійну діяльність за фахом. Протягом періоду навчання у ВНЗ мають відбуватися суттєві зміни у ставленні молодого людини до обраної професії. У процесі прилаштування первинний стан маргінальності студентства впродовж перебування його у стінах ВНЗ має поступово змінюватись тенденцією до набуття професіоналізму. Починаючи з першого курсу і з кожним наступним роком навчання, у молодого людини повинно міцнішати позитивне ставлення до майбутньої професії та формуватись прагнення працювати за фахом. Суб'єктами впливу на студентську молодь є куратори груп, викладачі та адміністрація ВНЗ (деканати, ректорат). Саме вони шляхом не тільки безпосередньо навчальної діяльності, але й організаційної, роз'яснювальної роботи та здійснення контроль-

ної функції мають створювати умови для успішної адаптації вчорашніх абітурієнтів до студентського життя.

Важливе завдання вищої школи полягає у забезпеченні умов ефективною первинною професіоналізацією студентів та запобіганні виникненню й поширенню явища вторинної професійної маргіналізації майбутніх спеціалістів. Одним із способів вирішення цього завдання є збагачення навчального процесу ефективним спілкуванням студентів з представниками майбутньої професії з приводу професійних знань, тобто певне їх занурення у сферу практичної діяльності. Причому таке ознайомлення з професією має відбуватись уже на початкових курсах навчання. Це суттєво підвищує рівень інформованості молоді щодо специфіки їх майбутньої роботи, забезпечує засвоєння вимог соціального оточення та сприяє формуванню й закріпленню установки на професію. Іншим засобом досягнення визначеного завдання вважаємо організацію продуктивної практики (навчальної чи виробничої). Вона являє собою окрему форму навчання і водночас має виступати прототипом професійної діяльності, оскільки спрямована на розвиток особистісних ресурсів студента у трудовій діяльності. Окрім очевидних завдань практики (отримання інформації, знайомство з особливостями виробничого процесу, набуття досвіду), вона має, в першу чергу, орієнтуватись на розвиток індивідуальних здібностей студента для ефективного використання професійних знань у типовій чи особливій професійній ситуації. Для стимулювання розвитку індивідуальних якостей студентів доцільно використовувати у навчальному процесі інноваційні методики, зокрема, індивідуальні завдання, творчі та пошукові роботи.

Одним із головних призначень ВНЗ, на наш погляд, має стати зниження ймовірності виникнення й поширення вторинної професійної маргінальності студентів, тобто віддалення їх від професії та створення умов для успішної адаптації до навчання й майбутньої професії.

Руйнація системи державного замовлення та розподілу молодих спеціалістів після закінчення ВНЗ змінила ставлення молоді до навчання, професії, роботи. В епоху глобалізації та технічного прогресу від працівника вимагаються не тільки знання і вміння, передбачені певною професією, але й здатність творчо підходити до виконання поставлених завдань, майстерність, спроможність здобувати нові знання і використовувати їх у своїй діяльності, уміння постійно примножувати, збагачувати власний досвід. Звідси завдання сучасних закладів вищої освіти дещо ускладнюється. ВНЗ повинні не тільки підготувати висококласного фахівця у певній галузі, але й надати декілька "рецептів", що полегшать адаптацію молоді до професійного середовища та її інтеграцію у трудову сферу.

Як свідчать дані соціологічних досліджень, проведених авторкою й кафедрою соціології та масових комунікацій навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ під керівництвом доктора соціологічних наук, проф.

І. Рущенка¹, левова частка першокурсників упевнено заявляють, що цілком усвідомлено обирали ВНЗ та конкретний напрям підготовки. Більшість першокурсників ХНУВС (85%) планують працювати за обраною спеціальністю після закінчення університету. Втім, така впевненість зникає, коли мова заходить за оцінки реальності шансів майбутнього працевлаштування за професією. Лише 46% опитаних переконані, що зможуть реалізувати свої професійні плани та домагання, а майже 28% майбутніх юристів, психологів та соціологів такої впевненості не мають. Тож, видно, що для певної частки молоді очевидна розбіжність між бажанням реалізувати себе в обраній професії та реальністю такої перспективи. Доводить існування факту занепокоєння власним професійним майбутнім і те, що 44% першокурсників тією чи іншою мірою відчують потребу у другій вищій освіті, яка розцінюється як додатковий шанс у конкурентній боротьбі на ринку праці. Результати опитування засвідчують і наявність у деякої частки студентів ознак вторинної професійної маргінальності, одним із показників якої є бажання змінити спеціальність, хоча б навіть у межах цього вишу. Таких виявилось близько 20% першокурсників.

Ми погоджуємось із думкою В. Сурякової, яка зазначає, що “соціально-психологічна адаптація майбутнього фахівця в конкретному професійному середовищі значною мірою залежить від того, наскільки ясно він усвідомлює свої очікування щодо подальшого професійного шляху” [15, с. 21]. До цього варто додати, що позитивне сприйняття майбутньої професійної кар’єри забезпечує розуміння вимог навчального процесу і спеціальності та адекватну оцінку індивідуальних можливостей кожного студента щодо їх задоволення. Тож реальний погляд на професію, критичне ставлення до власних домагань і здібностей може розглядатися як передумова успішної навчальної та професійної адаптації особи.

Спроможність адаптуватися, долати труднощі, знаходити своє місце у життєвому просторі є вирішальними чинниками вдалого розвитку молоді людини, а в майбутньому – фахівця з вищою освітою.

Отримання професійної підготовки та загальна освіта є провідною умовою самореалізації індивіда, накопичення соціального капіталу, підвищення його соціальної ролі та статусу в суспільстві. С. Щудло вважає, що поняття “освічена людина” в сучасному суспільстві набуває нового змісту. Вона пише: “Освіченим є не той, хто багато знає, а той, хто має засоби співвіднесення того, що знає і вміє, зі своїми планами, ситуацією на ринку робочих місць, суспільними змінами. Для цього треба володіти специфіч-

---

¹ Звіт за результатами соціологічного опитування “Мотивація до вступу в ХНУВС, перші враження від навчання та соціальний портрет першокурсників 2011 р.” Керівники: завідувач кафедри соціології та масових комунікацій ХНУВС І. Рущенко, доцент кафедри соціології та масових комунікацій ХНУВС Ю. Свеженцева, науковий співробітник лабораторії з наукової організації навчального процесу ХНУВС О. Свеженцев (опитано 98 першокурсників). (Архів кафедри соціології та масових комунікацій навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ).

ною технікою рефлексії й аналізу, що забезпечує власну орієнтацію в соціальному світі” [16, с. 52]. Тобто від молодого спеціаліста, що виходить на ринок праці, вимагається вміння швидко реагувати на всі зміни, які відбуваються навколо, і влучно використовувати набуті у ВНЗ вміння, навички, знання. Все це можна віднести до характеристик особи з високим адаптаційним потенціалом. Втім відповідати цим вимогам може тільки людина з чіткою установкою на професію.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що за умови усвідомлення малих шансів майбутньої професійної реалізації (роботи за фахом) молодь сама починає обирати такі адаптивні стратегії, за яких ці шанси і можливість, на жаль, не збільшуються. Звідси прояви віддалення від професії (девіантна професійна маргінальність) закріплюються. Тому одним із головних завдань вищої школи має стати посилення профорієнтаційної функції, яка спрямована на формування чіткої установки на професію й усвідомлення студентами шляху власного професійного просування. Реалізація цих завдань може стати одним із найважливіших засобів зниження проявів вторинної професійної маргінальності та успішної адаптації студентства як до навчального процесу, так і до майбутньої професійної сфери. З огляду на це актуальним залишається питання емпіричного дослідження проявів професійної маргінальності студентства. Зокрема, необхідно вдосконалювати методіку виміру цього явища, щоб охопити найбільшу кількість факторів, що на нього впливають. А також визначити й обґрунтувати умови найбільш ефективної соціальної адаптації студентів як до навчального процесу, так і до професійної діяльності.

Список використаної літератури

1. Бутиліна О.В. Феномен професійної маргінальності студентства: особливості соціологічного вимірювання / О.В. Бутиліна // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 259–265.
2. Бутиліна О.В. Професійна маргінальність студентів / О.В. Бутиліна // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2012. – Вип. 6. – С. 81–87.
3. Бутиліна О.В. Чинники професійної маргінальності студентства / О.В. Бутиліна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”: зб. наук. праць / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2012. – № 999. – С. 210–215.
4. Бутиліна О.В. Студентство як субпрофесійна група / О.В. Бутиліна // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Серія “Соціологія”: зб. наук. праць ДонДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – Т. XII. – Вип. 211. – С. 114–120.
5. Винославська О.В. Психологічні особливості студентської групи / О.В. Винославська // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 7. – С. 65–70.
6. Зотова О.И. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности / О.И. Зотова, И.К. Кряжева. – М. : Высшая школа, 1979. – 76 с.
7. Лантух А.П. Студенчество – маргинальный опыт / А.П. Лантух // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2000. – № 492. – С. 121–127.
8. Лапшина В.Л. Профессиональная идентичность и маргинализм сквозь призму концепции зоны ближайшего развития / В.Л. Лапшина // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – Харків, 2002. – С. 264–267.

9. Макаренко Н.В. Связь индивидуальных и психофизиологических свойств с успешностью обучения в вузе / Н.В. Макаренко, В.И. Вороновская, В.М. Панченко // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 6. – С. 98–104.
10. Оксамитна С. Міжгенераційна класова та освітня мобільність / С. Оксамитна. – К. : НаУКМА : Аграр Медіа Груп, 2011. – 287 с.
11. Скрипник В. Особливості перебігу та самосприйняття соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників / В. Скрипник // Психологія і суспільство. – 2005. – № 2. – С. 87–93.
12. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л.Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.
13. Сокурская Л.Г. Багатомірне шкалювання ціннісних орієнтацій студентської молоді / Л.Г. Сокурська, О.М. Кіслова // Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2005. – № 652. – С. 101–107.
14. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.І. Воловича.] – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 6–9.
15. Сурякова М.В. Усвідомлення кар'єрних очікувань в умовах професійного навчання майбутніх фахівців / М.В. Сурякова // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матеріали всеукраїнської наукової конференції 7–8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ / [наук. ред. О.Ю. Висоцький]. – Дніпропетровськ : Свідлер А.Л., 2012. – Ч. 1. – С. 20–22.
16. Щудло С. Якісна освіта як чинник адаптації молоді на ринку праці / С. Щудло // Духовно-творчий потенціал студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації : матеріали Третьої Всеукр. наук.-метод. конф. – Рівне : РДГУ, 2006. – С. 52–53.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013

Бутылина Е.В. Адаптация к обучению и профессиональная маргинальность студентов вузов

В статье рассматриваются вопросы социальной адаптации студентов к обучению в ВУЗе и развития феномена профессиональной маргинальности. Проанализирована их взаимосвязь. Определяются понятия первичной и вторичной профессиональной маргинальности студентов. Обосновывается мысль о необходимости развития адаптивных возможностей выпускников. Определяется роль ВУЗа в формировании установки на профессию и осознании студентами пути собственного профессионального продвижения.

Ключевые слова: *адаптация, профессиональная маргинальность студентов, первичная маргинальность, вторичная маргинальность, установка.*

Butylina O. Adaptation to study and professional marginality of students of higher educational establishments

The article studies the issues of students' social adaptation to studying at higher educational establishments and progress of professional marginality phenomenon. Their correlation has been analyzed in the article. There are definitions of notions of primary marginality and secondary marginality. The author proves the necessity of a progress of graduates' adaptable possibilities. The role of higher educational establishments in creating of attitude towards the profession and realizing students' professional progress way is defined.

Key words: *adaptation, professional marginality of studentship, primary marginality, secondary marginality, attitude.*

УДК 316.35

О.В. ВОЛОШИН

ЦІЛЬОВІ МОЛОДІЖНІ РУХИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку громадських молодіжних рухів у Росії, Білорусії та Україні, окреслено їх функціональні завдання. Охарактеризовано причини низької ефективності молодіжних громадських рухів в Україні. Запропоновано напрями підвищення ефективності таких рухів. Окреслено доцільність поширення практики молодіжних рухів з підтримки громадського порядку та наголошено на необхідності створення умов для їх нормативного закріплення.

Ключові слова: молодіжний рух, громадський порядок, підтримка, забезпечення, зарубіжний досвід, проблеми, необхідність, молодь.

Поглиблення економічної кризи, яке відбувається в сучасному українському суспільстві, викликає погіршення соціального самопочуття та призводить до зростання криміногенності. За даними сайта новин, рівень злочинності в країні лише за останній рік суттєво зріс. Так, станом на січень 2013 р. на 10 тисяч населення рівень злочинів був 23,9, тоді як у січні 2012 р. – 9,3 [1]. Відповідно, складність і суперечливість сучасних соціальних процесів порушує питання про вирішення цієї проблеми, при цьому не збільшуючи кількість правоохоронних органів та не перетворюючись на поліцейську державу (що також не можна вважати позитивним варіантом розвитку). На сьогодні існують ефективні форми спільної діяльності органів внутрішніх справ та громадян щодо охорони правопорядку: добровільні і козачі дружини, оперативні загони і загони сприяння міліції, у тому числі молодіжні. При цьому, на відміну від менш криміналізованої Білорусії [2], в Україні немає активного залучення громадськості до цього процесу. Привертає увагу, що Білорусія та Республіка Татарстан (Російська Федерація) розглядають як один із ключових напрямів залучення громадськості до вирішення цієї проблеми створення громадських організацій щодо забезпечення громадського порядку. Більше того, враховуючи той факт, що сьогодні молодь є найбільш активною частиною населення (яка до того ж не завжди перевантажена родинними обов'язками), її залучення до виконання відповідних завдань є найбільш продуктивним.

Сучасні вітчизняні умови також потребують залучення до охорони громадського порядку громадських утворень, у першу чергу, відповідних молодіжних рухів, однак при цьому на системне осмислення заслуговує характер такого залучення та забезпечення стійкого позитивного суспільного ефекту від діяльності відповідного виду.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан розвитку громадських молодіжних рухів у Росії, Білорусії та Україні.

При цьому варто відзначити, що відповідна діяльність може бути ефективно здійсненою переважно за рахунок активізації методів соціального стимулювання, адже механізм надання фінансової підтримки молодіжним громадським організаціям в реалізації їхніх соціальних програм не сьогодні не можна вважати достатньо ефективним. У Державному бюджеті на 2013 р. на “Здійснення заходів державної політики з питань молоді та державна підтримка молодіжних та дитячих громадських організацій” передбачено 14 593 тис. грн [3] (для організацій всеукраїнського рівня ці кошти щорічно передбачаються у Державному бюджеті України, для регіональних організацій – у місцевих бюджетах). На наш погляд, зазначених коштів для додаткового фінансування зазначеного напрямку недостатньо. Для молодіжних рухів існують також інші преференції, зокрема, передбачена пільгова система їх оподаткування як неприбуткових організацій, здійснюється державна інформаційно-методична підтримка; все це сприяє розвитку молодіжного руху, його кількісному і якісному зростанню. Однак перелічені важелі навряд чи можуть активізувати соціальну ефективність молоді, особливо стосовно специфічної діяльності – охорони громадського порядку. Існує потреба в пошуку й обґрунтуванні власне соціальних важелів активізації соціальної активності молоді щодо участі у русі, спрямованому на підтримку громадського порядку.

При цьому на сьогодні не тільки організації з підтримки громадського порядку потребують підтримки та допомоги. Як слушно зазначає О. Лісовець, вітчизняна модель організації молодіжних громадських утворень та рухів суттєво відрізняється від практики європейських країн, де консолідацію молодіжного руху здійснюють не аморфні координаційні збори із розмитими повноваженнями, а національні ради молодіжних організацій [4]. При цьому, враховуючи специфічний характер інтересів окремих груп молоді (зокрема, молоді, орієнтованої на участь у підтриманні громадського порядку), існують питання матеріального і фінансового забезпечення діяльності відповідних організацій. Це пов'язано з відсутністю ефективної системи державної підтримки громадських організацій і тим, що вони змушені самостійно шукати джерела фінансування своєї діяльності. З огляду на це постає проблема залежності таких молодіжних громадських організацій, яка зумовлює їх спонсорську орієнтованість. Виходячи із функцій, спрямованих на охорону громадського порядку, єдиним можливим спонсором цього руху може виступати Міністерство внутрішніх справ, питання фінансування якого також не є повністю вирішеним. Функціонування таких організацій як навколопартійних перетвориться нас пробу окремих політичних сил використовувати молодіжний рух як спосіб реалізації своїх вузькопартійних цілей. При цьому (особливо у сфері підтримання громадського порядку) акцент молодіжної організації на окремі по-

літичні цілі можна розглядати скоріш як загрозу ефективності молодіжного руху.

Проблеми розбудови такого руху стикаються також ще з однією проблемою відсутності єдиних завдань у різних молодіжних груп, що навіть залучені до певної спільної діяльності, однак територіально розташовані у різних містах.

Звертаючись до досвіду організації подібних рухів (у першу чергу, спрямованих на підтримання громадського порядку), слід, у першу чергу, аналізувати досвід Білорусії. У цій країні існують молодіжні загони охорони правопорядку (далі – МЗОП), які являють собою об'єднання членів Громадського об'єднання “Білоруський республіканський союз молоді”, що беруть активну участь у підтримці та охороні правопорядку, профілактики правопорушень серед неповнолітніх та молоді. Заслугує на особливу увагу той факт, що діяльність відповідних організації є досить змістовно нормативно регламентованою. Так, діяльність відповідних організацій відбувається відповідно до Законів Республіки Білорусія “Про участь громадян в охороні правопорядку”, “Про основи діяльності з профілактики правопорушень”, Постанови Ради Міністрів Республіки Білорусія “Про затвердження примірною положення про добровільну дружину”, Статуту та інших нормативних актів ГО “БРСМ” [5]. Українське законодавство містить тільки Закон України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” (від 2000 р.) [6]. На відміну від українського закону, білоруський є набагато більш змістовним та сучасним, адже переглядався у 2007 р., а також передбачає більш прості умови участі населення (у тому числі молоді) у відповідних організаціях. По-перше, функція реєстрації відповідних об'єднань у Білорусії лежить на органах місцевого самоврядування, тоді як в Україні (з необхідністю узгоджень із органами місцевої влади) покладена на самих засновників громадських формувань. Більше того, у Білорусії більш розгорнуто представлені форми участі у громадському русі з охорони громадського порядку, зокрема виокремлюються: індивідуальна участь; позаштатна співпраця з правоохоронними органами, органами та підрозділами з надзвичайних ситуацій, прикордонними військами; участь в об'єднаннях громадян, що сприяють правоохоронним органам в охороні правопорядку; членство у добровільних дружинах [7].

Враховуючи соціальну незрілість сучасних громадських дитячих і молодіжних організацій, яка значною мірою виявляється у нераціональній, організаційній структурі, слабкості й аморфності, нерозвинутості на регіональному та місцевому рівнях (що особливо помітно у невеликих містах та селах), можна констатувати, що відповідна правова неврегульованість та складність виступає в ролі демотиватора діяльності щодо створення молодіжних організацій із забезпечення правопорядку. Враховуючи той факт, що саме в сільській місцевості та в малих містах залучення до підтримки

громадського порядку активістів є більш необхідним, можна констатувати, що на сьогодні молодіжні об'єднання, які діють без необхідної науково-методичної допомоги і підтримки, за відсутності чіткої координації їхньої діяльності навіть на районному рівні практично не в змозі не тільки ефективно співпрацювати для виконання постійних функціональних доручень (у тому числі охорони громадського порядку), а й забезпечувати саморозвиток молодіжних громадських організацій загалом.

У цьому контексті постає також питання лідера відповідної діяльності, адже виконання специфічних функцій, пов'язаних, зокрема, з підтримкою громадського порядку, вимагає також певної обізнаності керівників відповідних організацій у нормативно-законодавчій специфіці виконуваних функцій. Відповідну проблему в Російській Федерації (м. Казань) вирішено таким чином, що засновниками автономної некомерційної організації молодіжне об'єднання сприяння правохоронним органам є комітет у справах дітей та молоді та УВС по м. Казань. Також інституційним чином вирішено питання підтримки функціонування таких організацій. Так, служби безпеки вузів, створені наказами ректорів, директорів. Виконання функціональних обов'язків співробітниками служб безпеки регламентується положенням по навчальному закладу. Співробітники служб безпеки за рішенням ректора /директора/ щомісяця можуть отримувати доплату до стипендії [8].

В українських реаліях створення та організація діяльності відповідних молодіжних громадських об'єднань вбачається нам можливою через збільшення до цього напрямку діяльності суспільної уваги. На сьогодні престиж правоохоронних органів залишається досить невисоким, через що доцільною буде широка не лише громадська, але й інституційна підтримка учасників таких організацій. Відповідні зміни вимагають певного коригування (адаптації) українського законодавства до підтримки діяльності функціональних молодіжних організацій, зокрема організацій із підтримання правопорядку.

Ще одним напрямом вирішення проблеми забезпечення ефективності функціонування таких організацій є вирішення проблеми кадрового забезпечення. На сьогодні існує недостатня кількість фахівців для роботи із дитячими та молодіжними громадськими організаціями не тільки правоохоронного профілю. Відповідна нестача, у першу чергу, пов'язана із соціальними умовами (низький рівень оплати їхньої праці, соціальний статус у суспільстві), однак для функціональних рухів уваги набуває і питання кваліфікації співробітника. На сьогодні на державному рівні практично відсутня система підготовки та перепідготовки фахівців, лідерів-організаторів дитячих і молодіжних громадських організацій. Наявність спеціальних знань, навичок та обов'язків, які накладає на себе робота як лідера молодіжного функціонального руху поряд із загальноорганізаційними вимагає і спеціальних знань. Для фахівців молодіжних організацій сприяння право-

охоронним органам від керівників вимагається також і певний рівень практичних навичок (у першу чергу, фізичних). Відповідно, якщо відсутність такого фахівця в рухах розважального спрямування може бути вирішена за допомогою педагогів (соціальних педагогів), то залучення до функціональних рухів обов'язково вимагає готового фахівця правоохоронного напрямку, здатного працювати з молоддю.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є цілеспрямована підготовка фахівців з роботи в громадських молодіжних організаціях функціонального спрямування. При цьому відповідна підготовка повинна мати практично-прикладне спрямування та може відбуватися на базі вже діючих молодіжних організацій. Фахівці, які на сьогодні вирішують відповідні питання, на наш погляд, здатні надати професійну допомогу у створенні та поширенні молодіжного руху відповідного спрямування, а також налагодити взаємодію між різними соціальними інститутами, надати конкретного спрямування діяльності організації. При цьому варто також виходити із проведення суспільного діалогу із залученням до нього громадськості, яка виступатиме і споживачами послуг відповідної молодіжної організації (у вигляді забезпечення громадського порядку) та буде забезпечувати його соціальну інституціоналізацію.

Розглядаючи функціональне призначення молодіжних організацій щодо підтримання правопорядку, можна звернутися також до досвіду Росії та Білорусії.

При цьому можна констатувати, що відповідні молодіжні організації Білорусії більшою мірою орієнтовані на виконання соціально-виховних завдань. Зокрема, профілактика протиправних проявів у молодіжному середовищі; цивільно-патріотичне виховання молоді, реалізація проектів правоохоронної та військово-патріотичної спрямованості; підготовка допризовної молоді до проходження військової служби у внутрішніх військах МВС, Збройних силах, органах прикордонної служби, навчання в установах освіти Міністерства внутрішніх справ Республіки Білорусь, на факультеті внутрішніх військ УО "Військова академія Республіки Білорусь", навчальних закладах силових відомств, подальшій роботі в органах внутрішніх справ [5].

Водночас у Росії перелік завдань, що постають перед молодіжними рухами правоохоронної спрямованості, є більш розгорнутим та орієнтованим на виконання більш функціонально орієнтованих завдань, зокрема: профілактика злочинів, правопорушень, наркоманії, алкоголізму серед студентської молоді; залучення молодіжних правоохоронних формувань до роз'єднання підліткових протиправних угруповань; охорона громадського порядку під час проведення молодіжних культурно-масових заходів, а також у літній період у студентських спортивно-оздоровчих заміських таборах, підтримка правопорядку у вузах і студентських гуртожитках; залучення співробітників молодіжних організацій сприяння правоохоронній ді-

яльності до спільної роботи з міліцією. На наш погляд, враховуючи кількість та ефективність роботи сучасних правоохоронних органів в Україні, українська національна модель має тяжіти до російського варіанта, однак потребує уточнення й адаптації до національної специфіки.

Висновки. Таким чином, на сьогодні в Україні склалась специфічна ситуація, яка заслуговує на широке обговорення як у середовищі фахівців із молодіжного руху, так і в цілому в суспільстві. Така ситуація пов'язана зі зростанням рівня злочинності за умов скорочення чисельності (рівня оснащення, матеріального забезпечення) правоохоронних органів. Дієвим чинником вирішення цієї проблеми є залучення до правоохоронної діяльності волонтерів. При цьому об'єктивною проблемою є забезпечення підготовки волонтерів до такої діяльності, а також їх загальне зацікавлення волонтерською діяльністю такого типу. Все окреслене можна вирішити за допомогою створення молодіжних рухів фахового (у цьому випадку правоохоронного) спрямування. Більше того, частково такий молодіжний рух має можливість виправити ситуацію з дозвіллям молоді та популяризацією здорового способу життя.

Особливої уваги поширення відповідних молодіжних рухів заслуговує в малих містах і сільській місцевості, де рівень правової культури громадян є нижчим. Принципово корисним створення відповідних рухів бачиться нам також для вирішення завдань підтримки правопорядку безпосередньо в молодіжному середовищі та в системі боротьби з незаконним оборотом наркотичних речовин.

Список використаної літератури

1. В Украине за год более чем в три раза вырос уровень преступности [Электронный ресурс] // ZN.ua. – Режим доступа: <http://zn.ua/UKRAINE/moskal-zayavil-obleee-chem-troekratnom-roste-prestupnosti-v-ukraine.html>.
2. Беларусь вне закона [Электронный ресурс] // Сайт intex-press. – Режим доступа: <http://www.intex-press.by/ru/913/incidents/10613/?tpl=54>.
3. Закон України “Про Державний бюджет України на 2013 рік” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>.
4. Лісовець О.В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. / О.В. Лісовець. – К. : Академія, 2011. – 255 с. – (Альма-матер).
5. МООП [Электронный ресурс] // Официальный сайт Минской городской организации общественного объединения “Белорусский республиканский союз молодежи”. – Режим доступа: http://minsk-brsm.by/index.php?option=com_content&view=article&id=50&catid=9.
6. Закон України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” від 22.06.2000 р. № 1835-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.
7. Закон Республики Беларусь “Об участии граждан в охране правопорядка” от 26 июня 2003 г. №214-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb0413.htm>.

8. Молодежное объединение содействия правоохранительным органам [Электронный ресурс] // Официальный портал мэрии Казани. – Режим доступа: <http://www.kzn.ru/old/mospo.htm>.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2013

Волошин О.В. Целевые молодежные движения: проблемы функционирования и развития

В статье проанализировано современное состояние развития общественного молодежного движения в России, Белоруссии и Украине, обозначены их функциональные задачи. Охарактеризованы причины низкой эффективности молодежных общественных движений в Украине. Предложены направления повышения эффективности таких движений. Определена целесообразность распространения практики молодежных движений по поддержанию общественного порядка и отмечается необходимость создания условий для их нормативного закрепления.

Ключевые слова: молодежное движение, общественный порядок, поддержка, обеспечение, зарубежный опыт, проблемы, необходимость, молодежь.

Voloshyn O.V. Targeted youth movement: the problems of functioning and development

The paper analyzes the current state of development of the youth movement in Russia, Belarus and Ukraine as well as their functional tasks. Author determined the causes of low efficiency of youth social movements in Ukraine. Directions efficiency of such movements. Outlined feasibility dissemination practices youth movements of public order and stressed the need to create conditions for their regulatory consolidation.

Key words: youth movement, public order, maintenance, security, foreign experience, the problems need youth.

УДК 316.614.6(=163.2)(477.7)

О.І. ГАНЧЕВ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ БОЛГАР-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ

У статті досліджено особливості соціальної адаптації болга-переселенців в умовах соціокультурного простору Південної Бессарабії. Вивчається, наскільки були змінені існуючі у свідомості групи повсякденні практики залежно від вимог оточуючого середовища, а також рівень адаптаційних ресурсів групи щодо конструювання та реалізації нової моделі життєдіяльності в умовах етно-диференційованої соціальної системи Буджака.

Ключові слова: соціальна адаптація, адаптаційний шок, адаптаційні ресурси, соціальна ніша, соціокультурний простір, повсякденні практики, акультурація, міксація.

Процес соціальної адаптації суб'єкта чи групи відбувається трьома етапами. Перший етап – так званий “адаптаційний шок” – характеризується зіткненням суб'єкта чи групи з новими елементами та явищами середовища, під час якого формується його оцінне знання. На наступній стадії – “мобілізації адаптаційних ресурсів” – група, спираючись на вже наявний адаптивний досвід, конструє нову модель життєдіяльності, найбільш вдалу до обраного соціокультурного середовища. На цьому етапі активізується адаптаційний потенціал групи, під яким розуміються її кваліфікаційні навички, демографічний та соціальний статус, соціально-психологічні риси тощо. Його наявність визначає рівень її здатності до пристосування в нових умовах. На третій стадії соціальної адаптації відбувається реалізація сконструйованої моделі життєдіяльності залежно від того, наскільки був високим адаптаційний потенціал групи, настільки вдалим буде входження групи у вже існуючу соціокультурну систему [12].

У цій роботі за даною схемою, ставимо за мету проаналізувати процес соціальної адаптації болгарських переселенців у Бессарабії, з'ясовуючи рівень їхнього адаптаційного потенціалу та результати реалізації моделі життєдіяльності групи в соціокультурних умовах регіону.

Методика дослідження базується на аналізі архівних документів з господарського розвитку населення, майнового стану болгарських колоністів, суспільної діяльності. Також аналізуються ревізькі казки, що дають інформацію про міжетнічні шлюби болгарського населення, що демонструє, у свою чергу, рівень міжетнічної комунікації населення; залучена методика опитування та інтерв'ювання, спрямована на отримання інформації з суб'єктивною оцінкою інформантів.

Джерельна база дослідження – письмові та усні матеріали. До письмових належать матеріали різного характеру: архівні документи, мемуари очевидців; масові джерела – ревізькі казки та переписи населення; до усних – матеріали опитування та транскрипти інтерв'ю.

Мета статті – дослідити особливості соціальної адаптації болгар-переселенців в умовах соціокультурного простору Південної Бессарабії; вивчити, наскільки були змінені існуючі у свідомості групи повсякденні практики, залежно від вимог оточуючого середовища, а також рівень адаптаційних ресурсів групи щодо конструювання та реалізації нової моделі життєдіяльності в умовах етнодиференційованої соціальної системи Бунджака.

Перші болгарські колоністи з'являються в регіоні в останній чверті XVIII ст. під час російсько-турецьких війн. На початку XIX ст. вони представлені двома групами – так званими “старими” колоністами та “новими”. Перші – це ті, що поселилися у регіоні до 1806 р., “нові” – ті, що перейшли Дунайський кордон під час війни та після неї [17, с. 12–13].

За чисельністю друга група перевищувала першу. У доповіді І.М. Інзова Олександрю II містяться свідчення про чисельність та географію розселення болгарських колоністів у регіоні – “на казенних землях (тобто у Буджацьких землях, які залишили ногайці) їх нараховувалося 4512 сімей, з яких “старих” – 1196, “нових” – 3316; у містах – Ізмаїлі (404), Кишиневі (521), Рені (194), Акермані (70), Бендерах (23), Кілії (18); у Дністро-Прутському межиріччі, на казенних землях (територія “Ікісайт” та “Мусайт” що увійшли до складу Кагульського повіту – 510 сімей, з яких – 205 “старих” та 305 “нових”, на землях поміщицьких у тому самому повіті – 280 сімей, з яких – 206 старих, 74 – нових. Усього – 24 000 чоловік [17, с. 14–15].

Болгарські поселення компактно розміщувалися переважно у Південній частині Буджака, що було зумовлено однією з їхніх вимог, а саме: на кордоні з Болгарією, щоб вони могли за наявності бажання повернутися назад, це, по-перше, а по-друге, “компактність поселення” давала їм зберегти традиційну культуру, чого б не сталося за умов розселення окремими сім'ями по території всієї Російської імперії. Також ця вимога давала їм можливість отримати привілеї колоністів, не потрапивши таким чином у загальну систему оподаткування Російської імперії [3, с. 67–69].

Історія болгарської спільноти протягом двох століть проживання у регіоні досить строката, їм вдалося зберегти етнічну традиційну культуру за рахунок збереження патріархальної переважно моноетнічної сім'ї аж до кінця XX ст. [3; 4]. Сьогодні за чисельністю вони посідають друге місце у Буджаку після українців, нараховуючи 129 000. Більшість мешкає у Болградському районі (45 600 – 60%), меншість – у Білгород-Дністровському – всього 800 осіб [13].

Соціальний портрет болгарських колоністів у першій чверті XIX ст.

Про соціальний стан болгар-переселенців дізнаємося з розповідей очевидців. Один із них відзначає, що ці люди “однаково бідні та однаково бездомні” [6, с. 324]. Дослідження архівних матеріалів дає діаметрально протилежну інформацію. Так, болгарські переселенці були різнорідними за соціальним та майновим станом [10, с. 207]. Їхня більша частина (2/3) – це звичайні землероби, які на момент переселення мали середній прибуток, але збідніли у процесі еміграції. Частина з них – це ремісники, які, переселившись у Буджак, стали землеробами, відтак змінили своє соціальне становище з міського мешканця на сільського, близько 5% – торговці [10, с. 174]. Вони селяться загалом у містах та швидко асимілюються.

Щодо майнової диференціації болгар І. Мещерюк відзначає, що кожна сім'я, виїжджаючи у Бессарабію, бере із собою стільки рухомого майна, скільки може навантажити на віз. Але насправді більш заможні хазяї перевозять більше майна. Як свідчать джерела, більша частина переселенців приводять з собою значну кількість великої рогатої худоби. Тварини на початку ХІХ ст є показником заможності. Їхня кількість визначає розвиток землеробства, оскільки обробіток цілинних земель Південної Бессарабії вимагає значної тяглової сили. Заможні болгари разом з цим водночас переводять у Бессарабію отари овець, великої рогатої худоби, табуни коней тощо [10, с. 175–177].

Більшість болгар-переселенців володіє також значною кількістю сільськогосподарських знарядь. Частина з них перевозить із собою зерно, необхідне для прожитку сім'ї та першого посіву [10, с. 36]. З цього можна зробити висновок, що болгари-переселенці були неоднорідні за майновим станом. Більшість була незаможною, але невеликий відсоток з них мали достатньо велику кількість грошей, майна та товарів, які призначені для продажу у Бессарабії [11, с. 175]. Перші, у свою чергу, володіли сільськогосподарськими знаряддями та тягловою силою, що давало їм можливість освоювати нові природні землі регіону.

Географічні умови Південної Бессарабії. Клімат у Бессарабії – континентальний, температурні коливання між +40 влітку та –20 узимку [11, с. 50]. Опадів мало – 400–500 мм на рік [2, с. 5]. М. Державін пише, що кліматично простір Бессарабії неблагонадійний. Східні та Північно-Східні вітри та недостатність вологи є основною причиною поганих врожаїв [5, с. 6]. У географічному плані ландшафт Бессарабії являє собою степову зону з великою кількістю котловин. Умови, у які заселяються болгари, неоднорідні та мають свій мікроклімат. Частина колоній засновується на березі р. Дунай¹, інша частина – на берегах великих річок², а деякі з них майже повністю безводні простори³. З точки зору природних ресурсів, ви-

¹ До цієї категорії можна включити колонії Табак, Болгарійка, Кайраклія, Ташбунар, Старі-Трояни, Дельжилер, Гасанбатир, Голіца тощо.

² Майже без води Кубей, Пандаклія, Ново-Трояні, Єникиой, Новокарагач тощо.

³ До цього регіону належить село Девлет-Агач та навколишні села – Главан, Задунайвка, Купаран, Дюльмен, Івановка, Бургуджи, Ісерлія тощо, близькість розташування кам'яних ресурсів зумовила їх використання як основного будівельного матеріалу.

окремлюються райони с. Девлет-Агач, де наявна велика кількість ракушняка.

Болгарські колоністи, переселившись у Південні райони Бессарабії, потрапили до нових географічних, соціальних, культурних умов, які вимагали від переселенців наявності великих адаптивних ресурсів та значного соціального досвіду групи в цілому.

Організація сільського простору. Спираючись на вже існуючу у пам'яті модель організації сільського простору, болгари намагаються відтворити її на новій території, з мінімальними нововведеннями. Спочатку вони починають будувати землянки, але поступово переходять на наземні будинки. У селах, де поблизу є камінь, його використовують як основний матеріал для будівництва. В інших селах хати будувалися з дерева та глини, перемішаної із соломою; це так званий чамур, з нього виготовляли лампачі, якими виводили стіни. Будування хат з чамуру є регіональною особливістю Бессарабії, тому використовується і представниками інших етнічних груп. За свідченнями А. Скальковського, у 1846 р. у болгарських колоніях нараховувалося 15 будинків з обпаленої цегли, 5272 з каменю та сирцевої цегли та 4807 – з дерева та чамуру [17, с. 105]. Покривали дахи очеретом, який ріс на берегах озер. Тобто будинки будувалися з місцевих матеріалів, але за класичною моделлю зони виходу переселенців. Так, ділянка землі, на якій знаходився будинок, називалася план. Звичайно, він складається з трьох частин: двір з будинком, сільськогосподарська територія та город. Вони діляться різного типу парканами: зі сторони сусідів – це загорожа з пледу та очерету; між частинами плану іноді він ставиться з дерева, таким самим парканом загороджують двір, з нього роблять різні хвіртки; паркан зі сторони вулиці роблять з дерева, пледу чи очерету, а там, де поблизу є каміння, використовують його.

Особливості місцевого ландшафту визначили і матеріал для опалювання будинків. У степовій зоні, де нема дерева, болгари використовували соломучи висушений гній (тезек). Тоді як, наприклад, у Криму вони користувалися передусім дровами, яких там було достатньо [17, с. 83]. Різні вироби з дерева, які необхідні для сільського господарства виготовляли у спеціальних майстернях, які були у великих центрах, наприклад у Болграді. Традиційною будівлею як для сільського простору сіл у метрополії, так і для Бессарабії, стала церква. Одразу після переселення вони будують церкви. З одного боку, це зумовлено високим рівнем духовності цих людей, з іншого, – наявність у селі церкви дає їм відчуття того, що ти вдома, віру в те, що вони не забуті Богом у степу люди. А. Скальковський пише, що станом на 1846 р. у 92 болгарських колоніях діяв 91 храм, з яких 35 було кам'яних, а інші – з пледу [17, с. 103]. У селах будуються суспільні адміністративні будівлі, школи та будинки для священників.

Зіткнувшись з проблемою малої кількості водних ресурсів, враховуючи те, що в метрополії такої проблеми не було, тобто не було вже напрацьованих у досвіді адаптивних ресурсів, болгари сконструювали нову модель і досить вдало реалізували її на практиці, вирішивши це питання за

допомогою будівництва великої кількості колодязів та окультурених природних джерел. У деяких селах, де вода у колодязях була непридатною для пиття, її завозили із сусідніх сіл чи з природних джерел. Навіть зараз у деяких болгарських селах регіону це є поширеною практикою. Нестачу води болгари намагалися компенсувати побудовою гребель на річках, які, піднімаючи рівень води у них, давали можливість більш інтенсивного використання водних ресурсів. Для зрошення городів застосовується вода з колодязів, викопаних поряд з ними. Воду дістають з глибини за допомогою спеціальних механізмів, які приводяться у рух тягловою силою. Для більш вдалого пересування у рамках селищ та сільських угідь будуються мости з дерева та з каменю. Болгари намагаються змінити навколишнє природне середовище відповідно до знайомої моделі. Так, відсутність лісу породжує у населення бажання створювати його штучно. Наприклад, у селі Каракурт, після заселення, мешканці висаджують ліс на кошти, які надають їм заможні односельці [17, с. 65]. Яскравий приклад конструювання нової моделі у повсякденних практиках – це розподіл берегової лінії озер. Кожен хазяїн, який мав землі біля берегової зони, використовував і частину берега, поширюючи на нього право власності без можливості купівлі-продажу¹.

Таким чином, під час освоєння навколишнього середовища Південної Бессарабії болгари намагалися застосовувати вже знайомі їм моделі, які були дієвими у метрополії, але які при цьому змінені, адаптувавшись до місцевих умов. Це стосується як організації сільського простору, так і будівництва житла. Крім того, вони сконструювали і реалізували нові моделі у зв'язку з потребами оточуючого середовища, які не були закладені у свідомості групи раніше, що свідчить про високу активність мобілізаційних ресурсів болгар-переселенців.

Господарсько-економічна адаптація болгарських колоністів безпосередньо також залежала від навколишнього середовища. Якщо врахувати той факт, що основні соціальні ніші вже були зайняті представниками інших етнічних груп (зокрема, старовіри та українці монополізували рибальство [9; 15]), то перед болгарами постала необхідність організувати іншу господарську діяльність, яка б давала їм прибуток у торгівлі або давала змогу долучитися до тієї, з якої вони були знайомі ще в метрополії. У метрополії болгари спеціалізувалися у вівчарстві та виноградарстві, внаслідок чого вони спробували реалізувати вже існуючий досвід на новому місці.

Так, розвиток вівчарства в болгарських селах регіону (табл. 1) окреслює дві тенденції: з одного боку, збільшується кількість тварин, а з ін-

---

¹ Для XIX ст. ця інформація ретроспективна, оскільки отримана з польових матеріалів с. Чешма-Варуїта – респонденти – Будуров Харлампій Васильович, 1917 р.н., болг.; Волканова Анна Іванівна, 1920 р.н., болг.; та Імпуцита, респонденти – Мілев Іван Дмитрійович, 1920 р.н., болг.; Ганчев Петро Іванович, 1924 р.н.

шого – середній показник вказує на нестабільність у розвитку цієї господарської спеціалізації. Це пов'язано, передусім, з поганими врожайми в певний період, як результат довготривалих посух. Періодичні масові захворювання тварин часто вели до значного зменшення поголів'я [11, с. 80–96].

Таблиця 1

Кількість овець у болгарських селах за роками [11, с. 80]

Села	Кількість сімей		Кількість овець		У середньому овець/сім'я	
	1819	1827	1819	1827	1819	1827
Чийшия	31	132	1505	3298	48,0	25,0
Імпуцита	71	74	4430	4558	62,4	61,3
Курчи	83	92	1352	1643	16,3	17,9
Кубей	43	179	2168	2083	19,2	11,6
Чешма-Варуїта	86	102	609	1476	7,1	14,5

Необхідно зазначити, що вівчарство у регіонах Бессарабії розвивалося з різною цільовою спрямованістю. Так, у північних та центральних районах овець розводили з метою отримання м'ясо-молочних продуктів, а у Південних регіонах, особливо в Ізмаїльському повіті, де у своїй більшості проживало болгарське населення для отримання шерсті [2, с. 205].

Також долучилися болгарари і до розведення великої худоби, яку передусім використовували як тягло. У Бессарабії на початку ХХ ст були переважно представлені молдавські породи великої рогатої худоби та німецькі на Півдні [2], це свідчить про те, що худоба, яку привели з собою болгарари з метрополії, не прижилася в регіоні. Крім того, вони, зорієнтувавшись на розвиток вівчарства для підняття його до рівня товарного виробництва, не зацентували увагу на інших видах тваринного виробництва. Про це свідчать і статистичні дані з розвитку скотарства у болгар регіону.

Таблиця 2

Кількість тварин на сім'ю у болгарських колоніях Бессарабії

Хазяї	Села	Тварини		
		коні	В. Р. Х	Вівці
Митов Бан	Катлабуг	250	330	4708
Дановия Мани	Катлабуг	100	250	3078
Радов Стоил	Катлабуг	120	336	2809
Шопов Стоян	Валя-Пержей	200	274	1860
Танасови (4 брата)	Валя-Пержей	55	173	1988
Топал Мито	Чийшия	200	300	1800
Канота Олександр	Тараклія	150	208	3200

Болгарари регіону стали спеціалізуватися також у вирощуванні винограду. У першій половині ХІХ ст., як бачимо з табл. 3, цей напрям у болгар не досить розвинутий та спрямований передусім на задоволення власних потреб. Розвиток товарного виробництва просувається повільно, внаслідок

того, що серед них не було кваліфікованих спеціалістів, які б могли виробити вино на продаж, тому в цей період воно ще не досягає стану спеціалізованого товарного виробництва [12, с. 151]. На кінець XIX ст., разом з молдавським населенням Південної Бессарабії, вони стали основними виробниками вина на продаж як за вимогами внутрішнього, так і зовнішнього ринку Російської імперії [2, с. 185–188], що дає їм немалий прибуток [11, с. 126] і свідчить, у свою чергу, про високий адаптаційний потенціал болгарських-переселенців.

Таблиця 3

**Стан виноградарства та виробництва вина
у болгарських колоніях у 1851 р. [11, с. 135]**

Колонії	Кількість сімей	Кількість виноградників	Кількість лоз	Відер вина
Болград	462	675	302 850	40 000
Новотрояни	154	35	31 520	4000
Чийшия	163	35	39 248	7000
Кубей	200	46	76 980	6000
Вайсал	159	16	21 350	2000
Чешма-Варуїта	155	50	106 250	7000
Імпуцита	101	82	83 170	3960

Зовсім новою господарською спеціалізацією для Бессарабії стало городництво. Саме цей вид спеціалізації у першій половині XIX ст. став монополією цієї етнічної групи та досить успішно розвивався в регіоні [2, с.125], поширюючись і на інші етнічні групи. Це свідчить про високий запас адаптаційних ресурсів болгарського населення Буджака та про вдало завершену адаптацію до місцевих природних умов. Якщо в першій половині XIX ст, як відзначає І.І. Мещерюк [10, с. 166], цей вид товарного виробництва ще не досяг високого рівня та має передусім споживчий характер, то на кінець XIX ст, як відзначає Л.С. Берг, болгари вирощували на продаж помідори (червоні баклажани) і баклажани (сині баклажани), перець, цибулю, часник та капусту. Показово, що саме назва “сині” відносно баклажанів увійшла у вжиток до мови всіх етнічних груп регіону саме з болгарської мови, що ще раз підтверджує їхню першість у розведенні городніх культур у Бессарабії.

Також болгари регіону долучилися до розвитку садівництва. Плодові дерева вони садили, як правило, у градині (маленька присадибна ділянка). Розвиток цього виду господарської діяльності був, як правило, лише для власних потреб. Навіть якщо і відправляли фрукти на ринок, то дуже в маленьких кількостях [10, с. 166]. Про це свідчать дані табл. 4, де демонструється стан розвитку садівництва у болгарських колоніях регіону.

Таблиця 4

**Стан садівництва болгарських колоній у 1851 р. [11, с. 159–160]
(суми вказані у срібних карбованцях)**

Колонії	Кількість				Отримана сума доходу
	Сімей	Садів	Кількість дерев		
			Плодових	Не плодових	
Болград	462	639	10 420	13 180	206
Новотрояни	154	50	4821	6017	150
Чийшия	163	71	2886	7913	19
Кубей	200	81	6930	17 940	13
Вайсал	159	50	1675	4022	10
Чешма-Ва- руїта	155	88	8146	18 615	32
Імпуцита	101	82	6359	511	нема

Таким чином, болгарські колоністи досить успішно пройшли господарську адаптацію у місцевих умовах. Вона проходила трьома етапами і завершилася хронологічно наприкінці XIX ст. Про це говорять, перш за все, статистичні дані та свідчення сучасників. За рахунок наявного адаптаційного досвіду болгари досить успішно почали розвивати в регіоні вівчарство. Вони зайняли перші позиції у цій господарській спеціалізації. Внаслідок того, що їхня система була найбільш ефективною в регіоні, вона поступово витіснила систему інших етнічних груп Бессарабії. Сьогодні, зокрема, серед українського населення Бессарабії панує болгарська специфіка розведення й утримання овець [8].

Модель виноробства, якою володіли болгари під час переселення, була непридатною для місцевих умов, внаслідок чого спочатку вони займали другорядні позиції у цій галузі, віддаючи першість швейцарцям та молдаванам, але наприкінці XIX ст., адаптувавши власний досвід та врахувавши місцеві особливості, вони зайняли у виноробстві одне з перших місць у цій галузі.

Зовсім новою господарською моделлю, яку привнесли в регіон болгары та успішно її реалізували, було городництво. Про що свідчать і назви деяких овочів, які увійшли в мову представників інших етнічних груп, але мають болгарське походження.

Таким чином, незважаючи на те, що найбільш прибуткову господарську діяльність регіону – рибальство – монополізували старовіри, болгары змогли віднайти незайняту господарську нішу та успішно її реалізувати, а також вдало конкурувати з сусідами і в інших галузях господарства.

Етнічна адаптація. Внаслідок політики Російської імперії щодо заселення прикордонних регіонів поряд з болгарами у Бессарабії оселилися росіяни-старовіри, росіяни-православні, українці, гагаузи, молдавани, греки, німці, євреї та ін. Саме з представниками цих етнічних груп болгары співіснували протягом XIX ст. У XX ст. через різні історичні події етніч-

ний склад населення регіону змінився: три останні етнічні групи втратили своє значення, інші ж, навпаки, стали відігравати значущі ролі, зокрема, росіяни, молдавани та гагаузи. За таких умов суміжного проживання складалася особлива схема та моделі спілкування між болгарами та іншими етнічними групами. Кожна модель вибудовувалася залежно від культурної спорідненості, релігійних факторів й етнічних стереотипів і позначилася різним рівнем культурного взаємовпливу. Загалом серед останнього розрізняють процес акультурації (повної чи часткової, однобічний вплив) та міксації (взаємовплив культур). Окремо розглядають процес асиміляції – повного розчинення однієї групи в іншій з втратою етнічної самосвідомості [16, с. 91–97].

Напрямок міжетнічної комунікації болгарського населення регіону загалом визначився умовами їхнього розселення. Так, у трьох південних повітах Бессарабії (Акерманському, Ізмаїльському та Бендерському), до яких входили практично всі болгарські колонії регіону, на 1818 р. національний склад був таким: молдовани – 36,98%, болгари – 21,46%, українці – 17,93%, німці – 9,2% та росіяни – 8,94% [17, с. 35].

Етнічна ситуація певною мірою змінюється у зв'язку з переселенням та міграціями у період з 1828 до 1835 рр. Кількість болгар значно збільшується та вони стають превалюючим за кількістю населенням в Ізмаїльському повіті, де знаходилося більшість болгарських сіл. Дані табл. 5 засвідчують співвідношення етнічних елементів у трьох повітах у 50-ті рр. XIX ст.

Таблиця 5

Етнічний склад Бессарабської обл. у 50-х рр. XIX ст.

Повіт	Молдавани	Росіяни	Українці	Болгари	Євреї	Інші
Акерманський	27,48	13,96	27,87	2,63	1,73	26,33
Ізмаїльський	15,04	9,64	11,43	59,21	2,51	2,17
Бендерський	65,55	4,97	11,82	3,33	3,93	10,40

У кожній з основних колоній у першій половині XIX ст наявний певний відсоток іноетнічного населення. Це пояснюється тим, що більша частина колоній засновуються на вже існуючих поселеннях. Крім того, разом з болгарами переселяються і представники інших етнічних груп – серби, греки, цигани та ін. Але їхня кількість досить незначна, тому вони швидко асимілюються у болгарському середовищі. У табл. 6 подано етнічну характеристику кожної колонії, як і співвідношення етнічних груп у них.

З табл. 6 видно, що моделі міжетнічної комунікації болгарського населення передусім вибудовувалися з гагаузами, молдаванами та українцями.

Таблиця 6

**Етнічна характеристика болгарських сіл Південної Бессарабії
у першій половині XIX ст. [17, с. 39–89]**

Колонії		
Моноетнічні		Бі- та поліетнічні
Чийшия	Главан	Болгаро-гагаузькі
Ташбунар	Код-Китай	Кубей Балбока
Кайраклія	Голіца	Курчи Ташбунар
Чешма-Варуїта	Селиоглу	Старо-Троян Дмитріївка
Імпуцита	Банова	Болгаро-молдавські
Карагач	Новопокровка	Табак (856: 9)
Іванова	Чумлекьой	Бабели (184: 129)
Дюльмен	Еникьой	Барта (74: 499)
Девлет-Агач	Купаран	Анадол (91: 512)
Пандаклія	Ісерли	Джурджулеци (148: 471)
Гасса-Батир	Дельжелер	Болгаро-українські
Задунайська	Бургуджи	Финтина-Дзенилор (369: 427)
Саталик-Хаджи	Кулевча	Болгаро-гагаузько-албанські
Шикирлі-Китай	Тропклу	Каракурт (19: 1092)
Ново-Карагач	Камчик	Болгаро-циганські
		Вайсал (1011: 48)
		Ташбунар (1099: 12)
		Болгаро-молдавсько-українські
		Сатунов (149: 699: 8)
		Долукьой (701: 138: 12)
		Ново-Троян (833: 35: 9)

Таким чином, болгарське населення, переселившись у нові умови, зіткнулося у процесі життєдіяльності з представниками інших етнічних груп, які не були їхніми сусідами у метрополії. Внаслідок специфіки їхнього розселення, найбільший рівень культурної міксації на рівні обрядової культури позначився з гагаузьким, молдовським та українським населенням.

У процесі соціальної адаптації болгарське населення Південної Бессарабії проходить декілька етапів. Перший етап: ознайомлення з навколишнім середовищем. Він позначається адаптаційним “шоком” та намаганням застосувати наявний досвід групи до нових умов. Результатом чого стало відтворення моделі житла та організації сільського простору, яке було збережене за формою, але змінено за деякими складовими елементами, враховуючи місцевий колорит, – використання “чамуру” та “очерету” як основних матеріалів будівництва тощо. До місцевих умов були пристосовані моделі господарювання, у яких спеціалізувалися болгари в метрополії – вівчарство та виноградарство, які наприкінці XIX ст. мали високий ступінь розвитку, що свідчить про значний рівень адаптаційних ресурсів болгарського населення. Новою моделлю, що була сконструйована ними

залежно від потреб регіону, було городництво – яскравий приклад другого етапу соціальної адаптації, коли населення ознайомившись з умовами, ви-находить нові моделі. Її успішна реалізація, що відбулася наприкінці ХІХ ст., коли цей вид господарювання досяг товарного виробництва, ви-значає третій етап у процесі адаптації, коли відбувається реалізація скон-струйованої моделі життєдіяльності. Етнічна адаптація позначилася проце-сами міжкультурної міксації з вибудовуванням моделей міжетнічної кому-нікації представниками інших етнічних груп, передусім гагаузами, молда-ванами та українцями.

Висновки. Таким чином, можна говорити про те, що болгарське на-селення регіону завдяки високим адаптаційним ресурсам, наприкінці ХІХ ст. завершило соціальну адаптацію, зайнявши вільну нішу у соціоку-льтурній системі Південної Бессарабії.

Список використаної літератури

1. Sorocanu E. Gagauzlavin calendar defleri / E. Sorocanu. – Kisinov, 2006. – 256 с.
2. Берг Л.С. Бессарабия: Страна. Люди. Хозяйство / Л.С. Берг. – Петроград : Огни, 1918. – 244 с.
3. Ганчев А.И. Болгарская семья в Южной Бессарабии в первой половине ХІХ века: заселение и этнодемографическое развитие / А.И. Ганчев // Археология и эт-нология Восточной Европы. – Одесса, 2002. – Т. 3. – С. 333–335.
4. Ганчев А.И. Българското семейство в Южна Бессарабия през втората полови-на на ХХ век (етнодемографски аспекти) / А.И. Ганчев // Etnologia Academica. – 2008. – № 4. – С. 212–236.
5. Грек И.Ф. 1812 – поворотный год в истории Буджака и “задунайских пере-селенцев” / И.Ф. Грек, Н.Д. Русев. – Кишинев : Stratum plus, 2011. – 142 с.
6. Державин Н.С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии) / Н.С. Державин. – София, 1914. – 256 с.
7. Клаус А.А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А.А. Клаус. – СПб. : Типография В.В. Нусвальта, 1869. – 516 с.
8. Леснікова Г.В. Польові матеріали с. Струмок Татарбунарського району, 2012 р. / Г.В. Леснікова // АЛКАЕ ОНУ. – Ф. 1. – Оп. 7. – Аудіозапис.
9. Лопулеску. Русские колонии в Добрудже / Лопулеску // Киевская старина. – 1889. – № 1. – С. 117–154.
10. Мещерюк И. Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828–1834 гг. / И. Мещерюк. – Кишинев : Картя молдовеняскэ, 1965. – 208 с.
11. Мещерюк И.И. Социально экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии (1808–1856). – Кишинев, 1970. – 341 с.
12. Основные технологии социальной работы [Электронный ресурс] / [под ред. Л.П. Кузнецова]. – М., 2002. – 92 с. – Режим доступа: <http://yourlib.net/content/category/1/5/14/>.
13. Перепис населення України за 2001 рік [Електронний ресурс]. – Режим до-ступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BA>.
14. Потоцкий С. Историко-географический очерк Бессарабской губернии / С. Потоцкий. – Ялта, 1902. – 221 с.

15. Пригарин А.А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / А.А. Пригарин. – Одесса ; Измаил ; Москва : Смил : Археодоксія, 2010. – 528 с.

16. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А.П. Садохин. – М., 2005. – 308 с.

17. Скальковский А.А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае: статистический очерк / А.А. Скальковский – Одесса, 1848. – 146 с.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2013

Ганчев А.И. Особенности социальной адаптации болгар-переселенцев в социо-культурном пространстве южной Бессарабии

В статье исследуются особенности социальной адаптации болгар-переселенцев в условиях социокультурного пространства Южной Бессарабии. Изучается, насколько были изменены существующие в сознании болгар повседневные практики в зависимости от требований окружающей среды, а также уровень адаптационных ресурсов группы в конструировании и реализации новой модели жизнедеятельности в условиях этнодифференцированной социальной системы Буджака.

Ключевые слова: *социальная адаптация, адаптационный шок, адаптационные ресурсы, социальная ниша, социокультурное пространство, повседневные практики, аккультурация, миксация.*

Ganchev O.I. Features of Social Adaptation Bulgarians Settlers in the Socio-Cultural Space of Southern Bessarabia

This article analyzes the particularities of social adaptation of Bulgarians-settlers in conditions of socio-cultural area of Southern Bessarabia. We examine, how everyday practices, existing in group mind, were changed against the requirements of environment, as well as the level of group adaptive resources with regard to the development and implementation of a new model of life against the background of ethnically – differentiated social system of Budjak.

Key words: *social adaptation, adaptive shock, adaptive resources, social niche, socio-cultural space, everyday practices, acculturation, cultural mix.*

УДК 316.334.3:316.614

І.В. ІГНАТУШКО

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглянуто фактори формування політичної та правової культури української молоді. Електорально-правова культура населення детермінує вибір виборців України, тим самим визначаються перспективи розвитку української держави. Формування суспільної свідомості української молоді являє собою складний процес унаслідок змін ціннісної системи в українському суспільстві, що трансформується. Для переходу від стану транзиту до етапу визначеності в молодіжній політиці держави необхідно акцентувати увагу на соціальності й глобальності як складових політично та електорально грамотної людини, яка знає не лише свої права, а й громадянські обов'язки.

Ключові слова: електорально-правова культура, політична культура, суспільство, що трансформується.

Зміни в громадському устрої, що сталися за роки незалежності України, актуалізують питання стосовно змін у політичній і правовій культурі населення, зокрема, в його електорально-правовій культурі, адже саме вона певною мірою детермінує вибір громадян України, який вони роблять при проведенні виборів представників влади. Тим самим визначаються перспективи розвитку української держави.

Найбільш важливе і перспективне значення в цьому плані мають показники участі у виборах молодого покоління українців. Молодь у будь-якому суспільстві завжди вважалася авангардом нації, здатним переглянути старі традиції, норми, цінності, внести певні новації у громадський розвиток. Саме молодь гіпотетично має визначати основні шляхи демократизації суспільства, зокрема, через свою активну й свідому участь у виборах. Але, на жаль, формування електорально-правової культури української молоді сьогодні є складним і суперечливим процесом внаслідок зміни ціннісної системи в українському суспільстві, що трансформується, наявності численних кризових ситуацій в економічній, політичній і соціальній сферах.

Питання про зміст, структуру і значення політичної і правової культури були об'єктом досліджень учених, що спеціалізуються в різних сферах суспільствознавства, – соціологів, політологів, культурологів, психологів. Цю тему в різних аспектах порушували українські і зарубіжні вчені Г. Алмонд, С. Верба, С. Навальний, Ю. Веденєєв, П. Стецюк, Ю. Шведа, Г. Почепцов, Є. Малкін, Є. Сучков, В. Полтораєв, В. Чигрин та ін. Водночас слід констатувати, що масштабних досліджень електорально-правової

культури як соціального конструкта не проводилося. Можливо, це пов'язано з відносною молодістю інституту виборів у сучасній Україні.

Можливо, тому електорально-правова культура акторів електорального процесу, до яких, поза сумнівом, належить молодь, становить інтерес для філософії, політології, соціології, теорії держави і права, культурології. У сфері бачення політичного розвитку виникли різноманітні точки зору відносно оцінки сьогоденного й інтерпретації майбутнього. Як вказують автори монографії “Політична система сучасної України”, у цілому теоретична і емпірична (масова) політична свідомість характеризується розірваною, фрагментарністю, штучним (неприродним) співіснуванням несумісних уявлень” [1, с. 304]. Це призводить до того, що в політології і політичній соціології не прописані перспективні напрями наукового пошуку саме в площині електорально-правової культури на рівнях політичних партій і об'єднань, окремих політичних діячів – суб'єктів електорального процесу, широких мас виборців і конкретно їх демографічних, етнічних, регіональних, соціально-професійних та інших груп. Головним досягненням теоретичних пошуків у цій сфері в основному є, мабуть, ідеологічний і політичний плюралізм у підходах до постановки та вирішення проблем електорально-правової культури.

Водночас у сучасних умовах все гостріше відчувається потреба в масштабних системних ідеях, здатних сформулювати цілісне розуміння сучасної електорально-правової культури, від стану якої неабиякою мірою залежить доля демократії в Україні, її найближчі і віддалені політичні перспективи.

Метою статті є вивчення особливостей формування електорально-правової культури молоді України в сучасному суспільстві, що трансформується.

Існує велика кількість дефініцій поняття “культура”, оскільки вона досліджується багатьма науками. Але, як наголошує В. Сальників, наявні у світовій науці підходи до культури можна звести до трьох груп: 1) антропологічні, 2) соціологічні, 3) філософські [2, с. 497].

У кожному визначенні до поняття культури вводиться щось своє, на чому акцентують увагу ці науки. Як вказують М. Корінний і В. Шевченко, культура – це сукупність матеріальних і духовних багатств, комплекс характерних інтелектуальних і емоційних рис суспільства, який включає в себе не лише різні мистецтва, але й спосіб життя, основні правила людського існування, системи цінностей, традицій і вірувань. У вужчому сенсі культура – це сфера духовного життя, яке охоплює мову, виховання, освіту, науку, літературу, різні види мистецтв, систему релігійних вірувань, політичну, правову, побутову культуру, а також установи й організації, які забезпечують їх функціонування [3, с. 171].

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст. ведуться дискусії навколо визначення суті культури, форм її прояву, логічної структури. У спробі визначення

культури виділяють різні напрями, серед яких мають місце нормативні і соціологічні. Нормативні стверджують, що зміст культури становлять норми і правила, що регламентують життя людей. Соціологічні напрями розуміють культуру як чинник організації громадського життя, як сукупність ідей, принципів, соціальних інститутів, що забезпечують колективне життя людей.

Слід однак погодитися з Д. Берестовською, яка звертає увагу на місткість і поліваріантність цього поняття, з чим пов'язана неможливість вироблення єдиного абсолютно істинного визначення культури. Культура є іманентною характеристикою суспільства, що розуміється як система [4, с. 65–67].

Підтвердженням справедливості цього висловлювання є широко вживані поняття, що прив'язують культуру до сфер громадського життя (економічна культура), виробничих процесів (культура праці), територій (арабська культура) тощо. Повною мірою до цих понять належить і електорально-правова культура, яка, на нашу думку, є підвидом культури політичної.

Політична культура охоплює уявлення людей про різні аспекти політичного життя, систему цінностей, норм, установок, певну форму поведінки людей у політичному житті. Політична культура свідчить про стан суспільної свідомості. Частина соціологів й політологів, до думки яких ми приєднуємося, вважає, що взагалі політична культура об'єднує як елементи свідомості, так і політичну поведінку. Рівень політичної культури залежить і від історичного досвіду народу, і від соціально-психологічних особливостей суспільства. Тобто політична культура – це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, яка визначає ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і спрямованість їх політичної активності. Найбільш стереоскопічний прояв політична культура має в періоди виборів, коли електоральна поведінка виборців відображається в еkleктичності ідей і поглядів українського політикуму. Одночасно виявляється і правова культура електорату, оскільки виборчий процес врегульований законодавством. На думку С. Навального, “електорально-правова культура – це сукупність правових норм, цінностей, юридичних інститутів, методів і форм, що функціонують у рамках виборчого процесу. Електорально-правова культура – дуже містка за своїм змістом соціальна категорія. У вузькому розумінні, це культура поведінки громадян у виборчому процесі. У широкому – культура політичного і державно-правового будівництва, законотворчої діяльності і правозастосування виборчого законодавства. В електорально-правовій культурі відображаються всі елементи реальної виборчої системи і практики – законодавство і правозастосовна діяльність, виборчі спори і конфлікти” [5].

Під електорально-правовою культурою слід також розуміти досягнення суспільства в правовій імплементації виборів, а саме: правосвідомо-

мість електорату, що охоплює виборчий процес і його правове регулювання; правові норми, що регулюють виборчий процес, їх джерела, практичне правозастосування або реалізацію правових норм, правові інституції, задіяні у виборчому процесі. Причому розглядати електорально-правову культуру населення ізольовано від економічних, соціальних, правових змін неможливо. Визначити її рівень і динаміку можна, лише проаналізувавши цілісну картину громадського життя в Україні.

Україна є частиною світової спільноти, тому проблеми, наявні в громадському розвитку держави, зумовлені не лише внутрішніми суб'єктивними чинниками, але й детерміновані і загальними проблемами, з якими зіткнулося людство. Економічна криза, яка охопила країни Європи і США, смуга політичних криз, що розвалили Югославію, зумовили зміну керівництва ряду арабських країн, не могли не позначитися на Україні, тісно пов'язаній з багатьма із цих країн. Крім того, невизначеність моральної перспективи, відсутність стійких уявлень про добро і зло, справедливості та сьогоднішня аномія українського суспільства детермінують один одного і не дають змогу однозначно визначити перспективи розвитку української політичної і, зокрема, електорально-правової культури.

Слід звернути увагу на те, що формування електорально-правової культури української молоді є соціально зумовленим процесом. Об'єктивні умови її формування – це чинники, які не залежать від волі і свідомості людей. Це соціально-економічні, політичні та культурні інститути, стать, вік, електоральний досвід, рівень освіти, релігійна, професійна і поселенська належність.

Об'єктивні умови є визначальними, але впливають вони через суб'єктивні чинники. Суб'єктивні умови – це особливості психічного складу кожного індивіда, внутрішній світ кожної людини. Безумовно, об'єктивність вказаних вище чинників, як і суб'єктивність, якоюсь мірою мають умовний характер. Адже той самий матеріальний світ піддається активній дії з боку суспільства і кожної людини. Водночас внутрішній світ кожної людини, за допомогою якої він сприймає навколишній світ і самого себе, є результатом дії об'єктивних умов існування людини. Завдяки цим чинникам особа бере участь у громадських перетвореннях, визначає, кому віддати державну владу, аналізує перетворення, що відбуваються. Внаслідок цього суб'єктивні чинники впливають на об'єктивні. Слід зазначити, що сьогодні соціологія не ставить метою визначити першість “матеріальних” чинників або “ідеальних”. Як вказує П. Штомпка, “зараз намітилася тенденція уникати такого розділення і розглядати причинність як взаємодію (конкретне, обмежене, таке, що залучає до єдиного потоку руху) численних сил і чинників – матеріальних, ідеальних або якихось інших. Жоден із цих чинників не кваліфікується тепер як кінцева причина соціальних процесів. Сучасна соціологія має тенденцію ставити під сумнів ідею, згідно з якою існує домінуюча причина соціальних змін” [6, с. 42].

Водночас електорально-правова культура молоді формується в результаті її правової соціалізації, електоральних традицій і власного електорального досвіду. Якщо згадати визначення культури, то ми своїми очима побачимо, що саме соціокультурні чинники відіграють найважливішу роль в електоральній поведінці виборців.

Е. Вятр [7, с. 121], О. Петров [8, с. 8–9] і ряд інших авторів вважає, що саме сукупність соціокультурних чинників “генерує” орієнтації електорату, що визначають його участь, поведінку, вибір.

Сучасна молодь виросла разом із становленням незалежної Української держави. Вона не застала радянську країну, а нинішня політико-правова система перебуває в процесі постійного реформування. Відсутність видимих успіхів у розвитку суспільства і становленні політико-правової системи впливає на формування політичної і правової свідомості молоді, разом з впливом ЗМІ, товаришів, сім’ї тощо. У результаті молодь сприймає різноманітні, часто протилежні системи цінностей, у результаті стаючи втіленням мозаїчно-амбівалентного типу політико-правової самоідентифікації [9, с. 261].

У суспільстві, що трансформується, яке визначає ситуацію в Україні, відбувається переоцінка традицій, норм, цінностей. У пострадянському суспільстві немає єдиної ідеології, яка б об’єднувала його, відсутня нова парадигма громадського розвитку. На нинішній стан суспільств пострадянських держав звертає увагу Т. Заславська: “Значною мірою спонтанний характер соціальної *трансформації* суспільства виключає характерну для переходу *презумпцію* руху в заздальгідь заданому напрямі – результати трансформації важко передбачувані” [10, с. 21]. Особливий прояв ці проблеми (дефіцит солідарності і справедливості) знаходять у сфері політико-правової культури, елементами якої мають служити цінності українського суспільства. Показовим прикладом подвійних стандартів цінностей є цифри, що відображають участь у виборах громадян України. Вибори – найважливіший елемент демократії, яка в усьому світі і в Україні є загальновиголою цінністю. І якщо запитати будь-якого українця, як він ставиться до демократії, то відповідь буде позитивною. Але якщо в теорії демократія – це цінність, то практика українських виборів свідчить про протилежне, оскільки від виборів до виборів збільшується кількість абсентсентів, лівову частку яких становить саме молодь.

Аналіз електоральної поведінки молодих виборців свідчить про серйозні проблеми загальнішого характеру, ніж питання про рівень їх електорально-правової культури. Безумовно, проблеми ці пов’язані з розчарованістю населення України у своїй державі. Держава ж є породженням самого суспільства. І немає вже можливості списати проблеми розвитку української держави на якихось ворогів, на “ланцюги” Радянського Союзу. Вже більше ніж 20 років ніхто не зазіхає на суверенітет і цілісність української держави. Мабуть, суть проблеми полягає все-таки в самому українському

суспільстві і державі. Причому, низький рівень культури населення визначає такий самий рівень електорально-правової культури, вибір відповідних представників населення. Не можна сподіватися, що хтось прийде і наведе лад в українському суспільстві і державі. Як зазначав П. Сорокін, у ХХ ст. відродилися і розвиваються старі теорії іманентної зміни Платона й Арістотеля. Відповідно до цих теорій іманентної соціокультурної, зміни кожна соціокультурна система несе в собі насіння своєї власної зміни і загибелі [10; 11]. І майбутнє українського соціуму залежить у визначальною мірою від самого суспільства, від кожного його члена, особливо від когорти молоді. Крім того, те, що здійснене в одній країні, неможливе в іншій через соціокультурний людський чинник. Отже, велике значення для побудови адекватної сучасності правової, політичної системи, суспільства відіграє культура громадян, їх менталітет. Трансформаційні процеси, що проходять в Україні, мають хворобливий характер. У першу чергу, ці зміни торкаються самої людини, її свідомості.

Висновки. Українським молодим громадянам властиві певна пасивність відносно державних органів, виборчого процесу, правовий нігілізм, ставлення до державних чиновників не як до слуг народу, а як до “влади”, політичне відчуження від держави. Вирішальна роль у формуванні правового цивільного стану суспільства належить кожній людині. Безумовно, він не в змозі спільно з іншими людьми свідомо створити деякий ерзац бажаного типу суспільства, але характер політичного, соціально-економічного устрою в цій країні завжди визначається типом людей, що її населяють. Цей тип досить стійкий і водночас схильний до історичних змін. Отже, якщо молодь хоче жити “по-європейськи”, кожен має прагнути удосконалювати, передусім, себе, а потім уже – виховувати іншого і чекати перетворень на державному рівні. Слід пам’ятати, що кожен індивід є єднанням трьох складових – індивідуальності, соціальності та глобальності. І якщо ми хочемо домогтися переходу від стану транзиту до етапу визначеності, то в молодіжній політиці держави необхідно акцентувати увагу на соціальності і глобальності як складових політично й електорально грамотної людини, яка знає не лише свої права, але й свої громадянські обов’язки.

Список використаної літератури

1. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / редкол. Ф.М. Рудич [та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 352 с.
2. Сальников В.П. Правовая культура / В.П. Сальников // Общая теория права : курс лекций / [под общ. ред. проф. В.К. Бабаева]. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 513 с.
3. Корінний М.М. Короткий енциклопедичний словник з культури / М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко ; [відп. ред. В.Ф. Шевченко]. – К. : Україна, 2003. – 384 с.
4. Берестовская Д.С. Культурология : учеб. пособ. / Д.С. Берестовская. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2005. – 392 с.
5. Навальний С.В. Электорально-правовая культура: Вопросы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория государства и права; Ис-

тория права и государства; История политических и правовых учений” / С.В. Навальный ; Нижегородский юридический институт МВД РФ. – Нижний Новгород, 1999. – 31 с.

6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; [пер. с англ. ; под ред. В.А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

7. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М. : Прогресс, 1979. – 463 с.

8. Петров О.В. Социологические избирательные технологии / О.В. Петров. – Днепропетровск : Арт-пресс, 1998. – 164 с.

9. Чигрин В.О. Сільська молодь: досвід комплексного соціологічного аналізу : монографія / В.О. Чигрин. – Мелітополь : ЗІДМУ-ТДАТА, 2006. – 384 с.

10. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества: деятельностно-структурная концепция / Т.И. Заславская. – М. : Дело, 2002. – 568 с.

11. Сорокин П. Главные тенденции нашего времени: пер. с англ / П. Сорокин ; – М. : Наука, 1997. – 351 с.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013

Игнатюшко И.В. Формирование электорально-правовой культуры украинской молодёжи

В статье рассматриваются факторы формирования политической и правовой культуры украинской молодежи. Электорально-правовая культура населения детерминирует выбор избирателей Украины, тем самым определяют перспективы развития украинского государства. Формирование общественного сознания украинской молодежи представляет собой сложный процесс вследствие изменения ценностной системы в трансформирующемся украинском обществе. Для перехода от состояния транзита к этапу определенности в молодежной политике государства необходимо акцентировать внимание на социальности и глобальности как составляющих политически и электорально грамотного человека, не только знающего свои права, но и свои гражданские обязанности.

Ключевые слова: электорально-правовая культура, политическая культура, трансформирующееся общество.

Ihnatushko Y.V. Formation of electoral and legal culture of the Ukrainian Youth

The article deals with factors of political and legal culture of the Ukrainian youth. Electoral and legal culture of the population of Ukraine determines the choice of voters, and thus determines the prospects of development of the Ukrainian state. Forming of public awareness of the Ukrainian youth is a complex process due to changes in the value system in the transforming Ukrainian society. For the transition from transit condition to the stage of certainty in the youth policy of the state should focus on the social and global components of a politically and electorally savvy person not only knows your rights, but also their civic duties.

Key words: electoral and legal culture, political culture, transforming society.

УДК 2:316.355.1

О.В. ІВАНОВ

РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ, ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРІШЕННЯ

У статті викладено основні результати та висновки дослідження стану задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців військової служби за контрактом у Збройних силах України. Наведені дані щодо поширеності релігійності серед військовослужбовців, їх конфесійної належності, релігійної свідомості, практик, потреб і можливостей, рівня їх актуалізації, рівня релігійної толерантності, підтримки і відторгнення форм взаємодії Армії та Церкви (релігійних організацій), ставлення військовослужбовців до запровадження інституту капеланів (військових священників) в українській армії. Запропоновані рекомендації командирам (начальникам) військових частин, органам військового управління.

Ключові слова: релігійні відносини, релігійні потреби, Збройні сили України, соціологія армії, військова соціологія.

Релігія – один із найважливіших інститутів всіх суспільств, а тому релігієзнавчі дослідження в суспільних науках є однією з найбільш розвинутих галузей. Основи соціології релігії закладались власне фундаторами самої соціології як науки: М. Вебером [1; 11], Г. Зіммелем [10], Е. Дюркгеймом [3]. В Україні цей напрям також досить активно розвивається як у теоретичному [4, с. 58–64], так і в емпіричному [7] вимірах, особливо після зміни державної політики у ставленні до релігії [8].

Водночас маловисвітленим для широкої наукової громадськості залишаються проблеми релігійних (і не тільки) відносин в українській армії в їх соціологічному вимірі. З одного боку, це зумовлено об'єктивною потребою у захисті інформації, пов'язаної з військовими формуваннями, а отже, і з військовою безпекою держави. Через це проводити регулярні репрезентативні дослідження військовослужбовців можуть лише певні державні організації. З іншого боку, в науково-дослідних установах Міністерства оборони існує певний дефіцит професійних соціологів, які б могли донести до відповідного кола фахівців нову соціологічну інформацію щодо Збройних сил.

Проблема релігійних відносин у Збройних силах України (далі – ЗСУ) має державне значення. Через нормативну неврегульованість державно-конфесійної взаємодії наразі ЗСУ не мають домовленостей з жодною із релігійних організацій на рівні Міністерства оборони. Співпраця відбувається на рівні Оперативних Командувань (далі – ОК) та окремих військових частин. Тому формат задоволення релігійних потреб військовослужбо-

вців, а отже, дотримання їх базових прав, гарантованих Конституцією, залежить від відносин місцевого військового керівництва з певними конфесіями. Регіональний дисбаланс спричинив більш ранній початок налагодження стосунків Армії та Церкви саме в Західному ОК. Правові колізії, пов'язані з будівництвом культових споруд на території військових частин, іноді призводять до судових претензій з боку Церкви. Були прецеденти, коли представники нетрадиційних (протестантських) конфесій розповсюджували в частинах ЗСУ матеріали із засудженням військової служби [5]. Військовослужбовці самостійно створюють релігійні об'єднання, які контактують із зарубіжними релігійними організаціями, що в певних обставинах може становити потенційну загрозу державній безпеці.

Ці та інші проблемні питання спричинили актуальність комплексного дослідження стану задоволення релігійних потреб, особливо професійної бази Армії – військовослужбовців військової служби за контрактом. Дослідження проведене у травні – червні 2012 р. науково-дослідним відділом прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України на замовлення Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України [9].

Метою статті є виклад основних результатів та висновків комплексного дослідження основних характеристик релігійності військовослужбовців-контрактників, рівня задоволеності їхніх релігійних потреб та бажаних форм участі Церкви (релігійних організацій) в житті Армії.

Генеральна сукупність цього дослідження – офіцерський склад та військовослужбовці військової служби за контрактом (солдати, сержанти, старшини, прапорщики). Вибірка була сформована за квотним принципом і репрезентувала генеральну сукупність за видами Збройних сил, регіонами дислокації військових частин та категоріями військовослужбовців (старші, молодші офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом). Всього методом анкетування було опитано 1177 осіб.

Під релігією ми розуміємо складний соціально- і культурно-історичний інститут, який включає в себе системи: 1) релігійної свідомості (вірувань); 2) релігійного культу (обрядів); релігійних організацій (установ) – і виконує в суспільстві ряд функцій – створення сенсу, соціальної інтеграції, комунікації і соціального контролю [2, с. 34]. Релігійність – зовнішній вияв віри в надприродні сили та божественну сутність. Релігійні відносини – вид соціальних відносин, що пов'язані з релігією. Душпастирство у Збройних силах України – вид пастирського служіння конфесії, спрямований на духовну опіку та задоволення релігійних потреб військовослужбовців і працівників Збройних сил України, які, з огляду на характер виконуваної ними військової служби, тим чи іншим способом зазнають обмежень у вільному сповідуванні своєї релігії та потребують духовної опіки [6].

Релігійність серед опитаних, за їх самооцінку, є досить поширеною: понад $\frac{3}{4}$ (78%), відповідаючи на запитання “Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?” вказали, що вони віруючі. Такими, що вагаються між вірою та невір’ям, визнали себе 9%; невір’ючими – 4%, стільки ж – атеїстами. Решта опитаних (5%) не зуміли визначитися щодо відповідного питання. Незважаючи на високий рівень заявленої релігійності, релігійні практики віруючих військовослужбовців характеризується досить непослідовним дотриманням ними приписів і норм поведінки відповідних релігій. Зокрема, найбільш поширеною формою релігійної поведінки військовослужбовців є святкування релігійних свят (завжди святкують – 51%, інколи – 33%), тоді як прийняття таїнств та дотримання посту є одним із найменш поширених (8% і 22% відповідно). Понад половина опитаних (56%) рідко та дуже рідко молиться, близько 70% ходять до церкви лише кілька разів на рік або менше. Таким чином, незважаючи на домінування у вибірці військовослужбовців, які ідентифікують себе як віруючі, чисельність тих, хто регулярно здійснює релігійні практики, є значно меншою.

Релігійні знання та уявлення віруючих військовослужбовців відрізняються від знань та уявлень тих, хто вагається між вірою та невір’ям або визнають себе невір’ючими. Разом з тим релігійна свідомість віруючих військовослужбовців характеризується не високим рівнем знань про зміст Святого Письма, норми поведінки своєї релігії та досить розмитим характером релігійних уявлень.

Більшість респондентів пов’язують себе з православ’ям (85%) та греко-католицизмом (5%). Серед православних 31% військовослужбовців віддають пріоритет Українській православній церкві Київського патріархату, 30% – Українській православній церкві Московського патріархату та 36% опитаних не віддають пріоритет жодній церкві, а просто вважають себе православними. Така ситуація відображає поліконфесійність України, де жодна з церков не є домінуючою.

Поширеність віросповідань військовослужбовців має регіональні особливості. Найбільша кількість православних військовослужбовців проходять службу у військових частинах, які дислокуються на Сході, Півдні та в Центрі країни. Їх частка в цих регіонах становить 85–94%. У західному регіоні частка православних військовослужбовців становить 76%, водночас майже кожний п’ятий (18%) військовослужбовець на Заході відносить себе до греко-католицизму.

Військовослужбовці-контрактники мають досить різноманітні релігійні потреби. Для зручності порівняння оцінок актуальності тих чи інших релігійних потреб ми розраховували середнє значення 5-бальної порядкової шкали: від “дуже потребую” (5 балів) до “зовсім не потребую” (1 бал). Рейтинг актуальності для опитаних має такий вигляд: на першому місці – святкування релігійних свят (3,63), молитися індивідуально (3,28) та спіл-

куватися зі священником (3,13); меншою мірою – брати участь у храмових богослужіннях (3,04), читати Святе Письмо (3,01) та релігійну літературу (2,92); найменшою мірою – дотримуватися посту (2,89), вивчати (поглиблювати) основи віри (2,87), приймати таїнства (2,84) та здійснювати паломництва (2,53).

Аналогічно були опрацьовані відповіді на питання щодо можливостей задоволення релігійних потреб. Найкраще оцінювались можливості святкування релігійних свят (4,09), молитися індивідуально (3,80) та спілкуватися зі священником (3,60). Дещо гірше – щодо читання Святого Письма (3,57), участі в храмових богослужіннях (3,49) та читання релігійної літератури (3,46). Найгірше респонденти оцінюють свої можливості щодо задоволення таких потреб: дотримання посту (3,36), вивчення (поглиблення) основ віри (3,18), прийняття таїнств (3,08) та здійснення паломництва (2,59).

Розрахований індекс гостроти потреб (середня різниця між індексом можливостей та індексом актуальності) свідчить про відсутність для військовослужбовців військової служби за контрактом гострої суперечності між наявними на момент опитування релігійними потребами та можливостями їх задоволення (значення індексу гостроти для всіх потреб, включених до анкети, – позитивне). Основними причинами, через які, на думку опитаних, релігійні потреби задовольняються не повною мірою, є їх особиста неорганізованість (45%) та об'єктивні обмеження військової служби (32%).

Більшість опитаних військовослужбовців тією чи іншою мірою згодні з твердженням, що “на сьогодні вони як військовослужбовці Збройних сил України можуть вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої” (72%). Абсолютна більшість (93%) віруючих військовослужбовців вказали, що вони не зазнавали переслідувань або певних утисків через свої релігійні переконання ні з боку командирів (начальників), ні з боку товаришів по службі; 92% опитаних заявили, що в них не виникали під час проходження військової служби міжособистісні конфлікти на релігійній основі. Водночас на тлі високих оцінок стану свободи совісті та свободи віросповідання в Збройних силах України більше ніж 4% опитаних (серед старших офіцерів – 9%) заявили, що вони залучалися до відправлення одноособових чи колективних релігійних культів або ритуальних обрядів без особистого бажання та згоди.

Серед військовослужбовців-контрактників переважає (67%) позитивне ставлення до віруючих загалом. Натомість рівень релігійної толерантності відносно представників конкретних віросповідань є значно нижчим. Так, відносно православних переважає позитивне ставлення (67%). До всіх інших релігій і релігійних течій – нейтральне (58%). Найбільша частка негативних відповідей – щодо ставлення мусульман (9%) та протестантів (8%). Найкраще взаємне ставлення – між греко-католиками та римокатоликами (67% та 59% відповідно). Водночас близько 6% позаконфесій-

них респондентів негативно ставляться до римо- та греко-католиків, дещо менше (4,5%) – до православних. Понад п'ята частина (20–23%) вірних УГКЦ негативно ставляться до протестантів, мусульман та буддистів. Вказані результати варто враховувати під час співробітництва з церквами та релігійними організаціями у військових частинах, де є значна кількість віруючих певних віросповідань.

Більшість опитаних вважають, що жодна з Церков в Україні не повинна мати пріоритет, всі вони мають бути рівноправними (59,64%). Однак майже кожний четвертий респондент зазначив, що православ'я в Україні повинно мати пріоритет над іншими релігіями (24%).

Високий рівень підтримки серед військовослужбовців мають такі форми взаємодії Армії та Церкви: участь священників у військових ритуалах (в середньому 2,5 бала за 3-бальною шкалою), організація святкування релігійних свят у військових частинах (2,49), проведення бесід на морально-етичні та патріотичні теми (2,41), діяльність священнослужителів серед миротворців та надання душпастирської допомоги в скрутних службових і сімейних обставинах (2,38). Найменшу підтримку з боку респондентів мають такі форми взаємодії, як уділення Таїнств на території військових частин, організація прощ та паломницьких поїздок (2,09), концерти християнської музики (2,07) та вивчення Біблії в гуртках (2,06).

Найбільш обговорюваною протягом достатньо тривалого часу є проблема введення (чи повернення) інституту капеланів в українській армії. Не більше ніж п'ята частина (19%) військовослужбовців-контрактників заявила, що вони особисто потребують капелана (військового священника). Водночас майже половина (45%) респондентів тією чи іншою мірою позитивно ставиться до запровадження інституту капеланів (військових священників) в Збройних силах України. Це обґрунтовується в основному необхідністю задоволення релігійних потреб віруючих, які служать у війську (55%), та тим, що присутність капеланів справлятиме позитивний морально-психологічний вплив на військовослужбовців (44%).

Ті, хто негативно (скоріше негативно) ставиться до запровадження інституту військових священників, свою позицію пояснюють, у першу чергу, тим, що це може спровокувати протистояння і конфлікти в армійському середовищі на релігійному ґрунті (35%). Також вони стверджують, що законодавство України про свободу совісті передбачає достатні можливості задоволення військовослужбовцями релігійних потреб (30%) та впровадження інституту капеланів (військових священників) потребує додаткових фінансових витрат (28%).

Наведені дані є найбільш загальними, оскільки оригінальна анкета містила 63 питання і виклад всіх результатів, включаючи аналіз з врахуванням всіх соціально-демографічних характеристик респондентів (10 показників) є неможливим за даного обсягу статті. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що поширеність релігійності серед військовослужбовців

Збройних сил України співмірна з показниками релігійної ситуації в українському суспільстві загалом. Значна кількість віруючих в армії вимагає відповідних змін у системі фахової підготовки офіцерського складу, зокрема, перегляду обсягу та змісту програм релігієзнавчих дисциплін у військових навчальних закладах, зокрема тих, де готуються заступники командирів з виховної роботи. Дані щодо взаємного ставлення віруючих (конфесійних та позаконфесійних) враховувати під час співробітництва з церквами та релігійними організаціями у військових частинах, де є значущою кількістю представників певних віросповідань.

Висновки. Варто звертати увагу на недопустимість обмеження задоволення релігійних потреб офіцерів як конституційного права громадян на свободу совісті та віросповідання; однаково ставитись до співпраці з представниками різних церков і релігійних організацій, віруючі яких проходять військову службу; врахування думки військовослужбовців при визначенні участі духовенства однієї з церков (релігійних організацій) у здійсненні військових ритуалів; уникати як примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, так і отождоження пастирського служіння та виховної роботи у військових підрозділах.

Подальші дослідження проблематики релігійних відносин в Збройних силах мають відбуватися на основі обміну досвідом із соціологами, які працюють як у цивільній сфері, так і в інших державних силових структурах. Цьому, сподіваємось, сприятимуть публікації статей, подібних до цієї.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер ; [пер. з нім. О. Погорілого]. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
2. Вілсон Б. Соціологія релігії / Б. Вілсон. – К. : Акта, 2002. – С. 34.
3. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгайм ; [пер. з франц. Г. Філіпчука, З. Борисик]. – К. : Юніверс, 2002. – 423 с.
4. Кондратик Л.Й. Становлення соціології релігії в Україні / Л.Й. Кондратик // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Харків : Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 15. – С. 58–64.
5. Коханчук Р.М. Релігійна ситуація в Збройних Силах України: Доповідна записка директору Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України [Електронний ресурс] / Р.М. Коханчук. – К., 2005. – 10 с.
6. Основи релігійних вчень та практичні рекомендації органам військового управління щодо душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України : [навч.-метод. посіб.] / В.П. Кротиков, О.І. Уткін, В.М. Малюга, В.Л. Топальський. – К. : НДЦ ГП ЗС України, 2010. – 106 с.
7. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін. – К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.
8. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин [Електронний ресурс]. – К. : Центр Разумкова, 2011. – 82 с. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/prz_2011_Rlg_sml.pdf.

9. Стан задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців військової служби за контрактом у Збройних Силах України : аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К. : Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2012. – 77 с.

10. Simmel, G. Die Religion / Georg Simmel. – Frankfurt am Main : Rütten & Loening, 1912. – 378 S.

11. Weber M. Hinduismus und Buddhismus. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie / Max Weber. – Tübingen : J.C.B. Mohr, 1923. – 378 S.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013

Иванов О. В. Религиозные отношения в Вооруженных Силах Украины: общая ситуация, основные проблемы и перспективы решения

В статье изложены основные результаты и выводы исследования состояния удовлетворения религиозных потребностей верующих военнослужащих военной службы по контракту в Вооруженных силах Украины. Приведены данные о распространенности религиозности среди военнослужащих, их конфессиональной принадлежности, религиозного сознания, практик, потребностей и возможностей, уровня их актуализации, уровня религиозной толерантности, поддержки и отторжения форм взаимодействия Армии и Церкви (религиозных организаций), отношение военнослужащих к введению института капелланов (военных священников) в украинской армии. Предложены рекомендации командирам (начальникам) воинских частей, органам военного управления.

Ключевые слова: религиозные отношения, религиозные потребности, Вооруженные Силы Украины, социология армии, военная социология.

Ivanov O.V. Religious relations in the Armed Forces of Ukraine: the general situation, main problems and prospects for resolution

The author considers main results and conclusions of the study of religious needs of military contract servicemen in the Armed Forces of Ukraine. The data on the spread of religiousness among military personnel, their religious affiliation, consciousness, practices, needs and possibilities, level of their actualization, the level of religious tolerance, support and rejection of the forms of interaction between the Army and the Church (religious organizations), the attitudes of the military personnel concerning the introduction of chaplains (military priests) in the Ukrainian army. Recommendations for the commanders (wardens) of military units, military command authorities are proposed.

Key words: religious relations, religious needs, Armed Forces of Ukraine, sociology of the army, military sociology.

УДК 316.776

О.О ЛОБОВІКОВА

МОБІЛЬНИЙ ТЕЛЕФОН ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМУНІКАЦІЙ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто питання використання мобільних телефонів у сучасному українському суспільстві; визначено проблеми, які у зв'язку з цим виникають. Розглянуто позитивні та негативні аспекти використання мобільного телефону, показано можливості розвитку комунікацій.

Ключові слова: мобільний зв'язок, комунікація, мобільний телефон, комунікаційні технології.

У рамках аналізу інформаційного суспільства в соціологічних дослідженнях все частіше фігурує поняття інформаційної революції, що відображає безпрецедентний за своїм масштабом і швидкістю розвитку феномен нових комунікаційних технологій, що виник на межі ХХ–ХХІ ст. і заснований на масовому поширенні комп'ютерів, мережі Інтернет і мобільного зв'язку. Швидкість поширення мобільного зв'язку, її вплив на суспільну свідомість надають цьому феномену статусу однієї з актуальних проблем сучасної соціології. Інтерес до мобільних телефонів з боку соціології цілком виправданий з тієї причини, що мобільний зв'язок впливає на основну складову суспільства – комунікацію. Разом з тим уже існуючі дослідження показують, що світ мережевих комунікацій за своєю структурою й динамікою суттєво відрізняється від світу реальних взаємодій індивідів у повсякденному житті. Ця відміна стимулює постановку цілого ряду важливих дослідних питань, серед яких одним із найбільш значущих, на наш погляд, є питання про роль мобільного зв'язку в процесах комунікацій. Це питання передбачає осмислення зміни характеру соціальних дій індивіда в умовах трансформації комунікаційного контексту при переході з безпосередньої в опосередковану технічними засобами форму соціальної поведінки.

Мобільна телефонія сьогодні не просто замінила стаціонарний телефонний зв'язок, але й істотним чином вплинула на процеси соціальної інтерації і здатність до колективної дії. Як відзначав Д. Іванов, “з розширенням мережі користувачів інформаційно-комунікативними технологіями (далі – ІКТ), цілі сфери людської діяльності стрімко переносяться до поля дистанційної комунікації” [5, с.132].

Б. Гладарев констатує: “Аналіз соціологічної літератури щодо питань мобільного зв'язку показує, що в більшості країн Європи, в Америці і Японії з початку ХХІ ст. активно структурується новий об'єкт соціологічних досліджень – “суспільство мобільного зв'язку” [10, с. 46]. У західній соціо-

логічній науці перші дослідження мобільного зв'язку з'явилися в кінці 90-х рр. ХХ ст. Їх проводили швейцарський дослідник Г. Гезер [16], норвезький соціолог Р. Лінг [8], група англійських антропологів на чолі з Дж. Кребтрі [17], американська дослідниця С. Плант [18] та ін. Серед більш пізніх досліджень зазначеної проблеми особливо звертають на себе увагу праці Е. Гідденса [3], О. Белінської [1], А. Елякова [4] та ін. Дослідження підвищення частоти використання телефонів з вивченням причин зниження особистісних контактів проводили російські науковці Б. Гладарев [2], А. Качеров [12]. Серед публікацій, присвячених ролі мобільних телефонів в організації повсякденного життя, необхідно виділити праці М. Кастельса [11]. Зірак Аблулла Карім досліджував мобільний зв'язок і кордони особистої свободи в сучасному Курдистані [6]. Праці цих авторів організовують нове проблемне поле соціальних досліджень, а феномен телефонії стає завдяки цим дослідженням актуальним предметом вивчення соціології.

Досліджень з проблем мобільного зв'язку українськими соціологами практично не проводилося, у збірнику соціологічного моніторингу з вивчення українського суспільства щодо мобільного зв'язку представлені відповіді лише на одне питання статистичного характеру (“Чи плануєте Ви найближчим часом стати абонентом мобільного зв'язку?”). Варіант відповіді “мобільний телефон” присутній у шкалі відповідей до запитання “Якими послугами зв'язку Ви користувалися останні 30 днів?” [7].

Мета статті – дослідити мобільну телефонію як інструмент комунікацій у сучасному українському суспільстві.

Неофіційним днем народження мобільного зв'язку в Україні вважається 1 липня 1993 р. – у цей день було зроблено перший дзвінок. До кінця 1993 р. абонентами мобільного зв'язку були всього 2800 осіб, або 0,01% жителів країни. Першим оператором мобільного зв'язку в Україні була компанія “УМС” Фактично перші три роки у неї не було конкурентів, лише в 1996 р. на ринок вийшов донецький DCC, у Києві – “Київстар”, WellCOM і “Голден Телеком”. Далі процес зростання кількості мобільних абонентів пішов лавиноподібно, і в 2002 р. український мобільний зв'язок налічував 12 млн абонентів [14]. За останні роки абонентські бази українських операторів мобільного зв'язку зросли рекордними темпами. Згідно з даними досліджень, основна причина зростання – у популярності телефонів з двома сім-картами і постійними змінами тарифів українських операторів мобільного зв'язку: “Life”, “МТС”, “Київстар”. За даними на 2012 р., абонентська база компанії “МТС-Україна” становила 20,7 млн, кількість клієнтів “Київстару” наблизилася до 26 млн осіб, “Астеліту” (TM life :) – 11,1 млн осіб. У цілому за підсумками 2012 р. абонентська база трьох компаній зросла більше ніж на 7%, що стало найвищим показником за останні три роки [9].

Сьогодні ІТ-індустрія розвивається активними темпами: провідні оператори мобільного зв'язку випускають мобільні телефони з вбудованою

підтримкою розпізнавання QR-коду. Вікіпедія визначає QR-код як “матричний код (двовимірний штрих-код)”, основна перевага якого – легке розпізнавання скануючим обладнанням (у тому числі й фотокамерою мобільного телефону). Найбільше визнання він здобув серед користувачів мобільного зв’язку: встановивши програму-розпізнавач, абонент може ментально заносити у свій телефон текстову інформацію, додавати контакти в адресну книгу, переходити за веб-посиланнями, відправляти SMS-повідомлення, розплачуватися в магазинах і т. д. [13].

Згідно з дослідженнями Research & Branding Group (Дослідження проводилося методом особистого інтерв’ю в 24 областях України, АР Крим, містах Київ і Севастополь. Респонденти відбиралися за квотною вибіркою, що репрезентує доросле населення країни за місцем проживання (область), статтю і віком. Обсяг вибіркової сукупності становить 2178 осіб) [15], яке проводилося в Україні в період з 19 січня до 3 лютого 2013 р., за кількістю користувачів iPhone знаходиться на 5-му місці – їх власниками є 2% респондентів (рис. 1). Найбільш популярною залишається Nokia – пристроями фінського бренда користуються 52% респондентів, на другому місці – Samsung, цій фірмі перевагу віддають 31% опитаних, далі йдуть LG (4%) і Sony Ericsson (5%), 2% не змогли відповісти, 4% – “без різниці, аби працював”, 21% опитаних зізналися, що хотіли б мати смартфон від Apple, 40% – не хочуть, а 30% не знають, що це таке.

Що стосується платформ, то найпоширенішою залишається Android (27%), на другому місці – IOS (13%), на третьому – Symbian (12%), що дивно, з огляду на те, настільки значний розрив за кількістю апаратів iPhone і Nokia; 7% припадає на частку Windows Phone, а 29% важко відповісти, на якій операційній системі працюють їх мобільні телефони.

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання:
“Яким чином Ви використовуєте мобільний телефон?”, %

В Україні 11% всіх власників мобільних телефонів використовують свої пристрої насамперед заради доступу до Інтернету (див. рис. 1). Серед респондентів у віковій категорії до 30 років Інтернет у пріоритеті для 26% власників. Серед них тільки 10% використовують свої мобільні телефони для доступу в соціальні мережі. Пріоритетними функціями мобільних пристроїв для більшості українців (98%) залишаються дзвінки та SMS, а також мультимедійні можливості: музика/радіо (22%), фото та відеозйомка (14%). На сьогодні хоча б один мобільний телефон є у 89% українців. За типом пристроїв українці віддають перевагу моноблокам зі звичайною клавіатурою (80%). Прихильників сенсорних екранів найбільше серед молоді (29%), при цьому за 2012 р. їх кількість зросла на 5%. Частка смартфонів і комунікаторів все ще відносно невелика – 11%, тоді, як звичайні мобільні телефони мають 74% опитаних (рис. 2).

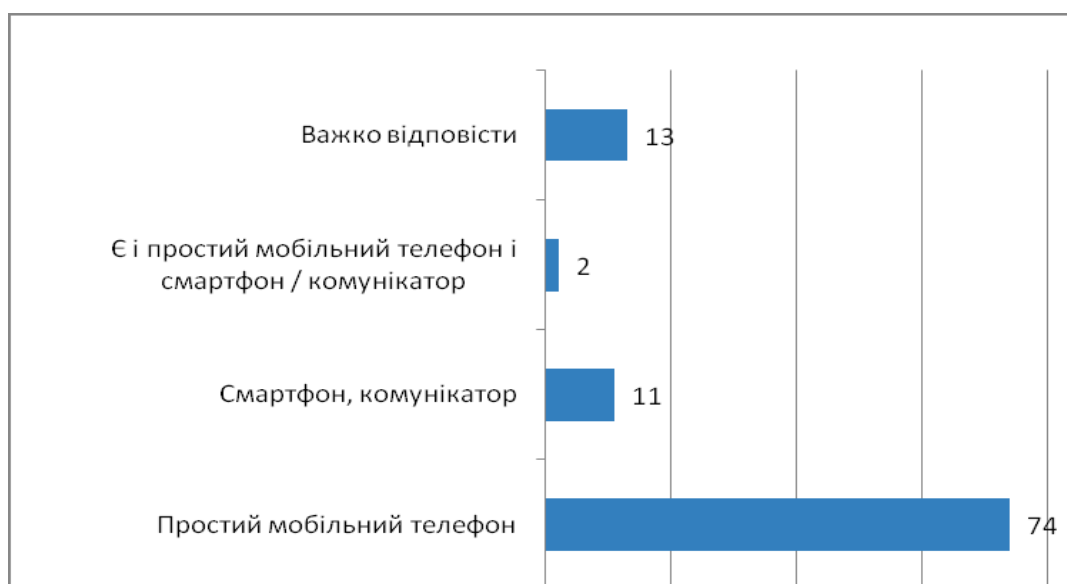

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання: “Якого типу мобільні пристрої Ви використовуєте?”, %

Мобільний зв’язок стає все більш поширеним засобом комунікації в українському суспільстві, у цьому контексті виникає необхідність предметно говорити про питання можливої шкоди психологічному і фізичному здоров’ю через використання мобільних телефонів, але однозначної відповіді на нього немає. Використання мобільного телефону має як позитивні, так і негативні аспекти. Серед позитивних аспектів можна відзначити використання мобільного телефону для підтримки особистої свободи та індивідуальності, він може бути дуже корисним у випадках надзвичайних ситуацій, у боротьбі зі злочинністю. Крім того, мобільний телефон бере участь в “скороченні” світу в умовах глобалізації – за його допомогою прискорюється комунікаційний процес для подолання відстані. Застосування мобільних телефонів у сфері економічного й ділового адміністрування дає змо-

гу керувати бізнесом й економічною діяльністю більш ефективно з будь-якої точки земної кулі, незалежно від місця роботи. Мобільний телефон стає засобом реклами, який застосовується в економічних процесах. За допомогою мобільного телефону здійснюється процес політичної організації і служб розвідки, особливо це важливо стосовно відстеження терористичних груп чи організованих злочинних угруповань. Мобільні пристрої – це більше, ніж просто засіб голосового зв'язку, вони використовуються як комп'ютер, для доступу в Інтернет, для фотографування, для розваг, ігор, прослуховування музики, радіо та ін.

Серед негативних аспектів використання мобільного телефону можна виділити порушення особистих кордонів, а іноді й обмеження життєвих прав людини. Широке використання мобільних телефонів викликає занепокоєння у багатьох дослідників через проблеми вторгнення в приватне життя окремих осіб, оскільки це полегшує доступ до них у будь-який час. Крім того, мобільний телефон може викликати погіршення стану здоров'я: згідно з даними досліджень американських учених, люди, які використовували мобільний телефон перед сном, не можуть спокійно спати. Магнітні хвилі, які випромінює мобільний телефон, викликають: втому, порушення сну, запаморочення, зниження інтересу, розумової активності, продовження часу реакції, погіршення пам'яті, головний біль, збільшення ризику прискореного серцебиття, розлад і нерегулярність серцевого ритму; ризик захворювання раком і пухлиною головного мозку та ін. Серед користувачів існує своєрідна конкуренція, суть якої полягає в купівлі нового пристрою з великою кількістю функцій, придбання зручного/золотого номера SIM-карти (вартість якого, як правило, вища, ніж звичайного). Тривале використання мобільного телефону, особливо в молодому віці, призводить до даремної втрати часу. У деяких випадках мобільний телефон руйнує сім'ї, створює проблеми, у результаті члени родини віддаляються один від одного, іноді призводить до розлучення (читання sms у телефоні чоловіка/дружини, виявлення подружньої зради тощо).

Ящо в громадському місці багато людей голосно розмовляють по мобільному телефону, то це викликає певні незручності для оточуючих. Розмова по мобільному телефону може бути джерелом гострого дискомфорту під час групових зустрічей, конференцій, або в громадських місцях, таких як установи, ресторани, громадський транспорт та ін. Для безпеки людини та правильної роботи приборів рекомендується не користуватися мобільними телефонами, наприклад під час польоту в літаку. Також серед негативних моментів можливе використання мобільного телефону для організації і здійснення злочину – злочинці, терористичні злочинні групи можуть використовувати телефон для шантажу, вбивств або викрадення людей з метою отримання викупу та ін.

Висновки. Використання мобільних телефонів в Україні пов'язане не тільки з перевагами, але й з виникненням ряду проблем. Думки більшості

дослідників можна позначити так: звичайно, мобільні телефони шкодять здоров'ю, але точно так само, як і Інтернет, телевізор, мікрохвильові печі також невіддільні від сьогоденного дня.

Формування індустрії мобільного зв'язку пов'язано з використанням сучасних технологій, що зумовлено виникненням мереж кіберкомунікації, формуванням на їх основі мережевого простору економічної і культурної взаємодії. Саме через комунікаційну сферу, що трансформується за умов глобальних інформаційних можливостей, забезпечуються свобода доступу до знань, зв'язки між людьми і спільнотами, накопичення, поширення та збагачення соціального досвіду. Мобільний телефон стає все більш поширеним інструментом комунікації в українському суспільстві. Тепер величезна кількість людей мають можливість постійно бути досяжними для комунікації незалежно від місцезнаходження. Значущість комунікації, процесів, тенденцій у розвитку мобільного зв'язку взагалі пов'язується із соціалізацією індивіда, розвитком його здібностей, духовних потреб та акумуляцією культурного, глобального досвіду. Таким чином, особливості еволюції мобільних засобів зв'язку є підтвердженням ефективності комунікації з точки зору теорії та практики інформаційного розвитку. Водночас зазначена проблема потребує подальшого дослідження концептуальних питань еволюції комунікацій в інформаційному суспільстві: вивчення засобів, змісту, форм організації, ефектів, наслідків трансформації соціально-комунікаційних структур тощо.

Список використаної літератури

1. Белинская Е.П. Человек в информационном мире / Е.П. Белинская // Перспективы социальной психологии. – М. : Аспект Пресс, 2002.
2. Гладарев Б. Женщина, мужчина и мобильный телефон / Б. Гладарев // Социологические исследования. – 2006. – № 4. – С. 68–77.
3. Гидденс Э. Ускользящий мир: Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004.
4. Еляков А.Д. Информационная перегрузка людей / А.Д. Еляков // Социологические исследования. – 2005. – № 5.
5. Иванов Д.В. Императив виртуализации: современные теории общественных изменений. / Д.В. Иванов. – СПб. : СПбГУ, 2002. – С. 132.
6. Зірак Абдулла Карім. Мобільний зв'язок і межі особистої свободи у сучасному Курдистані / Зірак Абдулла Карім // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 2 (237). – С. 117–С125.
7. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
8. Ling R. The Mobile Connection: the Cell Phone's Impact on Society. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers, 2004.
9. Бурдыга И. Украинцы раскрыли SIM-карты / Абоненты стали активнее пользоваться пакетами нескольких операторов [Электронный ресурс] / И. Бурдыга // Коммерсантъ Украина. – 2013. – № 47 (1750). – Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/doc/2150264>.
10. Гладарев Б. Социальное измерение мобильной телефонии [Электронный ресурс] / Б. Гладарев // Человек. Сообщество. Управление. – 2007. – № 3. – С. 45–69. – Режим доступа: cisr.ru/files/cv/CV_Gladarev_ru.pdf.

11. Кастельс М. Общество мобильной коммуникации: кросскультурный анализ доступных признаков социального использования беспроводной коммуникационной технологии [Электронный ресурс] / М. Кастельс // История Интернета в России. 2003. – Режим доступа: <http://www.nethistory.ru>.

12. Качеров А. Изменение моделей социального взаимодействия в результате присоединения России к мировому сообществу [Электронный ресурс] / А. Качеров // Библиотека социолога – теоретическая социология. – Режим доступа: <http://www.praktik-sociolog.narod.ru>.

13. Панченко А. История мобильной связи в Украине [Электронный ресурс] / А. Панченко. – Режим доступа: <http://forum.mobilnik.ua/showthread.php?t=7221>.

14. Яровая М. Число украинцев, которые хотят iPhone, снижается, а не желающих – растет [Электронный ресурс] / М. Яровая. – Режим доступа: ain.ua/2013/02/19/113116?utm_source=ain&utm_medium=fb&utm_campaign=social (19.02.2013).

15. QR-код // Википедия [[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/QR-%D0%BA%D0%BE%D0%B4>.

16. Geser H. Towards a Sociological Theory of Mobil Phone [Электронный ресурс] / H. Geser. – Режим доступа: <http://geser.net/home.html>.

17. Crabtree J. Mobile UK: Phones and Everyday Life (Electronic Edition). Phone [Электронный ресурс] / J. Crabtree, M. Nathan, S. Roberts. – L. : The Work Foundation, 2003. – Режим доступа :<http://portal.org/citation.cfm?doid=500292>.

18. Plant S. On the Mobil: The Effects of Mobile Telephones on Social and Individual-Life [Электронный ресурс] / S. Plant. – Режим доступа: <http://www.motorola.com/mot/documents/0,1028,333,00.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2013

Лобовикова Е.А. Мобильный телефон как инструмент коммуникаций в современном украинском обществе

В статье рассмотрены вопросы использования мобильных телефонов в современном украинском обществе; определены проблемы, которые в связи с этим возникают. Автор статьи рассматривает положительные и отрицательные аспекты использования мобильного телефона, показывает возможности развития коммуникаций.

Ключевые слова: *мобильная связь, коммуникация, мобильный телефон, коммуникативные технологии.*

Lobovikova O.O. Mobile phone as a communication tool in the Ukrainian society

The paper considers the use of mobile phones in the Ukrainian society, identified problems that arise in this connection and their solutions. The author considers the positive and negative aspects of using a mobile phone, shows the development opportunities of communications.

Key words: *mobile communication, communication, mobile phone, communication technology.*

УДК 316.334:7

С.Л. КАТАЄВ

СПЕЦИФІКА СТАНОВИЩА ТА РОЗВИТКУ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ ХІХ–ХХ ст.

У статті проаналізовано інтелігенцію Центральної Європи як феномен культури, феномен громадського життя, який не мав аналогів у Західній Європі. Визначено, що в центральноевропейському інтелігентові переплітаються риси найрізноманітніших епох, утворюючи специфічний синтез національного та глобального, архаїчного й постмодерного. Інтелігенція Центральної Європи ХІХ–ХХ ст. займала важливу соціокультурну нішу, яка не обмежувалася науковою або художньою діяльністю. Починаючи з середини ХІХ ст., центральноевропейська інтелігенція вважала себе продовжувачем історичної місії дворянства, хранителькою національної ідеї, культури, мови, традиції.

Ключові слова: інтелігенція, суспільство, культура, легітимізація інтелігенції, соціальна верства.

Починаючи з ХІХ ст., у концептуальному вимірі зберігається певна відмінність між поняттями “інтелектуали” та “інтелігенція”. Особливо помітним це розрізнення є для дискурсивного простору Центральної Європи, у якому інтелігенція (на відміну від інтелектуалів) внаслідок різних історичних обставин виконувала провідну соціальну й політичну роль. Саме ця спільнота, починаючи з цього періоду, є головним актором історичних змін у всіх галузях суспільного життя, часткової модернізації, важливість якої почали усвідомлювати на перетині ХІХ–ХХ ст. різні соціальні групи. На відміну від Західної Європи, де головними акторами суспільного життя були бюргер та громадянин, як носії вільного публічного й приватного простору, у Центральній Європі таку роль відіграє інтелігенція, важливість якої для центральноевропейських суспільств пов’язується з досить високою роллю у католицьких суспільствах освіти та виховання.

Так, у польському суспільстві традиціоналізм відтворювався упродовж усього періоду соціалізму, що поєднувався тут з приватною власністю в сільському господарстві, відносною стабільністю складу сільського населення, але ще й з величезним впливом католицизму і католицької церкви. У Польщі досить недовго сфера суспільної свідомості жорстко регулювалася католицькою політичною владою. Вже з середини ХХ ст. соціальна свідомість отримує відносну незалежність від впливу політики на життя народу. Порівняно з іншими державами центрального регіону Європи, Польща завжди була найбільш відкритою зовнішньому, у тому числі західному світу. Водночас “бунтарський” робочий клас і активна опозиція

інтелігенції комуністичному режиму служили гарантами збереження та посилення національно-духовної ідентичності поляків.

Центральна Європа у зазначений час є найбільш відсталою частиною континенту. Але хоча вона йде шляхом розвитку Заходу з деякою затримкою, проте вона має свої особливості. Специфічний соціальний розвиток Центральної Європи викликав до життя і відповідні політичні структури. Наприклад, виникнення лібералізму пов'язано з функціонуванням середнього прошарку. Йдеться про центральноєвропейського робітника, аграрний рух, соціал-демократію та пов'язаний з нею профспілки. У цих випадках відмінності із Заходом очевидні: ні аграрний, ні соціалістичний рухи німецького типу тут не виникли. Але істотні відмінності є і в співвідношенні зі Сходом: тоді як у Центральній Європі ці рухи автентичні в тому сенсі, що їх організаторами у більшості випадків є інтелігенція, на Сході Європи ці рухи очолюють робітники та селяни.

Метою статті є аналіз специфічного становища та розвитку інтелігенції в соціальній структурі Центральної Європи XIX–XX ст.

Центральна Європа, порівняно із Західною, була в економічному та соціальному відношенні “депресивним” регіоном, адже тут у повному обсязі упродовж тривалого історичного часу не існувало сталих цивілізаційних інститутів, приватної власності та вільного ринку, які історично розглядаються як базові інструментарії суспільного прогресу. Понад те, за своїм економічним та політичним впливом, центральноєвропейські приватні власники значно поступалися своєму аналогу в Західній Європі й практично не впливали на трансформацію суспільних процесів.

Це було пов'язано, як слушно зазначає англійський соціолог польського походження З. Бауман, з досить міцним історичним фундаментом традиційного суспільства, відповідно до якого “виробництво та розподіл підкоряються правилам родинних відносин, корпоративним солідарностям, релігійним ритуалам та ієрархічній системі життєвих патернів” [1 с. 61]. За такого консервативного соціально-економічного каркасу досить тривалий час зберігалось панування феодальних державних інститутів та годі було й думати про створення необхідних умов для бізнес-спільнот, ціннісних орієнтирів, заснованих на виборі вільної моделі поведінки та економічної активності різних соціальних груп.

Принциповою рисою центральноєвропейської соціальності була легітимізація інтелігенції як важливого автентичного морально-нормативного інституту, що знаходить своє підтвердження не тільки в літературі XIX, але й XX ст. Ю. Кока зазначає, що “Польща, Чехія та інші країни цього регіону завжди зберігали повагу до моральних цінностей, а відтак, роль інтелігенції полягала не стільки у виконанні якихось професійних обов'язків, а скільки у постійному збереженні суспільних людських чеснот та гуманістичних нормативів” [8, с. 53].

З середини XIX ст. міська інтелігенція, що формувалася у Центральній Європі, вважала себе продовжувачем історичної місії дворянства, хранителькою національної ідентичності, культури, мови, традицій. Вона брала на себе роль громадського лідера, відповідального за долю національного розвитку, трансляцію специфічної системи цінностей із покоління в покоління. Інтелігенція сприймала себе як особливу, харизматичну верству суспільства. Інтелігенція Центральної Європи фактично зайняла соціальні позиції буржуазії, зберігши ментальність аристократії. Її збідніла частина осідала в містах, переносючи туди своєрідну систему цінностей та орієнтуючись насамперед на підвищення рівня освіти, але уникаючи зайняття торгівлею або матеріальним виробництвом. Розподіл на працівників фізичної праці та елітарні прошарки, що зайняті духовним виробництвом, на людей “простих” та “утворених традиційно” домінувало в дворянських культурах.

Варто звернути увагу на те, що досить почесна, порівняно зі Східною Європою, роль інтелігенції пов’язана з тим фактом, що, незважаючи на історичні катаклізми та панування тоталітарних режимів, з середини XIX – першої половини XX ст. й далі, розвиток освітньої системи пов’язувався зі збереженням та культивацією традиційних релігійних морально-правових засад, які передували розвиткові економіки та ринку. А відтак, інтелігенція поставала упродовж тривалого історичного часу більш потужною спільнотою, ніж буржуазія, яка була нечисленною та неспроможною в повному обсязі артикулювати власні суспільно-політичні інтереси. Саме інтелігенція в Центральній Європі здійснювала широкий спектр функцій соціального контролю.

Треба також зазначити, що вимоги та “виклики” модерну об’єктивно послаблювали й традиційну феодальну соціальну верству, яка з соціального погляду тривалий час все ж залишалася провідним “політичним гравцем”. Феодальне шляхетство також не мало достатніх можливостей для успішної трансформації власного етосу та стилю життя на модерних засадах, на що звертають увагу П. Кінг та І. Селеньї [7, с. 44]. За цих умов центральноєвропейська освітня система стала єдиним легітимним підґрунтям для формування соціальної мобільності тих суспільних груп, які частково потерпали від руйнації феодальної системи та квалості нових модерних суспільних інституцій, таких, зокрема, як інтелігенція, що спонукало до ствердження нових можливостей для функціонування громадянського суспільства. Цю можливість спробувала використати шляхетська верства, яка, втративши власні привілеї, намагалася посісти вагоме місце в новій буржуазній соціальній структурі але внаслідок потужності й неререформованості старих соціальних структур, це виявилось практично неможливим. У цьому ракурсі Е. Тоунслі слушно зазначає, що “велика купа людей, яка здобула університетську освіту, була значною мірою маргіналізованою,

внаслідок наявності в Центральній Європі слабкої ринкової економіки та інших інституційних потуг” [11, с. 94].

Саме тому найбільшого розвитку інтелігенція як соціокультурна група та феномен громадського життя отримала в Польщі з її особливо численною шляхтою, що становила до 15–20% населення. Саме вона створила культурно-історичний контекст формування польської інтелігенції. Частина земельної аристократії (шляхта), що декласується, упродовж століття намагалася зберегти в міському середовищі свій традиційний стиль життя, старанно дистанціюючись від буржуазних прошарків та їхньої культури. Шляхетський етос, успадкований інтелігенцією, заперечував працю заради заробітку та демонстрував суспільству зразки духовного розвитку.

Саме в цей час у Центральній Європі закінчення навчального закладу, особливо вищого, перетворилося на символ відповідної соціальної належності. Причому найбільший конкурс існував при вступі на престижні спеціальності, незалежно від їхньої економічної перспективи. Освітній статус сприймався як своєрідне свідоцтво про благородне походження, украй принадне для низових верств суспільства. Особливо треба зазначити, що у людей зберігалася прагнення вибирати традиційні види освіти, які не завжди пов’язані з економічним або політичним пріоритетам цього часу. Це стосується не лише вищих верств суспільства. Так, у середні та вищі навчальні заклади, що надавали освіту, конкурс був найбільшим. Вступити в них таланило в основному молоді з міста, але були й спроби сільських мешканців стати студентами.

Оцінюючи шанси інтелігенції центральноєвропейських держав, І. Селеньї та Д. Конрад доходять висновку, що інтелігенція/інтелектуали – це суспільна сила, яка володіє монополією на виробництво “телеологічних знань”, тобто знань, пов’язаних з виробництвом цілей. Це дає змогу інтелігенції претендувати на активну участь у розвитку суспільства. Бюрократія не могла цьому опиратися і знайшла вихід з цієї ситуації – інтеграція з частиною інтелігенції. Як наслідок, відбулася інтелектуалізація бюрократії. В індустрію відсталих суспільствах Центральної Європи інтелігенція була організована у бюрократичний правлячий клас та взяла на себе ініціативу з модернізації, замінивши слабку буржуазію, нездатну до розриву з феодалізмом.

У Центральній Європі можемо спостерігати феномен, який німецький соціолог К. Мангейм характеризував як інститут “соціально незакріплених інтелектуалів”. Йдеться, передусім, про те, що, незважаючи на досить вагомую роль спільноти інтелігентів як маніфестантів нормативно-морального підґрунтя в суспільстві, її позиція в суспільних відносинах є окремою й цілком дистанційованою від інших соціальних груп. У ракурсі ідей німецького дослідника цілком зрозуміло, що йдеться про неукоріненість спільноти інтелігенції у центральноєвропейській соціальній структурі, її незалежність від держави та автономних статків, що пов’язані з від-

повідним становищем у старій феодальній ієрархії та спадкових привілеях. Маючи відносно автономний статус, інтелігенція виступала в ролі головної модернізаційної сили центральноєвропейських суспільств, намагаючись поєднувати премодерні та модерні цінності – цінності спільноти та цінності індивідуалістичні.

Аналізуючи різні фази становлення суспільної свідомості, К. Мангейм встановлює, що саме розвиток інтелігенції відповідає останній заключній стадії цього процесу. Дослідник впевнений, що інтелігенція – це “остання група, що прийшла до соціологічної точки зору, оскільки місце інтелігенції в громадському розподілі праці позбавляє її безпосереднього доступу до якої-небудь зі значних і функціональних галузей суспільства” [4, с. 102]. Перш ніж зрозуміти своє призначення, інтелігенція повинна зайнятися вивченням ідеології нижчих класів. Коли розрізнені групи інтелігенції починають пошуки своєї орієнтації, вони інтерпретують себе в системі понять, створеній класам робітників на його шляху до самоідентифікації. Цим пояснюється різке зниження самооцінки інтелігенції.

На думку К. Мангейма, центральноєвропейська інтелігенція – це проміжний прошарок. Він знаходиться з-поміж соціальних класів. Окремий представник інтелігенції може мати і має певну класову орієнтацію та в конфліктах, що відбуваються, набуває сторону того чи іншого прошарку. Більше того, його вибір може бути послідовним й виражати чітку класову позицію. Але окрім таких зв’язків мотивацією інтелігента буває і те, що здобута освіта озброїла його знаннями, які дають змогу розглядати актуальні проблеми з різних сторін, на відміну від більшості учасників дискусій, які бачать проблему тільки з одного боку.

Здатність охоплювати різні сторони однієї і тієї самої проблеми та легкість, з якою він приймає інші оцінки ситуації, дають йому змогу почувати себе невимушено в широкій галузі поляризованого суспільства [5, с. 105].

Спільнота інтелігентів відображає всі суперечності й неоднозначності невдалих та перерваних модернізацій Центральної Європи. Відомий чеський дослідник Ч. Рупнік слушно зауважує, що “представлена різними премодерними спільнотами інтелігенція в цьому напіввестернізованому (а часом жорстко вестернізованому) регіоні виконує західні ролі в незахідний спосіб” [9, с. 13]. Для того, щоб зрозуміти ці слова, необхідно усвідомлювати, що центральноєвропейська інтелігенція, на відміну від її західного аналогу, була значно більшою мірою пов’язана з культурним капіталом, університетською системою соціальної мобільності та соціальної допомоги. Остання, як зазначає Л. Донскіс, реалізовувалась у зростанні на межі XIX–XX ст. в Австро-Угорщині кількості товариств взаємодопомоги для представників інтелектуальної праці, які об’єктивно формували у представників освічених соціальних груп спільний нормативний стрижень та повагу до власного етосу, спільних норм і правил [3, с. 47].

Відбувалось і залучення інтелігенції до політико-публічної діяльності. Відомі центральноєвропейські інтелігенти стали частиною (хоча й маргінальною) австро-угорської публічної галузі, намагаючись демократизувати соціальні відносини у власних країнах. У зв'язку з цим Ю. Кока зазначає, що до початку комуністичних часів у Центральній Європі “культурний капітал (освіта, навички, уміння) мав не набагато менше значення, ніж економічний (володіння власністю) та соціальний капітал (система соціальних зв'язків)” [8, с. 20]. Продовжуючи власну думку, учений констатує, що “до Другої світової війни предметами поваги та престижу в Центральній Європі були заможність, репутація доброго християнина, благородне походження та освіта, яка дуже цінувалася з огляду на можливість бути успішним завдяки інтелектуальним ресурсам та системі знань” [8, с. 21].

Варто нагадати, що до Другої світової війни заробітна плата університетського професора в Центральній Європі, як стверджує А. Селігман [10], дорівнювала 2/3 від заробітної плати середнього чиновника. Ще більш контрастним було співвідношення в оплаті праці між чиновником та вчителем, чиновником та лікарем: приблизно 3 до 1.

Як слушно зазначає відомий угорський дослідник І. Селенї, “освічені середні класи були витіснені двічі: вони були відлучені від старого порядку і не отримали власного місця у новому” [6, с. 19]. Тобто освічена центральноєвропейська людина опинилася в маргінальному стані: відмовившись від наявних соціокультурних норм і цінностей, вона не змогла здобути новий соціальний статус у структурі суспільства.

Схожої думки дотримується відомий французький соціолог Р. Дебре, який, описуючи специфічне становище інтелігенції, справедливо звертає увагу на її маргінальний характер, стверджуючи, що більшість інтелігенції – це викладачі, які не тільки позбавлені гідних матеріальних ресурсів, але й можливості просування соціальними сходами: унаслідок того, що “закоркування місць на найвищих поверхах (професори, керівники кафедр) та перешкоди на антресолях (старші викладачі) роблять сходження нагору проблематичним” [2, с. 198]. Учений називає інтелігенцію та носіїв інтелектуального знання “соціальними аутсайдерами”.

На перетині 1960–1970-х рр. “нова” інтелігенція стала носієм національно-культурних цінностей, істотно відрізняючись від свого західного аналога (інтелектуала) та представників середнього класу. Центральноєвропейську інтелігенцію, яка нерідко нехтувала працею, що дає можливість досягнення вищого рівня життя, відрізняли від інших соціальних прошарків не доходи або професійні інтереси, а особливості типу культури та взаємовідносин. Тобто інтелігенція є специфічним поєднанням психологічних характеристик, стилю поведінки, соціального статусу та системи цінностей.

Таким чином, можна зробити висновки, що індивідуалістично-ліберальні тенденції в розвитку центральноєвропейської інтелігенції знайшли свій вияв у період між 1870 та 1890 рр., упродовж яких інтелігенція намагалася орієнтуватися на буржуазні цілераціональні інтенції. Інтелігенція активно вписувалася в процеси урбанізації та індустріалізації, які відбувалися за часів Пруського та Австро-Угорського режимів. Вона всіляко підтримувала цю реформістську політичну владу, яка значно розширювала політичні та громадянські права центральноєвропейців: надавала права громадянства й сприяла формуванню публічних культур. Попри успіхи інтелігенції в процесі розбудови громадянського суспільства було б перебільшенням вважати, що ця спільнота була спроможна самотужки проводити модернізацію цих суспільств. Варто тут навести слова І. Селенї, який, зокрема, зазначає, що “інтелігенція мала могутнього ворога у вигляді феодального шляхетства та їй не вдалося нав’язати суспільству свої норми й цінності” [6, с. 92].

Висновки. Поняття “інтелігенція” для Центральної Європи має унікальне, неповторне значення. Це не просто соціальна група. Це феномен культури, феномен громадського життя, який не мав аналогів у Західній Європі. Інтелігенція традиційно мала високий, елітарний статус у країнах даного регіону до середини ХХ ст., що зберігала напівфеодальний вигляд та ієрархічну структуру суспільства. В умовах відсутності конкуренції з боку буржуазії, інтелігенція, яку називають “продуктом центральноєвропейської відсталості”, займала важливу соціальну нішу, яка не обмежувалася науковою або художньою діяльністю.

Зараз у центральноєвропейському інтелігенті переплітаються риси найрізноманітніших історичних епох, утворюючи специфічний, характерний тільки для нього, синтез архаїки та постмодерну, соціального й ліберального, національного та глобального. Географічне й геополітичне положення Центральної Європи лише посилює внутрішню неоднорідність цього типу культури. Упродовж останнього півстоліття культура центральноєвропейського типу формувалася як перехідна. Поняття про перехідність постійно залишалося головним для народів цього регіону, зумовлюючи поведінку та свідомість центральноєвропейця. Також треба зазначити, що в ці роки в суспільстві формуються структури, що дають центральноєвропейській інтелігенції відчуття спадкоємності, зв’язку поколінь. Їх основа виникає в середовищі міської освіченої молоді, що виступила в ролі головної рушійної сили подальшого розвитку.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Свобода / З. Бауман ; [пер. с англ. Г. Дашевского]. – М. : Новое издательство, 2005. – 129 с. – (Библиотека Фонда “Либеральная миссия”).
2. Вулф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / Л. Вулф ; [пер. С. Біленького та Т. Цимбал]. – К. : Критика, 2009. – 591 с.

3. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ / Л. Донскіс. – К. : Факт, 2010. – 312 с.
4. Мангейм К. Идеология и утопия / К. Мангейм // Утопия и утопическое мышление : антология зарубежной литературы [пер. с разн. яз.] / сост., общ. ред. и предисл. В.А. Чаликовой. – М. : Прогресс, 1991. – С. 113–169.
5. Мангейм К. Проблема интеллигенции: Исследование ее роли в прошлом и настоящем [Электронный ресурс] / К. Мангейм // Мангейм К. Избранное: Социология культуры / К. Мангейм. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. – С. 94–166. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/man_skult/
6. Селеньи И. Построение капитализма без капиталистов. Образование классов и борьба элит в посткоммунистической Центральной Европе / И. Селеньи, Г. Эял, Э. Тоунсли. – К. : Ин-т социологии, 2008. – 320 с.
7. King P. Pathways from socialism: The transformation of intellectuals / P. King, I. Szelenyi. – Stuttgart : Rupert, 1997. – 264 p.
8. Kocka J. Bourgeois society in nineteenth and twentieth century Europe / J. Kocka. – Oxford : Providence, 1993. – 479 p.
9. Rupnik M. Idea Społeczeństwa obywatelskiego na przełomie XX–XXI wieku / M. Rupnik. – Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1989. – 156 s.
10. Seligman A. The idea of civil society / A. Seligman. – N. Y. : The Free Press, 1992. – 235 p.
11. Tounslы E. Eastern Europe and social reforms / E. Tounslы. – Washington : Washington University Press, 1998. – 214 p.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013

Катаев С.Л. Специфика положения и развития интеллигенции в социальной структуре Центральной Европы XIX–XX вв.

В статье проанализована интеллигенция Центральной Европы как феномен культуры, феномен общественной жизни, который не имел аналогов в Западной Европе. Выявлено, что в центральноевропейском интеллигенте переплетаются черты самых разных эпох, образуя специфический синтез национального и глобального, архаического и постмодернистского. Интеллигенция Центральной Европы XIX–XX вв. занимала важную социокультурную нишу, которая не ограничивалась научной или художественной деятельностью. Начиная с середины XIX в., центральноевропейская интеллигенция считала себя продолжателем исторической миссии дворянства, хранительницей национальной идеи, культуры, языка, традиций.

Ключевые слова: интеллигенция, общество, культура, легитимизация интеллигенции, социальная прослойка.

Kataev S.L. The specifics of the situation and the development of the intellectuals in social structure of Central Europe of XIX – XX centuries

This article analyzes the intellectuals of Central Europe as a cultural phenomenon, the phenomenon of social life, which was not unique in Western Europe. It has been revealed that in Central European intellectuals intertwined features of different epochs, forming a specific synthesis of national and global, archaic and post-modern. Central European intellectuals of XIX–XX centuries occupied an important socio-cultural niche that was not limited to scientific or artistic activity. Since the middle of the XIX c. Central European intellectuals considered themselves as the successor of historical mission of the nobility, the guardian of the national idea, culture, the language and traditions.

Key words: intellectuals, society, culture, legitimization of intellectuals, social interlayer.

УДК 316.613:316.344.8

М.А. КУЛИК

СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ У ФОРМУВАННІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІСЬКОГО ТА СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ м. ЗАПОРІЖЖЯ

Стаття присвячена дослідженню значення соціальної пам'яті у формуванні територіальної ідентичності міського та сільського населення. На підставі проведеного емпіричного дослідження в Запорізькій області простежуються особливості впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників соціальної пам'яті на формування територіальної ідентичності мешканців сіл міст.

Ключові слова: соціальна пам'ять, територіальна ідентичність, сільське населення, міське населення.

Трансформаційні процеси сьогодення, що визначають стан розвитку різних типів територіальних спільнот, актуалізують дослідження специфіки основ консолідації та механізмів самовизначення мешканців цих спільнот у світовому просторі. Особливого значення в цьому контексті набуває дослідження процесу передачі смислів, образів та уявлень соціальної пам'яті, що зумовлюють процеси консолідації у міжпоколінній взаємодії мешканців території. Серед територіальних спільнот, своєю специфікою ідентифікації різняться саме представники сільського та міського населення, що визначається в реалізації їх повсякденних практик та особливостей відчуття самототожності із територіальною спільнотою. Відповідно, особливої актуальності набувають теоретичні дослідження й емпірична верифікація значення соціальної пам'яті у формуванні територіальної ідентичності міських та сільських поселень.

Метою статті є дослідження суб'єктивних та об'єктивних чинників соціальної пам'яті у формуванні територіальної ідентичності міського й сільського населення на прикладі Запорізької області.

Проблема формування територіальної ідентичності знайшла відображення в працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Серед зарубіжних – З. Млинар, Ю. Штебе, І. Замятіна, Т. Кувенева, А. Манаков, які досліджують фактори формування та особливості трансформації територіальної ідентичності; А. Гончарик, А. Гриценко аналізують специфіку регіональної ідентичності; М. Драганова, П. Староста, В. Столбова – локальну ідентичність.

Вагомим є доробок вітчизняних науковців у конкретизації концепту територіальної ідентичності та окресленні її масштабів. Концептуалізації поняття “територіальна ідентичність” присвячені праці Г. Коржова,

С. Хобти, особливості національно-просторової ідентифікації висвітлені в працях Л. Ази, Ю. Краснокутської, специфіка етнічної ідентифікації територіальних спільнот аналізується В. Арбеніною, М. Обушним, О. Іваць, І. Прибитковою, локальної – О. Мусієздовим, особливості ментальності та життєвих практик міських і сільських жителів порівнюються в працях С. Катаєва, К. Познанської.

Проблематику ролі соціальної пам'яті у формуванні територіальної ідентичності розкривають у своїх працях через аналіз державної політики пам'яті С. Рокан, Д. Урвін, Ю. Зерній, регіональна специфіка висвітлена в працях В. Середи.

У дослідженні соціальної пам'яті у формуванні територіальної ідентичності особливої значущості набуває визначення чинників, що зумовлюють цей процес. Вважаємо, що визначення особистістю себе як місцевого, тобто як представника територіальної спільноти, передбачає виконання ряду умов як об'єктивованого, так і суб'єктивованого порядку. Під чинниками об'єктивованого порядку розуміємо ті суб'єктивні переживання, настрої, що втілюються в об'єктивні практики територіальної спільноти. Чинники суб'єктивованого порядку визначаємо як такі, що на підставі певних об'єктивних особливостей життєдіяльності спільноти суб'єктивно переживаються та формують відчуття й ставлення представників певної території. Аналіз означених теоретичних підходів дав змогу окреслити такі чинники об'єктивованого порядку: брати участь у прийнятті спільних рішень, бути сином / донькою місцевих жителів, знати і пам'ятати історію свого краю, дотримуватися традицій та звичаїв мешканців території, працювати та навчатися на цій території. Серед чинників суб'єктивованого порядку вважаємо за необхідне виділити групи спрямування чинників: інтернальні й екстернальні. Інтернальні представлені проявами суб'єктивних відчуттів: відчувати відмінність від мешканців інших територій, відчувати гордість за свій край, відчувати себе частиною спільноти мешканців та переживати значущість власної праці, що виражається у праці заради розвитку свого краю. До екстернальних чинників територіальної ідентифікації нами віднесено чинник важливості сприйняття мешканця оточуючими як місцевого.

Ці теоретичні положення були верифіковані в емпіричному дослідженні, яке було проведено кафедрою соціології Запорізького національного університету та Центру незалежних соціологічних досліджень ЗНУ у Запорізькій області з жовтня 2012 р. до травня 2013 р. Вибіркову сукупність дослідження становили 1530 осіб за квотною пропорційною вибіркою за статтю, віком та типом поселення. До вибіркової сукупності, пропорційно до генеральної сукупності, увійшли мешканці міст у кількості 982 осіб та районів Запорізької області у кількості 548 осіб. З метою подальшого обґрунтування отриманих даних вважаємо за необхідне зауважити також на тому, що близько третини опитаних не є корінними мешканцями

Запорізької області, а приїхали із інших регіонів України (234 особи), Росії (112 осіб), інших республік колишнього СРСР (37), а також дальнього зарубіжжя (8 осіб).

За результатами опитування, спостерігаємо, що майже 90% респондентів, відповідаючи на запитання “Чи вважаєте Ви себе місцевим?”, дали позитивну відповідь, і лише 7% опитаних зазначили, що не завжди, та 3% взагалі не відчувають себе місцевими. Вважаємо, що такі високі відсотки свідчать про значущість для особистості визначення себе іншими як місцевого мешканця і, можливо, виступає як соціально бажана відповідь. Зважаючи на те, що тільки 70% народились у Запорізькій області і 60% – у м. Запоріжжя, доходимо висновку, що при констатації факту розуміння себе як місцевого переважає суб’єктивна складова, яка скоріше пов’язана із відчуттям комфортності проживання в межах певної соціальної групи.

Аналіз взаємозв’язку віднесення респондентом себе до місцевих та його укоріненістю фіксує статистично значущий зв’язок між цими змінними. Відповідно, ті респонденти, батьки та більш дальні родичі яких проживали в цій місцевості, більшою мірою відчувають себе місцевими. Простежуємо також зв’язок віднесення себе до місцевих із типом населеного пункту, в якому мешкає респондент (табл. 1). Аналізуючи особливості самовизначення мешканцями Запорізького регіону себе як місцевих, бачимо, що мешканці міста Запоріжжя та районних центрів більшою мірою (92% та 90% відповідно) схильні до визначення себе як місцевого.

Таблиця 1

Залежність суб’єктивного відчуття себе місцевим від типу населеного пункту (N=1530, % розподіл)

Тип поселень	Ви-місцевий?			Всього, %
	Так	Ні	Не завжди	
м. Запоріжжя	92,1	2,5	5,4	100
Міста обласного підпорядкування	85,7	4,6	9,7	100
Районний центр	89,8	3,7	6,5	100
Селища міського типу та села	87,0	4,1	8,9	100

Натомість мешканці міст обласного підпорядкування (86%), селищ міського типу та сіл (87%) порівняно менше ототожнюють себе із місцевими мешканцями. Зрозуміло, що із такою різницею у відсоткових даних можемо говорити лише про відносну, але все ж таки вищу бар’єрність у входженні до територіальної спільноти саме в неадміністративних центрах, що може свідчити про більшу закритість цих територіальних спільнот. Вважаємо, що відкритість міських спільнот може бути пов’язана із урбаністичними тенденціями та більш активними міграційними потокам – близько 30% опитаного міського населення є некорінним і ще в близько 30% некорінними є батьки опитаних. Натомість серед опитаних у сільській місцевості близько 60% становить корінне населення до третього та четвертого

покоління, що вказує на значну осілість мешканців села, і, відповідно, більшу закритість.

Формування в особистості відчуття себе як місцевого мешканця передбачає певну тривалість у часі, за яку має відбутися входження особистості в територіальну спільноту. Це пов'язане як із об'єктивними показниками: участь у прийнятті спільних рішень територіальної спільноти, вивчення історії становлення цієї спільноти, – так і суб'єктивними: власне відчуття тотожності із місцевими мешканцями, сприйняття оточуючими особистості як місцевої. Такі процеси потребують певного часу, який залежить як від готовності спільноти включити в “лави своїх” приїжджого, так і від домагань особистості щодо її ролі в місцевій спільноті (необхідно, щоб поважали, довіряли, або ж достатньо бути допущеним як спостерігач). За результатами емпіричного дослідження фіксуємо, що найбільш полярні хронологічні межі визначення необхідного часу проживання на певній території аби вважатися “місцевим”, а саме, найбільш короткий відрізок часу (до року) та найбільш довгий відрізок часу (декілька поколінь), були обрані в сумарній кількості майже 10% жителів Запорізького регіону (5% та 4,4% відповідно). Вважаємо, що це свідчить як про неможливість за дуже короткий час призвичаїтись особистості до місцевої спільноти, зайняти своє місце в соціальній структурі та повністю зіставити власні та місцеві образи соціальної пам'яті. Так і занадто адаптаційно важкою є необхідність перебування декількох поколінь на певній території, аби діти тих, хто приїхав, вважалися місцевими.

Найбільш поширеним серед мешканців Запорізького регіону є бачення того, що час, який є необхідним для того, щоб вважатися місцевим, коливається у двох площинах: від 6 до 10 років (21%) та все життя (25%). Подальший двомірний аналіз співвідношення цього показника із типом поселення, у якому мешкає респондент, показав наявність залежності означених показників.

Як свідчать дані табл. 2, час необхідний для відчуття себе місцевим, значною мірою залежить від типу поселення Запорізької області, у якому мешкає респондент.

Мешканці м. Запоріжжя більшою мірою схиляються до думки, що для відчуття себе місцевим достатньо прожити на певній території близько 3–10 років (46%), натомість, мешканці міст обласного підпорядкування визначають такий термін менш достатнім (32,6%). Так само – мешканці районних центрів (35,1%) та сільської місцевості (25,6%). Останні більше тяжіють до розуміння того, що вважатися місцевим необхідно прожити все життя на певній території. Таким чином, простежуємо поступове зростання розуміння необхідності проживати більше часу, аби вважатися місцевим, із зменшенням щільності населення в місцях проживання.

Таблиця 2

**Визначення необхідного часу проживання на певній території,
аби вважатися місцевим мешканцем представників різних типів посе-
лень (N=1530, % розподіл)**

Скільки часу, на Вашу думку, необхідно прожити на певній території, щоб вважатися дійсно місцевим?	Тип поселення			
	м. Запоріжжя	Місто обласного підпорядкування	Районний центр	Село та селище міського типу
До року	6,3	3,3	4,1	4,4
1–2 роки	8,1	3,3	6,9	6,3
3–5 років	21,8	15,3	12,2	10,4
6–10 років	24,8	17,3	22,9	15,2
11–20 років	13,8	15,3	9,8	12
21–50 років	6,3	9,7	6,5	8,5
Все життя	15,3	29,8	30,7	38,2
Декілька поколінь	3	5,7	6,9	4,4
Не відповіли	0,6	0,3	0	0,6
Всього	100	100	100	100

За отриманими даними, можемо стверджувати, що визначення себе як місцевого передбачає виконання як об'єктивованих, так і суб'єктивованих показників. Серед об'єктивованих показників найбільш значущими були визначені два: знати та пам'ятати історію цього краю (3,75 із 5 балів) та дотримуватися традицій і звичаїв мешканців території (3,67 із 5 балів). Натомість такі об'єктивовані показники, як бути сином, донькою місцевих мешканців, навчатися, жити та брати участь у вирішенні проблем місцевої спільноти вважають за необхідне менше ніж половина опитаних.

Аналіз чинників ідентифікації особистості як місцевої, типу населеного пункту та укоріненості респондента виявив також більший рівень відмінності у вимогах до наявності проявів чинників серед сільського корінного населення, ніж серед міського корінного. Особливо “прискіпливим” є сільське корінне населення щодо проявів таких чинників: відчувати гордість за свій край (4 бали порівняно з 3,5 міського) та дотримуватися традицій і звичаїв мешканців території (4 бали порівняно з 3,5 міського).

Щодо вікових характеристик, то аналіз даної змінної, разом із чинниками ідентифікації особистості як місцевої та типу населеного пункту дає змогу фіксувати певні відмінності у розумінні значущості проявів означених чинників для населення. За двома чинниками – участь у прийнятті спільних рішень та праця заради розвитку свого краю – сільська молодь більшою мірою, ніж старше покоління, визначає їх значущість. Натомість серед мешканців міст простежуємо зворотну тенденцію: саме старше по-

коління наголошує на важливості праці заради розвитку та спільних рішень, а міська молодь менш активна в таких настроях. Вважаємо, що ця тенденція пов'язана із меншою досяжністю участі у прийнятті владних рішень для міської молоді, однак у сільській місцевості вона є більш досяжною, а тому більш реальною та привабливою.

Особливого значення в дослідженні соціальної пам'яті, у формуванні територіальної ідентичності набуває аналіз практик комеморації, тобто спільного пригадування та вшанування пам'яті найбільш суб'єктивно значущих фігур територіальної спільноти. У межах цього дослідження респондентам було запропоновано пригадати у яких заходах з ушанування пам'яті вони брали участь останнім часом. На користь факту більшої згуртованості сільської територіальної спільноти вказує більша ефективна участь її мешканців у практиках спільного пригадування: якщо 19% жителів міст не беруть участі в жодних заходах, то цей самий показник серед сільського населення становить вже близько 9%. За одномірним відсотковим розподілом бачимо, що переважна більшість мешканців Запорізької області бере участь у комеморативних практиках, пов'язаних з ушануванням пам'яті членів родини (45%) та Параду на честь Дня Перемоги 9 травня (55%). Значно менше задіяні мешканці Запорізького регіону у комеморативних практиках ушанування жертв голодомору (15,1%), пам'яті воїнів-афганців (9,3%), жертв сталінських репресій (2,4%), героїв свого села (1,4%). У відтворенні практик комеморації простежуємо особливості динаміки соціальної пам'яті, пов'язаної із поступовим витісненням із пам'яті подій, свідками яких були більш старші покоління. Відповідно, найбільш активну участь у заходах з ушанування пам'яті беруть мешканці пенсійного віку, далі – середнього, і найменше – молодь. Політика пам'яті, що виражається у пріоритетному залученні до комеморативних практик святкування Дня Перемоги, позначилася на вікових особливостях комеморації – молодь у віці 18–29 років більшою мірою (59%) бере участь у заходах, ніж середнє покоління (близько 50%). Статистично значущою є також розбіжність між комеморативними практиками сільського та міського населення в практиці вшанування пам'яті жертв голодомору: у сільській місцевості близько 26% відзначають цю дату, у місті ж цей показник є вдвоє меншим – 12,5%.

У здійсненні комеморативних практик задля підтримання соціальної пам'яті територіальної спільноти важливою є зацікавленість особистості у минулому своєї власної родини. З метою визначення рівня зацікавленості мешканців Запорізької області минулим своєї родини в анкеті їм було запропоновано оцінити за шкалою від 1 до 5 рівень їх зацікавленості минулим свого роду. З отриманих даних можемо констатувати, що мешканців Запорізької області більшою мірою цікавить історія свого роду (3,6 бала з 5). Зауважимо, що така зацікавленість минулим певною мірою відзначається типом поселення, у якому мешкає респондент: мешканці сільської міс-

цевості більшою мірою зацікавлені у своєму минулому (3,8 бала), ніж мешканці міста (3,4 бала відповідно). Однак на зацікавленості своїм минулим респондента не позначається ступінь його “укоріненості”: показники середнього майже рівні у корінного та некорінного населення, лише укоріненість до четвертого покоління дає невелике збільшення зацікавленості своїм минулим серед мешканців сільської місцевості.

Основними суб’єктивними показниками, що визначають можливість включення особистості до спільноти місцевих, були визначені такі: відчувати гордість за свій край (3,75), працювати заради розвитку свого краю (3,6) та відчувати себе частиною спільноти мешканців (3,57). Дещо менш значущим виявилось зовнішнє суб’єктивне ставлення членів територіальної спільноти: сприйматися оточуючими як місцевий, є важливим на 3,4 бали з 5, а також відчувати відмінність від мешканців інших територій є порівняно найменш важливим (2,52 бала з 5).

Хоча суб’єктивований чинник відчуття відмінності від мешканців інших територій задля визначення укоріненості був найменше оцінений всіма респондентами (у середньому по масиву на 2,5 бала з 5), все ж таки відносно більшою мірою погоджуються із його важливістю мешканці м. Запоріжжя (2,8 бала). Таким чином, мешканці обласного центру більше схильні до порівняння себе з мешканцями інших територіальних спільнот та визначення спільних і відмінних рис. Вважаємо, що це пов’язано саме із більшою територіальною мобільністю мешканців міста, відповідно, наявністю більшого досвіду контактів із представниками “інших” територій.

Відчуття гордості за свій край було відзначено всіма респондентами як один з найголовніших чинників визначення особистості як місцевої, однак відносно меншою мірою підтверджена така важливість мешканцями міста. Саме сільське населення наголошує на значущості переживання суб’єктивного почуття гордості за свій край, щоб вважатися місцевими, відповідно, оцінюючи цей показник близько 4 балів в середньому з 5. Натомість мешканці міст хоча й обирають також цей показник як визначальний, оцінюють його важливість вже в середньому на 3,5 бала. Таку саму тенденцію простежуємо і з чинником відчуття себе частиною спільноти мешканців – більшою мірою сільське населення наполягає на його необхідності, ніж міське, але тут уже розбіжності не настільки є значущими (3,5 та 3,7 бала відповідно).

Важливість брати участь у прийнятті спільних рішень була більшою мірою відзначена серед мешканців сільської місцевості та районних центрів (близько 3,5 бала з 5), на відміну від мешканців міст, де значущість брати участь у прийнятті спільних рішень місцевої спільноти оцінюється близько 3,2 бала. Вважаємо, що ці оцінки також свідчать про більшу згуртованість представників сільської місцевості, ніж мешканців міст.

Об’єктивовані чинники, що визначають необхідність дотримання мешканцем традицій і звичаїв, а також знання історії свого краю задля іде-

нтифікації його як “місцевого”, були визначені як одні з найважливіших і в міській, і в сільській місцевості. Однак обидва показники виявилися вищими саме в оцінках жителів сіл (близько 4 з 5 можливих балів) відносно жителів міст (близько 3,5 бала).

Статистично не значущими виявилися залежності типу поселення та таких чинників: бути сином-донькою місцевих мешканців, працювати заради розвитку свого краю та сприйматися оточуючими як місцевий. Натомість, чинник праці та навчання на території своєї місцевості видався більш важливим для жителів міст (3,5 бала), ніж для жителів сільської місцевості (близько 3 балів з 5). Отже, мешканці сільської місцевості, що в переважній більшості вимушені залишати свої рідні території, аби здобути освіти, або знайти гідну роботу, ніж мешканці міст, інфраструктура яких дає змогу не розривати зв'язки зі своєю територіальною спільнотою. Відповідно, чинник здобуття освіти та праці на території свого населеного пункту задля сприйняття себе як місцевого певною мірою нівелюється мешканцями сіл та селищ міського типу. Крім того, факт зосередженості освітніх центрів саме в міському просторі підтверджує дослідницьку гіпотезу про те, що оцінка важливості чинників визначення оточуючих як місцевих пов'язана з особистими практиками мешканця села і міста.

Висновки. Спираючись на дані проведеного емпіричного дослідження в Запорізькій області, серед об'єктивованих та суб'єктивованих чинників визначення особистості як місцевої простежуємо за більшістю показників статистично значущі відмінності серед відповідей сільського та міського населення. Мешканці сіл у визначенні пріоритетних чинників ідентифікації місцевих, схильні до більшої вибагливості – майже за всіма показниками були зафіксовані вищі оцінки важливості чинників у визначенні особистості як місцевої. Виняток становлять тільки два показники: об'єктивований – працювати та навчатися на цій території та суб'єктивований – відчувати відмінність від мешканців інших територій. Вважаємо, що такі тенденції свідчать про більшу закритість сільських спільнот, а відповідно, і їх вимогливість до тих, хто буде долучатися до них. З іншого боку, чинник здобуття освіти та пошук гідної праці визначають зниження планки вимогливості мешканців сіл, оскільки об'єктивно цей процес не може бути забезпечений силами сільської спільноти. Відсутність частих контактів із іншими територіальними спільнотами у сільського населення та більша кількість такого досвіду у міського населення визначає зростання чинника суб'єктивного почуття відмінності серед мешканців міст. В окресленій тенденції вбачаємо роль соціальної пам'яті, коли об'єктивовані чинники, що ніби “лежать на поверхні”, сприймаються “немісцевими” як більш важливі та ті, що дають їм змогу віднести себе до “немісцевих”. Натомість місцеві мешканці схильні приділяти значущість суб'єктивованим чинникам.

Список використаної літератури

1. Драганова М. Социальная идентификация жителей сельских поселений и малых городов восточной Европы / М. Драганова, П. Староста, В. Столбов // Социологические исследования. – 2002. – № 2. – С. 52–60.
2. Катаев С.Л. Комбінована ментальність міських жителів сільського походження / С.Л. Катаєв // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 18. – С. 203–206.
3. Мусієздов О. Феномен міської ідентичності у контексті соціологічного аналізу / О. Мусієздов // Схід-Захід : історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 9–10. – С. 115–126.
4. Серeda В.В. Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / В.В. Серeda. – К., 2006. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013

Кулик М.А. Социальная память в формировании территориальной идентичности городского и сельского населения Запорожской области

Стаття посвящена дослідженню значення соціальної пам'яті в формуванні територіальної ідентичності городского и сільського населення. На основі проведеного емпіричного дослідження в Запорожській області прослідковуються особливості впливу об'єктивізованих и суб'єктивізованих факторів соціальної пам'яті на формування територіальної ідентичності жителів городов и сел.

Ключевые слова: соціальна пам'ять, територіальна ідентичність, сільське населення, городське населення.

Kulic M.A. Social Memory in Territorial Identity Forming of Urban and Rural Population in Zaporizhzhia Region

The article is dedicated to the research of social memory importance in territorial identity forming of urban and rural population. Relying on carried out empirical research in Zaporizhzhia region, specificity of influence of social memory objective and subjective factors on rural and urban population is substantiated.

Key words: social memory, territorial identity, rural population, urban population.

УДК 316.324.8(621.396+681.3)

А.О. ПЕТРЕНКО-ЛИСАК

СУСПІЛЬСТВО МОБІЛЬНО-ПОРТАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті мова йде про суспільство, яке формується в ході стрімкого становлення та впровадження до буденного соціального життя людей технологій, пов'язаних з мобільністю та портативністю пристроїв, які використовуються в соціальних та індивідуальних практиках людей. Змальовується тип суспільних та суб'єктних змін, які спричинюють мобільно-портативні технології в життєдіяльності, цінностях та оцінках соціальних суб'єктів. Для порівняння та підтвердження окремих думок взято ідеї, що викладені Д. Кінгслі та Дж. Аррі в книзі “Після автомобілізму” та Г. Рейнгольдом у книзі “Розумний натопв: нова соціальна революція”.

Ключові слова: мобілізм, мобільні портативні технології, мобільний телефон, технології мобільності, суб'єкт.

Ідеї, що викладені в цій статті, з'явилися внаслідок роздумів над книгами “Після автомобілізму” Д. Кінгслі і Дж. Аррі та “Розумний натопв: нова соціальна революція” Г. Рейнгольда. Д. Кінгслі й Дж. Аррі спробували проаналізувати явища автомобілізму, а Г. Рейнгольд звернувся до ролі і значення мобільних пристроїв. Як і авторів зазначених праць, нас теж цікавить питання зародження технологій мобільності, їхній розвиток та перспективи. Наш аналіз матиме міждисциплінарний характер, адже мобілізм ми розглядатимемо з історичної, інженерної, філософської, соціологічної та футуристичної перспектив. Користуючись логікою та окремими ідеями авторів означених книг, ми прийшли до ідеї проаналізувати мобільні пристрої з позиції їх ролі та значення в суспільстві минулого, теперішнього і майбутнього. Наприклад, роздуми про мобільний телефон сприяють, на нашу думку, розумінню того, на який рівень можуть піднятися мобільні комунікації в майбутньому, а також суспільство як середовище їхнього функціонування. Адже бути мобільним та бути пов'язаним з кимось чи чимось – дві ключові соціальні потреби успішності суб'єктів сучасного суспільства.

Д. Кінгслі та Дж. Аррі відстоюють ідею приходу нової соціальної системи, зауважуючи на тому, що “по всьому світу відбувається багато технологічних, політичних, економічних і суспільних змін, кожна з яких є елементом тої нової системи, яка поки ще не сформувалася ніде” [2, с. 2]. Г. Рейнгольд зауважує, що “мобільний зв'язок та повселюдна комп'ютеризація разом із суспільними договорами, що немислимі були раніше, вже починають змінювати способи спілкування, залицяння, трудової та творчої діяльності, суперництва, купівлі-продажу, управління. Одні зміни – благотворні, інші – сприяють злочинам. Дії численних малих груп, що використовують нові інформаційні засоби виключно для власної вигоди,

призведуть до закріплення одних існуючих суспільних установок та життєвих укладів та до зникнення інших. Приклади таких суперечливих і таких, що водночас виявляють себе наслідків: посилення одних груп за рахунок втрати іншими минулих свобод; поява нових суспільних благ та зникнення попередніх” [3, с. 9].

Метою статті є обрис рис суспільства, яке формується в ході стрімкого становлення та впровадження до буденного соціального життя людей технологій, пов’язаних з мобільністю та портативністю пристроїв, які використовуються в соціальних та індивідуальних практиках людей. Назвемо умовно це суспільство суспільством мобільно-портативних технологій.

Роздуми про нову соціальну систему почнемо з короткої історії мобільного зв’язку, який “з’явившись “нізвідки” [2, с. 13], приніс із собою цілковито нову систему в тому розумінні, що постав досить цілісною системою систем, до якої увійшли власне пристрій мобільного зв’язку, технічні та естетичні комплектуючі пристроїв зв’язку, сервісна мережа та електроенергія, якої потребують пристрої, а також такі складові, як поняття про власність і символічний капітал власника мобільного пристрою, його рівень інформаційної освіченості та комп’ютерної грамотності, комунікативних практик та правових знань. Новітні технологічні зміни творять “соціотехнічну систему” майбутнього суспільства, а розростання технологій зв’язку трансформуватиме природу не тільки приватного, але й соціального життя.

Початком бездротової ери людства можна вважати 1888 р., коли Г. Герц продемонстрував передачу сигналу через “повітря” в інший кінець кімнати, а вже в 1895 р. О. Попов створив радіоприймач, який застосовувався на практиці. У 1901 р. Г. Марконі передав радіосигнал через Атлантичний океан на відстань 3200 км. До 1907 р. радіотелеграфні апарати були встановлені практично на всіх трансатлантичних лайнерах. Спочатку вони замислювались як засіб розваги для багатих пасажирів, які відправляли телеграми (марконіграми) друзям, родичам, партнерам по бізнесу та знайомим під час мандрівки. Проте катастрофа з “Титаніком” в 1912 р. змінила ставлення до радіотелеграфу, сигнали якого сприяли спасінню 700 пасажирів лайнера. З цього дня цінність мобільності, яку надавала радіотехнологія, стала потрійною: бізнес, задоволення, безпека.

Одним із перших мобільних пристроїв комунікації був мобільний телефон. У 1946 р. компанія Bell System почала надавати комерційні послуги радіозв’язку для населення. Перший сеанс мобільного радіотелефонного зв’язку відбувся в шведському місті Лідінге 3 грудня 1950 р., коли водій – інженер-винахідник С. Лаурен у салоні автомобіля компанії Televerket підняв трубку телефону та набрав номер служби точного часу, а мить потому почув відповідь. У кінці 40-х рр. ХХ ст. шведська компанія Televerket доручила двом співробітникам – С. Лаурену та Р. Берглунду – створення мобільного телефону, який використовуватиме для зв’язку стаціонарну мережу. Водночас уже існували системи мобільного радіозв’язку, які успішно засто-

совували військові та поліція. Використання мобільних пристроїв для цілей безпеки превалювало. Проте до завдань інженерів входило винайдення апарату, доступного всім. У 1956 р. стартувала перша комерційна система мобільної телефонії. Діяла вона тільки у двох шведських містах (Стокгольмі та Гетеборзі і нараховувала 26 абонентів). Зрештою у квітні 1973 р. був здійснений перший дзвінок на переносний мобільний телефон. М. Купер з комунікаційного підрозділу компанії Motorola подзвонив своєму конкурентові з Bell Labs, чим розпочав активну еру широкого використання мобільної телефонії. Середина дев'яностих років внесла нові технологічні зміни в галузь мобільного зв'язку. Дигіталізація (цифровізація/оцифрування) систем мобільного зв'язку значно розширила їхню функціональність, дала змогу ефективніше використовувати радіочастотний спектр та підвищити їхню місткість. "Так, коли інформація стає "цифровою", вона значно менш прив'язана до якогось місця. Інформація є всюди" [2, с. 21]. Закон Мура почав невинно діяти й у сфері мобілізуванню суспільних взаємодій, експоненційно змінюючи їхні характеристики. Розміри елементів мобільних пристроїв зменшуються, продуктивність компонентів зростає, вони виконують все більшу кількість функцій, і вартість додавання та інтеграції нових функцій стрімко зменшується. Функції мобільних мережевих пристроїв контролюються програмним забезпеченням, і можуть бути швидко змінені та адаптовані під будь-які специфічні запити. Всього за чотири десятиліття після впровадження до широкого використання мобільні телефони перестали бути громіздкими апаратами для заможних суб'єктів, перетворившись на невід'ємний атрибут повсякденного життя переважної більшості суб'єктів суспільства. З плином нетривалого часу телефони отримали нові розширені функціонали, у тому числі можливість запускати сторонні додатки. У результаті технологічної еволюції з'явився смартфон. Смартфонами спочатку називали мобільні комп'ютери в форм-факторі класичного телефону. Сьогодні люди всіх вікових груп користуються мобільними телефонами та іншими мобільними пристроями для особистісних і ділових комунікацій, прослуховування музики та перегляду відеоматеріалів, для роботи та дозвілля в соціальних мережах, придбання товарів і отримання/надання послуг, оплати рахунків, банківських операцій, пошуку оптимальних маршрутів та багато іншого. Як зауважив Г. Рейнгольд, поява мультифункціональних мобільних пристроїв змінила "ритуали залицяння у підлітків, прояви політичної активності та стилю управління підприємством" [3, с. 7]. Новітня концепція мобільності усвідомлюється соціальними суб'єктами як мобільний стиль соціальних і приватних комунікацій.

Надалі однією з наступних мобільних інновацій постав мобільний комп'ютер у форм-факторі лептоп (в Україні його поширеною назвою є ноутбук). Ідея про створення лептопу з'явилась ще в кінці 60-х рр. минулого століття: думку про створення портативної рахункової машини "розміром як блокнот, яка має плаский монітор та вміє підключатися до мереж без

дротів”, у 1968 р. висловив керівник дослідницької лабораторії фірми Xerox А. Кей. У 1979 р. на замовлення NASA компанією GridSystems був створений перший в світі лептоп GridCompass, що використовувався в рамках космічної програми SpaceShuttle, а в середині 80-х рр. XX ст. портативні моделі комп’ютерів виготовлялися вже більшістю впливних виробників, зрештою масовим продуктом лептопи (ноутбуки) стали в 90-х рр. XX ст.

Свого часу, як нагадують Д. Кінгслі та Дж. Аррі, М. Кастельс зауважив, що “характерною особливістю нашого світу є те, що тіло та розум людських суб’єктів розширюють та збільшують свої можливості, використовуючи з цією метою мережі взаємодії, які функціонують завдяки технологіям зв’язку, створеним на основі мікроелектроніки та керованим за допомогою програмного забезпечення. Згадані технології стають дедалі поширенішими у всіх сегментах людської діяльності завдяки своїй щоразу більшій мініатюризації [та портативності]” [2, с. 2]. Але, на нашу думку, самі по собі пристрої не можуть задовольнити зростаючі очікування суб’єктив-споживачів. Для виходу на нові рівні мобільності впроваджується тісна взаємодія між мобільними пристроями та мережами. Інтернет, як мережа, яка здатна “підключити” один до одного людей, процеси, дані і неживі предмети та забезпечити взаємодію між ними, стрімко входить до переліку необхідних складових задля ефективної життєдіяльності сучасного суб’єкта. Інтернет-мережа стає необхідністю, як свого часу колесо та електрика.

Г. Рейнгольд пише: “Рухомою силою розвитку мобільних, контекстно-залежних, підключених до Інтернету пристроїв служать закон Мура (мікропроцесори дешевшають мірою зростання їхньої потужності), закон Меткафа (корисність мережі прямо пропорційна зростанню кількості її вузлів) і закон Ріда (потужність мережі, яка особливо посилює дієвість соціальних мереж, зростає навіть швидше за кількість різноманітних груп людей, які користуються мережею). Закон Мура стимулював виробництво ПК та культурні зміни, що виникали при цьому, закон Меткафа стимулював розгортання Інтернету, а закон Ріда буде стимулювати зростання мобільної та повселюдної Мережі” [3, с. 12].

Дійсно, взаємодія технологій мобільності та Інтернет-технологій постійно вдосконалюється і стає інтелектуалізованішою, відтворюючись в мініатюризації та інтелектуалізації пристроїв. Ця, можна сказати, “розумна (smart) мережа” робить коннект/з’єднання ціннішими, персоналізованішими та актуальнішими. “Розумні” мережеві функції надають можливість скласти картину-мапу підключених об’єкт-суб’єктів, із вказівкою на тип і спосіб їхнього підключення, нададуть інформацію про те, які спільні дії були вчинені за допомогою цих підключень. “Розумні” функції забезпечать безпечну доставку очікуваної інформації потрібному адресату чи пристрою в потрібний момент. В умовах експоненційного зростання обсягу даних мережева інформація здатна допомагати мобільним користувачам отримувати потрібні і корисні дані натисненням декількох кнопок на мобільному пристрої. У резуль-

таті можливості користувачів постійно розширюються й ускладнюються. Наприклад, отримавши дані про місцерозташування користувача та його дії в мережі в реальному часі, інший суб'єкт може вивчити ситуацію про те місце, яке полубляє відвідувати спостережуваний та з точністю до хвилини та локусу використати цей контекст для активації локальних сервісів і пропозицій та надання користувачеві потрібної саме йому інформації. Таким чином, суб'єкт-користувач отримує своєчасні персоналізовані послуги, а інші опановують нові способи вивчення поведінки “потрібних/цільових” суб'єктів, взаємодія з якими даватиме свої соціальні дивіденди.

Бачимо у Г. Рейнгольда цитату Т. Стандіджа, який говорить, що “оскільки телефон для зв'язку користувався тими самими дротами, що й телеграф, спочатку він уявлявся просто телеграфом, що говорить, але насправді виявився чимось зовсім новим... Те ж саме зараз відбувається і з Інтернетом. Багато хто помилково вважає, що мобільний Інтернет буде таким самим, як і його “дротова” версія, тільки лиш пересувним, але це не так... Мобільний Інтернет, для якого використовуються ті самі технології, що й для звичайного Інтернету, буде чимось зовсім іншим, знайшовши собі нові та небачені сфери застосування” [3, с. 23]. У ній зазначено той важливий момент наслідку конвергенції мобільного зв'язку та Інтернет технологій, який дійсно характеризує перспективи мобільного Інтернету.

Статистика свідчить, що станом на 2012 р., за даними дослідницької компанії GfK Ukraine [1], 10% населення України віком, старше за 16 років, користується мобільним Інтернетом. При цьому 80% з них виходять у мережу з мобільного телефону (82% респондентів зазначили, що виходять в Інтернет у громадських місцях (84%), вдома (72%), на роботі (70%) та в громадському транспорті (70%). Для виходу в мережу з мобільного респонденти використовують як звичайні телефони (37% від загальної кількості всіх телефонів), так і смартфони (63%). Частіше респонденти використовують мобільний Інтернет для перевірки електронної пошти (86%), пошуку інформації (81%), відвідування соціальних мереж (74%) та отримання інформації про погоду (65%). Для здійснення онлайн-купівель мобільний телефон використовували 15% опитаних; 48% опитаних користуються Інтернетом з мобільного майже щодня, проте на комп'ютері чи ноутбуці щоденно проводять час в мережі 85% респондентів. Більше половини опитаних (53%) проводять в мобільному Інтернеті від 1 до 4 годин на добу (для порівняння – 51% респондентів проводять у мережі більше ніж 5 годин на добу на стаціонарному комп'ютері).

Мобільний Інтернет ґрунтує основи нового стилю життя, який творитиме не просто інформаційне суспільство майбутнього, але суспільство мобільно-портативних засад. Чи не найважливішим значенням мобільного Інтернету є те, що він ніби “випускає на волю” інформацію, “прив'язану” до стаціонарних серверів. Портативні пристрої стають вузлами мобільної мережі, надаючи суб'єктам можливість здобувати необхідну їм інформа-

цію в будь-який час і в будь-якому місці, де діє мережа. За фіксованого доступу в Інтернет користувачі ніби прив'язані до вузлів мережі, тоді як мобільний Інтернет докорінно змінює характер взаємодій суб'єктів з мережею, змушуючи її "йти" за діями суб'єкта, його запитами. Бажання сучасного суб'єкта бути мобільним, але водночас підключеним до Інтернету, стає звичною і необхідною реальністю.

Г. Рейнгольд, аналізуючи майбутнє суспільства, зауважив на тому, що сучасні технічні, економічні й соціальні складові формують інфраструктуру, яка передбачає людські дії, раніше неможливі, коли "вирішальними факторами прийдедешньої індустрії мобільного інформаційного зв'язку будуть не "залізо" і не програмне забезпечення, а суспільні звички. Найглибші зміни, як це часто стається, принесуть ті види відносин, підприємництва, спільнот і ринку, котрі передбачає інфраструктура" [3, с. 8]. Сьогодні телефон перетворився із засобу для комунікації в засіб для життєдіяльності, як колись автомобіль перетворився "з машини для пересування на машину для життя" [2, с. 43].

Як зауважено Д. Кінгслі та Дж. Аррі, автомобіль свого часу став невід'ємною складовою соціального світу, настільки іманентним, що суспільство вже не уявляється без нього. Те саме відбувається з мобільною телефонією та Інтернетом. Вони впевнено увійшли до буденного плину соціального життя і змінюватимуть, як і автомобілі, тільки свій форм-фактор, але при цьому успішно формують і соціальний світ. Якщо автомобіль і вся пов'язана з ним інфраструктура та соціальний устрій життя постав причиною чималої кількості проблематичних аспектів людської цивілізації, то й те саме можна передбачити й в майбутті епохи мобільно-портативних мережевих пристроїв. Проте саме проблемні, але не катастрофічні аспекти, у тому сенсі, що проблеми вирішуються, а наслідки катастроф долаються.

Технології мобільності формують новітній тип власності та свобод. У тому розумінні, як це колись зробили автомобілі, адже їхні власники позбавились залежності від графіків та умовностей руху громадського транспорту і здобули можливість самостійно приймати рішення про спосіб і маршрут свого руху (хоч і маючи певні обмеження у вигляді правил, але вони скоріше прояв консенсусу задля безпеки, ніж стиснення в правах). Власники мобільних портативних пристроїв самостійно формують свої практики з огляду на підручність пристроїв в їхній функціональній допомозі їхньому власнику приймати вдалі та успішні рішення. Система мобілізму долає суспільний графік, даючи змогу суб'єктам розробляти свої власні графіки як індивідуального, так і суспільного життя. Мобільні портативні мережеві пристрої інтегруються в центральний сектор суспільної системи, значною мірою формують сучасну економіку, культуру, політику та освіту, сімейні та дозвіллієві відносини. Парадоксальним ефектом взаємовпливів автомобільності та мобільно-портативних пристроїв, на нашу думку, є те, що ера мобільного Інтернету повертатиме громадський транспорт в соціальне життя в тому розумінні,

що сучасне покоління, усвідомлюючи, що вихід в Інтернет та активні водійські практики водночас не сумісні дії, віддає перевагу громадському транспорту через можливість провести час в Інтернеті, долаючи при цьому фізичні відстані, не відволікаючись на керування автомобілем.

Суть “соціалізуючого” мобілізму полягає в тому, що мобільні портативні пристрої позначені соціальністю свого використання. Якщо ранні моделі пристроїв були меншою мірою засобами регулярних комунікацій, а більшою мірою засобами демонстрації статусу та суспільної вищості над іншими, то сучасні моделі переважно орієнтовані на способи життя та навички використання функціоналу, хоч і не полишаючи ознак статусу та самоідентифікації власника пристрою. Така мобільність укорінюється в соціум глибше своїми соціальними рисами, а не стільки технологічними, і для багатьох людей є джерелом відчуття свободи, – свободи пересування, свободи дій, свободи комунікацій. Гнучкість життєдіяльності, яку підтримують новітні технології мобільності, формує, оновлює соціальні практики зустрічей, домовленостей, збереження та передачі інформації, довіри, контролю, роботи, творчості, проведення вільного часу, очікування, спілкування тощо. Більша частина соціального життя все складніше і складніше обходиться без тієї гнучкості, яку надають мобільні технології.

Висновки. З часом портативні мобільні пристрої стануть ще компактнішими, дешевшими, гнучкішими та більш спеціалізованими. Так, свого часу “класична” ідея мобільності-портативності для лептопів/ноутбуків полягала в тому, що мобільним є сам комп’ютер, а додатки використовуються ті самі, що й на стаціонарному комп’ютері. Ця ідея мобільності залишалась практично єдиною тривалі роки, допоки не з’явилися смартфони і планшетні комп’ютери. Ідея мобільності для смартфонів і комунікаторів – це мобільні пристрої для вирішення комунікаційно-інформаційних та спеціалізованих завдань. Смартфони функціонують під управлінням власних операційних систем, для них розробляються спеціалізовані додатки. Можна сказати і так, що смартфони відрізняються від класичних комп’ютерів і внаслідок відмінностей завдань, які вирішуються. Звісно, що не тільки поява, але й поступ та популяризація мобільно-портативних технологій, їхнього застосування набуватимуть своїх змін, тим самим змінюючи суспільну еволюцію. Суспільствознавцям варто конструювати образ майбутнього суспільства, адже зіткнення з його проблемами в майбутті потребуватиме зваженої, а іноді й швидкої реакції. Концепція суспільства новітньої мобільності може виглядати як система виборів суб’єктами пристроїв потрібного ступеня мобільності для вирішення своїх буденних та професійних завдань. Суб’єкт як користувач є вільним у власному виборі пристрою, його функціоналу, який поступово набуває рис конвергенції між пристроями для вирішення інформаційно-комунікаційних завдань. Головною ж умовою успішної реалізації потенціалу мобільно-портативних технологій була і є мережа Інтернет.

У XXI ст. тривалий процес мобілізування людства не тільки вирішує його основні потреби і запити, але й породжує нові рішення актуальних проблем. Мобільні пристрої та їхні можливості інтегруються в індивідуальне та соціальне життя, змінюють буденний робочий плин життя, дозвілля та освіту. Суспільство мобільно-портативних технологій – це новітній тип суспільства – мобілізованого суспільства. Система мобілізму стає “природною” частиною світу, яка поступово сприймається прийдешніми поколіннями як невід’ємна, “закріплена” і така, якої неможливо і немає сенсу уникати.

У межах цієї статті ми висловили не всі ідеї, які соціологічно розкриватимуть суть суспільства мобільно-портативних технологій, але презентували хід думок, що спрямований до прагнення теоретично розкрити суспільно-соціальні перспективи майбуття, у якому означені технології сприйматимуться іманентно.

Список використаної літератури

1. Вышлинский Г. Аудитория интернета в Украине: динамика, мобильный интернет, старые и новые пользователи; [слайды презентации] [Электронный ресурс] / Г. Вышлинский. – Режим доступа: <http://www.slideshare.net/gfkukraine/130523-imu-gfkvyshlinsky>.
2. Кінгслі Д. Після автомобілізму / Д. Кінгслі, Дж. Аррі; [пер. з англ. О. Дзондза]. – К. : Темпора, 2010. – 254 с.
3. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция / Г. Рейнгольд; [пер. с англ. А. Гарькавого]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013

Петренко-Лысак А.А. Общество мобильно-портативных технологий

В статье описывается общество, формирующееся в ходе стремительного становления и внедрения в обыденную социальную жизнь людей технологий, связанных с мобильностью и портативностью устройств, используемых в индивидуальных и социальных практиках людей. Характеризуется тип общественных и субъектных изменений, вызванных мобильно-портативными технологиями в жизнедеятельности, ценностях и оценках социальных субъектов. Для сравнения и подтверждения отдельных мыслей взяты идеи, изложенные Д. Кингсли и Дж. Арри в книге “После автомобилизма” и Г. Рейнгольдом у книге “Умная толпа: новая социальная революция”.

Ключевые слова: мобилизм, мобильные портативные технологии, мобильный телефон, технологии мобильности, субъект.

Petrenko-Lysak A. Society of mobile and portable technologies

Society, that is formed during the swift becoming and introduction in ordinary social life of people of technologies, that is related to mobility and portability of devices that is used in individual and social practices of people, are described in the article. The type of the public and subject changes, caused by mobile-portable technologies in vital functions, values and estimations of social subjects, are characterized. For comparison and confirmation of separate ideas are taken, the stated of D. Kingsli and J. Urri in a book “After the Car” and H. Rheingold at to the book “Smart Mobs: The next social revolution”.

Key words: mobilism, mobile portable technologies, mobile phone, technologies of mobility, subject.

УДК 316.62:616.891-056.3

О.Ф. ПИРОНКОВА

**НАДГОСУДАРСТВЕННАЯ КАТЕГОРИЯ МАКРОСОЦИАЛЬНЫХ
ДЕТЕРМИНАНТ ФОРМИРОВАНИЯ
ВЕРБАЛЬНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПРАКТИК
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ПСИХИЧЕСКИ БОЛЬНЫМИ**

В статье рассмотрены макросоциальные детерминанты формирования вербально-поведенческих социальных практик взаимодействия с психически больными; раскрыта надгосударственная их категория; проанализированы принципы их практики, оказывающие влияние на диссипацию вербально-поведенческих практик взаимодействия с психически больными одними и теми же участниками психоического дискурса.

Ключевые слова: *вербально-поведенческие социальные практики, макросоциальные детерминанты, психоический дискурс, социальный дискурс, общество, психически больные, международные организации.*

К числу основных базовых понятий социологии относится понятие “социальные практики” [1]. Раскрывающиеся через социальные действия и вербальные акты, социальные практики обуславливают основную форму социального взаимодействия индивидов и различных социальных групп, представляя собой базис социологии как науки в ее системности и закономерности функционирования общественных отношений в рамках социального пространства [2; 3; 5; 6].

Последнее время наиболее остро встает вопрос о социальных практиках взаимодействия с психически больными как одной из наиболее незащищенных социальных групп, по отношению к которой широко распространен эмотивно-амбивалентный дуализм социальных практик: в континууме от протекторно-социализирующих до стигматизирующих [7; 10; 11; 17].

Предопределяющим вербально-поведенческие социальные практики взаимодействия с психически больными является комплекс детерминант, которые в настоящее время не являются научно очерченными и изученными.

Цель исследования – рассмотреть надгосударственную категорию макросоциальных детерминант формирования вербально-поведенческих социальных практик взаимодействия с психически больными.

Детерминанты формирования вербально-поведенческих социальных практик взаимодействия с психически больными следует подразделять на макро- и микросоциальные. Все существующие макросоциальные детерминанты формирования вербально-поведенческих социальных практик

взаимодействия с психически больными, в свою очередь, можно разделить на несколько категорий в зависимости от уровня участников психоического дискурса – субъектов (физических и юридических лиц), осуществляющих социально детерминированные практики не только по отношению к психически больным, но и по всем вопросам, касающимся психики: психиатрии, психотерапии, психологии и т.д.

Среди них: *надгосударственные* (внегосударственные, межгосударственные) детерминанты; *государственные* – обусловленные государственной политикой по отношению к психически больным, в том числе социально-медицинской, социально-экономической, социально-идеологической; *культурально-религиозные* – представленные аутохтонными (культуральными, национальными, этническими) представлениями, присущими тому или иному социоареалу, и религиозными, обусловленными содержанием теологических текстов и позицией института религии по отношению к психически больным и их ответвление – субкультуральные – отличающиеся своим стилем и ценностями от доминирующей культуры субсоциальные образования; *нравственные* – обусловленные обществом внутренние установки индивида и представляющие по сути микросоциальные детерминанты, однако их идентичность – в макросоциальном срезе они едины для большинства субъектов общества – и макросоциальная обусловленность предопределяет их нахождение именно в группе макросоциальных детерминант; *социально-статусные* – классовые и групповые; *структурные*, а точнее, структурно-экономические по ведущему мотивационному компоненту деятельности – представленные отдельными внутригосударственными, преимущественно частными по форме собственности, структурами (организациями, консорциумами) – фармакологические компании, промышленные предприятия, лечебно-реабилитационные клиники и т.д., потребителями конечной продукции или услуг которых являются психически больные; *информационно-дидактические* – представленные всей общностью информационно-образовательного пространства, в т.ч. СМИ, киноиндустрия, издательства, Интернет и т.д.

К категории надгосударственных (внегосударственных, межгосударственных) детерминант следует относить представления и социальные практики, которые внедряются международными структурами: ООН, ВОЗ, Всемирная психиатрическая организация (ВПА) и т.д.

Особенностью данных организаций является коррегирующее влияние на государственную политику стран-участниц, в том числе, в социальном аспекте; выработка представлений и ключевых направлений меж- и внутригосударственной позиций, способных оказывать влияние на вербально-поведенческие социальные практики субструктур.

Проводимая ООН политика защиты прав человека, принципов человеческого достоинства, справедливости и равенства, внедрения ряда фундаментальных ценностей, таких как свобода, равенство, солидарность,

терпимость на глобальном уровне распространяется и на психически больных. По отношению к психически больным ООН претворяются такие направления практик, как гуманное, уважительное отношение к неотъемлемому достоинству человеческой личности психически больных, право на защиту от экономической, сексуальной и других форм эксплуатации, злоупотреблений физического или иного характера и обращения, унижающего человеческое достоинство; отвергаются какие-либо виды и формы дискриминации по отношению к психически больным, задержание или заключение в какой бы то ни было форме по принципу наличия психического заболевания; подчеркивается право психически больных жить и работать в обществе. Отдельно проводится политика стандартизации оказания психиатрической помощи и ее непротиворечивости этическим нормам и автономности личности психически больного; регламентации прав и свобод психически больных; неразглашения и конфиденциальности информации о психически больных и установлении психиатрического диагноза; запрета принуждения к психиатрическому осмотру и лечению [4; 8; 9; 12].

Однако ООН отдельно отмечено, что на осуществление прав психически больных, предусмотренные Декларацией прав человека, могут налагаться ограничения, “которые предусмотрены законом и являются необходимыми для защиты здоровья и безопасности заинтересованного лица или других лиц или же для охраны общественной безопасности, порядка, здоровья или морали или основных прав и свобод других лиц”. Точно также ООН допускается разглашение психиатрического диагноза “в целях, непосредственно касающихся психического заболевания или последствий психического заболевания”; в отдельных случаях разрешается принуждение к психиатрическому осмотру и лечению, в т. ч. “серьезному медицинскому или хирургическому вмешательству” [12].

Среди деятельности ВОЗ по охране и укреплению здоровья различных групп населения особо отмечена деятельность по охране и укреплению психического здоровья; увязка концепции этической политики и политики в отношении психического здоровья. Такое пристальное внимание к психически больным вызвано отмеченным ВОЗ нарастанием психических расстройств в мире. ВОЗ отмечено, что 60% нынешнего глобального бремени болезней и 35 миллионов случаев смерти в настоящее время приходится на хронические неинфекционные заболевания, в том числе психические расстройства. В связи с этим снижение бремени психических, поведенческих и нервных расстройств позиционируется ВОЗ как техническая стратегическая цель, включенная в среднесрочный стратегический план [13; 15].

На фоне этого ВОЗ отдельно внедряются практики по уменьшению изоляции психически больных, защите и просвещению населения и совершенствованию прав граждан путем улучшения законодательства в области психического здоровья, обеспечения возможности получения психиатри-

ческой помощи и интеграции психически больных лиц в общество, интеграции служб психического здоровья в систему первичного звена, деинституционализации психиатрической помощи, а также регламентации прав членов семей и лиц, осуществляющих уход за больными с психическими расстройствами, ответственности государственных и социальных служб в отношении лиц, страдающих психическими расстройствами. Отдельно поднимается вопрос о добровольности и принудительности психиатрического лечения, принудительной изоляции и физическом стеснении. Толчком этому послужила отмеченная ВОЗ дискриминация психически больных, нарушение прав человека, личной неприкосновенности и свободы психически больных в обществе [14].

Так, к целям деятельности ВПА относятся: расширение представлений о психиатрии, знаний и навыков, необходимых для работы в сфере психического здоровья и при оказании помощи психически больным; проведение профилактики психических расстройств; поддержание психического здоровья; улучшение помощи психически больным; защита прав психически больных; содействие разработке и соблюдению самых высоких этических стандартов в психиатрической помощи, подготовке и исследованиях; содействие равноправию при оказании помощи психически больным; сотрудничество с национальными обществами для улучшения помощи в области психического здоровья, образования, исследований в этих странах; помощь в создании новых структур управления; способствование участию психиатров со всех стран мира в международном диалоге по вопросам клиники, сервиса и исследований в сфере психиатрии и оказания медицинской помощи психически больным [16; 19].

Влияние детерминирующих надгосударственных макросоциальных факторов распространяется на следующие подлежащие структуры и участники психоического дискурса как государственные институты, научные и образовательные учреждения, медицинские организации, предприятия, в частности, фармакологические компании, которые, в свою очередь, по принципам обратной связи оказывают влияние на вышеуказанные международные организации.

Следует также отметить коррегирующее влияние надгосударственных детерминант на подлежащие категории детерминант, в особенности на *государственные* и *структурные* детерминирующие факторы.

Выводы. Таким образом, как видно из вышепроанализированного, доминирующей социальной практикой, претворяемой международными организациями, является сохранение социальных прав психически больных, отсутствие дискриминации психически больных в обществе и добровольности лечения.

Однако, несмотря на внедряемую политику толерантности и равноправия среди различных социальных групп, психически больные косвенно позиционируются в качестве отдельной социальной категории, общечело-

веческие права которых могут быть нарушены при определенных условиях, что, в свою очередь, провоцирует социальную практику обособленности, отчуждения, ауто- и аллоизоляции психически больных.

Можно говорить о наличии в настоящее время дуализма взглядов и подходов к осуществлению социальных практик по отношению к психически больным, реализуемых международными организациями, что, в свою очередь, ведет к дессипации вербально-поведенческих практик взаимодействия с психически больными одними и теми же участниками психоического дискурса.

Список использованной литературы

1. Антонова Н.Л. Социальная практика: теоретико-методологические основания исследовательского анализа / Н.Л. Антонова // Известия государственного уральского университета. Общественные науки. – 2009. – № 4 (70).

2. Бурдьё П. Социология социального пространства / П. Бурдьё ; [пер. с фр., общ. ред. Н.А. Шматко]. – СПб. : Алетейя ; М. : Ин-т эксперим. Социологии : Алетейя, 2005. – 288 с.

3. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики : пер. с фр. / П. Бурдьё ; [сост., общ. ред. пер. и послесл. Н.А. Шматко]. – СПб. : Алетейя ; М. : Институт экспериментальной социологии, 2005. – 576 с.

4. Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А(III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г.

5. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с.

6. Гидденс Э. Социология. / Э. Гидденс. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.

7. Гурович И.Я. Взаимодействие общемедицинской и психиатрической помощи и стигма психиатрических расстройств / И.Я. Гурович // Русский медицинский журнал. – 2001. – Т. 9. – № 25. – С. 1202–1203.

8. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций.: принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г.

9. Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А(XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г.

10. Новиков Е. Отверженные. Об отношении общества к психически больным. Этический анализ / Е. Новиков // Здравый смысл. – 2004. – № 4 (33).

11. Пиронкова О.Ф. Социальное измерение психоического дискурса / О.Ф. Пиронкова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – № 54. – С. 16–26.

12. Принципы Организации Объединенных Наций по защите психически больных лиц и улучшению психиатрической помощи : приняты резолюцией 46/119 Генеральной Ассамблеи 17 декабря 1991 г.

13. Работа во имя здравоохранения. Одиннадцатая Общая программа работы ВОЗ на 2006–2015 гг. Глобальная повестка дня в области здравоохранения / Всемирная организация здравоохранения, 2006. – 60 с.

14. Справочник базовой информации ВОЗ по психическому здоровью, правам человека и законодательству / Всемирная организация здравоохранения, 2005. – 199 с.

15. Шестидесят четвертая сессия всемирной ассамблеи здравоохранения. Пункт 12.2 предварительной повестки дня 21 апреля 2011 г. А64/6. / Всемирная организация здравоохранения, 2011. – 21 с.

16. Maj M. План деятельности 2008–2011 гг. Всемирной Психиатрической Организации : пер. с англ. / М. Маж // Всемирная психиатрия : официальный журнал Всемирной психиатрической организации (ВПА). – 2008. – Т. 7. – № 3. – С. 129.

17. Sivakumar K. Attitudes to psychiatry in doctors at the end of their postgraduate year: two-year follow-up of a cohort of medical students / K. Sivakumar, G. Wilkinson, B.K. Toone et al. // Psychological Medicine. – 1986. – Vol. 16. – P. 457–460.

18. United Nations [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.un.org>. – Обращение 03.03.2013.

19. World Psychiatric Association [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wpanet.org>. – Обращение 03.03.2013.

20. World Health Organization [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.who.int>. – Обращение 03.03.2013.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013

Піронкова О.Ф. Наддержавна категорія макросоціальних детермінант формування вербально-поведінкових соціальних практик взаємодії з психічно хворими

У статті розглянуто макросоціальні детермінанти формування вербально-поведінкових соціальних практик взаємодії з психічно хворими; розкрито наддержавну їх категорію; проаналізовано принципи їх практики, що впливає на дисипацію вербально-поведінкових практик взаємодії з психічно хворими одними і тими самими учасниками психоічного дискурсу.

Ключові слова: *вербально-поведінкові соціальні практики, макросоціальні детермінанти, психоічний дискурс, соціальний дискурс, суспільство, психічно хворі, міжнародні організації.*

Pironkova O.F. The supranational category of macrosocial determinants of forming verbal and behavioral practices of social interaction with the mentally ill

The article describes the macrosocial determinants of forming verbal and behavioral practices of social interaction with the mentally ill; discloses their supranational category, analyzes the principles of their practices, affecting the dissipation of verbal and behavioral practices of interaction with the mentally ill with the same participants psychoichal discourse.

Key words: *verbal and behavioral social practices, macrosocial determinants, psychoichal discourse, social discourse, society, mentally ill, international organization.*

УДК 306.45–4

Ю.Ю. РОЗЯ

РЕЛІГІЯ ЯК ЧИННИК ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В РІЗНИХ ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩАХ

Статтю присвячено проблемі впливу релігійно-етичного чинника на демографічну поведінку населення в різних етносоціальних середовищах. Доведено, що релігія є одним із потужних чинників демографічних процесів, який справляє регуляторний вплив на демографічну поведінку і в деяких випадках істотно визначає такі демографічні показники в суспільстві, як: народжуваність і смертність, кількість шлюбів та розлучень тощо. У всіх релігійних доктринах існують відповідні норми, які регламентують демографічну поведінку. При цьому вплив однієї й тієї самої релігійної доктрини може як сприяти збільшенню чисельності населення, так і обмежувати його зростання.

Ключові слова: релігія, релігійна етика, демографічна поведінка.

Відповідні наукові розробки та спостереження свідчать, що на народжуваність впливають різні демографічні та соціально-економічні чинники: кількість жінок у фертильному віці і їх вікова структура; кількість укладених шлюбів і вікова структура молодят; тривалість шлюбу й кількість уже наявних дітей у сім'ї; вікова плодючість жінок; рівень освіти батьків; рівень зайнятості жінок; урбанізованість регіону; рівень доходів у сім'ї; забезпеченість житлом; розвиток сфери послуг; загальний рівень безробіття населення; інтенсивність, напрями і якісний склад міграційних потоків; розвиток медицини й стан охорони здоров'я; національні традиції; релігійна належність тощо [13, с. 23–24].

За допомогою статистичних і соціологічних методів більшість цих чинників досить часто вивчають детально. Деякі ж з них, зокрема національні традиції та релігійну належність, досліджують у науковій літературі дещо рідше. Особливо це стосується останнього чинника. У доіндустріальних суспільствах релігія як домінантна на той час форма духовності справляла величезний вплив на всі сторони життя людей, у тому числі на їх демографічну поведінку. Позиції різних релігій щодо дітонародження були далеко не ідентичними, і це відіграло важливу роль у демографічному розвитку окремих країн, регіонів і народів.

Метою статті є визначення релігійно-етичних чинників впливу на демографічну поведінку в різних етносоціальних середовищах. Завданнями статті, у зв'язку із зазначеним, є: а) виявлення ставлення до демографічної поведінки в різних релігійних системах; б) визначення ролі релігії як чинника репродуктивної, шлюбної та самозбережувальної поведінки в різних етносоціальних середовищах.

Статтю присвячено проблемі впливу релігійно-етичного чинника на демографічну поведінку населення в різних етносоціальних середовищах.

У сучасному суспільстві існує ряд важливих проблем, які суттєво впливають на його подальший розвиток. Однією з таких проблем є демографічна. Ряд дослідників справедливо вказував і вказує на взаємозв'язок між демографічними процесами та родиною як соціальним інститутом та релігією, що домінує в суспільстві. Серед них можна відзначити як визаних авторитетів-класиків наукової думки (М. Вебер, Е. Дюркгейм), так і сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, які розглядали різні аспекти взаємовпливу релігійних та демографічних процесів (Є. Аринін, Р. Белла, П. Бергер, В. Гараджа, О. Лимаренко, Л. Мітрохін, М. Парашевін, О. Радугін та ін.) [1–11].

Незважаючи на значний внесок у вивчення цієї теми, питання про взаємозв'язок релігійних та демографічних процесів залишається відкритим. Це відбувається частково через процеси розвитку релігії та еволюції релігійних організацій, які є референтними групами для вірян у різних етносоціальних середовищах при вирішенні ними питання щодо сім'ї, шлюбу, абортів, розлучень тощо.

Розглядаючи ставлення релігії до проблем демографії загалом, слід зазначити, що існує багато підходів до цієї проблеми, які демонструють різні релігії та окремі релігійні організації. Більшість релігійних доктрин схвалюють сім'ю як соціальний інститут і багатодітність. У сучасній науці й громадській думці поширена позиція щодо прямої залежності між рівнем народжуваності й рівнем релігійності, проте не всі релігійні доктрини безпосередньо сприяють максимальній кількості дітей у сім'ї [2, с. 65].

Дуже спірним у сучасних релігіях є питання щодо контролю над народжуваністю серед священства та вірян. Традиційно консервативним у цьому плані залишається католицизм. У ньому встановлено як обов'язкову вимогу для всього священства збереження цноти (целібату). Також у католицизмі є неприйнятними розлучення й другий шлюб. При цьому з позиції католицької церкви негативне ставлення до будь-якої контрацепції, яке було притаманним їй до початку ХХ ст. включно, останнім часом змінюється в бік більшої ліберальності. Аналізуючи показники поточної народжуваності в деяких країнах Західної Європи, можна дійти висновку про зумовленість найвищої народжуваності в Ірландії (16,9 новонароджених на 1000 жителів) високим рівнем релігійності в цій країні. На другому місці перебуває католицька Франція з показником 13 на 1000 [12, с. 108].

Деякі дослідники пов'язують падіння народжуваності в таких католицьких країнах, як Італія, Нідерланди, Польща, Іспанія і Португалія, з падінням рівня релігійності. Таку думку відстоюють, зокрема, В. Гараджа та О. Лимаренко [7, с. 23–24; 9, с. 118–119]. Можна простежити також інші взаємозв'язки між католицизмом і сучасною демографічною ситуацією. Вельми негативним є ставлення католицької церкви до такого явища, як

розлучення, щодо якого існує фактична заборона його для своїх послідовників.

Православ'я дотримується дещо іншої позиції щодо шлюбу для священства. На відміну від католицизму, тут існує поділ на чорне й біле духовенство. Обов'язковою умовою для рукопокладення священників, які проповідують у світі (біле духовенство), є створення сім'ї. Згідно зі статистичними даними, більшість сімей православних священників є багатодітними [14]. Аналізуючи в цьому аспекті протестантизм, можна, незважаючи на його численні напрями, зробити декілька узагальнених зауважень. Існує постійний чинник, який впливає на один з важливих демографічних показників, – кількість розлучень.

У католицизмі й православ'ї шлюб є одним із таїнств, і, відповідно, ставлення до нього у вірян є серйознішим. Протестанти, значно спростивши культ, перестали розглядати шлюб як таїнство, що стало чинником, який спрощує розлучення. Протестантські церкви хоч і несхвально ставляться до розлучення, але й активно не перешкоджають йому. Значну кількість змін у своїх практиках, так чи інакше пов'язаних з демографічними процесами, демонструють сьогодні різні протестантські конфесії.

Що стосується ісламу, то нормою, яка стимулює збільшення населення, є дозвіл релігією полігамної форми шлюбу, наслідком чого є зростання народжуваності в мусульман. Ймовірно, з метою стимулювання народжуваності поріг взяття шлюбу встановлений уже з моменту статевого дозрівання. Іслам дотримується усередненої позиції щодо розлучення порівняно з християнським та іудейським законами. Шлюб, згідно з етикою ісламу, викладеною в Корані, є священним, і не може бути розірваним без вагомих причин [15, с. 3–4].

Священство наставляє подружжя вжити всі можливі засоби для збереження шлюбу, якщо з'являється небезпека його розпаду. Розлучення не відкидається як можливість, якщо в подружжя немає іншого виходу. Досить суперечливий вплив на демографію справляє сучасний індуїзм. Тут можна відзначити як сприятливі, так і негативні фактори. До останніх належить збережена до теперішнього часу традиція, згідно з якою, вдовицям після смерті чоловіка було заборонено повторно виходити заміж. З іншого боку, в індуїзмі всіяко заохочуються ранні шлюби (з 9-річного віку).

Однією з найсуворіших релігій у світі в аспекті обмеження демографічної поведінки є буддизм. Приборкання своїх бажань, у тому числі фізіологічних, є морально-етичним чинником, який обмежує народжуваність. У деяких напрямках буддизму, зокрема в ранньому (хінаяна), досягнення нірвани визначається як прямо пов'язане з безшлюбністю. Також у буддизмі поширений інститут чернецтва, і частка ченців у деяких індобуддійських етноспільнотах є вельми значною. Однак існує й ряд релігійних норм, що сприяють народжуваності. Принцип ахімси, що полягає в незаподіянні шкоди живому, поширюється й на аборти. Так само, як і в індуї-

змі, засоби контрацепції та інші заходи контролю над народжуваністю в індуїстських релігіях не схвалюються [16].

Прямий зв'язок між народженням дітей і релігією існує в конфуціанстві. Після смерті батька його син повинен виконати цілий ряд обрядів, які забезпечують душі померлого комфортне існування в потойбічному світі. Якщо ж у людини немає синів, то обряди не буде кому провести, і душа померлого буде страждати. Відповідно, прихильники конфуціанства прагнули орієнтуватись на відтворення якомога більшої кількості дітей чоловічої статі, при цьому новонароджених дівчаток могли фізично знищувати через неможливість прогодувати. Конфуціанський культ предків сприяв вищому становищу батьків. Так, у конфуціанстві поширеними є повчальні історії про те, як батьки під час голоду продали своїх дітей у рабство, щоб нагодувати й забезпечити їх дідуся та бабусю, тощо [1, с. 89–90].

Зв'язок демографії із соціологією зумовлений впливом інтересів, цінностей суспільства на демографічну поведінку людей, тобто на створення сімей і міцність сімейних відносин, укладення шлюбів або позашлюбні стосунки, кількість дітей у сім'ї і на склад самої сім'ї тощо. Усі ці норми та цінності варіюють у широких межах у різних країнах і етноспільнотах в історичному аспекті. Серед соціальних факторів на демографічну поведінку людей великий вплив справляють національні традиції та установки сповідуваної ними релігії.

Поширення релігійних переконань часто (хоча й не завжди) пов'язано з національною ознакою. Релігійні установки на створення та міцність сім'ї, народження дітей, ставлення до дітей, жінок, пенсіонерів стають часто нормами національної поведінки, незалежно від того, чи є ця людина віруючою, чи ні. Тому демографи у своїх оцінках і прогнозах завжди роблять поправку на національно-релігійний фактор.

Релігія справляє величезний вплив на показники народжуваності. У деяких релігіях наявне різко негативне ставлення до контролю за народжуваністю, використання контрацептивів. До них належать католицизм і іслам. Однак, на відміну від ісламських країн, які характеризуються дуже високими показниками народжуваності, серед країн католицького віросповідання вони є порівняно невисокими (в Італії, наприклад, вони є одними з найнижчих у Європі) [2, с. 61–62].

Найбільш аскетичною релігією у вимірі регулювання репродуктивної поведінки є буддизм, більшість напрямів якого заохочує безшлюбність, вважаючи її найправильнішим шляхом до спасіння. Однак заборона позбавлення від плоду й народженої дитини, а також традиції багатодітності, які існують серед етноспільнот, що сповідують буддизм, сприяють збереженню високої народжуваності [16].

До питань внутрішньосімейного планування народжуваності доволі раціоналістичне ставлення виявляють протестантизм і православ'я. Релігії індуїстського напрямку, заохочуючи народжуваність, водночас накладають

заборони на пошлюблення вдовиць, що скорочує кількість населення, яке активно бере участь у відтворенні.

Установки на підтримання високої народжуваності є характерними для багатьох традиційних племінних вірувань, особливо пов'язаних з культом предків.

На показники народжуваності деякою мірою впливає можливість розлучень і припустимість повторних шлюбів. У більшості архаїчних етноспільнот, які живуть в умовах родо-племінного ладу, розлучення є дуже простою процедурою. Ставлення до розлучення в розвиненіших народів істотно відрізняється. Суттєву роль у цьому, як неважко здогадатись, також відіграє релігійний чинник. Вкрай легкими є розлучення (для чоловічої сторони) в етноспільнотах, які сповідують іслам [15, с. 78–79].

У християнстві та в середовищі християнізованих етноспільнот ставлення до розлучення є суворішим. Католикам (переважно серед ченців, оскільки ця норма не поширюється на мирян) узагалі заборонено розлучатися. “Досить складною є процедура розлучення у православних (це поширюється як на мирян, так і на ченців), хоча вона і стала тепер дещо легшою, ніж раніше, коли для розлучення було потрібно отримувати дозвіл Святішого Синоду. У протестантських країнах церква не перешкоджає розлученням, хоча ставлення до них з боку релігійної громади є несхвальним” [10, с. 43].

Засуджуються розлучення й у релігіях індо-буддистського напрямку. Релігійна належність також істотно впливає на можливість укладення повторних шлюбів поруч з існуючими народними традиціями. У народів, які живуть в умовах первісно-общинного ладу, не існує жодних перешкод для повторного шлюбу розлучених осіб і вдовиць. Немає яких-небудь істотних перепон для повторного шлюбу й у мусульманських народів: майбутньому чоловікові необхідно почекати два-три місяці після припинення попереднього шлюбу для того, щоб переконатися, що жінка не є вагітною. Разом із цим у мусульман раніше широко побутував і левірат [5, с. 109].

У сучасних християнських народів ставлення до повторних шлюбів вдовиць (а у випадках, коли розлучення є дозволеним, і до повторних шлюбів розлучених) є цілком терпимим, хоча збереження вдовою вірності покійному чоловікові поціновується дуже високо. Для раннього ж християнства було характерним негативне ставлення до повторних шлюбів вдовиць. Хоча буддизм і не забороняє брати новий шлюб, у багатьох буддійських народів вдови та вдівці часто свідомо залишаються самотніми, щоб краще підготуватися до загробного життя.

Згідно з китайськими релігійно-етичними нормами, “цнотливих вдов” (так називали жінок, які зберегли вірність покійним чоловікам), вважали взірцем чесноти. Однак таких подвижниць було небагато. Особливо ж негативним ставленням до шлюбів вдовиць характеризуються етноспільноти, які сповідують індуїзм, хоча “в Індії ще в 1856 р. колоніальною владою Британії було видано закон, який дозволяє вдовицям повторно бра-

ти шлюб. Природно, що індуїстська догма про неприпустимість повторного заміжжя вдів справляє на народжуваність тим більш негативний вплив, що в індуїстів є поширеними шлюби, у яких чоловік є набагато старшим за дружину, у результаті чого молоді вдовиці (іноді їх вік не перевищує 9–15 років) виявляються виключеними з процесу дітонародження” [2, с. 63].

Сукупний вплив чинників призводить до зміни демографічної поведінки, яка включає шлюбну, репродуктивну й самозбережувальну поведінку. Під шлюбною поведінкою розуміємо поведінку людей у зв'язку з укладенням та припиненням шлюбів, під самозбережувальною – дії людини, спрямовані на самозбереження протягом усього життя, під репродуктивною – систему дій і відносин, які опосередковують народження або відмову від народження дитини в шлюбі або поза шлюбом.

Висновки. Аналізуючи наведені вище факти, можна зробити ряд загальних висновків. По-перше, релігія є одним із потужних чинників демографічних процесів, який справляє регуляторний вплив на демографічну поведінку і в деяких випадках істотно визначає такі демографічні показники в суспільстві, як народжуваність і смертність, кількість шлюбів і розлучень тощо. У всіх релігійних доктринах існують відповідні норми, які регламентують демографічну поведінку. По-друге, вплив однієї й тієї самої релігійної доктрини може як сприяти збільшенню чисельності населення, так і обмежувати його зростання. По-третє, у процесі розвитку суспільства й посилення секуляризації вплив релігійних норм може слабшати, і самі релігійні норми, які регулюють демографічну поведінку, можуть видозмінюватися в бік їх лібералізації. По-четверте, релігійна складова в переважній більшості сучасних секуляризованих спільнот не є чинником, який безпосередньо визначає демографічні процеси. Крім релігії в таких суспільствах існує значна кількість факторів, які справляють потужний вплив на кількість і якість населення. Серед них можна назвати рівень урбанізації, освіти, медичного обслуговування й демографічну політику держави.

Список використаної літератури

1. Аринин Е.И. Религиоведение (Введение в основные концепции и термины) : учеб. пособ. / Е.И. Аринин. – М. : Академический проект, 2004. – 325 с.

2. Белла Р. Религия как символическая модель, формирующая человеческий опыт / Р. Белла // Религия и общество : хрестоматия по социологии религии : в 2 ч. / [сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич]. – М. : Наука, 1994. – 775 с.

3. Бергер П. Религиозный опыт и традиция / П. Бергер // Религия и общество : хрестоматия по социологии религии : в 2 ч. / [сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич]. – М. : Наука, 1994. – 775 с.

4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 269 с.

5. Вебер М. Социология религии (Типы религиозных сообществ) / М. Вебер // Избранное. Образ общества. – М. : Республика, 1994. – С. 78–308.

6. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий. Попытка сравнительного исследования в области социологии религии. Введение / М. Вебер // Вебер М. Избр. произв. / М. Вебер ; пер. с нем. В. Антоновского. – М. : Прогресс, 1990. – С. 43–96.

7. Гараджа В.И. Социология религии : учеб. пособ. для студ. и асп. гуманитарных спец. / В.И. Гараджа. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 348 с.

8. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгейм. – К. : Юніверс, 2002. – 424 с.

9. Лимаренко А.П. Социология религии / А.П. Лимаренко // Социологический словарь / [сост. А.Н. Елсуков, К.В. Шульга]. – 2-е изд. – Минск : Университетское, 1991. – 667 с.

10. Митрохин Л.Н. Философские проблемы религиоведения / Л.Н. Митрохин. – СПб. : РХГИ, 2007. – 800 с.

11. Паращевін М.А. Інтегративна функція релігії як соціального інституту в суспільстві: історико-соціологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / М.А. Паращевін ; НАН України ; Інститут соціології. – К., 2001. – 15 с.

12. Паращевін М.А. Інтегративна функція релігії як соціального інституту в суспільстві: історико-соціологічний аналіз : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / М.А. Паращевін ; НАН України ; Інститут соціології. – К., 2001. – 195 с. – Бібліогр.: С. 184–195.

13. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии / А.А. Радугин. – М. : Центр, 2001. – 240 с.

14. Обухов М. Причина падения рождаемости – духовный кризис в обществе [Электронный ресурс] / М. Обухов. – Режим доступа: <http://www.zavet.ru/rapsobuhov1.htm>.

15. Ахмад Х. Сакр. Ислам о браке и семейной жизни [Электронный ресурс] / Ахмад Х. Сакр. – Режим доступа: vk.com/doc-29250822_5401361?dl.

16. Традиции семьи и брака в буддизме [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goodcharacter.ru/tradicii/176-tradiciiibuddizm>.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2013

Роза Ю.Ю. Религия как фактор демографического поведения в разных этносоциальных средах

Статья посвящена проблеме влияния религиозно-этического фактора на демографическое поведение населения в различных этносоциальных средах. В статье доказано, что религия является одним из мощных факторов демографических процессов, который оказывает регулирующее влияние на демографическое поведение и в некоторых случаях существенно определяет такие демографические показатели в обществе, как: рождаемость и смертность, количество браков и разводов и т.д. Во всех религиозных доктринах существуют соответствующие нормы, регламентирующие демографическое поведение. При этом влияние одной и той же религиозной доктрины может как способствовать увеличению численности населения, так и ограничивать его рост.

Ключевые слова: религия, религиозная этика, демографическое поведение.

Roz'а Y.Y. Religion as a factor in the demographic behavior of different ethnic and social environments

This article is devoted to the influence of religious and ethical factors on demographic behavior of the population in different ethno-social environments. The paper proved that religion is one of the powerful factors of demographic processes, which makes the regulatory impact on demographic behavior and, in some cases, significantly determines the following demographics in society, as fertility and mortality, the number of marriages, divorces, etc. In all religious doctrines are relevant norms that govern the demographic behavior. The influence of the same religious doctrine can both help to increase the population and limit their growth.

Key words: religion, religious ethics, demographic behavior.

УДК 316.334.55

В.О. ЧИГРИН

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСЕЛЕНСЬКИХ ОРІЄНТАЦІЙ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ТА МІГРАНТІВ

У статті проаналізовано зміст та характер поселенських орієнтацій сільської молоді, причини її міграції до міста. Доведено, що висхідними мотивами міграції сільської молоді до міст є, на наш погляд, по-перше, невідповідність планів та орієнтацій молоді можливостям їх здійснення в умовах села, а по-друге, гіпертрофоване уявлення селян про переваги міста як середовища для роботи та життя.

Ключові слова: село, місто, сільська молодь, орієнтації, міграції.

Якщо мова заходить щодо міграцій між містом і селом, особливо міграцій сільської молоді, то одні дослідники підкреслюють позитивні моменти міграцій, інші ж наполягають на необхідності стримування їх будь-якими шляхами, аж до найжорсткіших заходів. У радянські роки було навіть написано масу статей на тему “закріплення молоді на селі”. Оскільки термін “закріплення” був співзвучним термінові “закріпачення”, сама постановка питання у такому трактуванні вже тоді видавалася дещо некоректною. Напевно, слід детальніше проаналізувати саме цей різновид міграцій, їх причини, особливості, і лише по тому формулювати проблеми поселенського самовизначення сільської молоді.

Проблема міграцій розглядалась переважно в контексті соціології села. Розуміння історичної місії села і соціокультурного змісту сільського соціуму, який своєю традиційністю різниться від інноваційного за характером соціуму міського, зумовило появу праць пореволюційної доби – першої чверті ХХ ст., коли сільський соціум нагадував нинішнє село пострадянського періоду, зокрема, праць Я. Яковлева, А. Говорова, О. Большакова, М. Росницького, М. Феноменова, А. Гайстера, А. Хрящевої.

Водночас із занепадом вітчизняної соціології повоєнного часу на Заході наприкінці 1950–1960-ті рр. окреслився ренесанс сільської соціології. При цьому автори дуже широко використовували “східний досвід”, викладений у працях П. Сорокіна, Ф. Знанецького та, звісно ж, О. Чаянова і його сподвижників. Саме тому в площині нашої статті важливо враховувати погляди класиків аграрної соціології – Т. Шаніна, Р. Редфілда, П. Стирлінга, Р. Дюмона, Б. Галенські, К. Добровольські, Дж. Скотта та ін.

У 70-ті рр. ХХ ст. у СРСР склалися дві школи, представники яких розробляли методологію вивчення села. Йдеться про новосибірську (Т. Заславська, Р. Ривкіна) та московську школи (В. Староверов,

Ю. Арутюнян, П. Симуш). У працях представників цих шкіл, незважаючи на полеміку, проглядалися тенденції заміни заідеологізованих, спрощених уявлень про структуру сільського соціуму і, відповідно, селянства визнанням їхньої складності та “внутрішньої плинності”, спробами опису життєдіяльності сільського соціуму з подальшою побудовою його моделей.

Провал політики зживання “неперспективних” сіл спонукав у 80–90-ті рр. ХХ ст. учених до пошуку “ребер жорсткості” сільського соціуму, тобто рис, які, незважаючи на соціально-економічні колізії, допомагають зберігати його якісну визначеність. З огляду на це аналізувались праці українських дослідників проблем села – В. Тарасенка, І. Прибиткової, І. Прокопи, А. Шатохіна, І. Лукінова, О. Созінова, П. Саблука, Б. Головка та ін., які головну увагу звертали на ситуацію в аграрному секторі економіки й стан сільського соціуму після чергового повороту в поступі суспільства. У тому ж ключі тривали наукові пошуки в Росії, серед яких виділяються праці А. Петрикова, А. Возьмітеля, А. Карпова, В. Паціорковського, П. Великого та ін.

Але сьогодні проблему міграцій слід розглядати дещо під новим кутом зору, оскільки звичні вже міграції з села до міста доповнюються трудовою міграцією за кордони України. У засобах масової інформації називають цифру чотири мільйони осіб трудових мігрантів. Тому вважаємо за доцільне трохи по-іншому поглянути на проблему міграцій.

Мета статті – проаналізувати зміст і характер поселенських орієнтацій сільської молоді, причини її міграції до міста.

Найкоротше сформулювали поняття міграцій Г. Чередниченко та В. Шубкін, які відзначили, що “міграція являє собою своєрідний спосіб подолання суперечностей між ціннісними орієнтаціями, які утворюються під впливом найрізноманітніших джерел інформації, та реальними умовами життя” [1, с. 121].

Нагадаємо, що міграції поділяються на стаціонарну, коли відбувається повна зміна місця проживання та роботи, й маятникову, коли, не змінюючи місця проживання, люди виїжджають на роботу до поселень іншого типу (в основному з села до селищ міського типу та міст) або ж до однотипних поселень, які мають у розпорядженні робочі місця.

З яких же факторів складається міграція? Численні науковці сходяться на думці, що таких факторів – три: матеріальний (різний рівень розвитку виробництва у різних типах поселень); організаційний (який включає насамперед систему освітніх інститутів); духовний (сукупність міграційних планів молоді).

Вважаємо за доцільне доповнити це положення іще двома факторами: регіональним (який містить у собі сукупність суто регіональних особливостей формування міграцій), а також віковим (який відображає вікові особливості міграційної мобільності індивідів).

Якщо в сукупності ці фактори дають позитивний ефект, формуючи умови спільного розвитку суспільства й особи та одночасно не створюючи регіональних проблем і соціально-економічного напруження, то, безумовно, міграції можна вважати корисними. Якщо ж такого ефекту не досягається, міграція може бути досить шкідливою. У такому вигляді міграція "...ускладнює відтворення деяких елементів поселенської структури, у першу чергу, соціально менш розвинутих типів поселень. При цьому вона у більшості випадків доводить людину на деякий час до маргінального стану, примушує її адаптуватися у новому соціальному середовищі. Процес адаптації охоплює трудову й соціальну сфери життєдіяльності, і чим істотніше відмінності у попередньому і новому способах життя мігрантів, тим складніше буде відбуватися цей процес".

Як правило, ми стикаємося саме з цими негативними наслідками міграції молоді з села до міста, оскільки Україна належить до таких регіонів, де перерозподіл працездатного населення з села до міста має інтенсивний характер.

Нарешті не слід забувати, що міграція молоді з села до міста так чи інакше веде до депопуляції, яка з 1990 р. охопила понад 17 тис, чи 61% сільських поселень 18 областей України.

Таким чином, Україна належить до міграційно активних держав і до того ж не є праценадлишковою у сільській місцевості, як, скажімо, Узбекистан чи інші держави Середньоазійського регіону. Акцентуючи увагу на регіональних факторах впливу на характер та обсяг міграції, ми ще раз підкреслюємо важливість урахування груп факторів, які впливають на соціальні підструктури суспільства, бо їх ігнорування призводить, як правило, до неправильних висновків і узагальнень.

Ілюстрацією тут повною мірою може бути приклад аналізу причин міграцій сільської молоді.

Якщо проаналізувати оцінки цих причин, які наведені у цілому ряді праць, опублікованих у різні часи, чітко видно, що насамперед аналізуються причини соціально-економічного характеру. Так, як правило, відзначаються сезонність праці та ненормований робочий день, низький рівень механізації робіт у сільському господарстві, незадовільні умови праці, недостатній рівень заробітної плати, нерозвинутість культурно-побутового обслуговування, охорони здоров'я й освіти на селі та ін.

Слід, однак, зауважити, що всі ці недоліки повною мірою притаманні й регіонам з низьким рівнем міграції сільської молоді.

Однією з причин некерованих міграцій молоді села до міста є, як уже підкреслювалося, сама система соціалізації молоді.

По-перше, мова йде про недостатню допрофесійну підготовку та профорієнтаційну роботу у сільських загальноосвітніх школах.

По-друге, далеко не завжди спрацьовує направлення на навчання у профтехучилища молоді з малонаселених сільських районів.

По-третє, певні втрати сільській місцевості завдає і система вищої та середньої спеціальної освіти. Орієнтуючи учнів та студентів на виконання професійних функцій, вона, внаслідок розміщення навчальних закладів, виступає як своєрідний інструмент адаптації частини сільської молоді до міського життя, фільтруючи випускників вузів і технікумів. Крім того, останні роки внаслідок відсутності держзамовлення на випускників деяких вузів спостерігаються перебої у працевлаштуванні цієї групи сільської учнівської молоді, скорочуються можливості господарств у наданні роботи молодим спеціалістам. Все це ускладнює ситуацію, стимулюючи міграційні процеси саме серед найбільш освіченої та кваліфікованої частини сільської молоді.

Ці висновки підтверджуються даними наших досліджень, які містили в собі паралельне опитування молоді, яка залишилася після школи жити й працювати у рідних селах, та мігрантів, які з них виїхали.

Як свідчать дані опитувань, уже у випускних класах відбувся поділ планів та орієнтацій цих двох загонів сільської молоді (див. табл.).

Таблиця

Порівняльна характеристика орієнтацій молоді, що залишилась у селі, та мігрантів у випускних класах сільських шкіл, %

Основні характеристики орієнтацій випускників	Селянство	Мігранти
Працювати у сільському господарстві	21,6	3,7
Працювати у міській промисловості	17,6	29,6
Працювати у сфері обслуговування (місто)	–	3,7
Вчитися у СПТУ	19,6	11,1
Вчитися у технікумі, коледжі	5,9	33,3
Вчитися у виші	13,7	11,1
Спочатку попрацювати, а потім вчитися	11,8	7,4
Не замислювались над майбутнім	9,8	–

Аналіз наведених у таблиці даних підтверджує висновок про те, що рівень професійного орієнтування випускників сільських загальноосвітніх шкіл на роботу в сільському господарстві є гранично низьким. Якщо тільки п'ята частина молоді, яка залишилась жити й працювати у селі, планувала у випускному класі працювати у сільському господарстві, та ще 11,8% бажали “попрацювати задля стажу”, то зрозуміло, що резерви сільської школи щодо формування поселенських орієнтацій своїх випускників далеко не вичерпані.

Звернемо увагу також на те, що 17,6% опитуваних з-поміж тих, хто залишився жити й працювати у селі, планували працювати у міській промисловості, тобто були потенційними мігрантами.

Не збігаються за своєю структурою й освітні плани селян та мігрантів. Якщо на виші орієнтувались майже однакові частини цих груп молоді, то серед селян та мігрантів, які обирали інші форми продовження освіти, спостерігаються суттєві розбіжності. Так, якщо ті, хто згодом за-

лишився жити й працювати у селі, обирали у випускних класах школи в основному професійно-технічні училища, то майбутні мігранти орієнтувалися на продовження освіти через технікуми та коледжі, що, до речі, корелює із соціальним складом сімей мігрантів, так само, як і з успішністю у випускних класах загальноосвітніх шкіл.

Самі молоді селяни досить критично ставляться до рівня освіти, який дає їм сільська школа. Про це свідчать, зокрема, порівняльні оцінки рівнів підготовки, які, на їх думку, характерні для сільської та міської шкіл. Методика одержання даних полягає в такому: сільським мешканцям та мігрантам було запропоновано оцінити за п'ятибальною системою однозначні параметри різних сфер життя села та міста. Порівнюючи одержані таким способом оцінки, можна зіставити уявлення про кожну з цих сфер як селян, так і мігрантів.

Щодо оцінок сільської та міської школи середній бал розподілився таким чином: селяни виставили міській школі оцінку 4,5 бала, тоді як, як сільській – лише 2,3 бала. Мігранти ж, яким доводиться конкурувати з уродженцями міст у реальних умовах праці, дали міській школі 4,8 бала, а сільській, відповідно, 4 бали. Неадекватність оцінок, які дають ці дві групи молоді, свідчить про те, що у значної частини сільської молоді формується негативне ставлення до рівня підготовки, який дає їм сільська школа, що не завжди відповідає реальності. Напевно, правильніше було б вести мову про недоліки системи професіоналізації молоді, у тому числі й сільської, яка повинна охоплювати всі ступені освіти.

Отже, нижчий, ніж у місті, рівень розвитку виробництва, обмеженіші можливості застосування своїх здібностей у виробничій та невиробничій сферах села, недоліки у розвитку сільського соціокультурного побуту, а також не завжди позитивний вплив сім'ї та системи освіти на значну частину сільської молоді призводять до того, що вона поповнює лави мігрантів.

Аналіз наведених у таблиці даних підтверджує висновок про те, що рівень професійного орієнтування випускників сільських загальноосвітніх шкіл на роботу в сільському господарстві є гранично низьким. Якщо тільки п'ята частина молоді, яка залишилась жити й працювати у селі, планувала у випускному класі працювати у сільському господарстві, та ще 11,8% бажали “попрацювати задля стажу”, то зрозуміло, що резерви сільської школи щодо формування поселенських орієнтацій своїх випускників далеко не вичерпані.

Висновки. Вихідними мотивами міграцій сільської молоді до міст є, на наш погляд, по-перше, невідповідність планів та орієнтацій молоді можливостям їх здійснення в умовах села, а по-друге, гіпертрофоване уявлення селян про переваги міста як середовища для роботи та життя.

По-перше, незалежно від поселенської належності респондентів, життєві плани 30–40 % сільської молоді знаходять свою більш-менш повну реалізацію.

По-друге, хоч місто й дає більше можливостей для реалізації життєвих планів молоді, але для мігрантів здебільшого характерне лише часткове їх здійснення внаслідок неповного входження до структури міського способу життя.

По-третє, за умов тотожності відсотка респондентів, життєві плани яких не здійснились, практично третина молодих селян вимушена коригувати свої життєві плани під тиском зовнішніх обставин.

Отже, реалізуються життєві плани лише частини сільської молоді, і, на жаль, менша частина належить до молоді, яка залишилась жити й працювати в селі.

Необхідність коригування життєвих планів у віці 18–24 років, безумовно, не може не позначатися як на самій молоді, так і на виробничій та невиробничій сферах села. Зрозуміло, що процес формування життєвих планів молоді села має відчувати вплив реальних умов, які характерні для сучасного села. Тому наведені нами дані цілком підтверджують наш висновок про значні розбіжності між планами сільської молоді і реальністю.

Підсумовуючи результати досліджень, проведених у другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр. серед сільської молоді, слід відзначити, що процес відпливу молоді з села до міста триває.

До факторів, які сприяють цьому процесу, слід віднести:

а) несприятливу демографічну ситуацію в країні, яка склалася під впливом соціально-економічних процесів, що призвели до розбалансування усієї системи “село-місто”;

б) незадовільні умови праці в землеробстві та тваринництві, низький рівень заробітної плати більшості категорій працівників села, особливо молоді;

в) недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури села, у першу чергу, об’єктів освіти, охорони здоров’я, культури, торгівлі й побутового обслуговування;

г) незадовільна профорієнтаційна робота в сільських загальноосвітніх школах, відсутність належних зв’язків керівництва шкіл і адміністрації господарств з питань планомірного формування необхідного резерву трудових ресурсів;

д) незбалансованість системи підготовки кадрів масових професій для села через профтехучилища за регіонами та спеціальностями, недоліки у плануванні набору в ПТУ аграрного профілю;

е) відсутність умов для підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників масових сільськогосподарських професій (за деякими нашими даними, приблизно 55% молодих сільських виробників вважають за необхідне підвищувати кваліфікацію за фахом, але лише 15,7% зазначають, що в господарствах, де вони працюють, є для цього умови);

є) невідповідність потреби в спеціалістах з вищою та середньою спеціальною освітою з окремих спеціальностей обсягу їх випуску навчаль-

ними закладами, збої у працевлаштуванні молодих спеціалістів відповідно до рівня їх кваліфікації;

ж) стихійність у формуванні поселенських орієнтацій частини сільської молоді, що призводить до гіпертрофованих уявлень про переваги міста.

Все це в сукупності дає змогу прогнозувати подальший розвиток цього процесу, тим більше, що на це накладають свій відбиток соціально-економічні процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Чередниченко Г.А. Молодежь вступает в жизнь : Социологическое исследование проблем выбора профессии и трудоустройства / Г.А. Чередниченко, В.Н. Шубкин. – М. : Мысль, 1985. – 239 с.

2. Начало пути: поколение со средним образованием / [отв. ред. М.Х. Титма]. – М. : Наука, 1989. – 238 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2013

Чигрин В.А. Сравнительный анализ поселенческих ориентаций сельской молодежи и мигрантов

В статье проанализировано содержание и характер поселенческих ориентаций сельской молодежи, причины ее миграций в города. Доказано, что исходными мотивами миграций сельской молодежи в города являются, во-первых, несоответствие планов и ориентаций молодежи возможностям их осуществления в условиях села, а во-вторых, гипертрофированное представление крестьян о преимуществах города как среды для работы и жизни.

Ключевые слова: село, город, сельская молодежь, ориентации, миграции.

Chygryn V.A. Comparative analysis of settler orientations of rural young people and migrants

In the article maintenance and character of settler orientations of rural young people, reasons of her migrations, are analysed to the city. It is well-proven that initial reasons of migrations of rural young people to the city it is been, in our view, firstly, disparity plans and orientations of rural young people possibilities them realization in the conditions of village, and secondly, hypertrophied idea of peasants about advantages of to the city, as environments for work and life.

Key words: village, city, rural young people, orientations, migrations.

УДК 316.776–331.54-331.108.34

І.В. ШЕЛКОШВЕЄВ

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФОРІЄНТАЦІЙНІЙ РОБОТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті зроблено аналіз сучасного стану рекрутингу персоналу до органів внутрішніх справ та можливості використання інформаційних технологій на початкових етапах рекрутингу – профорієнтаційної роботи серед молоді до соціально-правового відбору.

***Ключові слова:** інформація, комунікація, інформаційно-комунікативні технології, професійна орієнтація, рекрутинг персоналу, он-лайн ресурси.*

Важливими ознаками реформування органів внутрішніх справ України (далі – ОВС) та міліції, як їх важливої складової, сьогодні є: відкритість, структурна перебудова, зміни у системі управління, нові підходи до оцінювання ефективності роботи працівників міліції та партнерство із населенням. Це ставить перед міліцією багато управлінських проблем, що актуалізує такі завдання: перехід до більш гнучких систем управління, професійного відбору та підготовки працівників міліції нового покоління, які мають відповідати завданням реформування. Це сьогодні становить основний зміст кадрової політики МВС, яка спрямована, насамперед, на формування якісного персоналу.

Так, актуальність статті зумовлена потребою в розробці та практичному впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій у систему рекрутингу до ОВС. Відповідна проблематика розглядається у сучасній спеціалізованій літературі такими дослідниками, як: О.М. Бандурка, В.І. Барка, Б.Г. Бовіна, А.П. Москаленко, Л.М. Колодкін, О.Н. Роша, В.О. Соболев, Г.У. Туманов та ін.

Інформація, як соціальний феномен, стає об'єктом дослідження на різних рівнях і за різними напрямками: соціологічним, кібернетичним, політологічним, філософським, психологічним та ін. Адже трансформація індустріального суспільства на інформаційно-комунікативне супроводжується не тільки проникненням комунікації в усі сфери життєдіяльності суспільства, виникненням і розвитком якісно нового типу комунікативних процесів, але й переосмисленням комунікативної природи соціальної реальності, місця та ролі комунікацій у розвитку суспільства.

Безпосередньо це стосується і рекрутингу персоналу, який відіграє провідну роль у системах управління персоналом організацій будь-якого типу. Ця сфера має специфічний понятійний апарат, має відмітні характеристики і показники діяльності, спеціальні процедури і методи. Саме по-

няття “рекрутинг” розглядається в досить широкому діапазоні: від залучення кадрів до підвищення кваліфікації співробітників.

Метою статті є аналіз інформаційної складової технології рекрутингу персоналу і, передусім, професійної орієнтації, визначення можливості використання їх у практиці управління персоналом міліції. Таким чином, визначається необхідність вирішення ряду таких завдань: з’ясування місця та ролі інформаційних технологій у рекрутинзі персоналу на початковому етапі; формулювання рекомендацій щодо доцільності застосування інформаційно-комунікативних технологій при первинному відборі кандидатів на службу в міліцію.

Отже, Ю. Хабермас у теорії комунікативної дії розглядає комунікацію як базовий соціальний процес, повсякденну практику. Саме розвиток комунікативних практик і комунікативна раціоналізація лежать в основі сучасного суспільства [8]. Але постає проблема, яку прогнозував ще Г. Маркузе. На його думку, людина стає об’єктом раціонального впливу в технологічному сенсі. Всі ті, хто впливає (адміністратори, експерти, соціальні менеджери), залежні від технологічних інструментів, за допомогою яких вони управляють [4]. Така ситуація виникає через неконкретність (а іноді й некоректність) визначення поняття “інформаційна технологія”.

Інформаційна технологія буде розглядатися нами як сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, які об’єднані в технологічний комплекс, що забезпечує збір, створення, накопичення, обробку та розповсюдження інформації. Інакше кажучи, інформаційна технологія – це *засіб використання каналів інформації*, інструмент. Таким чином, більшість інформаційних технологій можна віднести до практично всіх напрямів роботи з персоналом і, зокрема, в ОВС України.

Сутність сучасного рекрутингу персоналу полягає у встановленні організаційно-економічних, соціально-психологічних і правових відносин суб’єкта й об’єкта управління. В їх основі лежать принципи, методи і форми впливу на інтереси, поведінку і діяльність працівників із метою максимального використання їх в організації.

Так, сьогодні рекрутинг у міліцію здійснюється на підставі нормативних положень та інших нормативних актів, якими регламентується використання персоналу [2; 5; 6]. Але ці акти недостатньою мірою враховують можливості використання каналів інформації.

Втім сьогодні існує цілий арсенал інформаційних засобів, створених на базі новітніх інформаційно-комунікативних технологій, на яких може ґрунтуватись, наприклад, профорієнтаційна робота (важлива складова рекрутингу). А саме:

– електронні контенті профорієнтаційної спрямованості, що забезпечують ознайомлення молоді з професіями, дають поглиблене уявлення про особливості деяких видів професійної діяльності, формують професійні інтереси, стійкі соціально-трудова компетенції й мотивовані професійні наміри;

- відеограми професій, енциклопедії професій на цифрових носіях;
- відеофільми про специфіку та особливості основних професій, пов'язаних з правоохоронною діяльністю, та можливості особистісного й кар'єрного зростання за обраною професією.

Перевагою використання цих інформаційно-комунікативних технологій є: можливість формування бачення професії та профдіагностики в освітніх установах, у результаті чого є можливість звільнитися від паперової (бланкової) форми роботи; можливості створення банку даних, без чого неможливе формування кадрового потенціалу.

Ця форма роботи дає можливість формувати, наприклад, “портфоліо” молодій людині і бачити динаміку професійних уподобань, дає можливість орієнтовно виявити потенційних кандидатів на службу, які за своїми особистісними та професійними інтересами і схильностями відповідають необхідним вимогам зацікавленої організації. Тобто йдеться про початковий етап професійного відбору до ОВС України.

На сьогодні відбір на службу складається з деяких послідовних етапів, кожний з яких являє собою певний вид професійного відбору, на кожному з них вирішується питання про готовність кандидата до навчання й служби за певними критеріями. Кожний етап проводиться за таким алгоритмом:

1. Соціально-правовий відбір, тобто перевірка кандидата на відповідність формальним соціально-демографічним (вік, освіта, служба в армії, реєстрація за місцем проживання) та правовим і морально-етичним нормам (лояльність до обраної професії, відсутність негативних біографічних даних, порушень закону).

2. Медичний відбір.

3. Психологічний та психофізіологічний відбір.

4. Освітній (конкурсно-екзаменаційний) відбір.

Призначення всіх етапів відбору – це вибір кращого з декількох кандидатів, котрий може оптимально здійснювати в майбутньому професійну діяльність [7, с.259].

Однак у цій схемі не залишається місця для використання інноваційних форм рекрутингу. Наприклад, завдяки повсюдному поширенню мережі Інтернет, з'явився новий вид рекрутингу – мобільний, “електроний”, який стає домінуючим каналом пошуку і відбору співробітників. Він фокусується на побудові паритетних відносин, акцентує на персоналізації та гуманізації взаємодії між організацією і кандидатом, що є одним із векторів реформування ОВС. Крім того, перевагою мобільного рекрутингу є оперативна взаємодія з професійним ринком праці.

У віртуальному варіанті ринок праці починає видозмінюватися, оскільки стає можливим пряме спілкування “роботодавець – здобувач”. Така форма виникла у комерційному секторі, який, на відміну від організацій мілітаризованого типу, до яких належить і міліція, має більший ступінь свободи та гнучкості. Так, у пошуці та підборі персоналу у сфері послуг

виникли нові напрями, що допомагають вирішити питання комплектування робітниками за допомогою он-лайн ресурсів. До прогресивних форм інформаційного сервісу слід віднести:

- соціальні мережі та блоги, що дають можливість залишатися конкурентоспроможними, тому що рекрутингові сервіси сучасних організацій починають переглядати свої бізнес-стратегії, надаючи професійні онлайн-майданчики, які дозволяють роботодавцям, здобувачам і колегам контактувати у мережі, що дає можливість поширити позитивну інформацію про організацію;

- відеовакансії, що тіснять інші інструменти рекрутингу, адже наочно демонструють особливості роботи в організації, демонструють певний тип корпоративної культури;

- “відеоекскурсії” робочими місцями, відеоінтерв’ю з керівниками або зі співробітниками, що дає можливість претендентам ознайомитися з роботою, культурою та історією організації. Все це підвищує її привабливість та відкритість;

- корпоративні та особистісні блоги співробітників. Деякі керівники заохочують співробітників через блоги розповсюджувати позитивну інформацію про організацію, відповідати на запитання зацікавлених кандидатів, підтримувати ділові зв’язки та імідж, через що вона стає більш “доступною і привабливою”;

- відеохостинг як сегмент онлайн-рекрутингу – відеореюме, тобто розповідь претендента про себе, що зроблено у формі відеоролика.

Завдяки “он-лайн методу” з’явилась можливість одержання первинної інформації та проведення оцінювання кандидатів, перевірка на відповідність формальним соціально-демографічним критеріям [1]. Крім того, посилюється практика віддаленого анкетування, інтерв’ювання, співбесіди, проведення профтестування кандидатів за допомогою Skype та допомагає здобувачеві знайти позиції, які найкращим чином відповідають його кваліфікації, трудовій біографії та ін.

Втім, сьогодні існує проблема при використанні електронного рекрутингу в організаціях мілітаризованого типу. Це пов’язано з обмеженими можливостями оцінювання кандидата на службу, неможливістю повноцінного проведення психологічного, психофізіологічного та конкурсно-екзаменаційного відбору.

Тому деякі інформаційно-комунікативні технології мають розглядатися, насамперед, як ефективний засіб при проведенні профорієнтаційної роботи та первинного рекрутингу і додатковими відносно традиційних оцінних і діагностичних засобів для професій, пов’язаних з правоохоронною діяльністю. Так, через використання сучасних, найпоширеніших каналів інформації, можливе позитивне зрушення у бік формування свідомого вибору професії правоохоронця, без чого неможливе відповідне реформування.

Висновки. Соціальний аспект профорієнтаційної роботи полягає у формуванні ціннісних орієнтацій молоді в професійному самовизначенні, вивченні вимог до кваліфікації працівника тієї чи іншої сфери; використання лише традиційних інструментів пошуку та добору персоналу не дає змоги проводити на сучасному рівні профінформаційну, профагітаційну та профконсультативну роботу та здійснювати комплексний рекрутинг.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розробка і впровадження в практичну діяльність соціальної технології в галузі роботи з персоналом, а саме в профорієнтаційній роботі з молоддю, що дасть можливість за допомогою інтерактивно-інформаційних засобів більш якісно визначати професійні уподобання; підготувати учнів до обґрунтованого, усвідомленого і самостійного вибору професії, що задовольняє як особисті інтереси, так і суспільні потреби; спостерігати та корегувати особистісні й суспільно значущі мотиви вибору професії; визначення схильностей, інтересів і здібностей учнів до конкретного виду діяльності та можливостей особистісної професійної реалізації.

Список використаної літератури

1. Беляев С. Рекрутинг 2010–2011. 13 тенденций в подборе кадров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.navigator.lg.ua/arts.php?mode=r&art=r0019>.
2. Закон України “Про міліцію” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4.
3. Карташев С.А. Рекрутинг: найм персонала: учеб. пособ. / С.А. Карташев, Ю.Г. Одегов, И.А. Кокорев. – М.: Экзамен, 2002. – 320 с.
4. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества: пер. с англ / Г. Маркузе. – М.: REFL-book, 1994.
5. Наказ МВС України “Порядок проведення військово-лікарської експертизи і медичного огляду військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу в системі МВС України” від 06.02.2001 р. № 85.
6. Постанова Кабінету Міністрів України “Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України” від 29.07.1991 р. № 114.
7. Соколов В.О. Менеджмент персонала в органах внутренних дел: навчальный пособие / В.О. Соколов, О.В. Соколов. – Харьков: Еспада, 2007. – 427 с.
8. Хабермас. Ю. Теория коммуникативного действия / Ю. Хабермас // Вестник Московского университета. – 1993. – № 4 – С. 43–63. – (Серия: 7, Философия).

Стаття надійшла до редакції 17.02.2013

Шелкошвеев И.В. Использование информационно-коммуникативных технологий в профориентационной работе органов внутренних дел

В статье осуществлен анализ современного состояния рекрутинга персонала в органы внутренних дел и возможности использования информационных технологий на начальных стадиях рекрутинга от профориентационной работы среди молодежи до социально-правового отбора.

Ключевые слова: информация, коммуникация, информационно-коммуникативные технологии, профессиональная ориентация, рекрутинг персонала, он-лайн ресурсы.

Shelkoshveev I. The use of information and communication technologies in the recruitment of staff in the Internal Affairs

In the article is analyzed the current state of recruiting staff in departments of internal affairs and the ability to use information technology in the early stages, starting from professional orientation of young people to social and legal selection.

Key words: information, communication, information and communication technology, professional orientation, on-line resources.

СОЦІОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

УДК 316.472.42

Л.О. ПЕТРЕНКО

СОЦІАЛЬНІ СТАТУСИ УЧАСНИКІВ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН У РЕЛІГІЯХ ЯК ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА НАСИЛЛЯ

У статті проаналізовано соціальні статуси чоловіків та жінок як учасників гендерних відносин у положеннях основних релігійних вчень, подано різні трактування мети й особливостей шлюбного життя, визначено ставлення основних релігійних вчень до інтимного життя подружжя, народження дітей, взаємних прав та обов'язків подружжя, подано коротку характеристику положень основних релігійних вчень до полігамії та до розлучення.

Ключові слова: іудаїзм, християнство, буддизм, іслам, біблія, тора, Коран, Талмуд, гріхопадіння Адама та Єви, шлюб, сімейне життя, інтимне життя подружжя, народження дітей, розлучення.

Наочним аспектом розгляду теми гендерних відносин є соціальні статуси чоловіка та жінки, закріплені в положеннях релігійних вчень. Релігійні вчення є базовим духовним компонентом сучасного соціуму, що зумовлює виникнення різних гендерних ролей, що, у свою чергу, може призводити до гендерної асиметрії у соціальній взаємодії між чоловіком і жінкою. Гендерна асиметрія та гендерна нерівність створюють підґрунтя для виникнення залежності та насилля у гендерних відносинах, тому в статті ми охарактеризуємо соціальні статуси чоловіків та жінок, закріплені у світових і національних релігіях.

Аналізуючи соціально-психологічні аспекти релігійних переконань, можна впевнено стверджувати, що більшість релігій світу є патріархальними або, користуючись сучасною феміністичною термінологією, “шовіністичними”, “андроцентристськими”. У них чоловік затвердив себе як людська норма, щодо якої жіноче начало стає іншим і чужим.

Проблеми гендерної взаємодії та гендерних ролей чоловіка і жінки та їх підґрунтя в релігійних ученнях досліджували Св. Августин, Ф. Аквінський, Ж.-Ж. Руссо, В.В. Цмай, В.О. Сухарев, С.М. Ханіф, Н.К. Реріх та ін. Однак ця тема є настільки об'ємною, що потребує подальших наукових досліджень.

Мета статті – розкрити сутність та характерні риси соціальних статусів учасників гендерних відносин, закріплених у положеннях світових

і національних релігій як підґрунтя виникнення залежності та насилля у гендерних відносинах.

Жіноче тіло інтерпретується у більшості релігійних вчень як “посудина гріха”, на протигагу чоловічій “святості та непорочності”, що потенційно виправдовує негласно існуючу в суспільстві політику жіночої “віктимізації”, яку Мері Далі, класик американського фемінізму, назвала “садо-мазохістським ритуалом” (індійське саті, китайське спотворювання ступень, японське перетягування грудей).

Відомо, що найдавнішою світовою релігією є буддизм. Згідно зі священними буддистськими текстами, жінка й чоловік у цілому визнаються рівноправними. Проте, що стосується сфер високої духовності, існує негласна традиція, яка закріплює їх за чоловіками, тоді як доля жінки – передусім турбота про сім’ю та дітей [10].

Будда говорив, що жінка не може отримати владу над пеклом, небесами, брамінами, що вона не може управляти світом людей і що вона не може стати повністю просвітленою (Samma – Sambuddha) [7].

Християнство закріплювало за жінкою нижчий, ніж у чоловіка, соціальний статус. Довгий час християнське духовенство навіть не могло вирішити складне для себе питання: чи має жінка душу? У 585 р. Маконський церковний собор прийняв рішення про те, що у жінки, хоч вона і є істотою нижчого порядку, все-таки є деяка подібність душі. Звинувачення й саме ставлення християнського духовенства до жіночої статі призвели до негативного, споживацького ставлення до жінки в країнах Європи та інших християнських країнах світу.

В ісламській концепції закладений розподіл ролей у суспільстві, згідно з яким чоловік має виконувати чоловічу роль, а жінка – жіночу. Головною роллю жінки в ісламському суспільстві є материнство. Жінка заробляє собі на харчування і гідне існування сімейною працею.

Норми шаріату, й особливо адату, передбачають обов’язкове самотництво жінок, особливо заміжніх, зобов’язують їх ховати від чоловіка привабливість свого тіла за допомогою суворого вбрання. У колі родини вона може вдягатися вільно і прикрашати себе. Більше того, іслам заохочує її до цього, щоб таким чином вона була привабливою для свого чоловіка, оскільки її краса призначена лише для нього. Але поза своїм будинком, а також у присутності чоловіків вона зобов’язана носити закритий одяг [2, с. 231].

В іудаїзмі також існують закони цнотливості (цніют), згідно з якими, жінці слід одягатися в одяг, який прикриває коліна і лікті, з неглибоким вирізом і не яскраво-червоного кольору. Жінка не повинна носити одяг чоловічого крою, а якщо вона одягається у брюки, то вони мають бути дуже жіночними.

Наочним аспектом соціальних статусів чоловіків і жінок у релігіях є їх ставлення до гріхопадіння Адама і Єви.

Іудаїзм та християнство покладали вину на жінку – Єву за гріхопадіння Адама та Єви. Жінка хотіла проникнути у божественну таємницю, уподібнитися Творцеві, а разом нагодувала забороненим плодом і чоловіка, пробудивши в ньому бажання, потребу в любові. Біблійна історія вбачає в цьому прокляття людства, оскільки ніхто не може уподібнитися Богові, але в результаті проклята була тільки жінка. Гріхопадіння спричинює нерівність жінки і чоловіка в різних аспектах: жінка покарана фізіологічно (вагітність, болі при менструації і пологах), психологічно (сильний потяг до чоловіка) і соціально (панування чоловіка), що знайшло своє відображення у функціях жінки в сім'ї. Отже, вже при народженні на жінці лежить відбиток “гріховності”, що ставить її в нерівне становище порівняно із чоловіком.

На відміну від християнства й іудаїзму, іслам не звинувачує жінку в гріхопадінні Адама. У Корані про це не немає жодного слова. Більше того, всю провину та відповідальність Всевишній покладає на Адама.

Важливим аспектом аналізу статусів учасників гендерних відносин є ставлення релігійних учень до шлюбу, народження дітей та інтимного життя подружжя, розлучення.

В іудаїзмі першопричиною шлюбу є народження сина. Жінка, згідно з Талмудом, – рабиня чоловіка, призначення якої полягає лише в народженні дітей. Кожен віруючий чоловік-іудей щодня вимовляє молитву, у якій гаряче дякує Господу за те, що він не створив його жінкою, а жінка повинна в молитві дякувати господа за те, що він створив її для слухняності і підпорядкування чоловікові [8].

У християнстві жінка також була засобом продовження роду. Іудаїзм та іслам вимагають від чоловіка і жінки обов'язкового одруження й заміжжя, що є служінням Богу. Незаміжня (неодружена) людина є неповноцінною. Згідно з думкою богословів, шлюб встановлений Господом і ним освячений. Він є найвищою цінністю міжстатевих стосунків. Саме шлюб гарантує жінці і дітям певний рівень забезпечення, стабільності.

В іудеїв і мусульман мета шлюбу – взаємна допомога, народження дітей, особистий добробут і щастя подружжя. Жінка в іудаїзмі є хранителькою вогнища, тому на ній лежить значний обсяг обов'язків, які пов'язані з веденням домашнього господарства та створенням затишку в оселі.

В ісламі шлюб є як священним, так і правовим договором між чоловіком і жінкою, що встановлює законність, непорушність та взаємну відповідальність їхніх родинних стосунків [9, с. 172].

Розглядаючи ісламську родину, жінка, у першу чергу, – це вірна дружина свого чоловіка й берегиня домашнього вогнища, а чоловік – це людина, наділена у родині вищою владою, що відповідає не тільки за добробут, а й за поведінку всіх членів родини [9, с. 171].

Християнська сім'я створюється для слави Бога, а не тільки для власного благополуччя. Однак більшості релігій властива святість життя і гу-

манне ставлення до дітей. Шлюб двох християн є образом союзу Христа і Церкви, в іудеїв – заповіту Бога й обраного народу.

Іудаїзм розглядає сімейне й сексуальне життя в родині як найбільші цінності. Сором, пов'язаний із сексуальним життям, напружене до нього ставлення – це просто наслідок гріха. У Торі сказано, що до того, як Адам і Єва згрішили, вони були голі “і не соромилися” (Бут. 2.25).

Заповідь сімейного життя й любові – це перша заповідь, що дав Бог людям: чоловік “приліпиться до дружини своєї; і будуть одна плоть” (Бут. 2.24).

Слово “своєї”, як підкреслюють коментатори, означає, що безгрішним, щасливим, заповіданим Богом сексуальне життя можливе тільки в родині. Поза нею воно перетвориться у свою моральну протилежність і не дасть людям щастя. “Єдина плоть”, якою мають стати чоловік і дружина, – це їхні діти [3].

У християнстві, як і в іудаїзмі, інтимні статеві стосунки призначені тільки для подружжя, вони приймаються і благословляються Богом тільки в цьому випадку.

З погляду ісламу, інтимне життя подружжя і взаємне задоволення статевих потреб є природним явищем, властивим людству за природою [6].

Родина в іудаїзмі – це не перешкода, а необхідна умова для служіння Богові. Таке високе значення сімейного життя сусідить із цілком тверезим поглядом на людську природу, на те, що люди, на жаль, часто не здатні ужитися один з одним. В іудаїзмі розлучення не заохочується, але й не забороняється.

У Талмуді сказано, що чоловік може розійтися із дружиною навіть через підгорілий сніданок. Розмірковуючи над цим несподіваним текстом, один тлумач зауважує, що людям, для яких підгорілий сніданок може стати приводом для розлучення, дійсно краще розійтися.

Християнство повністю заперечує розлучення. Новий Заповіт беззастережно наполягає на нерозривності шлюбу.

Іслам порівняно з християнством та іудаїзмом займає усереднену позицію щодо розлучення. Розлучення дозволяється, якщо немає іншого виходу, тобто розглядається як останній варіант. Іслам надає право чоловікові здійснити “талак” (або розлучення), більше того, наділяє дружину правом розірвання шлюбу шляхом процедури, що відома під назвою “кула” [1, с. 100].

Окремим важливим аспектом для розгляду соціальних статусів жінок та чоловіків у релігіях є такий аспект, як полігамія (або дозвіл чоловіку мати кілька дружин).

Необхідно зазначити, що дозвіл мати кілька дружин в Ісламі вимагає взаємної згоди. Ніхто не має права змусити жінку вийти за одруженого чоловіка. Більше того, жінка може поставити своєму чоловікові умову не брати собі другу дружину.

Біблія, навпаки, у деяких випадках нав'язує чоловіку обов'язок мати кілька дружин. Так, відповідно до Старого Завіту, бездітна вдова має вступити до шлюбу з братом свого чоловіка, навіть якщо він уже одружений, причому незалежно від її згоди [4].

У Корані існує обмеження максимальної кількості дружин чотирма за суворої умови справедливого ставлення до дружин і рівноправ'я між ними. Не слід розуміти це так, що Коран заохочує полігамію або розглядає її як ідеал. Іншими словами, Коран допускає або дозволяє існування такого явища, не більше того.

Можна з упевненістю сказати, що полігамні шлюби у мусульманському світі набагато рідкісніші, ніж позашлюбні зв'язки на Заході. Іншими словами, чоловіки в мусульманських країнах сьогодні виявляються на практиці набагато більше моногамними, ніж на Заході.

Висновки. Таким чином, у процесі аналізу в межах цієї статті ставлення релігій до чоловіка та жінки та сформованих на базі цих релігійних учень гендерних ролей у суспільстві можна сказати, що вони є базисною системою патріархальної доктрини суспільства, яка зумовлює виникнення та розвиток у гендерних відносинах таких явищ, як адиктивна поведінка та насилля. Положення священних текстів, які визначають характер соціальної взаємодії між чоловіком та жінкою, зумовлюють деформацію уявлень про ідеальні ролі чоловіка та жінки, а також можливість підпорядкування однієї статі іншою. Вищезазначеним зумовлюється детермінізм виникнення залежності та насильства у гендерних відносинах положеннями національних і світових релігій.

Список використаної літератури

1. Аляутдинов Ш. Ислам в вопросах и ответах / Ш. Аляутдинов. – М. : Умма, 2005. – 397 с.
2. Арамович С.Д. Религиєзнавство / С.Д. Арамович, М. Тілло, М. Чікарьова. – К. : Дакор, 2004. – 528 с.
3. Даонев О.М. Що говорить Тора про створення світу [Електронний ресурс] / О.М. Даонев. – Режим доступу: http://www.daonev.com/osnovi_bitiya/osn_religii/iud/chto/chto_right1_ua.html.
4. Недзельська Н.І. Проблема жінки в релігіях авраамістичної традиції : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / Н.І. Недзельська ; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2004. – 20 с.
5. Палій Д.О. Жінки в ранньому буддизмі (за матеріалами палійського канону) [Електронний ресурс] / Д.О. Палій. – Режим доступу: <http://horting.org.ua/node/986>.
6. Расулов Я. Интимная жизнь с точки зрения Шариата [Электронный ресурс] / Я. Расулов. – Режим доступа: www.whyislam.ru/index/islam/ahlyak/intimnaya-zhizn-s-tochki-zreniya-shariata.htm.
7. Рерих Н.К. Великие подвижницы буддизма в Тибете. Женщины в буддизме [Электронный ресурс] / Н.К. Рерих. – Режим доступа: <http://www.roerich.kz/shurnal/texts/shenvbuddisme.htm>.
8. Серга К.А. Женщина в Иудаизме [Электронный ресурс] / К.А. Серга. – Режим доступа: <http://jesiya.com/index.php/nashi-otnosheniya-s-bogom/zhenshchina-v-iudaizme>.

9. Сухарев В.А. Психология народов и наций / В.А. Сухарев, М.В. Сухарев. – Сталкер, 1997. – 397 с.

10. Чернэ О. Женщина в буддизме [Электронный ресурс] / О. Чернэ. – Режим доступа: <http://www.olegcherne.ru/proekty/10-530-buddism/>

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013

Петренко Л.О. Социальные статусы участников гендерных отношений в религиях как факторы возникновения аддиктивного поведения и насилия

В статье анализируются социальные статусы мужчин и женщин как участников гендерных отношений в положениях основных религиозных учений, предоставляется разные трактовки цели и особенностей брачной жизни, определяется отношение основных религиозных учений к интимной жизни супругов, рождения детей, взаимных прав и обязанностей супругов, дается краткая характеристика отношения основных религиозных учений к полигамии и разводу.

Ключевые слова: *иудаизм, христианство, буддизм, ислам, библия, тора, Коран, Талмуд, грехопадение Адама и Евы, брак, семейная жизнь, интимная жизнь супругов, рождение детей, развод.*

Petrenko L.O. Social statuses of participants of gender relations are in religions as factors of origin of dependent behavior and violence

In the article social statuses of men and women are analysed as participants of gender relations in positions of basic religious manoeuvres, given different interpretations of aim and features of marriage life, attitude of basic religious manoeuvres is determined toward intimate life of the married couples, birth of children, mutual rights and duties of the married couples, short description of relation of basic religious manoeuvres is given to polygamy and divorce.

Key words: *judaism, christianity, buddhism, islam, bible, tora, koran, talmud, fall of adam and eva, marriage, domestic life, intimate life of the married couples, birth of children, divorce.*

УДК 364.446

В.М. ПОПОВИЧ

СОЦІАЛЬНА СЛУЖБА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ

Розглянуто особливості соціальної роботи в студентському середовищі. Обґрунтовано доцільність впровадження та розвитку соціальної служби у вищому навчальному закладі і досліджено ставлення студентської молоді до соціальної служби ВНЗ. Накреслено шляхи оптимізації діяльності соціальних служб ВНЗ.

Ключові слова: вищий навчальний заклад (ВНЗ), студентство, соціальна робота, соціальна служба ВНЗ.

Соціально-економічні перетворення в суспільстві викликали потребу реформування вищої освіти в Україні, основні напрями якої були визначені Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття) у 1994 р., конкретизовані й уточнені Національною доктриною розвитку освіти у 2002 р. [4; 5]. Зазначені документи націлюють вищу школу на підготовку конкурентспроможних фахівців, їх гармонійний розвиток, на виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору, соціально активної й творчої діяльності. Це потребує цілеспрямованих заходів щодо забезпечення умов соціального становлення студентської молоді шляхом відповідних змін в управлінській системі вищих навчальних закладів.

У системі вищої освіти України останнім часом більше уваги приділяється організаційним змінам щодо статуту ВНЗ, розширенню переліку навчальних предметів й осучасненню змісту їх викладання, спробам наближення вищої освіти до вимог ринку праці. Одночасно виявляється, що концентрація уваги на організаційному та навчальному компоненті спричиняє певне нехтування традиційними і новітніми виховними аспектами.

В освітянських колах та на державному рівні вивчається питання про міру відповідності рівня соціалізації й становлення студентської молоді сучасним потребам українського суспільства, а також про необхідність надання соціальної допомоги студентам для забезпечення оптимальних умов підготовки кваліфікованих спеціалістів, здатних успішно адаптуватися не тільки на українському, але й на європейському ринку праці.

В управлінні навчально-виховним процесом ВНЗ питанням соціалізації студентської молоді приділяється недостатня увага за відсутності обов'язкових вимог і стандартів щодо соціальної роботи у студентському середовищі, законодавчо визначених штатних посад соціальних працівни-

ків у вищій школі, дієвих механізмів відповідальності за стан виховної роботи.

Значна кількість наукових праць свідчить про актуальність поставлених вище питань. Так, проблеми соціалізації студентства розглядають І. Кон, Ю. Кривов, М. Лукашевич, А. Капська; соціально-психологічні аспекти адаптації студентів до умов навчання досліджують Б. Ананьєв, Г. Балл, В. Гаврилов, С. Годник, К. Делікатний, М. Дяченко, О. Зотова, Л. Межова, Л. Кандилович, В. Кондратова, П. Просецький, Є. Савонько, В. Семиченко, Ф. Хайрулін; психолого-педагогічні питання навчально-виховної роботи та їх особливості у професійній підготовці студентів розкриваються у працях І. Герих, М. Гарифулліна, Д. Лазарева, В. Приписнова, Н. Пейсахова, В. Семенова, В. Ткачука; здоров'я студентів вивчалось Н. Даниловим, Г. Коротько; на необхідність формування здорового способу життя студентів спрямована увага в працях О. Вакуленко, О. Дубогай, А. Євдокимова, А. Козлова, В. Лісовського, А. Маїлова, І. Каляцького, Л. Рубіна, Л. Сущенко, В. Текучова, В. Товстих [2; 3; 9].

Метою статті є визначення ролі соціальної служби ВНЗ у вирішенні соціальних і психологічних проблем студентської молоді.

Сучасні дослідники вважають, що соціальна робота зі студентською молоддю має свої особливості: адаптація студента до умов функціонування вищого навчального закладу (особливо це стосується першокурсника); корекція (захист) відносин між викладацьким складом та молоддю, яка навчається; запобігання можливим фізичним, психічним і соціокультурним зіткненням окремого індивіда і груп ризику; розвиток студента як неповторної особистості, формування якості творчого професіонала через процес навчання, виховання, соціалізації. Тому соціальна робота у вищих навчальних закладах має адресний характер і має враховувати: сфери життєдіяльності студента; актуальні й найтипівіші соціальні та психологічні проблеми молоді; вік, стать, соціальний статус кожного студента; рівень соціальної активності студента та його ставлення до майбутньої професії [8].

Відповідно до стратегії розуміння соціальної роботи як інтегрованого, універсального виду діяльності, спрямованого на задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів і потреб людей, Н. Романова визначила дві основні форми соціальних технологій для впровадження у студентському середовищі: структурну (модульно-схематичну) та процесуальну. До першої форми належать соціальні програми з переліком певних засобів та способів діяльності, а до другої – сама діяльність, яка будується відповідно до цих програм. Специфіка студентського середовища спонукала до створення студентських соціальних програм – головного документа соціальних дій, у якому відображаються загальна концепція функціонування соціальної служби ВНЗ [6].

Охарактеризуємо основні напрями, що зумовлюють необхідність діяльності соціальних служб по роботі зі студентською молоддю в українських вищих навчальних закладах.

Одним із основних напрямів щодо діяльності студентських соціальних служб ВНЗ України є соціально-адаптаційні процеси в студентському середовищі. Соціальна адаптація за сучасних умов у різних соціальних групах проходить по-різному. Перспективи розвитку, майбутнє будь-якого суспільства значною мірою залежать від потенціалу молоді, рівня її підготовки до життя, ціннісних орієнтацій, загальної культури. Проблема соціальної адаптації молоді в сучасних соціально-економічних умовах постала надзвичайно гостро. Загалом студентам, як особливій, специфічній категорії молоді, властиві ті самі риси, що й молоді взагалі. Разом з тим студентство – особлива соціальна група, яка має свої власні, лише їй притаманні відмінності. Вже, власне, належність до студентства, з тимчасовістю цього стану вимагає адаптування до нових умов [3].

Наступний важливий напрям діяльності студентських соціальних служб – це допомога студентам у складних життєвих ситуаціях. Коли випускник, абітурієнт стає студентом, він розпочинає новий етап свого життя, має самостійно приймати рішення, адаптуватися до нових умов, вимог. Найважче в цьому сенсі тим студентам, які проживають у гуртожитках. Відірвані від батьків, крім типових для навчального закладу проблем, вони зустрічаються з необхідністю організації власного побуту та іншими проблемами [3].

Студенти на першому курсі починають формувати свої відносини з одногрупниками і не можуть стовідсотково розраховувати на взаємопорозуміння, товариське ставлення в разі виникнення у них труднощів. Може трапитись, що студент залишиться наодинці зі своїми проблемами. Він опиняється таким чином поза спільною участю у діяльності, оволодінням спеціальністю, засвоєнням норм поведінки у колективах, соціального досвіду, сприйняттям культурних цінностей, міжособистісних відносин. Декого це спонукає до таких негативних наслідків, як вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління, вступ до різних антигромадських організацій тощо.

Дуже необхідною є підтримка студента на перших етапах навчання. Студентські соціальні служби створені саме для соціально-психологічної допомоги студентам. Служби приділяють увагу не навчальному процесу, а розглядають студента як особистість зі своїми сподіваннями, талантами, потребами. Робота студентських соціальних служб щодо подолання напруженості у студентських колективах проводиться за двома основними напрямками. Перший – це індивідуальне психологічне консультування молоді людини, у якої вже виникли конкретні проблеми, допомога їй розібратися у становищі, що склалося, знайти вихід з кризової ситуації. Другий напрям має більш профілактичний характер. Це проведення лекційно-

тренінгових занять із залученням психолога чи інших спеціалістів з метою не допустити конфліктів, запобігти виникненню кризових ситуацій, навчити студентів правильно будувати відносини як між собою, так і з викладачами та іншими людьми [7].

Соціальна робота у вищих навчальних закладах здійснюється за такими пріоритетними напрямками: соціальна профілактика та допомога, соціальна адаптація, соціальний захист та охорона здоров'я молоді, соціальна корекція, соціальна реабілітація (з властивими їм підсистемами), змістом, формами і методами організації соціально-педагогічної роботи.

Як зазначає В. Андрущенко, ефективність системи соціальної роботи з молоддю у вищих навчальних закладах забезпечується: гуманістичним, особистісно орієнтованим, кордоцентричним і культурологічним підходами, педагогічним стимулюванням самопомоги в процесах соціалізації та самовизначення, організаційно-педагогічною взаємодією підсистем соціальної роботи та управління діяльністю соціальних служб для молоді України [1].

Отже, соціальна служба ВНЗ для молоді – це сукупність спеціально уповноважених державних, громадських різнопрофільних установ, організацій, а також ректорату, діяльність яких спрямована на відродження зруйнованих і створення нових соціально-економічних, політичних, медико-екологічних, правових, психолого-педагогічних та інших умов, які мають забезпечувати на сучасному рівні розвиток і виживання молоді, її повну самореалізацію.

Один із провідних науковців, які присвятили свої дослідження розробці моделі соціальної служби ВНЗ, Н. Романова вказує на те, що на сучасному етапі у вітчизняних ВНЗ робота із створення студентської соціальної служби складається з двох етапів – початкового й основного. На початковому етапі важливе значення має чітке визначення завдань і напрямів діяльності, змісту соціальних програм і функцій персоналу та волонтерів. Крім того, на початковому етапі визначається структура студентської служби та модель її фінансування [6]. Структура служби поділяється на зовнішню і внутрішню, оскільки територіально студентська соціальна служба знаходиться у вищому навчальному закладі, але при цьому є структурною одиницею державної системи соціальних служб для молоді району, міста. Відповідно, і фінансування може здійснюватися із бюджету району, міста, бюджету ВНЗ або за спільної участі різних джерел фінансування.

До внутрішньої структури студентської соціальної служби ВНЗ належать підрозділи, визначені залежно від затверджених напрямів роботи, діяльність яких забезпечується відповідним персоналом: директором служби; координаторами програм і проектів, відповідної кількості і специфіки цих програм (проектів); залученими спеціалістами, наприклад, психологами, лікарями, юристами тощо; студентами-першокурсниками – лідерами волонтерського руху у вищому навчальному закладі, волонтерами, члена-

ми громадських організацій, що беруть участь у реалізації певних проектів і програм.

Зовнішня структура системи, у якій знаходить своє місце студентська соціальна служба ВНЗ, складається із самої служби, адміністрації навчального закладу (керівний вплив якої тим більший, чим більшу участь у матеріальному забезпеченні та фінансуванні роботи вона бере); соціальної служби для молоді району, у якому розташований ВНЗ, міського центру соціальних служб для молоді, який визначає ідеологію і нормативну базу діяльності, фінансує і керує роботою соціальної служби ВНЗ через свій підрозділ – центр студентських соціальних служб.

Таким чином, соціальна служба ВНЗ є складовим елементом структури міської соціальної служби для молоді і таким чином залучається до реалізації всіх завдань, які реалізують районна та міська соціальна служба для молоді, а також співпрацює з адміністрацією навчального закладу. З одного боку, це може створювати певні незручності, які пов'язані із наявністю кількох керівних інстанцій, якщо організатори соціальних служб ВНЗ одразу не дійдуть угоди з усіма службами стосовно своїх місця та ролі. З іншого боку, за умови раціональної організації справи така модель може бути вельми гнучкою, змінюватися залежно від потреб організаторів студентської соціальної служби ВНЗ і вимог керівних інстанцій, дає можливість успішного маневру стосовно допомоги службі із кількох джерел.

Незважаючи на те, що в Україні соціальна робота з молоддю, зі студентами є провідним завданням міністерств освіти, охорони здоров'я, сім'ї та молоді, внутрішніх справ, у країні не створено цілісної системи роботи соціально-педагогічних служб у вищих навчальних закладах. Проте розроблені положення в Законі України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" можна використовувати як основні напрями, принципи соціальних служб для студентів. Це: гуманізм, повага до загальнолюдських цінностей, прав народів, особистості, допомога молодій людині незалежно від національності, походження, соціального статусу, сфери зайнятості, місця проживання, віросповідання; партнерство і взаємна довіра, добровільне звернення за допомогою, повага особистої свободи людини; конфіденційність, збереження таємниці, використання лише тих фактів і даних, які необхідні для надання допомоги; оскарження дій працівників соціальної служби, якщо вони відмовляються допомогти, виявляють непрофесійність і неповагу до людини; безоплатність (доступність цін).

Спираючись на основні законодавчі акти, наукові дослідження, існуючий практичний вітчизняний і зарубіжний досвід у соціальній роботі в науці визначають такі напрями діяльності соціальної служби ВНЗ для молоді:

– соціальна допомога особі та різним категоріям, групам молоді, що сприятиме успішній їх інтеграції у громадське життя;

- соціальна профілактика різноманітних явищ, які негативно впливають на процес формування і становлення особистості та зумовлюють соціальну напруженість;
- сприяння молодим людям у досягненні цілей і розкритті їх внутрішнього потенціалу;
- корекція соціальної поведінки та самопочуття підростаючої людини, яка опинилась у скрутних умовах або переживає кризову дискомфортну ситуацію; запобігання можливим фізичним, психічним зіткненням окремих індивідів і груп ризику;
- соціальна реабілітація, спрямована на відновлення порушених соціальних зв'язків за допомогою мобілізації насамперед внутрішніх ресурсів, творчого потенціалу особистості, використання її природної активності; збереження, захист нормального рівня життя і здоров'я молоді [3; 8].

Для вивчення особливостей ставлення студентської молоді до необхідності та розвитку системи соціальних служб ВНЗ було проведено соціологічне дослідження серед студентів запорізьких ВНЗ (250 респондентів), основними параметрами якого виступили:

- 1) рівень обізнаності студентів запорізьких ВНЗ про діяльність соціальних служб ВНЗ;
- 2) необхідність функціонування соціальних служб ВНЗ;
- 3) соціальна допомога, яку б хотіли отримувати студенти від діяльності соціальної служби ВНЗ.

На рис. 1 подано результати дослідження щодо обізнаності про діяльність соціальної служби ВНЗ.

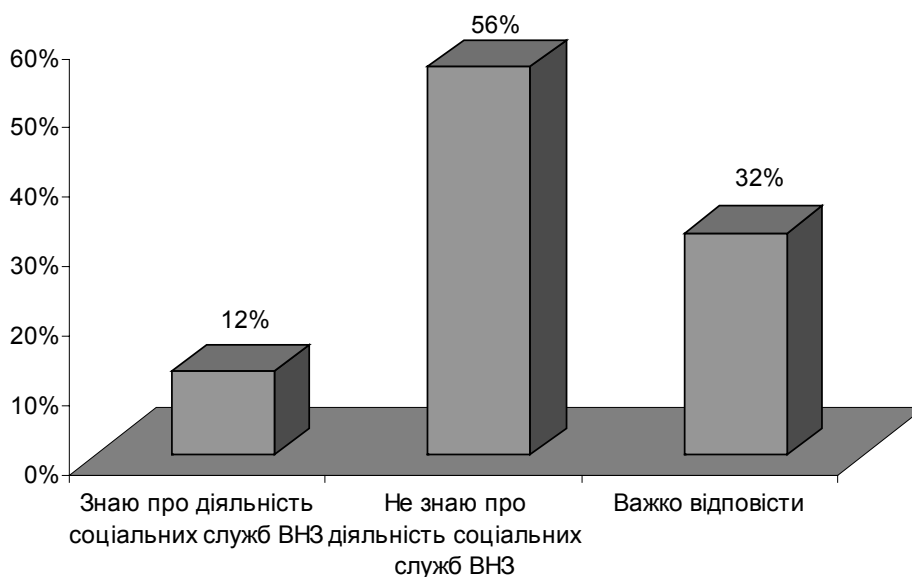

Рис. 1. Рівень обізнаності студентів щодо діяльності соціальної служби ВНЗ

Як видно з діаграми, рівень обізнаності студентів щодо діяльності соціальних служб ВНЗ досить низький (56% опитаних не знають про соціальну службу ВНЗ). Третина опитаних зайняли нейтральну позицію.

Для визначення необхідності функціонування соціальної служби вищого навчального закладу студентам було запропоновано відповісти на запитання: “Чи вважаєте Ви за необхідне створення і функціонування соціальної служби ВНЗ?”. Результати подано на рис. 2.

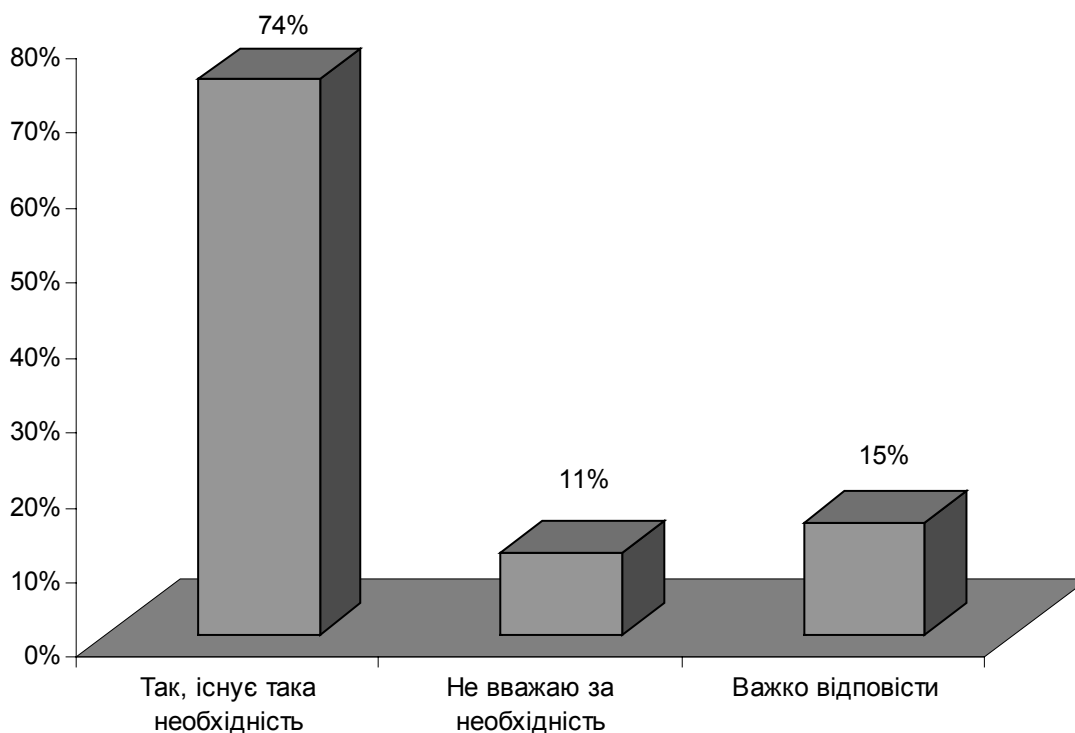

Рис. 2. Необхідність створення і функціонування соціальної служби вищого навчального закладу

Як бачимо, існує нагальна необхідність у створенні соціальної служби ВНЗ для вирішення соціальних і психологічних проблем студентської молоді.

З метою визначення типових соціальних проблем, які мають місце у студентському середовищі, нами було класифіковано необхідну соціальну допомогу: безкоштовні консультації медиків безпосередньо у гуртожитках (75%); психологічна допомога та консультації спеціалістів щодо формування здорового способу життя (71%); надання соціально-психологічної допомоги студентам-першокурсникам (58%); залучення до співпраці громадських організацій для покращення матеріального рівня та соціального забезпечення студентства (55%); організація змістовного дозвілля (89%); сприяння їх вторинній зайнятості (61%); створення умов для самореалізації та саморозвитку студентської молоді (67%) (рис. 3).

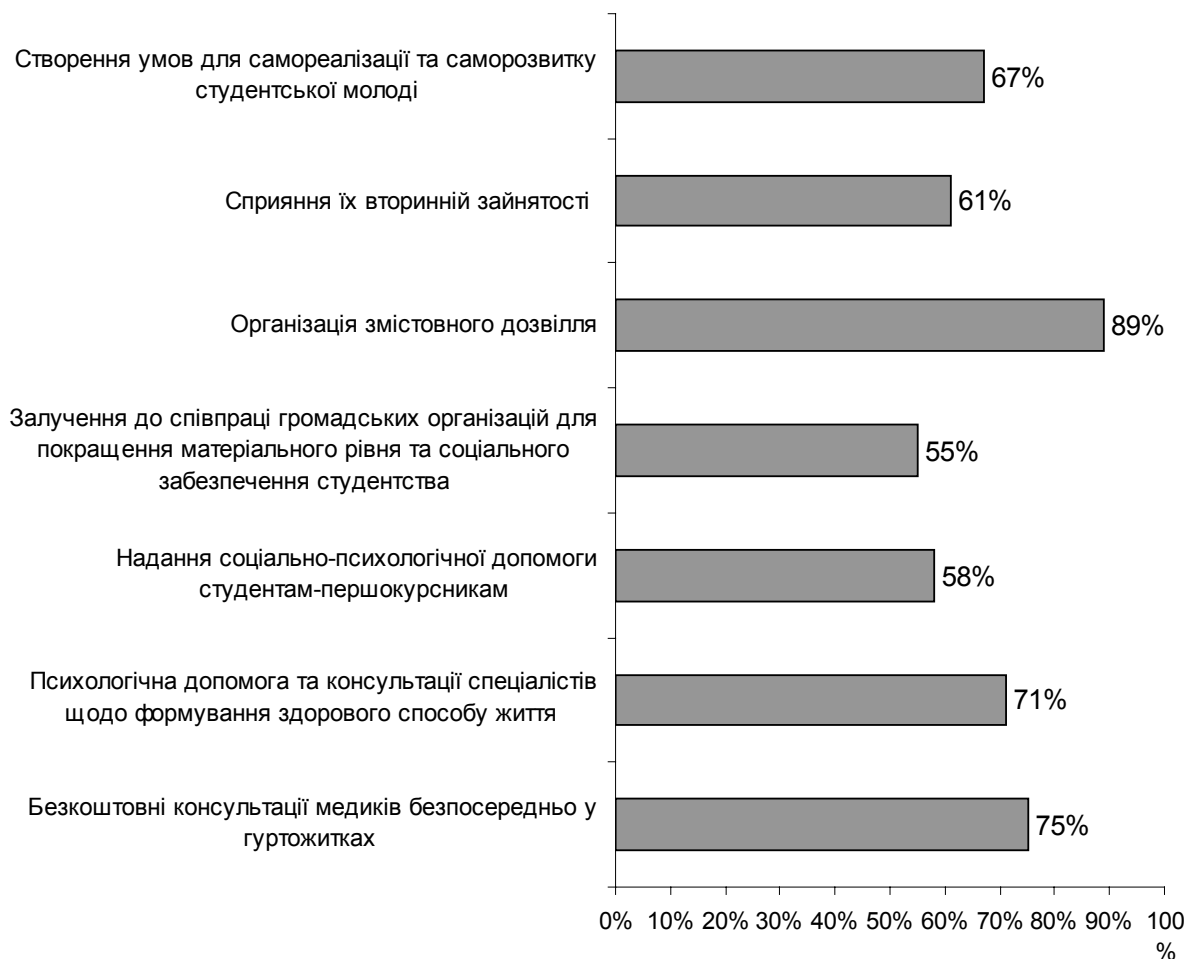

Рис. 3. Основні напрями соціальної допомоги з боку соціальної служби ВНЗ

Отже, основними проблемами студентства, на думку респондентів, виступають проблеми соціально-психологічної адаптації, працевлаштування, організації дозвіллевих заходів.

Аналітичний огляд наукових праць з організації соціальної допомоги та управління процесом соціалізації студентів вищої школи свідчить про недостатню вивченість відповідних важелів, механізмів. Незважаючи на існування значної кількості структур (виховні підрозділи ВНЗ, студентське самоврядування, студентські профспілки тощо), спрямованих на вирішення соціальних студентських проблем, залишаються недослідженими питання забезпечення системності, доступності й оперативності такої допомоги, що значно знижує ефективність соціалізації студентів.

Висновки. У процесі дослідження виявлено перспективні шляхи подальшого розвитку системи виховання студентської молоді через активізацію міжособистісних і соціальних зв'язків, створення механізму соціального захисту студентів і поєднання з цією метою управлінських функцій держави, ВНЗ та громади. Доведено, що в умовах сучасного вищого закладу перелічені вище шляхи може інтегрувати своєрідна спеціалізована

структура – студентська соціальна служба, запровадження якої вимагає створення відповідної організаційно-управлінської моделі.

Таким чином, соціальну службу ВНЗ можна визначити як спеціалізовану структуру, що реалізує державну молодіжну політику і надає соціальні послуги та соціальну допомогу студентській молоді у різних сферах життєдіяльності для самовизначення й соціального становлення в процесі навчання у ВНЗ незалежно від їхньої національності, походження, соціального статусу, місця проживання, політичних поглядів і релігійних переконань.

Функціонування соціальних служб ВНЗ вказує на те, що підвищення ефективності їх діяльності можна досягати такими шляхами: адаптації типової моделі соціальної служби до умов певного вищого навчального закладу; прояву готовності ВНЗ до партнерської співпраці зі студентами, спираючись на їх соціальну активність та наявність активної громадянської позиції; введення обов'язкової програми підготовки соціально-педагогічних кадрів з урахуванням специфіки студентського середовища; запровадження методик і форм соціальної роботи згідно з розробленими соціальними програмами, посилення фактора самоорганізації в діяльності соціальних служб ВНЗ; впровадження моніторингу та поточного коригування діяльності соціальних служб ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В.П. Філософія соціальної роботи в Україні на рубежі століть / В.П. Андрущенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С. 41–44.
2. Герасіна Л.М. Вища школа: реформування в демократичному суспільстві / Л.М. Герасіна, А.Д. Ятченко. – Х. : Акта, 1998. – 276 с.
3. Григорьев С.И. Социальная работа с молодёжью / С.И. Григорьев. – М. : МГУ, 2006. – 402 с.
4. Закон України “Про вищу освіту” // Освіта України. – 2002. – № 12–13. – С. 5–12.
5. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті // Освіта України. – 2001. – № 29. – С. 4–7.
6. Романова Н.Ф. Визначення типової моделі діяльності студентських соціальних служб / Н.Ф. Романова // Крок у майбутнє : збірка тез доповідей учасників III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (25–27 червня 2003 р., м. Київ) / [уклад. : С.О. Кухарів]. – К. : ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2003. – С. 118–119.
7. Романова Н.Ф. Надання соціальної та психологічної допомоги через створення мережі студентських соціальних служб – як шлях до розв'язання проблем, пов'язаних з адаптацією студентів в процесі професійної соціалізації / Н.Ф. Романова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.) та ін.]. – К. ; Запоріжжя, 2002. – Вип. 27. – С. 285–290.
8. Романова Н.Ф. Роль студентських соціальних служб у вирішенні соціальних проблем в студентському середовищі / Н.Ф. Романова // Український соціум. – 2004. – № 1. – С. 32–37.

9. Соціальна робота : в 3 ч. / [за ред. Т. Семигіної, І. Григи]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2004. – Ч. 1: Основи соціальної роботи. – 366 с.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013

Попович В.М. Социальная служба высшего учебного заведения как субъект социальной работы с молодежью

Рассмотрены особенности социальной работы в студенческой среде. Обосновывается необходимость внедрения и развития социальной службы в высшем учебном заведении и исследовано отношение студенческой молодежи к социальной службе в ВУЗе. Обозначены направления оптимизации деятельности социальных служб ВУЗов.

Ключевые слова: *высшее учебное заведение (ВУЗ), студенчество, социальная работа, социальная служба ВУЗа.*

Popovych V. Institution of higher education social service as a subject of social work with youth

The features of social work with students are under analysis. The necessity of social services adoption and development at the university is grounded. Students' relation to the university social services is examined. The ways of the universities social services activity optimization are defined.

Key words: *institution of higher education, students, social work, university social service.*

УДК 316

І.В. СЕМЕНЮК

КУЛЬТУРА, ДУХОВНІСТЬ, РЕЛІГІЯ ЯК БАЗИС ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Проаналізовано поняття “соціальна справедливість” та показано вплив культурних, духовних та релігійних чинників як базису у формуванні соціальної справедливості. Обґрунтовано, що релігія в Україні, так само, як культура й праця, є чи не найголовнішим чинником взаємодії людини з навколишнім середовищем та економікою. З поглибленням економічної кризи, зубожінням народу людина намагається знайти собі духовну підтримку і захист у релігії, яка розглядає людину як творіння Бога, за його образом і подобою. Таким чином, підкреслена рівність усіх людей перед Богом, священне право кожного на життя, самоцінність особистості безпосередньо впливає на формування суспільної думки щодо ролі й місця людини в суспільно-економічному житті.

Ключові слова: *духовність, соціальна справедливість, релігія, український протестантизм, середовище впливу, культура України, релігійна свідомість.*

Соціальна справедливість – це важлива категорія, без якої всі зусилля, спрямовані на розбудову національної, демократичної, правової, соціально спрямованої держави, є марними. Соціальна справедливість – це невід’ємне природне право людини. Розуміння соціальної справедливості в часі змінюється і залежить від конкретних суспільних умов, у яких живе людина. Зміст цього поняття становить відповідність між соціальним значенням окремих прошарків населення та їх соціальним становищем, між їх правами й обов’язкам, між працею і винагородою, між інтересами та їх реалізацією, між злочином і покаранням тощо. Соціальна справедливість не може з’явитися сама собою, виникнути спонтанно у процесі гри стихійних соціальних сил. Для її формування та забезпечення необхідно привести в дію ідеологічні, правові, політичні, економічні, психологічні, моральні, духовні фактори.

Соціальна справедливість – це не мрії, не добрі побажання, а забезпечення того соціального статусу прав і обов’язків усіх соціальних верств, які реально можливі, визріли духовно й економічно. У нашому випадку важливим чинником та базисом, який у сучасному соціумі має важливе місце у формуванні соціальної справедливості, є: культура, релігія та духовність [6].

Мета статті – дослідити роль культури, релігії та духовності в суспільному житті.

Стан духовності культури і релігійної свідомості сучасного людства викликає все більше зростаюче відчуття тривоги за його майбутнє. Ми стали свідками, очевидцями й учасниками наростаючих темпів деградації

як духовності, так і культури, і розуміємо, що якщо цей процес не зупинити, то катастрофа сучасної цивілізації в загальнопланетарному масштабі стане неминучою.

Історія свідчить, що технічний прогрес, розширення матеріального виробництва не вирішують основні проблеми людства, а в ряді випадків загострюють їх і створюють нові, якщо не враховується духовний чинник. Категорія духовності набула останнім часом великого значення тому, що наукове співтовариство усвідомило духовність як істинний предмет науки і довело, що основні кризові явища в суспільному розвитку пов'язані, у першу чергу, з проявами бездуховності. Поняття “духовність” широко вживається для позначення різних явищ, у тому числі для розкриття глибинних процесів, що відбуваються в суспільстві та людині. Вона визначає сутність і механізми розвитку людської культури (науки, мистецтва, релігії). Це і є базисом та важливим чинником, який впливає на формування соціальної справедливості.

Слід зауважити, що релігія як базис відіграє важливу роль у формуванні соціальної справедливості. Видавлювання з культури релігійного, тобто духовного елементу, є оскоплення культури, забій її душі, перетворення її в манекен. На базі світської ідеології культура як культура не створюється, створюється лише її підробка, її тінь. Глобалісти ставлять за мету ліквідацію національностей, а отже, і національних культур, бо кожна культура національна. Культура – явище глибинне, душевне, внутрішнє. Ця глибина – її духовна основа. Її важко дістати. Саме цей стрижень дає нам змогу сьогодні активно і пасивно протистояти безпрецедентному натиску масової культури. Зовнішня культура не є справжня культура.

Припинити пити пиво з пляшки на вулиці, припинити вуличну і побутову лайку, припинити паління там, де не слід, чи вирішити проблему паління жінок, молоді, навчитися підтримувати порядок на подвір'ях своїх будинків і під'їздах, як усе інше неможливо вирішити само собою у загальному. Це дає зрозуміти, що зовнішня культура особистості (або товариства) в кінцевому підсумку визначається її внутрішньою культурою. А внутрішня культура виростає з духовного, тобто релігійного стану душі людини [1, с. 12].

Релігійний менталітет формується в процесі соціалізації особистості, як результат формулювання індивідом ціннісної системи світосприйняття. Його особливість полягає в надіндивідуальному, некритичному, заснованому на вірі характері переконань. Об'єднуючи людей не знаннями та способом мислення, а вірою і переживаннями, недоступними пізнанню, релігія опановує ірраціональним рівнем людської свідомості.

На емпіричному рівні соціологами досліджується релігійна свідомість і поведінка людей, окремих груп, громадська думка щодо релігії, діяльності церков та інших релігійних організацій, впливу релігії на інші сфери суспільного життя. Ключовими поняттями, які операціоналізуються, є

релігійність, її рівень, характер, динаміка, міра релігійної свідомості, релігійна поведінка, релігійна група, релігійне лідерство.

Релігійність – це характеристика свідомості і поведінки окремих людей, їх груп та спільнот, що вірять у надприродне і поклоняються йому. Лідерство як важлива складова релігійної поведінки – це соціальні відносини домінування і підпорядкування в групі, організації, суспільстві, що ґрунтуються на здатності лідера приймати рішення і здійснювати вплив.

М. Вебер вирізняє три типи релігійного лідерства:

- бюрократичний – коли авторитет лідера пов'язаний з його статусом в певній церковній ієрархії;
- харизматичний – коли авторитет залежить від особистісних властивостей. Поява харизматичних лідерів притаманна для періодів революцій та інновацій в суспільстві;
- традиційний – коли авторитет освячений віковими традиціями чи звичаями вибору релігійних лідерів [5].

На відміну від усіх інших форм ціннісної свідомості, релігія дає ціннісне осмислення всього сущого і є унікальним формуванням соціальної суспільної справедливості в цілому. Світоглядні цінності релігійних конфесій роблять значний вплив на характер, націленість, інтенсивність, соціальну наповненість господарської активності своїх парафіян. Глибокий аналіз впливу релігійних цінностей на господарське життя суспільства міститься в таких працях М. Вебера, як “Господарська етика світових релігій”, “Протестантська етика і дух капіталізму”.

Своє завдання вчений вбачає у виявленні “психологічних та прагматичних релігійних зв'язків, у яких кореняться практичні імпульси до дії”. М. Вебер відзначає, що зовні подібні форми соціальної організації можуть бути пов'язані з дуже різними за своїм характером етичними системами. Ще на початку цього століття цитований М. Вебером німецький соціолог М. Офенбахер у зв'язку з порівняльною характеристикою католицизму і протестантизму дотепно зауважила: “Народна мудрість стверджує: чи добре їсти, або спокійно спати. У нашому випадку протестант хотів би краще їсти, тоді як католик віддає перевагу спокійному сну. Уникаючи в цьому зв'язку яких би то не було аналогій, можна помітити, що в цій схемі іудей, подібно до протестанта, воліє “добре їсти та ще й спокійно спати”. Таким чином, можна сказати, що в іудаїзмі, як вченні, на основі якого згодом і виникло християнство, міститься комплекс ціннісних орієнтацій, що становлять унікальний базис активного розвитку соціальної справедливості та розвитку капіталістичного способу виробництва [2, с. 5].

Протестантизм як важлива ланка християнства, відіграв та відіграє важливу роль у формуванні соціальної справедливості. Протестантизм – це сукупність лютеранства, кальвінізму, пресвітеріанства, євангельських церков Асамблеї Бога, англіканства та інших релігійних течій, які виникли в ході Реформації. В основі всього існування лежав базис, який формував

прагнення панувати над природою і людьми. Не єднання з Богом у загальному або споглядальна заглибленість у божественну сутність, що видавалися вищим благом у релігії, а активна аскеза, діяльність, угодна Богу, пов'язана з відчуттям себе його “знаряддям, інструментом в руках Бога”, стала тут релігійним обов'язком; саме такий підхід узяв гору на Заході” [2, с. 58–59].

Протестантизм став підставою формування буржуазного типу особистості, який характеризувався новим ставленням до світу, вніс глибокі зміни в систему цінностей, що визначали специфіку господарської поведінки індивіда. Віра перетворилася у внутрішній досвід людини, життя – у свідомий обов'язок, а чеснотами визнано працьовитість, ощадливість, акуратність, пунктуальність. Принципи “світського визнання”, “світської аскези” зближують церковне та світське в житті християнина, рутинна щоденна праця перетворюється на виконання волі Всевишнього. Характерною особливістю протестантизму є глибокий індивідуалізм у справах віри. Виправдання людського життя на землі протестант знаходить в активності, старанності, працьовитості. Засуджується сприйняття бідності як прийнятнього способу життя. Визнається і заохочується підприємливість, раціоналізм, прагматизм. Вперше в релігійній догматиці відбувається виправдання відсотків як плати за кредит. Діловий успіх вважається свідченням обраності. Ознака щирої віри – чесне виконання своїх ділових обов'язків. Проголошені церквою етичні чесноти перетворюють релігійність в гарант порядності, надійності, працьовитості віруючого. Тому серед протестантів та протестантських країн досить важливим чинником соціальної справедливості є успіх у всіх сферах життя [3].

Православ'я, як фактор соціальної справедливості, теж знайшов своє місце. Земне буття людини тлумачиться в православ'ї як перший етап життя вічного. На відміну від протестанта чи єврея, православний християнин не ставить перед собою завдання раціоналізації мирської поведінки, він зосереджений на внутрішньому, духовному житті. Релігійним натхненням пронизується весь побут людини – від народження до самої смерті. Має місце абсолютний пріоритет духовного над світським, матеріальним. Моральна свідомість, а не практичний інтерес або вигода визначають зміст діяльності. Для православних країн характерна “негативна” господарська етика. Закріпилася вона через неявну зневагу до матеріального та тенденцію до упередженого ставлення до багатства та мазохістського – до праці, як до необхідного зла. Багатство розцінюється часто як зло чи щось не Боже. Хоча самі священнослужителі, на відміну від звичайних мирян, віддають перевагу розкоші та багатству [4]. Сам же православний християнин, на відміну від протестанта, часто не може усвідомити сутність свого земного життя та сутність матеріального. У цьому виражається відмінність етичного ставлення до праці в православ'ї і протестантизмі. Аскетичний зміст і благочестивість помислів у праці перешкоджали становленню в

православ'ї трудової та професійної етики. Там практично її не було. З форми (конкретної професії, майстерності, якості праці, знарядь, технологій, зовнішнього оформлення результату) акцент зміщується на моральні, духовні спонукання. У цих ціннісних установках, на думку багатьох дослідників, корениться зневага до якісної сторони результатів трудової діяльності. Загальнообов'язковість і універсальність праці як аскетичної чесноти приводить до того, що в православній свідомості більше цінується універсал, дилетант, "майстер на всі руки". Тому для країн та суспільств де переважає православ'я, немає значних економічних потрясінь, також спостерігається неспроможність у гармонії та формуванні тієї ж соціальної справедливості. У той час як для протестантської свідомості характерно визнання вузькопрофесійної майстерності, у чому є більша ефективність [7].

До речі, теза про те, що безрелігійний чи атеїстичний світогляди економічно ефективніші, ніж релігійний, статистично не підтверджується: американські вчені порахували, що люди, які відвідують церковні служби, досягають більшого добробуту, ніж ті, що не відвідують, а це спонукає нас ще раз звернути увагу на те, що саме релігійність і є важливим базисом у формуванні соціальної справедливості.

Висновки. Отже, існування релігії в різних суспільних системах дає право стверджувати, що оцінка її як "опіуму для народу" є надто поверховою та упередженою. Досвід переконує, що релігія пов'язана з життєвими реаліями, такими як смерть і народження людини, із сенсом її перебування на землі, добром і злом, стражданнями та іншими доленосними моментами. На думку соціологів, виникнення релігії пояснюється не тільки намаганням людей знайти відповіді на проблемні питання свого життя, а й спробою сформуванню світогляд віруючих людей так, щоб вони дістали моральну опору й утіху в релігійній діяльності. У такому розумінні релігія – це служіння вищим силам, які спрямовують і контролюють процеси людської діяльності. Саме релігія протягом усієї історії виступає як хранителька національних традицій, формує світосприйняття більшості людей, норми їхньої поведінки, а також має великий вплив на формування праці людини.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусств: в 2 т. / Н.А. Бердяев. – М. : Искусство, 1999. – Т. 1. – 212 с.
2. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий / М. Вебер // Избранное. Образ общества. – М. : Юрист, 1994. – 127 с.
3. Нейхауз Р.Д. Бизнес и Евангелие / Р.Д. Нейхауз. – Познань ; М. : W Drodze : Вера и мысль, 1994. – 329 с.
4. Примуш І.В. Релігія в соціологічній концепції М. Вебера [Електронний ресурс] / І.В. Примуш. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19570411>.
5. Соціологічна сутність релігії, її місце і роль у суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/component>.
6. Соціальна справедливість запорука стабільності і розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>.

7. Path Dependency: Религиозные ценности как фактор формирования социально-экономических моделей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsosman.hse.ru/text/16213418/>.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2013

Семенюк И.В. Культура, духовность, религия как базис для формирования социальной справедливости

Проанализировано понятие “социальная справедливость” и показано влияние культурных, духовных и религиозных факторов как базиса в формировании социальной справедливости. Обосновано, что религия в Украине, так же, как культура и труд, являются едва ли не главным фактором взаимодействия человека с окружающей средой и экономикой. С углублением экономического кризиса, обнищанием народа человек пытается найти себе духовную поддержку и защиту в религии, которая рассматривает человека как творение Бога, по его образу и подобию. Таким образом, подчеркнутое равенство всех людей перед Богом, священное право каждого на жизнь, самоценность личности непосредственно влияют на формирование общественного мнения относительно роли и места человека в общественно-экономической жизни.

Ключевые слова: *духовность, справедливость, религия, украинский протестантизм, среда влияния, культура Украины, религиозное сознание.*

Semen'uk I.V. Culture, spirituality, religion as a basis for the formation of social justice

Analyzed the concept of justice, and proved the influence of cultural, spiritual and religious factors as the basis of the formation of social justice. It is proved that the religion in Ukraine, as well as the culture and work, perhaps the main factor in human interaction with the environment and the economy. With the deepening of the economic crisis, the impoverishment of the people of the person trying to find a spiritual support and protection of religion, which regards man as a creature of God, in His image and likeness. Thus emphasized the equality of all men before God, the sacred right to life, the intrinsic value of the individual and direct impact on the public opinion on the role and place of the individual in the social and economic life.

Key words: *spirituality, justice, religion, Ukrainian Protestantism, environment influences, culture of Ukraine, religious consciousness.*

УДК 316.442

І.В. ШАПОШНИКОВА

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження проблем формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Визначено ціннісні структури українського населення. Виявлено основні ціннісні позиції сучасної української молоді. Розроблено механізм процесу соціалізації молоді.

Ключові слова: *молодь, ціннісні орієнтації, соціалізація, механізм, формування.*

Соціально-економічні трансформації, що відбуваються в Україні, висунули на перший план проблеми соціалізації молоді. На формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасних умовах здійснює вплив інтегральний результат взаємодії двох цілісних систем. З одного боку, суспільство в усій сукупності проявів суспільного життя впливає на особистість молодої людини, з іншого – особистості активно засвоюють попередній актуальний досвід соціуму, знання, норми, цінності, традиції, що накопичуються і передаються від покоління до покоління. Ціннісні орієнтації молоді як найбільш “динамічної” групи суспільства більше за інших схильні до змін. Саме в молодіжному середовищі формується новий тип особистості, який буде домінувати і розвиватись у майбутньому. Ціннісні орієнтації є основними векторами соціальних орієнтацій, вони визначають спрямованість особистості і ступінь її соціальності, що змінюються залежно від рівня відповідності індивідуальних потреб і інтересів потребам та інтересам соціуму. Це зумовлює проблему формування ціннісних орієнтацій молоді як для сьогоденної соціальної політики, так і для майбутніх перспектив суспільного розвитку.

Поняття “цінність” є центральною дефініцією при вивченні ціннісних орієнтацій особистості. Її складну діалектику представляє у вигляді певних форм соціальної казуальності нормативно-ціннісний підхід до аналізу процесу розвитку суспільства, який веде до класиків соціології: М. Вебера, Е. Дюркгейма, А. Маршалла, В. Парето, Т. Парсонса. Теоретико-методологічні підходи розвивались класичною соціологією і представлені такими авторами, як: З. Бауман, П. Бергер, Т. Лукман, Дж. Мід, П. Штомпка. У пострадянській та вітчизняній соціології поняття “цінність” розглядається в працях А. Здравомислова, В. Ядова, А. Кравченко, Т. Заславської, Н. Лапіна, А. Ковалерова, Л. Овсянецької, М. Скока, Н. Сорокіної [1; 3–6]. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

Мета статті – дослідити проблеми формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

Молодь можна вважати лідируючою групою суспільства тому, що внаслідок свого об'єктивного стану вона концентрує в собі і виявляє в своїй свідомості перспективні тенденції розвитку сучасного суспільства. Кожне покоління молоді, що вступає в самостійне життя, засвоює вже сформовані цінності, якими живе сьогодні старше покоління. А потім формує і реалізує свою життєву програму, беручи за основу інтеріоризовані цінності.

Ціннісні орієнтації являють собою складні утворення, що вбирають у себе різні рівні і форми взаємодії громадського й індивідуального в особистості, специфічною формою усвідомлення особистістю оточуючого світу, свого минулого і майбутнього, суттєвості свого власного “Я”. А. Здравомислов і В. Ядов вказують на те, що “основна функція ціннісних орієнтацій, – регулювання поведінки як усвідомленої дії в певних соціальних умовах” [3; 4].

Включення ціннісних орієнтацій у структуру особистості дає змогу, як вказує В. Ядов, вловити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, джерела якої треба шукати в соціально-економічній природі суспільства, його моралі, культурі, в особливостях соціально-групового усвідомлення того середовища, у якому сформувалась соціальна індивідуальність і де проходить повсякденна життєдіяльність людини” [4, с. 6]. Таким чином, ціннісні орієнтації, виступаючи одним із центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки і мають суттєвий вплив на всі сторони її діяльності. Отже, розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов'язаний з розвитком спрямованості особистості. У співвідношенні з прийнятими в психології поняттями природи і особливостей ціннісної орієнтації особистості, цінності, які становлять її структуру і зміст, поділяють на дві основні групи (М. Рокич) з точки зору цілей і завдань, яким слугує та чи інша цінність. Першу групу становлять цінності – цілі (термінальні цінності), другу – цінності-засоби (інструментальні). Найголовнішими є термінальні цінності – це основні цілі людини, оскільки відображають довгострокову життєву перспективу. Термінальні цінності начебто визначають сенс життя людини, вказують, що для нього є особливо важливим, значущим, цінним [7].

Аналіз ціннісних орієнтацій молоді має враховувати два важливих фактори, які переважно і впливають на процес формування ціннісних орієнтацій: по-перше, соціокультурної ситуації, яка склалась в сучасній Україні; по-друге, специфіки молоді як відносно самостійної соціально-демографічної групи.

Складність аналізу специфіки молодіжного середовища, ролі й становища молоді в суспільстві, її життєвого рівня і соціального самопочуття, характеру адаптації до соціокультурної системи зумовлена органічним взаємозв'язком ціннісних орієнтацій молоді та соціокультурних перетворень.

Для характеристики рівня маргіналізації суспільної свідомості, що породжується сучасною соціокультурною ситуацією, на наш погляд, найбільш вдалою є категорія “соціально-культурна ентропія”, яка покладена в основу підходу, запропонованого А. Флієром [8]. Згідно із цим підходом, соціально-культурна ентропія являє собою порушення функціональної цілісності і збалансованості системи, її дисфункцію, що призводить до зниження можливості ефективного регулювання соціального життя людей. Тобто певні ознаки соціально-культурної ентропії пов’язані, перш за все, з такими причинами: зростаючими процесами маргіналізації населення, виходом все більшої кількості людей із зони ефективної регуляції їх свідомості і поведінки засобами домінуючої в даному суспільстві культурної системи і, перш за все – зі сторони комплексу її культурних інститутів; падінням ефективності процедур соціалізації й інкультурації особистості; деградацією престижності особистісних форм досягнення бажаного соціального статусу і доступу до соціальних благ при одночасному зростанні популярності протизаконних і кримінальних методів вирішення цих проблем. Слід відзначити той факт, що сучасна криза українського суспільства – це одночасно дезінтеграція певного способу життя і способу мислення. Це пояснюється тим, що реформується, перш за все, не економіка, а свідомість людей. Тому найбільш гостро відчувається криза світогляду, пов’язана, в першу чергу, з кризою системи цінностей.

Описуючи сучасне суспільство, дослідники, як правило, виділяють такі характеристики ціннісних структур українського населення:

- орієнтованість на матеріальні потреби;
- постійне звуження поля соціального інтересу;
- пластичність менталітету українського населення, що породжується його здатністю адаптуватись до будь-яких соціальних змін;
- підпорядкованість масової свідомості впливу засобів масової інформації як зовнішнього прояву віртуалізації способу життя;
- відсутність регулювальних функцій моральної свідомості;
- преклоніння значної частки населення перед владою навіть у ситуації відносної свободи вибору альтернатив;
- культурна невимогливість і готовність споживати будь-які моральні сурогати.

Таким чином, сучасне українське суспільство характеризується, з одного боку, прагненням до радикальної трансформації відносин власності, докорінних змін політичної структури, а з іншого – тотальною кризою в усіх сферах суспільного життя і суттєвою трансформацією системи цінностей. Проте, на наш погляд, представлену картину української соціокультурної дійсності доповнюють наступні риси, що характеризують сучасну молодь:

- нечіткість уявлень про громадянський обов’язок та патріотизм, що обертаються соціальною інертністю та відчуженістю молоді від проблем суспільства;

- небажання молоді нести відповідальність не тільки за долю суспільства, але й за власне майбутнє;
- неготовність певної частини молоді до служіння високим суспільним ідеалам;
- низький рівень самостійності мислення, що заважає формуванню здатності приймати відповідальні рішення в ситуації вибору;
- відсутність соціальної солідарності, що створена відсутністю консолідуючих ідеалів і байдужістю до суспільних проблем.

Таким чином, в умовах сучасного суспільства високі ідеали (творчість, прагнення до свободи, самореалізації) відступають на задній план. Пріоритетними стають цінності індивідуального успіху, що ототожнюються з матеріальним благополуччям. Це зумовлює виникнення суперечності між вимогами сучасного соціуму до молоді та неготовністю певної частки молоді відповідати їм. Цю суперечність можна подати у вигляді таких складових:

- потреба держави в активних громадянах та відносно слабке усвідомлення людьми себе в такій якості;
- недостатній (часто фрагментарний) розвиток у значної частини молоді реальної готовності до життя в сучасних умовах;
- нерівномірно розвинуті інструментальні якості та навички;
- незасвоєність технологій результативної поведінки;
- відносно слабка вираженість внутрішньої свідомості, що оберігає особистість від деформацій чи деградації в складних життєвих ситуаціях.

Процес інформатизації, під яким розуміють створення інформаційного середовища на базі комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, – один з небагатьох процесів в українській соціокультурній реальності. Це напрям, який дасть змогу молодим людям не тільки вижити в складних соціально-економічних умовах, що склались в суспільстві, але й успішно зробити кар'єру. Необхідно зазначити, що молодь розуміє переваги, які дають їм інформаційно-комунікаційні технології, й активно засвоюють їх.

Встановлення демократичних основ у державному управлінні, прояви постмодернізму, культурний простір, що постійно змінюється й створює цінності, норми ідеали, не може не впливати на свідомість молоді, яка засвоює нові ліберальні та демократичні цінності.

Проблема формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасних умовах є відображенням складностей процесу її соціалізації, який втілює інтегральний результат взаємодії двох цілісних систем: з одного боку, суспільства, що впливає на особистість молодої людини, з іншого – особистості, яка активно та вибірково засвоює попередній актуальний досвід соціуму, знання, норми, цінності, традиції, що накопичуються і передаються від покоління до покоління.

Від того, наскільки ефективно будуть засвоєні ті чи інші цінності і яким чином будуть вироблятися потреби та інтереси, залежить рівень успішної соціалізації: чи стане молода людина повноцінним громадянином і особистістю, чи її поведінку вважатимуть девіантною. Відсутність ідеалів і

цілей у сучасному житті негативно впливає на становлення молоді, тому вони мають бути обов'язково визначені для того, щоб молодь могла на них орієнтуватись у процесі особистісного розвитку.

Якщо процес соціалізації відбувається в умовах соціальної тренсактивності, коли суспільство стоїть на роздоріжжі, і його розвиток може відбуватися за двома різними напрямками, то молодь, як правило, обирає, хоча й інтуїтивно, новий шлях розвитку та нові ідеї. Пояснюється цей факт тим, що свідомість молодої людини сприймає те, що збігається зі специфікою світосприйняття молодої людини, чи збігається зі специфікою виключно на перспективи майбутнього. У цьому сенсі кожне нове покоління в будь-якому суспільстві – це своєрідний шанс на сприятливий розвиток у майбутньому.

Таку ситуацію охарактеризувала М. Мід, коли сформулювала стосовно часової специфіки три види культур: постфігуративну, яка переважає в традиційних суспільствах і орієнтована на минулий досвід; конфігуративну, що переносить центр тяжіння з минулого на сучасність і відкриває можливість розвитку молодіжних культур і різноманітних конфліктів між поколіннями; префігуративну, що орієнтована переважно на майбутнє, коли з цілого ряду причин ні минулий, ні теперішній досвід не дає змоги вирішувати життєво важливі проблеми і навіть є шкідливим. В таких ситуаціях молодь, безумовно спираючись на цінності, закладені старшим поколінням, по-перше, швидко засвоює нові вимоги, а по-друге, створює нові для цього середовища норми, стереотипи, закріплює їх у свідомості і створює тим самим новий досвід, яким вже буде вимушене користуватись старше покоління. Проте таке становище не може тривати довго. Як не може молодь завжди зберігати своє лідерське становище. Стабілізація суспільства призводить до своєрідної "реставрації", і взаємодія поколінь набуває класичного вигляду [2].

Необхідно визначити основні ціннісні позиції (тенденції), що характерні для сучасної української молоді.

– перш за все, це відображення у свідомості більшості молодих людей розшарування суспільства (бідні-багаті, еліта – аутсайтери, демократи – націонал-патріоти тощо). Одночасно з розшаруванням відбувається процес ціннісного усвідомлення своєї належності до певної групи, страти, що супроводжується формуванням своєрідних захисних бар'єрів між прошарками і групами, іноді закріплених у стереотипах, правилах, символіці, місцях відпочинку;

– зростання усвідомлення молодою людиною себе як самоцінності, а також своїх прав. Особливо це стосується цінності життя та честі, особистої безпеки тощо;

– підвищення ролі приватних, особистих життєвих цінностей (матеріальна забезпеченість, вдалий шлюб, здорові діти, наявність житла, автомобіля тощо) при зниженні цінностей суспільно значущих (давати користь суспільству, бути необхідним людям);

- зростання цінності родини як ключової цінності суспільства, насильницьки не деформованого ідеологічними доктринами;
- помітне зовнішнє витискання цінності праці, особливо праці виробничої та заміна її цінністю матеріальної забезпеченості;
- згасання у свідомості молодих людей патерналістського принципу державної політики, а особливо, зрівняльних тенденцій. Різке зростання ціннісної позиції – “опора на власні сили”;
- значне піднесення таких цінностей, як гроші, кар’єра, успіх при значній орієнтації на ринкові відносини і недержавний сектор економіки;
- визначається особиста готовність до життя в ринкових умовах і пов’язані з нею емоційно-психологічні стани;
- досить чітке виявлення цінності “життєвого оптимізму”, пов’язане з почуттям впевненості;
- зростання цінності освіти;
- зростання релігійності молоді як позитивної цінності при значних масштабах прояву містицизму та парарелігійності;
- перетворення політичної сфери життя, у тому числі політичної активності в інструментальну цінність, пов’язану з вирішенням життєвих завдань, при суттєвому зниженні суспільно-політичної активності;
- переважна орієнтація на політичні партії та рух демократичних сил і прийняття демократії як цінності;
- зниження екстремістських тенденцій у молодіжній свідомості та орієнтація на стійкий розвиток і стабільні цінності;
- поступове зростання етноцентризму молоді і поступове усвідомлення себе українцями, що має ціннісну природу;
- крайня непопулярність насильства як ціннісного елемента свідомості.

Кожна з виділених тенденцій при певному розгортанні подій може перейти критичну межу і перетворитись у так звані антиціннісні тенденції.

Лідуюче становище молоді як соціально-демократичної групи суспільства визначається не просто прийняттям “будь-якою ціною” нових основ щодо попередньої ідеології чи парадигми, ціннісні орієнтації молоді мають відповідати загальному вектору розвитку людства й окреслюватись такими загальними поняттями, як демократія, свобода, права людини, правова держава, громадянське суспільство, ринок. Така орієнтація – своєрідний шанс прориву в розвитку, який “дається” суспільству перехідного періоду під час виходу в самостійне життя нового покоління. І тут багато залежить вже від здатності даного суспільства, його соціальних інститутів використати цей шанс.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки, можна зробити спробу визначення комплексного механізму процесу соціалізації молоді, яка одночасно є його активним суб’єктом. Механізм соціалізації молоді включає в себе зовнішні фактори: цілеспрямований вплив соціокультурного середовища, у якому людина постійно перебуває, виховується і формується як особистість, її норми, цінності, соціальні очікування, стандарти поведінки, які засвоюють-

ся через агентів соціалізації (сукупність соціальних інститутів, суспільних організацій, у рамках яких індивід реалізує певні соціальні ролі і набуває бажаних соціальних статусів). До внутрішніх факторів необхідно віднести: соціальну активність самої особистості, самостійність у виборі та засвоєнні знань, уміння зіставляти різні точки зору, критично їх оцінювати, активну участь у практичній перетворювальній діяльності. Важливим критерієм відмінності зрілої особистості та особистості інфантильної є диференційована самооцінка, здатність самостійно приймати рішення. Тобто молодь буде керуватись тією системою ціннісних орієнтацій, яка сформувалась у процесі соціалізації під впливом перетворень сучасного українського суспільства.

Список використаної літератури

1. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації : монографія / А.А. Ковалеров. – Одеса : Астропринт, 2001. – С. 165–177.
2. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид ; [сост. и предисл. И.С. Кона]. – М. : Наука, 1988. – 429 с. – (Этнографическая библиотека).
3. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.
4. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / [под ред. В.А. Ядова]. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.
5. Скок М.А. Ціннісні орієнтації особистості сучасного студента / М.А. Скок // Вісник ЧДПУ. Серія: Психологічні науки : [зб. наук. праць] / [голов. ред. М.О. Носко ; Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка]. – Чернігів : Ред.-вид. центр ЧДПУ, 2002. – Вип. 11. – С. 128–132.
6. Сорокина Н.Д. Перемены в образовании и динамика жизненных стратегий студента [Электронный ресурс] / Н.Д. Сорокина // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 55–60. – Режим доступа: <http://www.isras/socis.html>.
7. The Nature of Human Values / M. Rokeach. – N. Y. ; London : Free Press, 1973. – 438 p.
8. Флиер А.Я. Энтропия социально-культурная / А.Я. Флиер // Культурология. XX век : словарь / [глав. ред, сост. и авт. проекта А.Я. Левит]. – СПб., 1997. – С. 565–567.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013

Шапошникова И.В. Формирование ценностных ориентаций современной украинской молодежи

Автор в статье освещает результаты проведенного социологического исследования проблем формирования ценностных ориентаций современной украинской молодежи. Определены ценностные структуры украинского населения. Выявлены основные ценностные позиции современной украинской молодежи. Автором разработан механизм процесса социализации молодежи.

Ключевые слова: *молодёжь, ценностные ориентации, социализация, механизм, формирование.*

Shaposhnykova I.V. Formation of valuable orientations of modern Ukrainian youth

An author in the article lights up the results of the conducted sociological research of problems of forming of the valued orientations of modern Ukrainian youth. Certain valued structures of the Ukrainian population. The principal valued items of modern Ukrainian youth are educed. By an author the worked out mechanism of process of socialization youth.

Key words: *young people, values, socialization, the mechanism of the formation.*

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.334.55/56

Д.О. МАСЛОВ

ПАРТІЙНА СИСТЕМА, ЇЇ ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена партійним системам. Розглянуто поняття, ознаки і функції партійної системи з точки зору представників як соціології, так і суміжних наук. Розкрито основні теоретико-методологічні проблеми партійної системи.

Ключові слова: партійна система, соціальне поле, електоральне поле, парламентське поле.

Партійні системи традиційно є одним із основних об'єктів дослідження політичної науки. Проте соціологія як наука, що вивчає суспільство, має свій власний інтерес до партійних систем. Специфіка підходів цих двох наук до визначення партійної системи зумовлена особливостями їх предмета. Політологія вивчає партії та партійні системи у співвідношенні “партійні системи – влада”, а друга – “партійна система – суспільство”.

Для вченого, який займається політичною соціологією, партійна система, її ознаки та функції становлять особливий інтерес.

Значний внесок у розробку теорії партій і партійних систем зробили західноєвропейські соціологи (М. Дюверже, Я. Лейн, С. Ерссон, Г. Алмонд, Дж. Лапаломбара, М. Вейнер та Є. Вятр) та соціологи на теренах колишнього СРСР (І. Бекешкіна, Є. Скакунов, Е. Головаха, Н. Анохіна, Е. Мелешкіна, Т. Шмачкова, Б. Макаренко, О. Вишняк, А. Зоткін).

Важливий внесок у розробку теми зробила стаття “Партії та партійне будівництво у соціологічному вимірі”, автором якої є І. Бекешкіна. У цій статті професійно розкрито аспекти та фактори формування партійної системи в Україні, поява партій та їх динаміка популярності у населення України, ставлення населення України до партій, їх ролі у суспільстві та інституту багатопартійності.

Незважаючи на значущість і цінність досліджень, проведених вказаними авторами, необхідно відзначити, що соціологічні особливості, теоретичні та методологічні основи партій і партійної системи ще до кінця не висвітлено. Також актуальним є подальше вивчення партійної системи України, яка й до сьогодні є не до кінця сформованою.

Мета статті – розглянути поняття, ознаки і функції партійної системи з точки зору представників як соціології, так і суміжних наук; розкрити основні теоретико-методологічні проблеми партійної системи.

Під партійною системою розуміють усі існуючі партії країни. Але у зв'язку з цим виникає питання: які партії вважати елементами партійної системи? Розглянемо кілька заперечень:

– чи зараховувати до елементів партійної системи карликові організації, які швидко створені і практично не беруть участі в політичному житті, навіть ті, які, формально змінюючи структуру системи, не справляють реального впливу на результати партійної боротьби? Переважна більшість теоретиків біпартійності систем називають такі партії “третіми” і не враховують при аналізі системи. Те саме можна сказати і про теоретиків мультипартійних систем;

– чи зараховувати до елементів партійної системи партії, які реально існують, але не можуть навіть зареєструватися для участі у виборах? Відповідь очевидна: їх вплив на ефективність системи є також мінімальним;

– чи зараховувати до елементів партійної системи партії, що беруть участь у виборах, але не проходять до парламенту? Їх вплив обмежується тим, що набрані ними голоси перерозподіляються між парламентськими партіями.

Таким чином, суто кількісно, враховуючи мінімальну похибку, можна констатувати, що, з погляду системного аналізу, під партійною системою слід розуміти сукупність парламентських партій. Лише в деяких випадках, що вимагають більшої точності розрахунків, до неї знадобиться зарахувати кілька партій, які мають потенційну можливість пройти у вищий законодавчий орган. При цьому слід враховувати, що у випадках, коли аналізується електоральна політика партій, досліджуються проблеми партійної боротьби тільки у виборчих кампаніях; під партійною системою, як правило, розуміють всі партії, що є в ній. Однак, з точки зору загальної теорії систем, враховуючи інші системні чинники, крім кількісного, таке визначення партійної системи виглядає занадто вузьким. З цих позицій цікавою видається дефініція Т. Шмачкова, який під партійною системою розуміє “контури політичного простору, що складений з незалежних елементів (партій) і визначається їх кількістю, параметрами (кількість виборців, тип внутрішньої структури), а також коаліційними можливостями” [1].

Визначення, з точки зору якісних характеристик партійної системи, дав ще М. Дюверже. У своїй відомій праці “Політичні партії” він зазначив, що “в будь-якій країні (за винятком держав з однопартійним режимом) співіснують кілька партій: форми і способи цього співіснування визначають” партійну систему “розглянутої країни” [2]. В аналізі партійних систем М. Дюверже не посилаються на загальну теорію систем, тому партійну систему, як сукупність “форм і способів” з існування партій, він розумів з достатнім рівнем умовності і укладав це поняття в лапки. Елементами аналізу партійних систем або ознаками партійних систем він вважав:

– типи партійних структур (централізовані і децентралізовані, тоталітарні і спеціалізовані, із слабкою чи жорсткою структурою тощо);

- кількість партій;
- їх кількісні параметри;
- союзи (коаліції) партій;
- їх географічну локалізацію;
- розподіл у політичному спектрі.

Крім того, партійні системи характеризуються ознаками, властивими лише цій країні або регіону, зумовленими, у тому числі загальносвітовими тенденціями партійних змін. Отже, система партій, як стверджував М. Дюверже, характеризується співвідношенням приватних, національних, регіональних, глобальних ознак, а також усім ходом історичного розвитку та пережитим країною історичним етапом.

Сучасна партіологія, крім сукупності елементів, форм і способів їх існування, контурів політичного простору, включає в поняття “партійна система” всі комунікації між партіями і союзами партій, партіями та електоратом, партіями і структурами влади. Наприклад, Я.-Е. Лейн і С. Ерссон стверджують: “Поняття ”партійна система“ описує не просто суму партій, які діють у політичному просторі тієї чи іншої країни, але й усю сукупність їх взаємозв’язків, а також характерних і стійких атрибутів взаємодії між ними” [3].

З позицій сьогодення, враховуючи розвиток досліджень соціальної структури суспільства, електоральну поведінку громадян, ускладнення ідеологічного взаємодії партій та умов парламентської боротьби, вже недостатньо представляти партійну систему у вигляді сукупності партій, які ведуть боротьбу. Для того, щоб зробити картину партійної боротьби більш об’ємною, показати в різних ракурсах, Б. Стародубський запропонував визначати партійну систему як сукупність чотирьох рівнів партійної боротьби, яка відбувається одночасно на:

- 1) соціальному полі, що відображає соціальну структуру суспільства і дає уявлення про соціальні підстави всіх партій, що становлять систему;
- 2) електоральному полі, що являє собою картину електоральної підтримки партій;
- 3) парламентському полі та загалом про розстановку партійних фракцій;
- 4) урядовому полі партій, тобто партійному складі вищого виконавчого органу [4].

До цього слід додати ідеологічне поле партійної системи, що являє собою розташування партій в ідеологічному просторі.

Отже, партійну систему, особливо у випадку з багатопартійними системами, можна уявити як п’ятиповерхову конструкцію, яка функціонує одночасно на: 1) соціальному; 2) електоральному; 3) ідеологічному; 4) парламентському; 5) урядовому полях. Іншими словами, поля партійної системи – це “сліди”, “відбитки” її взаємодії з навколишнім середовищем: соціальною структурою суспільства, виборцями, ідеологічною сферою, законодавчою,

виконавчою гілками влади. Крім цих зовнішніх полів, існують ще внутрішні рівні партійної системи, утворені партіями, що її становлять.

На думку Б. Ісаєва, кожна партійна система має три таких рівні, або поверхи:

– на першому здійснюється взаємодія громадянського суспільства (не обов'язково тільки в процесі виборчої кампанії) і партій партійної системи. Тут представляються партійні ідеології, програми, партійна агітація; здійснюються прийом громадян у політичні партії, їх політична соціалізація тощо. Цей поверх партійної системи будемо називати цивільно-партійним;

– на другому поверсі партійної системи “розташовуються” власне партійні організації. Він, у свою чергу, також має багатопверхову конструкцію (рядові члени, актив, партійні органи, керівництво і т. д.; місцеві, регіональні, центральні органи та організації). Це організаційно-партійний поверх, де зосереджена внутрішньопартійна, часом непомітна з боку робота;

– третій поверх партійної системи утворює сукупність “верхівок” політичних партій, їх взаємодію з державними органами. Це не обов'язково тільки система парламентських фракцій. Сюди слід віднести всі контакти партій з державою, у тому числі з розподілу державних дотацій, звітності за них; контакти з лобістськими групами, представниками квазіпартійних організацій у державних структурах тощо.

Третій поверх партійної системи назвемо партійно-державним.

Така триповерхова партійна конструкція перебуває між громадянським суспільством і державою. У цьому просторі вона взаємодіє із соціальною, ідеологічною, електоральною, парламентською та урядовими сферами, утворюючи відповідні поля.

Функції партійної системи можуть бути диференційовані на:

- 1) функції партій, що становлять систему партій;
- 2) системні функції партійної системи.

Г. Алмонд у праці “Політична теорія і політична наука” фактично звів їх до функцій політичних партій, при цьому розділивши на функції “входу” і “виходу”.

“Вхідні” функції, на його думку, виконують різні групи інтересів: неурядові асоціації, соціально-політичні рухи, громадські організації, політичні партії, незалежні ЗМІ. Політичні партії акумулюють різноманітні вимоги, виражені групами інтересів, і завершують роботу з надання їм політичної форми. До функцій “входу” політичної системи, виконуваних власне політичними партіями, належать:

– політична соціалізація – процес освоєння індивідом політичного середовища і політичних ролей. У результаті політичної соціалізації він завоює певні політичні знання, норми, цінності, моделі поведінки. Політична соціалізація формує певний тип людини політичної, забезпечує

наступність у розвитку політичної системи, її стабільність (включаючи стабільність партійної системи), формування підтримки цього порядку;

– політичне рекрутування (залучення) – це заповнення “ролей” у політичній системі: виборця, громадянина, депутата, мера, президента, лідера політичної партії. Рекрутування здійснюється за загальними критеріями – компетенція, вік, лояльність, підтримка, а також за певними обмеженнями, наприклад, з певного соціального шару;

– артикуляція інтересів – вираз політичною мовою вимог груп інтересів до владних органів. Ці групи представляють різноманіття соціальної структури суспільства, у тому числі специфічних нелегальних груп – мафії, сексуальних меншин, людей без паспорта, місця проживання і т. д. Артикулювання поділяється на явне і приховане. Явне – це чітко сформульовані вимоги: заява, петиція тощо. Приховане виражається в поведінці, настрої, політичних емоціях і почуттях;

– агрегування інтересів – перетворення вимог в альтернативи державної політики. Це, по-перше, збір, накопичення, сортування, класифікація висловлених простою мовою потреб населення. Далі – підведення їх під більш загальні критерії. Нарешті, оформлення вимог і потреб у вигляді політичних програм, платформ, заяв тощо;

– політична комунікація – процес здійснення зв’язку між елементами політичної системи, а також політичною системою і навколишнім середовищем (громадянським суспільством). Це – інформація, що йде від “входу”, через недержавні і державні структури на “вихід” політичної системи. Партійна система відіграє тут роль введення інформації в систему, передавача інформації від громадянського суспільства до державних структур, “формувача” громадської думки.

Функції “виходу”, у схемі Г. Алмонда не є функціями партій, а належать політичній системі в цілому.

Щоб не зводити функції партійної системи тільки до функцій партій, що її становлять, слід поставити питання про системні функції, які не належать партіям, а мають походження в самій системі партій, у всій цілісності партій. Ці системні функції слід виводити зі:

- структури партійної системи;
- становища партійної системи в суспільстві;
- її діяльності як цілісної сукупності партій.

Зі структури або взаєморозташування партій у партійній системі, на думку Б. Ісаєва, впливають такі системні функції:

– стабілізація політичної системи, суспільства в цілому. Ця функція відбувається з припущення, що політична поведінка партій, наведених у систему, більш стійка і передбачувана, ніж поведінка хаотичної безлічі партій. Дійсно, партії, пов’язані певними взаємовідносинами, що мають свій статус, місце в загальній конструкції, коаліційній політиці, поведуться більш виразно;

– надання поміркованості, виваженості та передбачуваності всім політичним відносинам. Партії, введені в систему, ведуть себе не тільки більш передбачувано, але й більш помірковано, займаючи позиції ближче до центру, ніж партії поза системою, зрозуміло, якщо під системою розуміти парламентські партії чи ті, що беруть участь у виборах;

– узгодження і коректування урядового курсу. Якщо партії зуміли домовитися про коаліційну політику у виборчій кампанії, то це підвищує ймовірність узгодження коаліційної політики уряду. Крім того, урядовий курс певною мірою узгоджується, а точніше – коригується опозиційними партіями. Так що узгодження і коректування урядового курсу – функції всіх партій, всієї партійної системи.

З місцезонташування партійної системи впливають функції:

- зв'язку держави і громадянського суспільства;
- зв'язку громадянського суспільства та політичних партій, що становлять партійну систему;
- зв'язку партій і державних структур, яка не тільки виявляється в період виборів, але й діє постійно;
- партійної системи як однієї з передавальних ланок управління;
- зворотного зв'язку системи “держава – громадянське суспільство”.

Нарешті, формулюючи системні функції, що впливають з діяльності партійної системи, можна спертися на дослідження Дж. Лаполамбери і М. Вайнера, які виділили функції:

- легітимізації управління, що особливо яскраво виявляється у виборчих кампаніях і здійснюється через всі партії одночасно, виступаючи саме системною функцією;
- національної інтеграції, яка, безумовно, виконується усіма політичними партіями країни;
- вирішення конфліктів управління.

Важливо підкреслити, що партійна система відіграє значну роль у суспільствах демократичного транзиту, особливо що переходять від тоталітаризму до демократії. У цьому випадку вона додатково бере на себе функції:

- заповнення політичного вакууму, викликаного відходом єдиної правлячої партії;
- структуризації розпливчастих і в ідеологічному, і в політичному плані суспільно-політичних рухів;
- прискорення процесу партійного генезису, встановлення зв'язків і певних відносин; визначення їх ролі в політичному житті новостворених партій;
- ідеологічної ідентифікації нових партій, визначення їх місця в партійній системі;
- структуризації, політичної ідентифікації електорату;

- перенесення центру ваги політичної боротьби з “вулиці” до парламенту;
- структуризації парламенту.

Висновки. Таким чином, узагальнення проблеми політичної системи має як соціально-політичне, теоретичне, так і прикладне значення. Партийна система, саме її поняття, ознаки та функції визначалися по-різному вченими соціологами та їх колегами із суміжних дисциплін. Специфіка цих наук, їх напрямів наклала своєрідний відбиток на вивчення партійної системи.

Партийна система була професійно описана в численних працях західних соціологів: її ознаки, функції, види. Проте всі ці праці були написані про вже завершені партійні системи західних держав. Водночас існує численна кількість досліджень незавершених партійних систем, української партійної системи зокрема. Дослідження партійної системи саме на цій стадії являє собою актуальну тему.

Список використаної літератури

1. Шмачкова Т.В. Мир политических партий / Т. Шмачкова // Мир политических партий. – М. : Полис, 1992. – С. 230.
2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже // Политические партии. – М., 2000. – С. 263.
3. Лейн Я.-Э. Политика и общество в Европе / Я.-Э. Лейн, С. Эрссон // Политика и общество в Европе. Партии и выборы : хрестоматия. – М., 2005. – С. 66.
4. Стародубский Б.А. Политические режимы европейских буржуазных стран / Б. Стародубский // Политические режимы в европейских буржуазных странах. – Свердловск, 1989. – С. 43–49.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013

Маслов Д.О. Партийная система, ее признаки и функции: социологический анализ

Статья посвящена партийным системам. Рассмотрены понятие, признаки и функции партийной системы с точки зрения, представителей как социологии, так и смежных наук. Раскрыты основные теоретико-методологические проблемы партийной системы.

Ключевые слова: *партийная система, социальное поле, электоральное поле, парламентское поле.*

Maslow D.O. The party system, its features and functions: a sociological analysis

The article is devoted to the party system. The author considers the concept, features and functions of the party system in terms of both the representatives of sociology and allied sciences. The basic theoretical and methodological problems of the party system.

Key words: *party system, the social field, the electoral field, the parliamentary field.*

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316

Т.А. ЗАНФІРОВА, Я.В. ЗОСЬКА

МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНО-СПОЖИВЧОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано споживацьку активність у намірах або діях української молоді як прояв процесів глобалізації та проникнення ідеології “суспільства споживання” й інформаційного суспільства в нашу країну. Визначено особливості проявів консьюмеризму серед молоді. Наголошено на особливих умовах формування консьюмеризму й суспільства споживання в Україні.

Ключові слова: консьюмеризм, практики споживання, суспільство споживання, інформаційне суспільство.

Глобалізація як найвища стадія розвитку процесу інтерналізації різноманітних аспектів суспільного життя характеризується зростанням ролі економічних, соціальних і культурних факторів у створенні умов для формування єдиного світового ринку без національних бар'єрів: уніфікацією культурних умов для всіх країн, включених у цей процес. Для культурної глобалізації характерним є наближення споживчої культури між різними країнами. Отже, консьюмеризм тріумфує абсолютно в усіх державах, незалежно від їх історичних, культурних і релігійних традицій, а також соціально-політичного ладу [1; 2].

Україна як сучасне суспільство відчуває на собі наслідки споживацької активності в намірах або діях як усього населення, так і молоді зокрема. Нашу країну не оминула й девіація споживацтва. Суспільство споживання в Україні має деякі спільні ознаки з іншими країнами, але наявні характерні відмінності. Це відображає єдність процесів глобалізації та локалізації в сучасному світі.

Глобальні перетворення призвели до формування серед українців та молоді консьюмеристських настроїв, тому виникає потреба у відповідній соціодіагностиці трансформації моделей поведінки українців під впливом культурної глобалізації на тлі поширення ідеології інформаційного та споживчого суспільства в Україні.

Зростання ролі процесу споживання в економіці та суспільному житті зумовило появу великої кількості досліджень процесу споживання, поведінки споживачів. Різні аспекти сфери споживання останнім часом активно вивчають і в Україні. Сучасну культуру споживання як складову економічної культури активно аналізують: М. Лукашевич, Т. Петрушина, В. Пилипенко,

Є. Суїменко. Дослідженню феномену споживання в Україні присвятили увагу Ю. Пачковський, В. Тарасенко. Споживацькі практики українців вивчають Ю. Привалов, Р. Савчинський. На дослідженні стилю, способу життя й моделей споживання зосередили увагу Т. Кривошея, І. Набруско, Ю. Черевко, М. Шульга. Вплив соціокультурних факторів на характер мотивів, інтересів, потреб, а також спосіб здійснення споживацької діяльності досліджують В. Бакіров, М. Мастинець, Г. Сорокіна. Інструменти маркетингових комунікацій як впливових факторів у системі детермінації споживацької поведінки розглядають у своїх працях Н. Лисиця, В. Полторак, В. Рєзнік, О. Щерба.

Водночас вітчизняні соціологи не приділяють достатньої уваги дослідженню ознак суспільства споживання, інформаційного суспільства в Україні. Тому й виникає потреба у їх відповідному вивченні на ґрунті дослідження моделей поведінки української молоді.

Мета статті – на підставі емпіричних даних здійснити спробу визначити прояви та ознаки розвитку інформаційно-споживчого суспільства в Україні.

Аналіз особливостей проявів суспільства споживання в Україні на підставі даних емпіричних досліджень (2009 р., $n = 800$: міське населення (м. Львів, Запоріжжя) віком 18–55 років; вибірка багатоступенева, на останньому щаблі – квотна; контрольовані ознаки: “стать”, “вік”; похибка $\pm 3,5\%$; 2010 р., $n = 1525$: міське населення (м. Ужгород, Полтава, Житомир, Донецьк, Кривий Ріг); вибірка – районована, на останньому щаблі – випадкова; контрольовані ознаки: “стать”, “вік”; похибка $\pm 2,5\text{--}3\%$, надійна ймовірність – 95,45%; 2011 р., $n = 947$: Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська області; населення віком старше 18 років; вибірка – районована, на останньому щаблі – випадкова; контрольовані ознаки: “стать”, “вік”; похибка $\pm 3,5\%$, ймовірність – 95,45%) дав змогу для виокремити в Україні певну примітивну форму та початкову стадію суспільства споживання, яку можна назвати суспільством споживацтва. Під ним ми будемо розуміти рудиментарну форму суспільства споживання, що пов’язана з випереджальним зростанням практик споживання щодо ментальних патернів продуктивності праці, які забезпечують підтримання цих практик споживання й залишаються недорозвиненими через брак відповідної ціннісно-регуляторної основи у вигляді релігії, ідеології та моралі капіталістичного нагромадження. Саме ця ціннісно-регуляторна основа відсутня в Україні як фундамент “споживання заради продуктивності”, що й слугує основою для “споживання заради престижу та самовираження” [4].

Суб’єкти суспільства споживання одночасно виступають суб’єктами інформаційного суспільства. Тож є підстави стверджувати, що ми маємо справу із суспільством, у якому поєднані окремі ознаки суспільства споживання, інформаційного суспільства та переважають практики споживання, які не підкріплені довгостроковим платоспроможним попитом і мають радше компенсаційний та симуляційний характер. Це дає підстави для ви-

значення сучасного суспільства споживання в Україні як переважно інформаційно-споживчого.

Сьогодні, на підставі даних дослідження “Споживання в Європі”, яке проведене компаніями L’Observatoire Cetelem, TNS Sofres та VIPE в 13 країнах Європи (Німеччина, Бельгія, Іспанія, Франція, Угорщина, Італія, Польща, Португалія, Чехія, Румунія, Великобританія, Росія та Словаччина), можна констатувати, що загальне підвищення рівня безробіття, криза зовнішніх боргів різних країн, тиск на купівельну спроможність та загальна нестабільність не вплинули на європейського споживача, який з успіхом справляється з кризовим станом уже протягом останніх трьох років.

Проте дослідники зазначають, що в споживачів відбулась певна зміна цінностей (важливішою якістю товару стала його відповідність нагальним потребам), а також зміни у свідомості та поведінці на користь розвитку більш “розумного” споживання з орієнтацією на недорогі “небрендові” товари (близько 75% з легкістю стали відмовлятися від товарів класу “люкс”), екологічно чисті продукти, вживані товари (розумний варіант, що дає змогу придбати більш якісні продукти або зручний спосіб споживати більше) [4].

“Розумна” купівля для багатьох європейців стає ніби видом спорту (близько 60% сумлінно порівнюють ціни перед здійсненням купівлі). Визначення “розумного” варіанта передбачає самостійне ретельне дослідження ринків товарів і послуг у ЗМІ та мережі Інтернет (використовують сайти виробників, торгових марок, інтернет-магазинів, магазинів он-лайн продажів, вторинного ринку мережі Інтернет; соціальні мережі; аукціони eBay, Aukto).

Отже, суб’єкти суспільства споживання як у Європі, так і в Україні, водночас є суб’єктами інформаційного суспільства.

Концепція “інформаційного суспільства” внаслідок її поширення у світі набула значного поширення і в Україні, проте до сьогодні не набула глибокого осмислення й адаптації під українські реалії.

На тлі існування багатьох варіантів визначення “інформаційного суспільства” більшою мірою поділяємо таке: суспільство, яке створюється внаслідок нової індустріальної революції на базі інформаційних і телекомунікаційних технологій та на базі інформації, яка є виразником знання людей. У такому суспільстві оброблення, накопичення, отримання й обмін інформацією в будь-якій її формі не обмежені відстанню, часом і обсягами. Технологічна революція додає великих можливостей людському інтелекту та створює ресурси, що змінюють спосіб суспільної праці й суспільного життя [5].

Вважається, що в “інформаційному суспільстві” значну частину економічної, політичної та культурної діяльності становить створення, розповсюдження, використання, узагальнення й маніпулювання інформацією. Характерні ознаки інформаційного суспільства:

- збільшення ролі інформації й знань у житті суспільства;
- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями та виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті;

- зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних і господарських відносинах;
- створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг [7].

Отже, стає зрозумілим, чому в більшості випадків термін “інформаційне суспільство” вживають як яскравий синонім терміна “інформаційно-комунікаційні технології”.

Мережне соціокультурне середовище має різний ступінь сформованості в різних країнах Європи, водночас значна частка населення цих країн є представниками інформаційного суспільства, оскільки має доступ до світових інформаційних ресурсів й залучена до глобального інформаційного простору (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість користувачів мережі Інтернет у країнах Європи

Кількість користувачів	Країни												
	Німеччина	Великобританія	Бельгія	Франція	Італія	Іспанія	Португалія	Угорщина	Польща	Чехія	Словаччина	Румунія	Росія
У % до всього населення країни	79	83	78	69	52	63	48	62	58	66	74	36	43

Останнім десятиріччям в Україні спостерігається тенденція до розбудови “інформаційного суспільства”: стрімко формується масова інтернет-аудиторія та специфічне мережне соціокультурне середовище, триває розширення аудиторії, формуються нові моделі інформаційного споживання. Автори аналітичної доповіді “Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості” вважають, що “інформаційне суспільство” в нашій країні за своїми параметрами буде подібним до таких у розвинутих країнах [3].

Результати моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України з питань розвитку інформатизаційних процесів в Україні (вбірка – 1200 осіб, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними ознаками: вік, стать, освіта, тип поселення тощо) фіксують впевнене зростання кількості українських користувачів Інтернету (табл. 2) навіть в умовах кризи [3, с. 45].

Таблиця 2

Динаміка користувачів мережі Інтернет в Україні

Кількість користувачів	Роки дослідження									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
У % до всіх опитаних	4,3	5,9	7,8	10,2	14,8	19,1	22,8	25,3	30,3	

Хоча результати різних дослідницьких колективів відрізняються (це зумовлено різним рівнем достовірності отриманих результатів залежно від обсягів вибірок та методики дослідження), проте можна зазначити, що Інтернет стає повсякденною практикою соціального буття як європейського споживача, так і пересічного українця будь-якого віку.

Дані емпіричних досліджень 2009–2011 рр., які були проведені дослідницьким колективом Класичного приватного університету, дали змогу виявити зв'язки речового та інформаційного споживання в Україні з акцентом на інформаційному споживанні як субституті речового. Найвним прикладом інформаційного споживання є користування мережею Інтернет та послугами, які пропонує інформаційна мережа. За даними проведених опитувань, майже 70% дорослого населення великих промислових міст є користувачами глобальної мережі з різним рівнем активності (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів щодо використання мережі Інтернет
(у % до кількості осіб, що обрали відповідне висловлювання)

Використання мережі Інтернет	2009 р.			2010 р.						2011 р.				
	Заг.	Львів	Запоріжжя	Заг.	Донецьк	Кривий Ріг	Ужгород	Полтава	Житомир	Заг.	Одеська	Харківська	Львівська	Запорізька
Користуюся практично щодня	47,0	35,2	58,1	42,0	45,3	62,4	42,7	34,1	38,2	44,3	51,1	40,8	41,5	39,7
Користуюся 1–2 рази на тиждень	20,3	26,1	15	20,2	13,6	15,6	19	26,8	22,9	16,7	16,5	18,3	13,7	16,2
Користуюся 3–4 рази на місяць	11,5	14,5	8,7	14,3	9,5	5,7	13,2	21,2	16,6	10,4	7,1	8,5	11,8	11,7
Не користуюся взагалі	21,1	24,2	18,3	23,4	31,7	16,3	25,1	17,9	22,4	28,6	25,3	32,4	32,9	32,4

Динамічно змінюються характеристики української інтернет-аудиторії (як територіальні, так і вікові). Варто зазначити, що в Європі майже рівною мірою масово використовує Інтернет як молодь, так і особи віком понад 50 років, проте технології веб 2.0 (блоги, соціальні мережі, форуми) більшою мірою використовує молодь (результати L'Observatoire Cetelem). В Україні найбільш активними користувачами мережі Інтернет теж є молодь (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняльний аналіз розподілу відповідей респондентів
щодо використання Інтернет
(у % до кількості осіб, що обрали відповідне висловлювання)

Використання мережі Інтернет	2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	всі опитані	молодь 18–24 років	всі опитані	молодь 18–24 років	всі опитані	молодь 18–24 років
Користуюся практично щодня	47,0	58,1	42,0	56,5	44,3	75,4
Користуюся 1–2 рази на тиждень	20,3	22,5	20,2	21,0	16,7	12,3
Користуюся 3–4 рази на місяць	11,5	11,8	14,3	14,3	10,4	7,0
Не користуюся взагалі	21,1	7,7	23,4	8,2	28,6	5,3

До того ж маємо зазначити, що найбільш активними користувачами Інтернету та водночас споживачами інформації є консьюмери (активні споживачі) (рис. 1).

Рис. 1. Активність використання мережі Інтернет представниками різних категорій споживачів

Цільове використання мережі Інтернет (табл. 5) певним чином засвідчує прояви інформаційного суспільства й підтверджує як стабілізацію традиційних форм використання мережі (комунікативна, пізнавально-рекреаційна), так і розвиток практик інтернет-споживання товарів, послуг, інформації та знань [3, с. 47].

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів серед користувачів Інтернет-мережі на запитання: «З якою метою Ви використовуєте Інтернет?»
(у % до всіх опитаних)

Мета використання Інтернету	Роки			
	2006	2007	2009	2010
Знайомлюся з останніми новинами, поточною інформацією	38,8	39,4	47,8	49,1
Шукаю інформацію для навчання / підвищення кваліфікації	36,5	38,5	42,7	39,3
Шукаю інформацію, потрібну для виконання професійних обов'язків	35,6	40,0	40,0	35,1
Шукаю інформацію про вакансії, можливості працевлаштування	*	*	18,8	25,0
Підробляю (створюю сайти на замовлення, поширюю рекламу тощо)	2,3	1,5	1,5	3,3
Відвідную сайти державних, громадських структур тощо	*	*	10,6	12,7
Шукаю інформацію на теми, що мене цікавлять (кулінарія, автомобілі, садівництво, спорт, живопис тощо)	33,8	30,9	48,7	43,6
Знаходжу й читаю / переписую у свою електронну бібліотеку художні книги	6,4	7,4	9,1	11,4
Знаходжу й слухаю/переписую музику, фільми	22,4	24,7	33,4	39,5
Спілкуюсь у чатах, ICQ, соціальних мережах («Однокласники», «В контакті» тощо)	16,4	17,9	36,7	37,1
Просто блукаю мережею	20,5	15,3	21,2	28,3
Граю в комп'ютерні ігри он-лайн	*	*	14,4	20,4
Беру участь у форумах, конференціях	7,8	4,4	6,2	8,3
Шукаю однокласників, партнерів для реалізації нових ідей, проектів, ініціатив	*	*	5,1	6,8
Шукаю інформацію про товари / послуги	14,2	14,7	19,9	28,5
Здійснюю покупки он-лайн	2,7	2,6	5,1	7,0
Користуюся електронною поштою	28,3	35,6	47,8	48,2

Ще одним проявом інформаційно-споживчого суспільства є інтернет-комерція (“е-комерція” або електронна комерція) – купівля-продаж речей через Інтернет. Останнім часом у європейців (результати опитування Інтернет World Stats) [4] саме Інтернет (за значущістю) посів друге місце серед джерел інформації при прийнятті рішення про купівлю на всіх етапах (збір інформації, остаточне прийняття рішення, придбання).

Згідно з результатами нашого дослідження, в Україні певна частина міського населення (близько 30%) вдається до е-комерції (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл позитивних відповідей респондентів на запитання:

“Чи здійснювали будь-які купівлі в Інтернет?”

(у % до тих, хто відповів на запитання)

Здійснення купівлі в Інтернеті	2010 р.						2011 р.				
	Заг.	Донецьк	Кривий Ріг	Ужгород	Полтава	Житомир	Заг.	Одеська	Харківська	Львівська	Запорізька
%	26,3	18	32,4	17,9	35,6	27,6	29,4	34,1	34	23,7	26

На основі узагальнення емпіричних даних встановлено, що серед тих, хто користувався послугами е-комерції, найчастіше оплачували через Інтернет інформацію (40%). Купівлю речей здійснювали через Інтернет 19% опитаних (серед активних споживачів – 26%), трохи менше оплачували розваги – 15%, проводили фінансові операції через Інтернет – 8%. Два інших види послуг, а саме “Культурні потреби”, “Подорожі, туризм”, через Інтернет отримувала однакова частка опитаних – 7%. Найпоширенішим мотивом користування Інтернетом для комерційних цілей є зручність цього засобу.

На підставі даних барометричного польового дослідження місцевого населення (18 років і старше) 12 країн, проведеного у вересні – жовтні 2009 р., яке проведене L’Observatoire Cetelem у співпраці з бюро економічної інформації і прогнозів ВІРЕ, можна говорити, що купівля-продаж речей через Інтернет є сучасною альтернативою звичайним магазинам (табл. 7) [8].

Висновки. Отже, глобальні перетворення призвели до формування серед українців та молоді консьюмеристських настроїв, і є підстави стверджувати, що в Україні ми маємо справу із суспільством, у якому поєднані окремі ознаки суспільства споживання, інформаційного суспільства. Це дає підстави для визначення сучасного суспільства споживання в Україні як переважно інформаційно-споживчого.

**Розподіл відповідей респондентів на запитання:
“Чи розглядаєте Ви можливість почати купувати перелічені товари
через Інтернет замість того, щоб купувати їх у магазині?”
(у % до всіх опитаних)**

Найменування товарів	Німеччина	Бельгія	Іспанія	Франція	Італія	Португалія	Великобританія	Угорщина	Польща	Чехія	Словаччина	Росія	Середнє значення для 12 країн
Товари культури (книги / CD / відеоігри)	77	56	60	72	66	62	82	55	77	50	92	66	68
Відпочинок, подорожі	58	57	68	58	62	58	72	43	53	43	79	42	58
Електропобутові прилади	63	28	32	50	44	30	71	34	60	56	81	46	50
Телевізори, hi-fi, відеосистеми, мікроінформатика	59	30	41	51	49	35	63	32	59	45	76	37	48
Одяг	69	39	41	58	46	31	69	28	50	30	64	39	47
Іграшки, товари для немовлят, дитячий одяг	45	22	28	38	37	19	56	29	54	30	76	37	39
Спортивні товари (спортивний інвентар або абонементи на відвідування спортклубів)	34	22	38	33	41	28	52	26	52	25	68	30	37
Банківські продукти	24	22	29	16	25	32	57	22	37	22	46	28	30
Меблі	43	19	22	36	25	16	48	20	32	16	54	18	29
Продукти харчування	19	15	28	23	19	25	57	14	20	7	24	15	22
Автомобілі	17	8	16	15	18	8	18	13	20	8	29	10	15

Список використаної літератури

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры : [пер. с фр.] / Ж. Бодрийяр. – М. : Культурная революция : Республика, 2006. – 269 с.
2. Грааф Дж. Потреблятьство. Болезнь, угрожающая миру / Дж. де Грааф,, Д. Ванн, Т. Нэйлор ; [пер. с англ. Н. Макаровой]. – М. : Ультракультура, 2003. – 392 с.
3. Дубов Д.В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Аналітична доповідь. / Д.В. Дубов, О.А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – Київ : НІСД, 2010. – 64 с.
4. Европейские потребители: какие они? Продавцы: на полпути к исчезновению? Потребитель-продавец: пути примирения // Потребление в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.observatoirecetelem.elem.com/>
5. Європа та Глобальне інформаційне суспільство. Рекомендації Європейській раді. Брюссель, 26 травня 1994 р. (Europe and the Global Information Society. Recommendations to European Council. Brussels, 26 May 1994) // Європа на шляху до інформаційного суспільства : матеріали Європейської Комісії 1994–1995 рр. – Київ : Державний комітет зв'язку та інформатизації України : Зв'язок, 2000.
6. Зоська Я.В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні : монографія / Я.В. Зоська. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 352 с.
7. Інформаційне суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційне_суспільство.
8. Обзор // Потреблять в 2010 не меньше, но лучше [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.observatoirecetelem.elem.com/>

Стаття надійшла до редакції 09.02.2013

Занфирова Т.А., Зоська Я.В. Молодежь как субъект информационно-потребительского общества

В статье проанализирована потребительская активность в намерениях или действиях украинской молодежи как проявление процессов глобализации и проникновения идеологии “общества потребления” и информационного общества в нашу страну. Определены особенности проявлений консьюмеризма среди молодежи. Акцентировано на особенных условиях формирования консьюмеризма и общества потребления в Украине.

Ключевые слова: консьюмеризм, практики потребления, общество потребления, информационное общество.

Zanfirova T.A., Zos'ka Y.V. Young people as the subject of information and consumer society

The article analyzes consumer activity in the intentions or actions of the Ukrainian youth as a manifestation of globalization and the penetration of ideology “consumer society” and information society in our country. The features displays consumerism from the yong. Emphasized the special conditions of shaping consumerism and consumer society in Ukraine.

Key words: consumerism, practices of consumption, consumer society, information society.

УДК 316.334.2

О.О. ЗУБЕНКО

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ТА ПРИЧИН НЕОФІЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЖЖЯ)

На матеріалах емпіричного дослідження в Запоріжжі проаналізовано соціальні аспекти неофіційної зайнятості. Зокрема, надано оцінку матеріального становища залежно від форми зайнятості, проаналізовано структуру неформально зайнятих за статтю, віком і освітою. Наведено громадську думку щодо причин неформальної зайнятості.

Ключові слова: сфера зайнятості, неофіційна зайнятість, причини неофіційної зайнятості, структура неформально зайнятих, емпіричне дослідження, соціологічне дослідження.

Будь-які суспільні зміни є суперечливими за своєю природою. Не є винятком у цьому контексті сфера зайнятості, зміни в якій призвели до значного урізноманітнення її форм. Збільшення форм зайнятості породжує одночасно ряд складних суперечливих відносин та процесів, вирішення яких не може бути здійснено без системного наукового опрацювання. Однією з найбільш гострих проблем, що пов'язані зі сферою зайнятості на сьогодні, є неформальна зайнятість, рівень якої в Україні є досить високим. Неформальна зайнятість у сучасній Україні є економічно та соціально зумовленою, адже недосконалість законодавства й економічних важелів регулювання є принциповими перешкодами для ведення ефективного бізнесу підприємцями, створюючи базис для існування неформальної зайнятості як соціального явища.

Мета статті – розглянути проблеми неформальної зайнятості з погляду громадської думки населення Запоріжжя.

Започаткував наукове вивчення неформальної зайнятості англійський антрополог К. Харт [1]. Проблему неформальної зайнятості в контексті неформальної економіки розглядає С. Барсукова [2]. Тіньову діяльність як джерело доходу аналізує український дослідник І. Ангелко [3]. Відомі російські соціологи Т. Заславська та М. Шабанова аналізують сутність неформальної зайнятості як різновид неправових практик та визначають соціальні механізми їх трансформації [4]. З більш широких позицій як форму гнучкої зайнятості розглядає неформальну занятість Е. Варшавська [5].

Серед соціальних аспектів проблеми неофіційної зайнятості можна перелічити такі: нездатність держави вирішити проблему безробіття, недостатня кількість добре оплачуваних робочих місць для молодих фахівців, жінок, фахівців технічного й гуманітарного профілів. У зв'язку з доступністю вищої освіти проблеми з працевлаштуванням людей без вищої освіти загострюються. Соціальна незахищеність неформально зайнятих збільшується через неможливість упокорення цієї форми зайнятості. Наявна необхідність соціального захисту, юридичної та іншої допомоги неформально зайнятим з боку недержавних громадських структур.

Для вивчення проблем, що пов'язані з неформальною зайнятістю, проведено емпіричне дослідження методом опитування громадської думки. Анкетування проведено в Запоріжжі в січні 2013 р. Опитано 500 осіб. Вибірка репрезентативна для дорослого населення міста, квотна за статтю та віком. Похибка вибірки – 5%, що не має суттєвого впливу на достовірність отриманих результатів.

За результатами дослідження виявлено таку структуру форм зайнятості за самооцінкою респондентів (табл. 1).

Таблиця 1

Структура зайнятості населення Запоріжжя, %

Вид зайнятості	%
1. Ніде не працюю	30,9
2. Працюю, офіційно оформлений	44,9
3. Працюю, але офіційно не оформлений	11,0
4. Працюю дома на замовленнях (фрилансер)	2,2
5. Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю не вдома	3,6
6. Самозайнятий, працюю на себе	6,6

За результатами дослідження, у структурі зайнятості населення частка людей, що не мають офіційного місця роботи, становить 23,4%. Серед них: працюючі, але офіційно не оформлені (11,0%), тих, хто працюють дома за замовленням, тобто фрилансери (2,2%), самозайняті (6,6%), тих, хто не мають постійної роботи і підробляють поза домом (3,6%). При цьому частка офіційно працевлаштованих – 44,9%. Отримані дані не дуже відрізняються від офіційної статистики. Згідно з даними Головного управління статистики в Запорізькій області, кількість офіційно працевлаштованого населення в 2011 р. становила 46%, а в 2012 р. – 52,4%.

Згідно з офіційною статистикою, відносна кількість безробітних, яка розрахована за методологією МОП за 2012 р., становила 6,7%. Ця цифра відображає лише незначну частку безробітного населення, що офіційно зареєстроване в державному центрі зайнятості. Відповідно до результатів проведеного дослідження, у родинях 28,5% респондентів є неформально зайняті. Таким чином, щоб більш об'єктивно судити про реалії у сфері не-офіційної праці, слід уточнювати дані офіційної статистики результатами непрямих та соціологічних досліджень.

Ці дослідження дають нам змогу зрозуміти, у яких сферах діяльності існує неформальне працевлаштування. Така форма зайнятості найбільш поширена серед службовців, чия робота не вимагає освіти (22,2%), зайнятих індивідуальною діяльністю (20,4%) і фахівців технічного профілю (14,8%).

Для докладного аналізу специфіки такої соціальної групи, як неформально зайняті, складено соціально-демографічний портрет представників цієї групи (табл. 2 і 3).

Таблиця 2

Структура зайнятості за статтю у % до осіб цієї статі

Вид зайнятості	% чол	% жінок	Загалом
1. Ніде не працюю	31,6	68,4	30,9
2. Працюю, офіційно оформлений	52,9	47,1	44,9
3. Працюю, але офіційно не оформлений	54,5	45,5	11,0
4. Працюю вдома за замовленнях (фрилансер)	27,3	72,7	2,2
5. Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю поза домом	33,3	66,7	3,6
6. Самозайнятий, працюю на себе	54,8	45,2	6,6

Таблиця 3

Структура зайнятості за віком у % до осіб цього віку

Вид зайнятості	До 29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	Старіше 60 років
1. Ніде не працюю	18,2	8,4	5,2	9,1	59,1
2. Працюю, офіційно оформлений	21,8	26,2	20,4	22,7	8,9
3. Працюю, але офіційно не оформлений	29,6	22,2	29,6	11,1	7,4
4. Працюю вдома за замовленнях (фрилансер)	45,5	18,2	27,3	9,1	–
5. Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю поза домом	44,4	5,6	11,1	22,2	16,7
6. Самозайнятий, працюю на себе	24,2	18,2	36,4	15,2	6,1

За даними табл. 2 і 3 можна скласти соціально-демографічний портрет людей, що мають і не мають офіційного працевлаштування. Як бачимо, у гендерній структурі обох груп велику частину займають чоловіки, тоді як жінки частіше працюють удома або зовсім не працюють. Серед жінок не працює 38,7%, а серед чоловіків значно менше – 21,8%. Відсоток офіційно оформлених також більше серед чоловіків (відповідно 53 і 39%). Але відсоток неофіційно оформлених серед чоловіків дещо вищий, ніж серед жінок (відповідно, 13,3 і 9,1%).

У цілому спостерігаємо існування проблеми гендерної нерівності у сфері працевлаштування: жінкам набагато важче знайти роботу. Відоме положення, що “безробіття має жіноче обличчя”, знаходить тут емпіричне підтвердження та кількісне визначення.

Також емпірично підтверджене положення, що молоді складніше знайти роботу, адже серед офіційно непрацевлаштованих більше молодих людей у віці до 29 років. Але це положення в цьому дослідженні уточнено тим, що серед молоді також більший відсоток неформально зайнятих. Така ситуація може бути пояснена тим, що молодим людям важче знайти офіційну роботу. Не варто так само забувати, що до цієї групи входять молоді жінки, що мають проблеми з працевлаштуванням у зв'язку з можливістю виходу в декретну відпустку.

Проблема неформальної зайнятості є найбільш нагальною для осіб зрілого віку 40–49 років. Якщо в середньому неформально зайнятих 11%, то серед осіб вказаної вікової категорії – 18,4%, хоча безробітних серед них лише 9,2%, що менше, ніж серед інших вікових груп населення.

Проблема неформальної зайнятості також є нагальною для осіб, що зайняті сільськогосподарською працею (у цьому дослідженні 75% серед них неформально зайняті). Високий відсоток (25%) неформально зайнятих серед осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, серед службовців, робота яких не вимагає вищої або середньої спеціальної освіти, серед некваліфікованих працівників промислового підприємства. Слід зазначити, що серед кваліфікованих робітників лише 4% неформально зайнятих.

Для виявлення відмінностей між двома формами зайнятості (офіційної й неофіційної) використано непараметричний критерій Манна-Уїтні.

Цей метод є непараметричним аналогом однофакторного дисперсійного аналізу, він оцінює ступінь перетинання (збігу) двох рядів значень обмірюваної ознаки. Чим менше збігів, тим більше відрізняються ряди, що відповідають порівнюваним вибіркам. Критерій Манна-Уїтні представляє всі значення порівнюваних вибірок у вигляді однієї загальної послідовності упорядкованих (ранжованих) значень з наступним обчисленням середнього рангу для кожної з вибірок.

Для подальшої інтерпретації розбіжностей візьмемо лише ті ознаки, імовірність подібності яких для критерію Манна-Уїтні не перевищує 5%. Найбільші статистичні розбіжності виявлено для ознак “матеріальне становище”, “освіта” й “інтерес до політики”. Офіційно та неофіційно працюючі, таким чином, більш за все відрізняються своїм інтересом до політики, освітою та матеріальним становищем. Розглянемо докладніше ці ознаки. У табл. 4 наведено дані щодо оцінки матеріального становища респондентів залежно від форми зайнятості.

Таблиця 4

**Оцінка матеріального становища
залежності від форми зайнятості, %**

Матеріальне становище	Ніде не працюю	Працюю, офіційно оформлений	Працюю, але офіційно не оформлений	Працюю вдома на замовлення (фрилансер)	Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю не вдома	Самозайнятий, працюю на себе	Загалом
Гарне	2,6	5,9	5,5			6,1	4,4
Вище за середнє	7,7	12,6	1,8	45,5		15,2	10,3
Середнє	50,3	64,4	60,0	54,5	25,0	60,6	57,9
Нижче від середнього	31,0	15,8	27,3		62,5	18,2	23,2
Погане	8,4	1,4	5,5		12,5		4,2

Хоча велика частина як офіційно зайнятих, так і неофіційно зайнятих респондентів, оцінюють своє матеріальне становище як “середнє”, але вже як “нижче від середнього” оцінюють 27,3% неофіційно зайнятих і 15,8% офіційно зайнятих. Своє матеріальне становище як “погане” оцінюють у три рази більше людей, неформально зайнятих, порівняно з формально зайнятими. Таким чином, ми бачимо, що матеріальне становище неформально зайнятих істотно гірше, ніж зайнятих офіційно.

Окремого розгляду потребують такі категорії неформально зайнятих, як: самозайняті люди, а також фрилансери. Самозайняті – це, найчастіше, малі підприємці, які мають матеріальне становище вище за середній рівень. Найбільший відсоток (13,8%) самозайнятих серед осіб зрілого віку – 40–49 років. Відмітним є й те, що своє матеріальне становище оцінюють як “вище за середнє” 45,5% фрилансерів. Це, скоріше, заповзятливі молоді люди, що самі організують свою зайнятість. Вони являють собою специфічну групу людей, які працюють без офіційного оформлення. До неї належать в основному молоді люди з високим рівнем творчих або аналітичних здібностей, що вміють застосувати їх на практиці. Така форма зайнятості не вимагає стажу, офіційного оформлення та інших формальностей. Вона вважається зручною для частини молоді, що не бажає зв’язувати себе з формальними організаціями. Хоча, за матеріалами нашого дослідження, у Запоріжжі фрилансерів лише 2% від загальної кількості дорослого населення, серед молоді цей відсоток становить у два рази вище – 4,4%. Ймовірно, у майбутньому ця форма буде поширюватися, особливо серед молоді, адже вона тісно пов’язана з інформаційними технологіями. За кордоном відсоток фрилансерів значно більший, ніж в Україні.

Отже, не всі категорії неформально зайнятих можна вважати депресивними групами населення.

При порівнянні рівня освіти соціальних груп формально й неформально зайнятих виявлено розбіжність у кількості людей з вищою освітою. Так, серед офіційно працюючих кількість осіб з вищою освітою становить 44,4%, тоді як серед працюючих без офіційного працевлаштування таких лише 27,3%. Імовірно, існує комплекс причин цього поділу. З одного боку, на ринку праці більший попит на співробітників з вищою освітою, ніж на працівників без вищої освіти. Доступність вищої освіти, збільшення кількості людей з вищою освітою підвищили рівень вимог до працівників, навіть тоді, коли виконання обов’язків за посадою не вимагає наявності вищої освіти. Так, роботодавці заявляють, що вища освіта є бажаною для продавців, охоронців, барменів, а також для робочих посад. З іншого боку, вища освіта підвищує рівень юридичної культури, сприяє більш детальному розумінню регулювання трудових відносин, негативних наслідків неофіційного працевлаштування.

Третьою ознакою, за якою спостерігається значуща статистична розбіжність, є рівень політичного інтересу цих двох груп. Люди, що не мають

офіційного працевлаштування, мають нижчий рівень інтересу до політичних подій, ніж офіційно зайняті. Лише 20,4% на запитання про те, чи цікавляться вони політикою, відповіли “намагаюся постійно бути в курсі політичних подій”, тоді як інші виявляють ситуативний інтерес (40,7%) або зовсім не виявляють інтересу до політики (37,0%). Інша ситуація серед офіційно оформлених, активний інтерес до політичних подій виявляють 34,1%, ситуативний – 39,9%, аполітичними є 23,3%.

Інтерес до політичних подій часто пов’язаний не тільки із цікавістю, бажанням завжди бути в курсі того, що відбувається, а й з особистою відповідальністю за долю країни. Освіта, статок, соціальна активність (інтерес до політики) і професійна належність є факторами соціальної стратифікації. Чим вищі ці показники, тим вищий соціальний статус.

Звичайно, неможливо вважати, що для отримання гарної роботи слід цікавитися політикою. Тут справа в іншому. Інтерес до політики – це емпіричний індикатор рівня включеності людини в соціальній простір. Зайнятість та інтерес до політики – це якості одного порядку, які відображають кращу адаптованість людини до соціуму й більш активне включення її в структуру соціальних процесів.

Одним із важливих аспектів проблематики неформальної зайнятості є виявлення причин цього явища. Загальноприйнятою точкою зору щодо причин неформальної зайнятості є високі податки. Це дослідження емпірично підтвердило таку думку та визначило кількісні параметри щодо ступеня поширення цієї думки в громадській свідомості. Звернемось до даних дослідження: 54% респондентів вказали причиною неформальної зайнятості “високі податки”; 43,2% – “нестачу робочих місць, безробіття”; 29,5% – “наявність тіньової економіки”; 29,3% – “слабкий контроль держави, контролюючих органів”; 27,9% – “недосконалість законів про працю”; 12,9% – “слабкі профспілки”; 10,8% – “переваги в конкуренції при неофіційному наймі”; 8,6% – “особливості психології, ментальності працівників”; 7,6% – “особливості психології, ментальності роботодавців”.

Висновки. У нашій країні багато зроблено в інституціональному облаштуванні ринку праці. Сформовано законодавство про зайнятість населення, створено інфраструктуру сприяння зайнятості, діють системи професійної орієнтації та професійного навчання безробітних, упроваджено соціальне страхування на випадок безробіття, частка управлінських функцій у сфері зайнятості й соціального захисту безробітних передана від держави до соціальних партнерів. Але поширення таких негативних процесів, як великі масштаби нелегальної праці, катастрофічно низький розмір заробітної плати, пасивність частини незайнятих громадян у пошуках роботи, випадки порушення роботодавцями правил прийому на роботу та звільнення свідчать про необхідність удосконалення інституційного забезпечення ринку праці. Загалом можна сказати, що важливою причиною неформальної зайнятості є її інституалізований, узвичаєний характер.

Спираючись на емпіричне дослідження населення міста, визначено громадську думку щодо причин неформальної зайнятості, найважливішими з яких є високі податки, нестача робочих місць, наявність тіньової економіки, слабкий контроль з боку держави. Загальна частка людей, що не мають офіційного місця роботи, становить 23% працездатних мешканців міста. Працюють, але офіційно не оформлені 11%. Для виявлення відмінностей між офіційною й неофіційною формами зайнятості був використаний непараметричний критерій Манна-Уїтні. Виявлено, що офіційно й неофіційно працевлаштовані найбільше відрізняються своїм інтересом до політики, освітою й матеріальним становищем. Більшу політичну активність виявляють люди, офіційно пов'язані з роботодавцями, серед них більше освічених, для них важливі соціальні гарантії, надані з боку держави. Водночас люди, які працюють неофіційно, не мають інтересу до політики, їхнє працевлаштування більшою мірою залежить від них самих, ніж від умов, наданих державою.

Список використаної літератури

1. Харт К. Возможности неформальных доходов и занятость в городах Ганы / К. Харт // Неформальная экономика. Россия и мир / [под ред. Т. Шанина]. – М. : Логос, 1999. – С. 532–536.
2. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика : курс лекций : учеб. пособ. / С.Ю. Барсукова ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2009. – 354 с.
3. Ангелко І. Тіньова діяльність як джерело доходу: основні форми вияву / І. Ангелко // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 108–115.
4. Заславская Т.И. Социальные механизмы трансформации неправовых практик / Т.И. Заславская, М.А. Шабанова // Общественные науки и современность. – 2001. – № 5. – С. 5–24.
5. Варшавская Е.Я. Гибкость занятости: зарубежный опыт и российская практика / Е.Я. Варшавская. – Кемерово, 2009. – 255 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013

Зубенко О.А. Эмпирическое исследование социальных аспектов и причин неофициальной занятости (на примере Запорожья)

На материалах эмпирического исследования в Запорожье анализируются социальные аспекты неофициальной занятости. В частности, представлена оценка материального положения в зависимости от формы занятости, анализируется структура неформально занятых по полу, возрасту и образованию. Приводится общественное мнение относительно причин неформальной занятости.

Ключевые слова: *сфера занятости, неофициальная занятость, причины неофициальной занятости, структура неформально занятых, эмпирическое исследование, социологическое исследование.*

Zubenko O.A. Empirical Study Social Aspect And Reasons To Unofficial Employment (On Example Zaporozhie)

On material of the empirical study in Zaporozhie are analysed social aspects unofficial employment. In particular estimation of the material position is given depending on the forms of employment, is analysed structure informal occupied for sex, age and education. Happens to the public thought for reasons to informal employment.

Key words: *the sphere to employment, unofficial employment, the reasons unofficial employment, the structure informal occupied, the empirical study, the sociological study.*

УДК 316:331.101.36:622

Я.Я. СЛАБКО, І.І. КАСІЛОВ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОТИВУВАННЯ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ТОВ “ВОСТОК-РУДА”

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження особливостей мотивування праці робітників гірничодобувного підприємства. Розроблено пропозиції з підвищення ефективності мотивування праці. Обґрунтовано використання організаційних методів мотивування. Визначено характеристики мотивації праці на вітчизняних підприємствах.

Ключові слова: мотивація, праця, трудова поведінка, ефективність, працівники, підприємство, управління.

Соціокультурні зрушення в українському суспільстві, викликані переглядом цінностей та дією глобальної кризи в економіці, призвели до зміни структури мотивації працівників і способів управління трудовою поведінкою працівника. Новий тип соціальної взаємодії у сфері праці і нові форми його регуляції вимагають розробки нових систем управління трудовою поведінкою працівників, формування належного ставлення до трудової діяльності, заснованих не на примусі, а на внутрішніх спонуканнях людини.

Різні аспекти проблеми мотивації розглядаються такими науковцями, як: М. Альберт, Г. Беккер, М. Вебер, Р. Вудвортс, Е. Дюркгейм, Д. Левін, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, Р. Мейо, М. Мескон, Г. Олпорт, Н. Смелзео, А. Сміт, Д. Рікардо, Л. Річард, Д. Синк, Ф. Тейлор, А. Файоль, Х. Хекхаузен, Ф. Херцберг, Д. Юнг, Л. Абалкін, О. Амоша, Л. Варава, А. Гастев, А. Єгоршин, Б. Леонтьєв, Е. Уткін, Д. Ядранський [3–6]. Водночас недостатньо висвітленими залишаються питання, пов'язані з вивченням особливостей мотивації працівників гірничодобувної промисловості.

Мета статті – обґрунтувати напрями вдосконалення мотивування працівників на гірничодобувному підприємстві.

Метою існування підприємства можна назвати благополуччя її учасників, засновників, працівників. Отже, мотивування, є частиною загальної стратегії підприємства, покликане служити досягненню блага для всіх його членів [2].

Ефективна діяльність гірничодобувних підприємств України є значним чинником забезпечення стабільного економічного розвитку країни [1]. У зв'язку з цим були проведені дослідження факторів мотивації працівників підприємства гірничодобувної промисловості й обґрунтовані основні напрями вдосконалення мотивування. Дослідження проводилось на гірни-

чодобувному підприємстві ТОВ “Восток-Руда” (м. Жовті Води), що спеціалізується на видобутку залізорудної сировини.

Пропозиції щодо вдосконалення мотивування трудової поведінки працівників підприємства можуть бути розглянуті відповідно до класифікації видів управлінської дії і стимулів. Мотиваційний механізм, що складається з елементів внутрішньої і зовнішньої мотивації, передбачає застосування різних за змістом і спрямованість методів мотивування. Як зазначено вище, головною метою мотивування співробітників, на наш погляд, є формування внутрішньої мотивації працівника, а економічні й неекономічні стимули зовнішньої мотивуючої дії можуть розглядатися як засоби досягнення цієї мети.

Економічні методи мотивування підлягають оптимізації в першу чергу. До них належать прямі – різні форми і системи заробітної плати, додаткові виплати і пільги, точніше усі види винагороди, що входять відповідно до закону в заробітну плату; непрямі – наприклад, безкоштовне харчування, лікувальні і профілактичні заходи, додатковий вільний час, оплата медичної страховки; придбання товарів або послуг підприємства зі знижкою, оплата проїзду до місця роботи, оплата освіти, спеціальні пенсійні програми і багато інших, що звільняють працівника від витрати власних грошових коштів або дають змогу отримати додатковий прибуток на іншій роботі.

Результати проведених досліджень дають змогу сформулювати рекомендації щодо вдосконалення управління мотивацією трудової поведінки працівників за допомогою матеріальних стимулів: забезпечення відповідності величини винагороди особистому внеску працівника, кількості і якості праці, а також можливості працівника впливати на величину винагороди залежно від результату праці; підвищення величини оплати праці відповідно до зростання її продуктивності; відстежування ситуації на ринку праці і рівня оплати праці відповідних професійних груп з метою своєчасних змін її видів і обсягу; вивчення, розробка і впровадження передових форм і систем розподілу винагороди; регулярне інформування працівників про джерела засобів організації матеріальної винагороди, про фінансові показники роботи і способи визначення рівня оплати праці; чітке дотримання домовленості про формування заробітної плати й інших видів матеріального стимулювання і недопущення порушення обіцяного розміру винагороди; виключення суперечності між величиною оплати праці і досягненням основної мети організації (отримання прибутку, реалізація статутних цілей тощо), тобто визначення оптимально можливого обсягу витрат на економічне мотивування, яке може дозволити собі організація без збитку для основної діяльності; фіксація всіх використовуваних видів економічного мотивування у локальних правових актах організації, оскільки точне формулювання і нормативне закріплення дають змогу уникнути дискримінації при розподілі прямих і непрямих матеріальних благ.

Працівники ТОВ “Восток-Руда” позбавлені можливості не лише впливати, а й контролювати виплату такої значної складової заробітної плати, як премії. Встановлення плану випуску продукції, виконання якого є головною умовою преміювання, здійснюється одноосібно генеральним директором, чиє рішення не зважає на думку безпосередньо працівників виробництва і не піддається колегіальному обговоренню. Створення постійно діючої комісії, що складається з представників усіх підрозділів (керівників, фахівців та робітників) і має повноваження обговорення та затвердження розміру премій, вирішило б цю суперечність.

Серед проблем управління мотивацією трудової поведінки працівників ТОВ “Восток-Руда” виділяється і така, як диспропорція заробітної плати, залежність величини оплати праці від приналежності до привілейованої групи управлінців або фахівців. Вирішення цієї проблеми, очевидно, полягає в зрівнянні оплати праці працівників, що виконують однаковий обсяг робіт.

Результати проведеного серед працівників ТОВ “Восток-Руда” опитування свідчать і про те, що на підприємстві як підвищення ефективності мотивування працівників доречно було б змінити режим робочого часу. Скорочений робочий день для окремих категорій працівників, можливість надомної роботи, змінний або гнучкий робочий графік доповнюють пряме економічне стимулювання і здатні істотно підвищити мотивацію праці. Мотивувальна сила зручного режиму праці зумовлена можливістю встановити баланс між роботою й особистим життям працівника.

Введення гнучкого робочого графіка або надомної роботи має безліч переваг для працівників і для самої організації. Перевагами для працівників є такі: скорочення витрат на оплату послуг осіб і установ, що здійснюють догляд за членами сім’ї (дітьми, престарілими батьками); можливість здобуття освіти, додаткового заробітку, участі в громадському житті; здійснення контактів зі сторонніми організаціями, що мають суворо регламентований графік роботи; підвищення продуктивності самої роботи; зменшення витрат часу і витрат на транспорт; дотримання індивідуальних біологічних ритмів праці та відпочинку.

Серед переваг для організації: економія витрат на утримання офісних приміщень, устаткування; підвищення продуктивності роботи і скорочення часу реагування на виробничі завдання, скорочення витрат часу на переїзди, доступність сервісу; можливість залучення службовців до роботи цілодобово, без оплати наднормових; оплата праці співробітників відповідно до досягнутих результатів, а не витраченого часу; конкурентна перевага серед інших працедавців, що дає змогу наймати на роботу необхідних фахівців; зменшення кількості відпусток, пов’язаних із сімейними обставинами і проблемами зі здоров’ям, а також пропусків роботи з різних причин; зменшення переривань робочого процесу, виключення використання робочого часу на особисті потреби.

У справі підвищення ефективності мотивування трудової поведінки використовується увесь спектр організаційних способів мотивування, пов'язаний з практикою управління в організації, постановкою цілей роботи, змістом праці, з оцінюванням і контролем виконання трудових функцій працівником. Наприклад, періодичні збори усього колективу підприємства (один раз на місяць або квартал) здатні вирішити одночасно декілька завдань мотивування. У ході зборів обговорюються завдання, що стоять перед організацією, уточнюється мета, стратегія, пропагується соціальна значущість діяльності усього підприємства, успіхи і досягнення організації; колегіально приймаються найважливіші рішення; доводяться до відома нові способи формування винагороди за працю; здійснюється нагородження і публічна похвала співробітників або груп. Фіксація підсумків (протокол зборів) з наступною публікацією у виробничому виданні або стінгазеті також має мотивувальну дію. Як засіб зворотного зв'язку цілком можна використовувати практику внутрішньої електронної пошти, що набуває все більшого поширення.

На нашу думку, у справжній кризовий період економіки ефективним буде і такий чинник, як інформування про перспективи розвитку підприємства під час кризи, заходи з нейтралізації негативних наслідків кризи, про завдання на найближчий час і ролі працівників у розвитку підприємства. Цей метод дасть змогу уникнути багатьох конфліктних ситуацій, непорозуміння і допоможе працівникам здолати страх, також вони самі в певному розумінні зможуть прогнозувати ситуацію. Таким чином, інформування впливає на умови формування мотивації трудової поведінки працівників.

У ряді пропозицій з удосконалення мотивування працівників під час сучасної економічної нестабільності ми виділяємо і створення надзвичайного колегіального органу з розгляду проблем, пов'язаних з економічною кризою. До його складу можуть входити представники усіх підрозділів організації. Такий орган (рада, комітет) покликаний обговорювати питання й труднощі, що виникають, у тому числі між підрозділами, а також між керівництвом і працівниками в цілому. Дорадчий орган також служить місцем обміну інформацією і зворотного зв'язку.

Серед рекомендацій відносно організаційних методів мотивування виділяється також розробка і складання детальної посадової інструкції, яка дає змогу не лише визначити точні вимоги до працівника, розмір і склад оплати праці, права і повноваження, систему контролю якості виконуваної роботи з боку керівництва організації, але й сформулювати у працівника очікування і ставлення до наслідків своєї поведінки. Якщо посадова інструкція містить усе, що підлягає документуванню, аспекти відносин працівника і працедавця, то з її допомогою долається безліч конфліктних ситуацій.

Удосконалення механізмів управління мотивацією працівників підприємства – це врахування всіх перелічених морально-психологічних ме-

тодів мотивування. Серед них: вивчення внутрішнього морального клімату в колективі і його коригування; індивідуальна робота з кожним співробітником; можливість просування кар'єрними сходами всередині організації; розробка системи моральних заохочень, нагороджень, публічної похвали, трудового змагання; формування почуття професійної гордості; створення атмосфери поваги, довіри, доброзичливості. Видається правильним поставити в обов'язок одного або декількох співробітників кадрових служб розробку та впровадження вищеназваних морально-психологічних методів мотивування.

Існує і такий метод дії на мотивацію працівників, як критика небажаної поведінки, дисциплінарні стягнення. З одного боку, можливість застосування покарання з боку керівництва організації є фундаментом владних функцій і авторитету керівника, ієрархічної структури підприємства, з іншого – використання як способу дії на поведінку працівників тільки заходів примусу негативно позначається на психологічній атмосфері усередині колективу, викликає невпевненість і страх, блокуючи ініціативу і трудову активність, тобто формує негативну мотивацію.

Найбільш важливою й одночасно складною є дія на внутрішні психологічні чинники, що становлять основу мотивації трудової поведінки, тобто потреби, інтереси, установки, цінності і цілі, які можуть інтерпретуватися як внутрішня мотивація. У зв'язку з тим, що виникнення внутрішньої мотивації засноване на духовних потребах людини, реалізації життєвого покликання, особистісного потенціалу і творчих здібностей, віддачності високій ідеї помітні результати досягаються консолідацією зусиль не лише з боку організації, але й громадських інститутів, що здійснюють вплив на формування та розвиток особистості.

На наш погляд, вказати шлях створення і управління внутрішньою мотивацією можуть надихаючі стимули, на відміну від простих (наприклад, матеріальної мотивації) вони викликають глибоке співпереживання й інтерес, постійно змінюються і сприймаються по-різному. Внутрішня мотивація, натхнення до праці формується при участі і безпосереднього працедавця, і суспільства.

Для ефективною управлінської дії на формування внутрішньої мотивації працівника підприємства можна рекомендувати впровадити такі заходи: доручати роботу над новими, інтелектуально складними завданнями; ставити високі цілі праці; систематично, за допомогою наявних засобів інформації засвідчувати працівникові про соціальну значущість виконуваної ним роботи і підсумків діяльності усього підприємства, що відповідають ідеалам гуманного суспільства; контролювати психологічну й інтелектуальну сумісність, гармонію ціннісних орієнтацій членів колективу за допомогою анкетування і співбесіди при прийомі на роботу.

Оскільки стан внутрішньої мотивації людини залежить від рівня внутрішньої свободи, багатства духовних якостей, міри інтелекту, так і вплив

громадських інститутів, що впливають на світогляд сучасної людини, набуває вирішального значення для самоактуалізації його трудової поведінки. Головну роль тут відіграють існуюча в країні та світі система виховання й освіти, засоби масової інформації, досвід попередніх поколінь, політика держави.

Рекомендації з удосконалення мотивування працівників підприємства, що відповідають кожному виду управлінських дій, краще застосовувати в усій сукупності, компенсуючи недолік одного методу, збільшенням значення іншого методу тієї ж групи, не допускаючи виключення цілої групи методів із системи мотивування персоналу. Неможливо обійтися як без матеріального стимулювання, так і без морально-психологічного, як без заохочення, так і без примусу, як без зовнішніх стимулів, так і без внутрішніх чинників мотивації.

Оптимізація існуючої системи мотивування трудової поведінки працівників українських підприємств має неповторний характер. Так, з метою нейтралізації негативних і посилення позитивних особливостей мотивації трудової поведінки, пов'язаної з особливостями світогляду українців, можна запропонувати таке:

1. Подолання нераціональності мислення, його неоднозначності і непередбачуваності дій, якщо ввести суворо регламентовану систему винагороди, уточнити і зафіксувати в нормативних документах організації права й обов'язки кожного працівника, цілі діяльності організації і передбачити постійне підвищення кваліфікації. Це дасть змогу сформувати у співробітників ініціативність, обачність, самоорганізованість.

2. Викорінювання прагнення до придбання благ при мінімальних витратах трудових зусиль, готовності йти на нелегальні способи отримання винагороди, причиною і наслідком яких є безвідповідальність, лінощі й безкарність, можливо досягти на основі розподілу посад і пов'язаних з ними привілеїв з урахуванням особистих трудових заслуг, легальних, прозорих практик виплати заробітної плати і встановлення зв'язку результату праці з величиною винагороди, забезпечуючи розуміння цього зв'язку кожним працівником.

3. Використання почуття колективізму, властивого українським працівникам, з метою активізації виробничої поведінки, наприклад при введенні системи взаємодопомоги, що передбачає відповідальність усього колективу або підрозділу за невиконання завдання окремим його членом, а у разі успіху – нагородження усієї групи. Необхідно мінімізувати тотальне застосування індивідуальних чинників мотивації, характерне для західних компаній. Розвиток відчуття колективізму і солідарності сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в колективі, розвитку стійких соціальних зв'язків, взаєморозуміння і довіри з керівником.

4. Духовні цінності, здатність до глибокої рефлексії, що становлять ядро національної культури і є основою світобачення українських праців-

ників, визначають побудову системи управління на фундаменті високих соціальних цілей, а також обов'язкового включення широких можливостей для реалізації особистих якостей працівника під час прийняття важливих управлінських рішень і навіть при виконанні посадових обов'язків. Цей чинник вимагає від керівництва підприємством інформування співробітників про кінцеві результати виконання робочих завдань, про досягнуті успіхи конкретним працівником. Кожен член колективу має відчувати свою причетність до вирішення важливих громадських завдань.

5. Низький рівень дисциплінованості, недотримання режиму роботи і термінів виконання, що мають місце на багатьох українських підприємствах, можна здолати через встановлення чітких критеріїв оцінювання результатів праці, посилення контролю якості виконуваної роботи на кожному її етапі, обов'язкове застосування дисциплінарних стягнень за порушення термінів і режиму праці, заходів безпеки, введення електронного пропускового режиму, виявлення співробітників, які своїми безвідповідальними діями чинять дестабілізуючий вплив на увесь колектив, фіксацію режиму праці і відпочинку в правилах внутрішнього трудового розпорядку організації.

6. Пасивність поведінки і мислення працівників підприємства можна здолати заохоченням ініціативи і заповзятливості при розробці якогось нововведення, проекту; зведенням до мінімуму залежності матеріальної і нематеріальної винагороди від інших чинників; делегуванням повноважень; введенням наставництва як можливості прояву таланту й отримання задоволення від почуття своєї значущості і передачі накопичених знань і навичок новим поколінням трудящих; введення такої системи винагороди, як участь у прибутках підприємства; введенням в обов'язки фахівців і висококваліфікованих працівників презентації своїх варіантів вирішення певних проблем або завдань; періодичною звітністю (місячною або кварталною) працівників перед керівництвом і керівника перед працівниками про кінцеві результати діяльності організації.

7. Схильність до підпорядкування і довіра призначеному лідерові в деякому розумінні спрощує процес управління працівниками, полегшує можливість для керівництва безперешкодного використання нововведень, позбавляє його небезпеки вести боротьбу з працівниками з приводу порушення їх прав, дискримінації, вимог збільшення розміру винагороди, але водночас пригнічує активну виробничу взаємодію, породжує у людей страх стати небажаними співробітниками, втратити прихильність керівника, виключає необхідну корисну критичність до влади, допускає свавілля і диктатуру. Спекуляція терпимістю і упокорюванням працівників зрештою може призвести до масових звільнень, припинення діяльності усієї організації. Треба мати на увазі, що навіть відсутність прямого невдоволення з боку співробітників не виключає наявності демотивувальних чинників і не є свідченням повної задоволеності роботою. У будь-якому випадку корис-

но проводити систематичний аналіз, дослідження міри мотивованості персоналу і стану морально-психологічної атмосфери в колективі за допомогою різних методів (анкетування, бесіди, оцінювання показників праці).

Усі перелічені характеристики мотивації працівників вітчизняних організацій існують разом з великим творчим потенціалом співгромадян, який чекає свого розкриття і реалізації. Таланти і здібності населення нашої країни анітрохи не менші, а то й більші за здібності працівників зарубіжних підприємств, і головне завдання перетворення способів управління мотивацією полягає в пошуку можливостей для всебічного розвитку особистості працівників і використанні їх дарувань на благо суспільства і держави.

Проте вирішенню цього найважливішого завдання сьогодні перешкоджають недоліки і недосконалість існуючої кадрової політики і практик мотивування на вітчизняних підприємствах. Для усунення найбільш поширених помилок можна рекомендувати таке:

- перегляд системи мотивування, що базується на непорушних, встановлених, застарілих методах, вивчення передових інструментів мотивування, вільне відповідальне прийняття нових його форм;

- поліпшення умов праці в цілому, дотримання санітарно-гігієнічних норм робочого місця у поєднанні з підвищенням самої культури праці, що є необхідною передумовою зростання якості життя громадян;

- виключення обману при прийомі на роботу, суворе дотримання досягнутої домовленості і тим більше – укладеного контракту;

- відповідність найнижчого рівня оплати праці на підприємстві нормальним потребам працівника, що можуть забезпечити основні сфери його життєдіяльності. Незважаючи на важливість нематеріального, морально-психологічного стимулювання, необхідно використовувати і матеріальне стимулювання;

- забезпечення прозорості формування й розміру заробітної плати та відповідність її виплати чинному законодавству України;

- здійснення виплати премій тільки за результати праці, недопущення перетворення премії в постійну, обов'язкову і гарантовану надбавку, що необхідно з метою збереження мотивуючої ролі преміювання;

- збагачення праці працівника будь-якого рівня, виключення монотонності, по можливості зниження автоматизації і технологізування роботи співробітників творчих категорій;

- введення там, де можливо, без завдання шкоди виробничому процесу, гнучких робочих графіків, надомної роботи, телероботи. Позитивна дія зручного для працівника трудового режиму в Україні доки недооцінена, тоді як в інших країнах давно й успішно застосовується;

- підтримка необхідної кількості кадрів, уникнення необґрунтованого збільшення штату, яке може привести потім до хворобливого скорочення. Значні витрати, пов'язані кількістю невиправдано великої кількості

співробітників, а в наступному – витрати на виплату вихідної допомоги, не сприяють процвітанню організації;

– недопущення дискримінації працівників літнього віку при наданні кар'єрних можливостей молодим фахівцям. Оцінювання працівника за результатами його праці, незалежно від віку, має стати принципом винагороди без утиску прав і інтересів працівників похилого віку;

– зменшення офіційної звітності, яке приведе до заощадження часу і сил на її складання, аналіз. Величезна довіра написаному слову і підписаному документу в нашій країні, не призводила до підвищення ефективності, виконання планів і задоволення потреб працівників, а викликала, навпаки, негласний протест і застій у роботі;

– регулярна атестація з метою проведення об'єктивної оцінки і визначення статусу працівника, коригування заробітної плати;

– забезпечення зворотного зв'язку керівництва і підлеглих, яке здатне згуртувати колектив, встановити контакт і зміцнити відкриті взаємини (наприклад, через профспілку або інші колегіальні органи);

– виділення обдарованих працівників, які мають великий творчий і інтелектуальний потенціал, що є необхідним інструментом підвищення мотивації працівників та ефективності діяльності організації;

– з'ясування ціннісних орієнтирів, очікувань, інтересів і прагнень потенційного працівника, зіставлення їх з можливостями і принципами організації має здійснюватися обов'язково, щоб уникнути їх несумісності і конфлікту інтересів організації та працівника.

Висновки. Таким чином, запропоновані рекомендації з підвищення ефективності системи мотивації працівників гірничодобувних підприємств засновані на положеннях і висновках сучасних теорій і концепцій мотивації. Вони не виходять за рамки загальної стратегії підприємства, відповідають найважливішим цілям і напрямам управління мотивацією працівників, складаються із запропонованих наукою і підтверджених досвідом різноманітних методів мотивування, зважають на специфіку мотиваційних установок українців, покликані усунути негативні моменти мотивування персоналу на гірничодобувних підприємствах України.

Список використаної літератури

1. Амоша О.І. Мотивація праці як складова стратегії розвитку вугільної галузі України в сучасних умовах / О.І. Амоша, О.П. Пономаренко // Стратегія економічного розвитку України. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 22–23. – С. 104–111.

2. Варава Л.М. Управління конкурентоспроможністю на підприємствах сировинних галузей : [монографія] / Л.М. Варава, О.А. Темченко. – Кривий Ріг : Вид. центр КТУ, 2009. – 254 с.

3. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – 396 с.

4. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; [пер. с англ. А.М. Татлыбаевой]. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 351 с.

5. Попов С.О. Основні науково-практичні проблеми залізорудної гірничодобувної промисловості як важливого фактора соціально-економічного розвитку України /

С.О. Попов // Бізнес-Інформ. Сер. Економіка: науково-практичні проблеми соціально-економічного розвитку України : [науково-економічний журнал] / [голов. ред. В.С. Пономаренко] ; ХНЕУ. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2009. – № 4 (1). – С. 100–103.

6. Ядранський Д.М. Мотивація праці управлінських працівників як важіль покращення стратегічного положення підприємства / Д.М. Ядранський // Сучасні проблеми економіки підприємства : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – Т. 1. – С. 108–109.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013

Слабко Я.Я., Касилов И.И. Основные направления усовершенствования трудового поведения работников ООО “Восток-руда”

В статье освещены результаты проведенного социологического исследования особенностей мотивирования труда работников горнодобывающего предприятия. Разработаны предложения по повышению эффективности мотивирования труда. Обосновано использование организационных методов мотивирования. Определены характеристики мотивации труда на отечественных предприятиях.

Ключевые слова: *мотивация, труд, трудовое поведение, эффективность, работники, предприятие, управление.*

Slabko Ya.Ya., Kasilov I.I. The main directions of improvement of labor behavior of workers LLC "East-Ore"

Authors in the article light up the results of the conducted sociological research of features of reason of labour of workers of mining enterprise. The worked out suggestions are on the increase of efficiency of reason of labour. The use of organizational methods of reason is reasonable. Certain descriptions of motivation of labour are on domestic enterprises.

Key words: *motivation, labour, labour behavior, efficiency, workers, enterprise, management.*

УДК 316.334.2

Д.М. ЯДРАНСЬКИЙ

СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті визначено основні проблеми, які виникають при оцінюванні, створенні та передачі інформаційних товарів. Встановлено роль інформації в продажі та просуванні матеріальних товарних продуктів. Встановлено, що на сьогодні єдиною реальною формою оцінювання інформації в процесі суспільного обміну є її об'єктивізація через інтеграцію з матеріальними артефактами. Окреслено проблемне поле й напрями подальших досліджень.

Ключові слова: оцінювання, вартість, віртуальний продукт, цінність, обмін, артефакт, інформація.

Мета статті – визначити основні проблеми, які виникають при оцінюванні, створенні та передачі інформації товарів; встановити роль інформації в продажі та просуванні матеріальних товарних продуктів.

Підвищення темпів колоподібного (за Ж. Бодрійяром) розвитку зумовлює появу все нових продуктів, які б підтримувати такий розвиток. При цьому час, необхідний для створення матеріальних артефактів, є значним, що призвело до заміни матеріальних продуктів інформаційними. Однак високий темп цих змін зумовлює потребу в збільшенні динаміки виробництва та споживання інформаційних продуктів. Уповільнення такого темпу є принципово неможливим через загрозу суспільному розвитку. Водночас зростання динаміки все гостріше ставить проблему оцінювання такого продукту, адже фактично мова йде про моментну ціну (або про встановлення зміни ціни) відповідно до швидкості проходження конкретного товару колом суспільного розвитку. Причому в сьогоdnішній науковій парадигмі поява ціни заснована на загальному поділі праці. У цьому сенсі невідповідність швидкості зміни ціни товару зумовлює розбалансування системи суспільного відтворення, адже позбавляє одних учасників товарного обміну можливостей його еквівалентного здійснення. При цьому об'єктивним є факт, що ринкова вартість різних товарів неоднакова, оскільки в сьогоdnішній парадигмі вартість створюється виключно людською працею, у ході якої виконавець усе частіше використовує не фізичні зусилля, а власний інтелект (або інформацію, яку він набув). У такому контексті мова йде про працю, засновану на використанні інформації, – інформаційну (інтелектуальну). Оцінювання інтелектуального продукту пов'язано з оцінюванням інтелектуальної праці, яка на сьогодні сама залишається неоціненою. Більше того, трудова теорія вартості, що домінує в сучасній

вітчизняній економічній теорії, виявляється практично безсилою, адже інформаційний продукт вимагає все менше часу на створення, а час, що витрачається на його створення, практично не може бути діагностованим.

Відповідна обмеженість можливостей економічного інструментарію зумовлює актуальність соціологічної рефлексії категорій вартості в системі обміну інформаційною працею.

Навіть за умов використання часу як еквівалента обміну виникає питання визначення справедливого його обсягу. Це пов'язано з тим, що певний товар (артефакт) складається з витрат праці значного кола людей, які можуть не уявляти власної причетності до його створення (металург не може передбачити, який товар може бути виготовленим із металу, який ним виплавлений). З іншого боку, відбувається створення інформації про певний продукт, яка власне й породжує попит на цього. Відтак, індивід не завжди може наперед визначити цілі (товари), на які створений ним продукт буде обмінаний (такий обмін переважно опосередкований грошима). Відповідно, індивіди, що беруть участь у сучасному виробництві та обміні товарів, діють переважно стихійно, виходячи зі своїх особистих інтерпретацій, орієнтуючись на збільшення індивідуальної корисності від власних зусиль (праці). При цьому домінуюча мотивація, зорієнтована на максимізацію вартості товарів, що продаються, адже збільшення такої вартості зумовлює збільшення частки доходу працівника. Водночас таке збільшення доходу за рахунок збільшення ціни зумовлює одночасно зменшення частки доходу через відсутність економії при споживанні товару. Відтак, можна говорити про встановлення певного цінового балансу між приростом доходу та приростом витрат унаслідок відсутності економії. На сьогодні основною перешкодою виникнення такого балансу є стихійність та непередбачуваність обміну. При цьому така непередбачуваність в умовах інформаційного суспільства тільки зростатиме.

Також необхідно зазначити, що в умовах інформаційного суспільства обсяг товарів і їх характеристики практично не впливають на вартість. У свою чергу, вартість визначається суспільною оцінкою (суб'єктивною цінністю) певного продукту. Суспільна цінність визначається ситуативно, під впливом складного та хаотичного інформаційного середовища. Враховуючи той факт, що в умовах постмодернізації та віртуалізації суспільства мова йде не тільки та не стільки про реальні можливості товару задовольнити певні запити споживача, скільки про уявлення споживача про здатність конкретного товару задовольнити його потреби. Фактично немає сенсу вдосконалювати товар як такий. Більш раціональним та продуктивним виявляється створення інформації про окремі властивості товару, які дають можливість більшою мірою задовольнити вимоги споживача. Тобто інформаційний супровід матеріального продукту. При цьому власне самі вимоги також виступають як об'єкт товарної уваги. По суті йдеться про створення трьох системних (інформаційних) блоків, взаємодія яких викликає

появу інформаційної вартості. Тобто вартості, яка існує у вигляді інформації про ступінь потреби певного індивіда в певному продукті. При цьому принципово неважливою є наявність фізичної природи певного товару (продукту). У цьому контексті на перший план виходить існування суб'єктивного уявлення. При цьому ознайомлення індивіда (індивідів) з певним артефактом (у тому числі інформаційним) не може викликати відчуття тривалого задоволення, адже мова йде про віртуальні аспекти впливу. Фактично ознайомлення з артефактом може виступати тим етапом, на якому віртуальна ціна починає знижуватись, вирівнюючись із ціною віртуальною. Модель виникнення інформаційної вартості як певного штучного соціального утворення можна розглядати відповідно до схеми, запропонованої на рисунку.

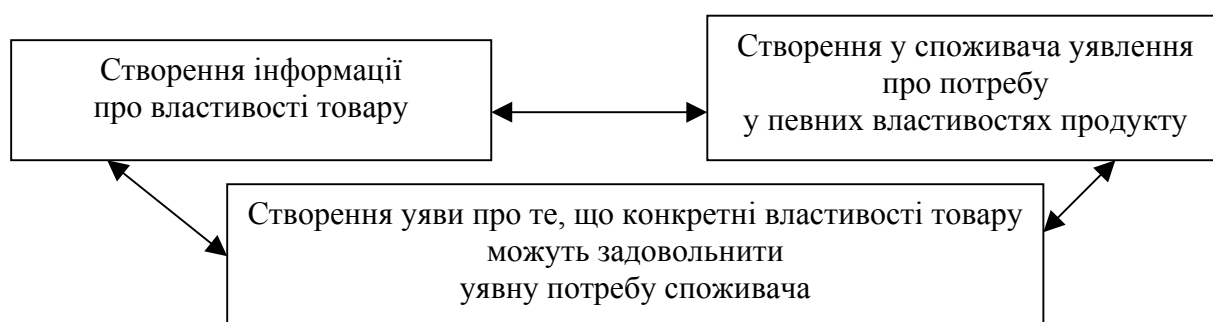

Рис. Модель створення інформаційної вартості

Фактично, говорячи про вартість інформаційного продукту (як і будь якого іншого продукту в інформаційному суспільстві), можна говорити, що вона існує незалежно від артефакту. У сучасних практиках прояв такої вартості стає об'єктивним під час купівлі в інтернет-магазині або в магазині біля екрана. Фактично в цьому контексті купується віртуальний артефакт, щодо реальних (не уявних) властивостей якого суб'єкт не поінформований. При цьому основним критерієм цінності (якості) продукту в такому контексті виступає думка експерта, який має можливість використувати цей артефакт. При цьому коло експертів постійно розширюється так само, як змінюються інформаційні запити експертів. При тому, що індивід, по суті, позбавлений можливості ознайомлення з конкретним артефактом, можна говорити про віртуальну оцінку властивостей товару, які пересічний користувач з різних причин не може випробувати. При цьому, з одного боку, кількість експертів збільшується, хоч якість експертної оцінки за будь-яких умов залишається віртуальною та здебільшого невимірною для конкретного індивіда, а відтак, просто інформацією чи текстом у пост-модерністському трактуванні.

Одним із напрямів формування ціни товару можна вважати ідентифікацію певного продукту (товару) з конкретною соціальною групою (телефони бізнес-класу, сімейні авто). При цьому якість у найзагальнішому її визначенні – здатність продукту задовольнити потреби споживача. За та-

ких умов можна констатувати, що через віртуальність запиту (потреби) споживача характер його задоволення може бути довільним. Оскільки по суті мова йде про інформаційний запит, він може бути задоволений будь-якою комбінацією інформації. Відповідна якість є по суті інформаційним артефактом. Остання думка повною мірою стосується також продуктів, що мають матеріальну природу, однак у ході відтворення в інформаційному суспільстві їх фізична природа має інформаційне наповнення.

З іншого боку, виникає така проблема: в умовах інформатизації суспільства настає ситуація, підмічена свого часу Ж. Бодрійяром, коли цінності неможливо ідентифікувати, культура стала транскulturою, політика – трансполітикою, сексуальність – трансексуальністю, економіка – трансеконікою. Усе зазнало “радикального збочення” та потрапило в пекло відтворення [1]. У цьому сенсі префікс транс- ми інтерпретуємо як те, що рухається через соціальний простір. Фактично інформація є тим ланцюгом, який забезпечує задоволення, пов’язуючи запит і товар, який за аналогією із запропонованою трансформацією, по суті, перетворюється на транстовар (який існує тільки в суспільному русі).

Більше того, як слушно зазначає Ж. Бодрійяр, властивість будь-якого надлишку, що переміщується без обмежень, – порушення системи еквівалентності, а також системи духовної орієнтації та еквівалентності [2]. Враховуючи той факт, що інформаційний продукт практично завжди є надлишковим, адже в сучасному суспільстві задовольняються значною мірою штучні додаткові потреби (визначаючи спосіб або специфіку задоволення базових потреб чи забезпечуючи симуляцію такого задоволення).

Розглядаючи інтеракції у сфері інформаційного обміну, можна констатувати, що вартість окремого продукту (товару) залежатиме від його поширення (дефіциту). Відповідно, оскільки ринкові відносини мають масовий характер, учасники ринку в окремих випадках змушені купувати дефіцитний товар за завищеною ціною. Відповідно до цього відбувається пошук можливостей продажу власного товару за завищеною ціною (створення штучного дефіциту за допомогою використання інформації). У цьому разі як такий товар можна розглядати навіть індивідуальну робочу силу (трудові функції). Однак здебільшого відповідний механізм поширюється на товарний обмін. Існування такої специфіки зумовлює появу намагання якщо не модифікувати товар (зробивши його унікальним, чим викликати дефіцит на нього), то принаймні створити інформацію про унікальність властивостей конкретного товару, що надаватиме йому дефіцитності. Фактично зазначене явище, з одного боку, стимулює зростання вартості продукту, а з іншого – об’єктивізує появу симулякра, який, віртуалізуючи матеріальний артефакт, надає йому властивостей, які збільшують його ринкову вартість, при цьому не надаючи йому інших фізичних властивостей та жодних об’єктивних переваг.

Тим самим змінюється тільки грошове вираження вартості товарів. Сама ж вартість такого артефакту, створена в процесі виробництва, залишається незмінною. Відтак, постає питання щодо створення інформаційної доданої вартості (адже реальна вартість залишається незмінною). При цьому ще більш складно оцінити ціну продукції, яка взагалі позбавлена матеріальної природи – продукції власне віртуальної.

До такої продукції можна віднести інформаційну діяльність людей, яка пов'язана зі збиранням, обробкою та передачею інформації, орієнтованої на зовнішніх споживачів (та, яка передається за оплату). З одного боку, інформація має специфічну властивість: не зникати та не зношуватися в процесі споживання при тому, що характер її передачі практично не може бути контрольованим та наявність (відсутність) цього товару в конкретного споживача не є очевидною. Зазначене породжує значною мірою також і властивість інформації (інформаційного товару), яка полягає у швидкому старінні.

Враховуючи факт, що на сьогодні вартість переноситься на споживача через її включення в ціну конкретного товару, у випадку неконтрольованого поширення та передачі по суті йдеться про включення всієї вартості на створення в ціну певного одиничного продукту, який тільки передається споживачу (адже в разі наявності інформаційного продукту в споживача він набуває фізичних можливостей для поширення та використання такої інформації на власний розсуд). Фактично товар підпадає під характеристику, висловлену свого часу (у 1967 р.) Роланом Бартом, щоправда, у дещо іншому контексті, про смерть автора. Відмінністю в цьому випадку є “смерть власника” (відповідно до розуміння “смерті автора” М. Фуко).

Таким чином, після передачі власником товару споживачу відбувається “смерть” власника, й інформаційний товар як такий перестає існувати. Із цього часу процес його продукування полягає в копіюванні інформації, при цьому не створюючи нових властивостей (а відтак, і нової вартості). Віртуальний продукт у нематеріальній формі надходить на ринок у вигляді нескінченної кількості рівноцінних копій, унаслідок чого його реальна вартість наближається до нуля. У такому разі інформація, зберігаючи можливості задоволення певних потреб людей та лишаючись носієм упредметненої людської праці, перестає бути товаром, адже втрачає можливості для обміну на гроші чи інші блага.

У сучасній правовій системі, згідно із системою авторського права, відбувається штучне закріплення продукту за автором, при тому, що в соціальній реальності “автор (власник) помер”, адже інформація почала автономний рух. Єдиною реальною можливістю об'єктивізувати інформаційний рух є встановлення його зв'язку з конкретним матеріальним артефактом. При цьому, враховуючи віртуальні (інформаційні) характеристики самого матеріального артефакту, здійснення відповідного зіставлення не видається нам продуктивним.

Висновки. Проведене теоретизування не дає кінцевої відповіді на питання щодо збереження авторських прав або оцінювання віртуальної праці. Однак зазначене дає підстави для висновків про поступову втрату об'єктивних механізмів забезпечення авторської ідентичності (а відтак, становлення авторського права). Ускладнення інформаційних потоків та множинність інформації ускладнює не тільки процес її оцінювання, а й аспект інтерпретації, який також до цього часу не набув наукового осмислення. У цьому контексті мова йде про необхідність наявності в споживача певного рівня інтелекту для сприйняття та оцінювання інформації, яка є продуктом інтелектуального (віртуального) трудового процесу. На цій підставі стає можливим також говорити про витрати на споживання, які створюють передумови для поширення та використання інформації.

Основним напрямом подальших досліджень має стати визначення конкретних показників і методів виміру цінності інтелектуальної праці та пошук оптимального механізму суспільного перерозподілу доданої вартості. Кожен із зазначених напрямів заслуговує на окреме системне дослідження та має стати об'єктом наукової уваги як соціологів, так і економістів.

Список використаної літератури

1. Галкин Д.В. Бодрийяр Жан [Электронный ресурс] / Д.В. Галкин // Новейший философский словарь. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/New_Dict/82.php.

2. Жан Бодрийяр. В тени молчаливого большинства, или конец социального = *L'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social* / пер. с фр. Н.В. Сулова. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – С. 88.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013

Ядранський Д.Н. Социологическая интерпретация проблемы оценивания виртуальной продукции

В статье определены основные проблемы, которые возникают при оценке, создании и передаче информационных товаров. Определена роль информации в продаже и продвижении материальных товарных продуктов. Установлено, что на сегодня единственной реальной формой оценки информации в процессе общественного обмена является ее объективизация через интеграцию с материальными артефактами. Определены проблемное поле и направления дальнейших исследований.

Ключевые слова: *оценка, стоимость, виртуальный продукт, ценность, обмен, артефакт, информация.*

Yadranskiy D.N. The sociological interpretation of the problem of estimation of virtual products

The article identified the main problems that arise when evaluating, creating and transmitting information goods. The role of information in the sales and promotion of physical commodity products. Stated that today the only real form of assessment information in the process of social exchange is its objectification through the integration of material artifacts. Outlined problem field and directions for further research.

Key words: *assessment, cost, virtual product, value, exchange, artifact information.*

СУЧАСНІ НАПРЯМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 316

С.П. БАРМАТОВА

СТАНОВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА: ПОПЫТКА СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

Я полностью убежден, что для понимания современного общества очень важно разобраться в тенденциях развития информации, но сценарии, в которых фигурирует информационное общество, мало помогают в решении этой задачи.
Уэбстер Ф. “Теории информационного общества”

Статья посвящена сопоставлению позитивных и негативных последствий становления информационного общества, которые представлены в концепциях социологов, а также анализу информатизации и технологизации социального пространства как процессов, которые определяют характеристики, признаки и векторы изменений социальной структуры общества, задают параметры и формат системе социальных взаимодействий, а также формируют тенденции общественного развития современного общества, в том числе и украинского.

Ключевые слова: информатизация, информационное общество, информационные технологии, Интренет, общественное развитие.

Информационное общество – социологическая и футурологическая концепция, полагающая главным фактором общественного развития производство и использование научно-технической и другой информации. Концепция информационного общества является разновидностью теории постиндустриального общества, в основу которой легли теории Д. Белла, З. Бжезинского, Э. Тоффлера. Рассматривая общественное развитие как “смену стадий”, сторонники теории информационного общества связывают его становление с доминированием “четвертого”, информационного сектора экономики, следующего за сельским хозяйством, промышленностью и экономикой услуг. При этом утверждается, что капитал и труд как основа индустриального общества уступают место информации и знанию в информационном обществе. Революционизирующее действие информационной технологии приводит к тому, что в информационном обществе

классы заменяются социально недифференцированными “информационными сообществами” (Й. Масуда). Традиционным громоздким корпорациям Э. Тоффлер противопоставляет “малые” экономические формы – индивидуальную деятельность на дому, “электронный коттедж”. Они включены в общую структуру информационного общества с его “инфо-”, “техно-” и другими сферами человеческого бытия. Выдвигается проект “глобальной электронной цивилизации” на базе синтеза телевидения, компьютерной службы и энергетики – “телекомпьютерэнергетики” (Дж. Пелтон). Работы в области “искусственного интеллекта” рассматриваются как возможность информационной трактовки самого человека.

Сущностные характеристики информационного общества в идеальном представлении отражены в работах Ю. Хаяши, Т. Турена, И. Масуды, М. Кастельса и др. Они обуславливают четыре основных показателя социальной организации постиндустриального периода развития человечества:

- научное знание является определяющим фактором общественной жизни;
- экономика из производящей общественные отношения становится обслуживающей;
- процессы социальной дифференциации обуславливаются уровнем знаний, а не собственностью;
- социальные процессы становятся программируемыми вследствие симбиоза социальной организации и информационных технологий [см., напр. 1].

Таким образом, в понятии “информационное общество” видится стремление “определить новое состояние цивилизации через анализ его отдельных признаков” [2, с. 20], прежде всего, знания и информации. Коммуникация и информация начинают рассматриваться в качестве новой глобальной тенденции управления социальными процессами.

Целью статьи является анализ основных подходов к идее развития информационного общества, основных аргументов “за” и “против”, которые лежат в основе социологической рефлексии данного социального феномена. Реализации данной цели будет способствовать сопоставление позитивных и негативных последствий становления информационного общества, которые представлены в концепциях социологов, а также анализ информатизации и технологизации социального пространства как процессов, которые определяют характеристики, признаки и векторы изменений социальной структуры общества, задают параметры и формат системе социальных взаимодействий, а также формируют тенденции общественного развития современного общества.

Ряд ученых (например, О. Тоффлер, Ф. Уэбстер), определяя характерные черты информационного общества, акцентируют внимание на том, что в этом обществе:

- будет обеспечен приоритет информации по сравнению с другими ресурсами; главной формой развития станет информационная экономика;
- будет решена проблема информационного кризиса, т. е. разрешено противоречие между информационной лавиной и информационным голодом;
- в основу общества будут заложены автоматизированные генерация, хранение, обработка и использование знаний с помощью новейшей информационной техники и технологии;
- информационная технология приобретет глобальный характер, охватывая все сферы социальной деятельности человека;
- формируется информационное единство всей человеческой цивилизации;
- с помощью средств информатики реализован свободный доступ каждого человека к информационным ресурсам всей цивилизации;
- реализованы гуманистические принципы управления обществом и воздействия на окружающую среду.

Ближе всех на пути к информационному обществу стоят страны с развитой информационной индустрией, к числу которых следует отнести США, Японию, Англию, Германию, страны Западной Европы. В этих странах уже давно одним из направлений государственной политики является направление, связанное с инвестициями и поддержкой инноваций в информационную индустрию, в развитие компьютерных систем и телекоммуникаций.

Переход от постиндустриального общества к информационному является эволюционным переходом. Истоки этого перехода имеют социальную природу и состоят в изменении базового компонента, формирующего социальную реальность. Таким компонентом является не просто информация (или развитие информационных технологий), а именно теоретическое знание (которое понимается как абстрактное, обобщенное и закодированное на различного рода носителях), которое становится приоритетным во всех ведущих социальных пространствах – экономике, политике и т.д. “Приоритет теоретического знания в наше время существует не только в науке и технологиях, – пишет Ф. Уэбстер. – Если приглядеться внимательно к политике, можно увидеть, что именно теоретическое знание лежит в основе многих политических решений и дебатов... На что не посмотришь, все – транспорт, окружающая среда, экономика – тесно связано с теорией (модели анализа стоимости – прибыли, концепции устойчивости окружающей среды, положение о соотношении инфляции и занятости). Все это отвечает критериям теоретического знания... Подобное теоретическое знание необязательно имеет характер закона, как в физике или биохимии, однако оно работает на сходных основаниях, и трудно отрицать, что оно пронизывает чуть ли не всю современную жизнь” [1, с. 39].

К основным социальным изменениям, характеризующим процесс становления информационного общества, относятся также изменения в иерархической структуре социума: появление нового типа наемного работника, который формирует “новый класс, состоящий из интеллектуалов и технической интеллигенции” [3, с. 153]; увеличение количества информационных технологий, формирование экспертных сетей и т.д.

Вместе с тем, концепция информационного общества вызывает критику со стороны гуманистически ориентированных философов и ученых, отмечающих несостоятельность технологического детерминизма, указывающих на негативные последствия компьютеризации общества.

Среди негативных тенденций наиболее значимыми, по мнению ученых, являются следующие:

- все большее влияние на общество средств массовой информации;
- информационные технологии могут разрушить частную жизнь людей и организаций;
- существует проблема отбора качественной и достоверной информации;
- многим людям будет трудно адаптироваться к среде информационного общества. Существует опасность разрыва между “информационной элитой” (людьми, занимающимися разработкой информационных технологий) и потребителями.

Дискуссия, связанная с неоднозначностью восприятия учеными идеи развития информационного общества, получает, таким образом, развитие в социологическом дискурсе, в котором рефлексированы противоположные (часто – антагонистические) точки зрения на реалии данного общества, а именно:

1. Формирование общества на основе знаний – и нарастание процесса эксформации.

При информационном способе развития источником производительности является технология производства знания, обработки информации и символической коммуникации.

Обращение к феномену информационного общества долгое время было сосредоточено почти исключительно на технико-информационных характеристиках: возрастание роли знаний, образования, интеллектуального капитала, развития информационной экономики и телекоммуникационных систем, масс-медиа, Интернет, позволяющих реализовывать человеческое взаимодействие в диалоговом, интерактивном режиме.

Формирующийся информационный способ развития такого общества делает ключевым источником производительности технологию производства знания, обработки информации и символической коммуникации. Логическим итогом и эффектом реализации такого развития должно было бы стать увеличение количества и качества знания, и обеспеченный эти

увеличением прогресс как самого общества, так и индивида как его элемента.

Вместо ожидаемого результата ученые констатируют расширение движения “ничегонезнаек” (термин И. Валлерстайна) – как следствия отсутствия систематизации информации, ее обобщения, алгоритмов действия на ее основе. Человек весьма приблизительно ориентируется не только в исторических событиях прошлого, но и в том, что было год, месяц, неделю назад.

Возникает ощущение, что информация постоянно убывает, исчезает, создавая при этом помехи и шумы, засоряющие пространство жизненного мира человека.

2. Обеспечение коммуникативной согласованности, формирование информационно-коммуникативной целостности человеческого сообщества – и дальнейший процесс индивидуализации, социального одиночества.

Расширение доступа к информации, формирование единого информационно-коммуникативного пространства, формирование множественных публичных арен (в терминах Ю. Хабермаса), и, как следствие, формирование высокоорганизованного информационно-коммуникативного общества, основу которого составляет идеальная коммуникация – вот те возможности, которые, на первый взгляд, должна была принести человечеству информационная эра и процесс информатизации социального пространства.

Ученые же, наоборот, озабочены увеличением объемов неиспользуемой информации, которые существуют сами по себе, вне человеческого мозга и независимо от него – или процессом эксформации (термин А. Гора [4]) Как считают ученые, “...эксформация лишила человека его и познавательной, и социальной, и человеческой коммуникации в их традиционном понимании. Современная информация по отношению к потребителю все меньше определяется через теоретико-познавательную роль и все более через эмоционально-образное восприятие. Именно поэтому информационное общество, “подразумевающее создание новых механизмов воспроизводства социальной целостности на рациональной основе” [5, с. 103] нуждается в существенном уточнении. Дж. Ваттимо полагает, что “с изживанием идеи некоей рациональности, центральной для истории, мир всеобщей коммуникации взрывается, превращаясь во множество “локальных” рациональностей” [6, с. 16].

3. Информационная открытость, постоянное количественное увеличение информационного ресурса общества – и неравенство, порождаемое разностью возможностей членов общества пользования информацией.

У. Эко заметил, что общества в скором времени расщепятся (или уже расщепились) на два класса: тех, кто получает готовые образы и готовые

суждения о мире без права критического отбора получаемой информации (та часть общества, которая имеет ограниченный доступ к компьютерным ресурсам), и тех, кто способен отбирать и обрабатывать информацию (пользователи компьютерных сетей) [7]. Возможно, именно это обстоятельство окажет решающее воздействие на социальные процессы в ближайшем будущем, в котором “пролетарское большинство” будет пользоваться только зрительной коммуникацией, а планироваться эта коммуникация будет “компьютерной” элитой.

Такое планирование позволит элите полностью контролировать процесс доступа к информации отдельных категорий населения, или дозировать информацию таким образом, что часть индивидов окажется не только вне системы коммуникации, но и не процесса распределения социальных ресурсов.

4. Расширение доступа к альтернативным источникам информации – и усиление тенденций манипулирования сознанием и поведением граждан, в том числе и с помощью мощных технических возможностей компьютера.

Идея дифференциации общества на основе “узаконивания таланта” и формирования меритократического общества, в котором “потенциальные граждане”, опираясь на принцип прямого демократического участия, контролируют власть, оказалась всего лишь очередным “теоретическим допущением”. Западные социологи все больше обращают внимание общественности на метаморфозы, происходящие с поколением конца 1980-х гг. Вот только одно из высказываний по этому поводу: “озабоченность социологов вызывает “тенденция, появляющаяся в СМИ и обретающая еще более мощные технические возможности компьютера, – манипулирование сознанием и поведением граждан. В ... СМИ последнего десятилетия появилось немало фокусников, говорящих языком образованного человека то, что он (человек. – С.Б.) хочет слышать. Поколения, выросшие в среде новых средств коммуникации, могут утратить сознание противоречия виртуального мира и действительности. Чтобы мыслить “спасение реальной реальности” ее следует лишь “низвести до положения одной из возможных реальностей среди многих – как это делается кнопкой “выбор реальной жизни” в меню виртуальных реальностей. Такое поколение ... позволит делать с собой все что угодно” [8].

5. Усиление ресурсной базы общества как социальной системы – и ухудшение условий жизни для членов общества.

Общества все больше разделяются на основе дихотомического противопоставления Сети и личности. “Сообщества, обладающие властью и богатством, – считает Г.Дж. Уолтер, – не допускают в свой круг значительные сегменты общества, регионы и даже целые страны” [9, с. 391]. За последние годы произошло ухудшение общественных условий жизни практически во всех развитых странах. Доверие людей к социальным, эко-

номическим, политическим, религиозным институтам и уверенность в них катастрофически упали. Изменилась и природа связей людей друг с другом. “Ослабление социальных связей и общих ценностей – то есть ослабление общин и гражданского общества – происходило параллельно с переходом к информационной эре”, – констатируют исследователи современных общественных процессов [9, с. 391–392].

6. Экспертизация знания – и обезличенность источников информации.

Большая рассредоточенность в пространстве субъектов социальной информации приводит к тому, что в информационном обществе сужаются масштабы непосредственного информационного взаимодействия и расширяются масштабы опосредованного информационного взаимодействия – через сети. Вследствие этого социальная информация все в более значительной степени будет терять личностный характер, соотнесенность с конкретным лицом или группой лиц и все больше будет приобретать обезличенный характер. Источники появления социальной информации во многом станут анонимными, ибо очень трудно будет их установить. Они “растворятся” в информационно-коммуникативных сетях.

Более того, как отмечает известный немецкий специалист в области теории массовой коммуникации Н. Больц, “вследствие того, что наши знания о реальности опосредованы СМИ, стало бессмысленным отличать отображение от отображенного явления... Что есть тот или иной политик или событие – это вообще можно понять лишь в их медиальной инсценировке. То, что реально происходит, становится общественным событием только через свое медиальное отображение” [10, с. 93].

Наличие этих и целого ряда иных парадоксов указывает на то обстоятельство, что у ученых на данный момент развития социологической науки не сложилось устойчивых представлений об информационном обществе, а его те образы, которые представлены в социологической рефлексии, являются, скорее, научными версиями, моделями и гипотезами, чем социальной практикой. Но, как отмечает Ф. Уэбстер, “Это не значит, что эта концепция (концепции. – С.Б.) совершенно бесполезна. В конце концов, понятия – это только средства придать форму нашим мыслям. Они в состоянии сделать предмет нашей мысли более ясным или, наоборот, затемнить его” [1, с. 360]. Ученый считает, что понятие информационного общества до какого-то момента было полезно, поскольку оно было “проблемным” и позволило ввести происходящие с социальным пространством или с социальной структурой изменения в поле явлений, которые подлежали исследованию. “Эта концепция (концепции информационного общества. – С.Б.) помогла исследователям сосредоточиться на ряде различных явлений и рассматривать их в совокупности. ... Хотя понятие информационного общества и играло важную роль, оно вводило в заблужде-

ние, особенно тем, что намекало на существование нового типа общества” [1, с. 361].

Таким образом, сам процесс выхода информации и информационных технологий на уровень ведущим социального ресурса общества не является уникальной. В чистом виде информационное общество не существует нигде в современном мире, и маловероятно его появление в будущем. Речь скорее идет о новой стадии (“волне” в терминологии О. Тоффлера) индустриализации, породившей индустриально-информационное общество, в котором существует паритет между новыми и традиционными ценностями и социальными механизмами.

Для каждой страны ее движение от индустриального этапа развития к информационному определяется степенью информатизации общества. Многие страны имеют национальные программы с учетом местных особенностей и условий. Однако при создании и внедрении таких программ следует опираться на опыт передовых стран, учесть их успехи и неудачи, отразить в них существующие и перспективные тенденции информатизации.

Для успешной реализации программы информатизации желательно следовать общим для всего мирового сообщества принципам:

- отказ от стремления в первую очередь обеспечить экономический рост страны;
- необходимость замены экономической структуры, основанной на тяжелой промышленности, структурой, базирующейся на наукоемких отраслях;
- признание приоритетного характера информационного сектора. Основой успешного экономического развития становится создание новой инфраструктуры и сектора услуг, способных поддержать национальную экономику;
- широкое использование достижений мировой науке и технике;
- вложение значительных финансовых средств в информатизацию, как государственную, так и частную;
- объявление роста благосостояния страны и ее граждан за счет облегчения условий коммуникаций и обработки информации главной целью информатизации.

Украина, как и большинство стран постсоветского пространства, так же проходит этап движения от индустриального этапа развития к информационному. В. Дубов, Н. Ожеван и С. Гнатюк отмечают, что в Украине происходит информатизация большинства сфер общественной жизни и общественной деятельности, и надеются, что новейшие информационные технологии станут определяющим фактором “социально-экономического и интеллектуально-духовного развития украинского социума”. Авторы выделяют следующие показатели интенсивной информатизации в Украине:

- “обмен информацией приобрел мгновенный и глобальный характер, расстояние и государственные границы уже не является существенным препятствием для движения информационных потоков;
- значительно возросли и продолжают возрастать возможности сбора, обработки, хранение, передачи информации, доступа к ней;
- существенно возросло и продолжает возрастать значение доступа к информации для развития разных сфер людской деятельности;
- возникает и все больше обостряется проблема информационного неравенства и бедности – как на внутреннем и региональном, так и на международном уровнях;
- происходит переход к новым формам занятости населения, в частности формируются новые трудовые ресурсы за счет увеличения количества занятых в информационно/интеллектуально ориентированных типах работ;
- беспрецедентно выросло количество персональных и корпоративных контактов на локальном и глобальном уровнях, Украина активно включается в процессы формирования новых трансгосударственных и транснациональных сообществ и идентичностей” [11].

Вместе с тем согласно обнародованными в апреле 2011 г. данными экспертов Всемирного экономического форума (ВЭФ), в рейтинге развитости информационно-коммуникативных технологий Украина среди 138 стран, которые оценивались, заняла лишь 90-е место, значительно уступив таким соседям по СНГ, как РФ (77-я позиция) и Казахстану (67-я). А возглавляют список ВЭФ Швеция, Сингапур и Финляндия [12, с. 7].

Число пользователей Интернета (по разным подсчетам – от 6 до 17 млн) выдается за огромное достижение в сфере информатизации. Вместе с тем, по данным Института социологии НАНУ 54,7% украинцев и до сих пор не пользуются компьютерами (а это примерно 18 млн граждан) [12, с. 9].

Выводы. Таким образом, “информационное общество” – это цивилизация, в основе развития и существования которой лежит особая нематериальная субстанция, условно именуемая “информацией”, обладающая свойством взаимодействия как с духовным, так и с материальным миром человека. Последнее свойство особенно важно для понимания сущности нового общества, ибо, с одной стороны, информация формирует материальную среду жизни человека, выступая в роли инновационных технологий, компьютерных программ, телекоммуникационных протоколов и т.п., а с другой, служит основным средством межличностных взаимоотношений, постоянно возникая, видоизменяясь и трансформируясь в процессе перехода от одного человека к другому. Таким образом, информация одновременно определяет и социокультурную жизнь человека и его материальное бытие. В этом и состоит принципиальная новизна грядущего общества.

Следовательно, информационное общество можно рассматривать как новую форму цивилизации, которая генерирует современные структуры и соответствующие социально-политические механизмы решения проблем, связанных с развитием отраслей информационной технологии. Многие из этих механизмов находятся в латентной форме и требуют адекватного анализа и критической оценки.

Список использованной литературы

1. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер ; [пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной ; под ред. Е.Л. Вартановой.]. – М. : Аспект пресс, 2004. – 400 с.
2. Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / [под ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – 632 с.
3. Gouldner A.W. The dialectic of ideology and technology: the origins, grammar, and future of ideology / A.W. Gouldner. – N. Y. : Seabury Press, 1976 – 304 p.
4. Гор А. Земля на чаше весов. В поисках новой общей идеи / Альберт Гор // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М. : Академия, 1999. – С. 557–571.
5. Мальковская И.А. Многоликий Янус открытого общества: опыт критического осмысления ликов общества в эпоху глобализации / И.А. Мальковская. – М. : КомКнига, 2005. – 272 с.
6. Ваттимо Дж. Прозрачное общество / Дж. Ваттимо ; [пер. с итал. Дм. Новикова]. – М. : Логос, 2003. – 124 с.
7. Эко У. От Интернета к Гутенбергу: текст и гипертекст / У. Эко // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 32. – С. 5–14.
8. Романовский Н.В. Интерфейсы социологии и киберпространства [Электронный ресурс] / Н.В. Романовский // Социологические исследования. – 2000. – № 1. – С. 16–23. – Режим доступа: http://www.isras.ru/socis_2000_01.html.
9. Уолтер Г.Дж. Информационная революция / Г.Дж. Уолтер // Глобалистика : энциклопедия / [ред.-сост. И.И. Мазур и А.Н. Чумаков]. – М. : Радуга : Диалог, 2003. – 1328 с.
10. Flusser V. The shape of things: a philosophy of design / V. Flusser. – London : Reaktion, 1999. – 126 p.
11. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості : аналіт. доп. / Д.В. Дубов, О.А. Ожеван, С.Л. Гнатюк. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.
12. На шляху до «розумного суспільства»: інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні. – К. : НІСД, 2011. – 25 с.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2013

Барматова С.П. Становлення інформаційного суспільства: спроба соціологічної рефлексії

Стаття присвячена зіставленню позитивних і негативних наслідків становлення інформаційного суспільства, які представлені в концепціях соціологів, а також, аналізу інформатизації та технологізації соціального простору як процесів, які визначають характеристики, ознаки та вектори змін соціальної структури суспільства, задають параметри та формат системі соціальних взаємодій, а також формують тенденції суспільного розвитку сучасного суспільства, у тому числі і українського.

Ключові слова: *інформатизація, інформаційне суспільство, інформаційні технології, Інтернет, суспільний розвиток.*

Barmatova S.P. The Information Society Formation: Attempt of the Sociological Reflection

The article is dedicated to the comparison of positive and negative consequences of the information society formation, which are represented in the concepts of social scientists, as well as to the analysis of information system development and technification of the social space as the processes that determine the characteristics, features and vectors in the social structure of society changes, define the parameters and format of social interaction system, and establish trends of social development of modern society, including the Ukrainian one.

Key words: *information system development, information society, information technology, Intrenet, community development.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Астахова Т.Г. – кандидат соціологічних наук, Обласний комунальний вищий навчальний заклад “Інститут підприємництва “Стратегія”, м. Жовті Води.

Афанасьєва Л.В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького.

Бабак І.М. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри “Управління і підприємництво”, Обласний комунальний вищий навчальний заклад “Інститут підприємництва “Стратегія”, м. Жовті Води.

Барматова С.П. – доктор соціологічних наук, Академія праці і соціальних відносин ФПУ

Бень О.Т. – кандидат соціологічних наук, Львівський національний університет імені І. Франка.

Бутиліна О.В. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та масових комунікацій навчально-наукового інституту права та масових комунікацій, Харківський національний університет внутрішніх справ.

Волошин О.В. – старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи, Херсонський державний університет.

Ганчев О.І. – кандидат історичних наук, докторант кафедри соціології Інституту соціальних наук, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова.

Занфірова Т.А. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, Класичний приватний університет.

Зоська Я.В. – доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Зубенко О.О. – аспірант, Класичний приватний університет.

Ігнатушко І.В. – старший викладач кафедри СНіСР, КДМТУ.

Іванов О.В. – кандидат соціологічних наук, доктор філософії (PhD) в галузі масових комунікацій, начальник науково-дослідної лабораторії – заступник начальника науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України.

Касілов І.І. – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства, Обласний комунальний вищий навчальний заклад “Інститут підприємництва “Стратегія”, м. Жовті Води.

Катаєв С.Л. – доктор соціологічних наук, професор, Класичний приватний університет.

Кулик М.А. – аспірант, Запорізький національний університет.

Лобовікова О.О. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Луганськ.

Маслов Д.О. – аспірант, Інститут соціології НАН України.

Петренко Л.О. – аспірант, Класичний приватний університет.

Петренко-Лисак А.О. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри галузевої соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Пиронкова О.Ф. – кандидат соціологічних наук, докторант, Класичний приватний університет.

Позднякова-Кирбят'єва Е.Г. – кандидат соціологічних наук, докторант кафедри політології, соціології та культурології, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди.

Попович В.М. – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної роботи, Запорізький національний технічний університет.

Розя Ю.Ю. – аспірант, Класичний приватний університет.

Сачок М.В. – викладач, Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ); аспірант, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Слабко Я.Я. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри економіки підприємства, Обласний комунальний вищий навчальний заклад “Інститут підприємництва “Стратегія”, м. Жовті Води.

Семенюк І.В. – кандидат філософських наук, Класичний приватний університет.

Чигрин В.О. – доктор соціологічних наук, професор, Керченський державний морський технологічний університет.

Шапошникова І.В. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та соціальної психології, декан факультету психології історії та соціології, Херсонський державний університет.

Ядранський Д.М. – доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

Випуск 57

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактор С.А. Козиряцька
Технічний редактор О.В. Дрига

Підписано до друку 08.04.2013 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 15,88. Обл.-вид. арк. 15,88. Тираж 300 прим. Зам № 36-12Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.